

2

1978

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

VIII. évfolyam, 2. szám, 1978., március—április

*„Nem az emberek tudata az amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához
Előszó. 1859

Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Árokszállási-Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsí Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkóvics József
Martin mr. Borislav
Molnár Irén
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Szórád mr. György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Kovaček Dr. Božidar
Martin mr. Borislav
Dr. Mirnics József
Popin Vladimír
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár
Csonka Júlia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezték

Készült a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat nyomdájában, Újvidéken
A szám kéziratának leadási ideje 1977. február 15.
Megjelent 1978. április 15-én.

TARTALOM

<i>Jelena Milojević</i>	A lakáspolitikai megvalósítása a VSZAT-ban	7
<i>Györe Kornél</i>	Vajdaság urbánus népessége iskolai végzettség szerint	19
<i>Ivan A. Rankov</i>	Gazdaságunk jelenlegi helyzete és eszközeinek állása	31

<i>Vukašin Lončar</i>	Forradalom és alkotótevékenység	49
<i>Körmendi Ferenc</i>	Esztétikai jellegzetességek a katasztrófa-elmélet tükrében	55
<i>Bela Duranci</i>	Vajdaságnak képzettársítással való átlényegítése (Szilágyi Gábor művészetéről)	73

Dokumentum

<i>Magyar László</i>	A tinójárás telepítéskísérelt körülményei (Adalék Rigó János mozgalmi múltjához)	85
<i>Hegedűs Antal</i>	Bánáti új földesurak és jobbágyaik 1782-ben	

Jelen és múlt

<i>Dušan Popović</i>	A politikai rendszer általános fejlődési irányai	127
<i>Đorđe Milanović</i>	Adalék a Vajdaság területén kialakult osztályharc történeti szintéziséhez a burzsoá Jugoszlávia idején, I. rész	137

Szimpozium

	A politikai tudományok művelőinek országos tanácskozása (R. L.)	173
<i>Jovan Đorđević</i>	A szocialista öngazgatási politikai rendszerének vázlata és időszerű, kérdései	175
<i>Najdan Pašić</i>	Adalék a politikai tudományok fejlődéséhez hazánkban	186

Külpolitikai szemle

<i>Aleksandar Magarašević</i>	Az el nem kötelezettség titói értelmezése — a nemzetközi viszonyok átalakításának és rendezésének forradalmi elmélete és gyakorlata	201
-------------------------------	---	-----

Könyvszemle

<i>Svetislav Stojakov</i>	Dušan Popović a JKSZ forradalmi irányvonaláért	241
<i>Lévy Endre</i>	Észak-Bácska településeinek múltja és jelene egy társadalomrajz tükrében — Petkovics Kálmán: A mostoha barázdá	247

Jelena Milojević

A LAKÁSPOLITIKA MEGVALÓSÍTÁSA A VSZAT-BAN

A dolgozók, általában az ember és család szociális biztonságának össz szociális helyzetének egyik legfontosabb elemét képezik a lakáskörülmények. A lakáskörülmények jelentősen kihatnak az ember egészségére, termelékenységére, általános műveltségi szintjére, a fiatal nemzedék nevelési lehetőségeire stb. A jobb lakásviszonyok iránti szükséglet állandóan nő. A lakás anyagi javat képvisel, amely nagymértékben meghatározza az étkezés, a pihenés, a társadalmi-művelődési élet és egyéb emberi szükségletek kielégítésének térbeli feltételeit.

A városiasodás és iparosodás, amely a lakosság nagyfokú migrációjával jár (különösen falu—város viszonylatban) intenzív lakásépítést követel, hogy megteremtsük a mindennapi élet legfontosabb alapfeltételeit. Amennyiben az iparosodást nem kísérik a jobb feltételeket elősegítő más intézkedések — elsősorban a megfelelő lakásépítés —, mint ahogy azt a mai idők tapasztalata mutatja, nem várhatók optimális eredmények gazdasági téren sem.

A lakásépítés nemcsak az életszínvonal növekedésének feltétele, hanem a termelés, a foglalkoztatottság, a gazdasági ágazatok fejlődésének serkentője is.

A háború óta hazánkban a lakásépítés és lakáspolitikai különböző fázisokon ment keresztül. Közvetlenül a háborút követő években az egész országban intenzív volt a lakásépítés, majd 1948 és 1953 között bizonyos pangás következett be. A lakásépítés 1960-ig fokozatosan felélénkült, és azóta viszonylag intenzívnek mondható. Azonban a lakásépítésben elért szemmel látható eredmények mellett is a JKSZ X. kongresszusáig terjedő időszakban, különösen pedig a JKSZ Elnöksége Végrehajtó Irodája és Tito elvtárs levele előtt társadalmi-gazdasági politikánkban ezen a jelentős területén sok fogyatékoság és deformáció jelentkezett, ami egyaránt vonatkozott a lakásépítési hitelpolitikára, a lakáselosztásra, valamint a lakásépítési és -karbantartási alap igazgatására is. Ebben az időszakban olyan rendszer volt érvényben, amely a na-

gyobb felhalmozóképeségű munkaszervezeteket és a nagyobb jövedelemmel rendelkező személyeket részesítette előnyben, mind a hiteljuttatás, mind a lakáselosztás esetében, és lehetővé tette a legkülönbélebb spekulációkat, haszonlesést, a jogtalan meggazdagodást, az eszközök azoktól való elidegenítését, akik azt megteremtették stb. Háttérbe szorult tehát a kisjövedelmű dolgozók lakáskérdéseinek megoldása, ami tovább élte a szociális különbségeket, és kiváltotta a munkásosztály jogos elégedetlenségét. A lakásépítés társadalmi-gazdasági viszonyaiban tapasztalható szubjektivizmus és liberalista felfogás odavezetett, hogy a szolidaritás útján létrejött céleszközök csakúgy, mint a lakásépítésre szánt egyéb eszközök sokszor az eredeti rendeltetésükkel ellentétes célt szolgáltak.

Ebben az időszakban Vajdaság — a különböző mutatószámok szerint (az 1000 főre épülő lakások száma, a meglévő lakásállomány kora stb.) — a lakásépítésben elmarad az ország többi vidékétől. Tartományunkban 1965-től stagnált a lakásépítés. Évente mintegy 9900 lakás épült egész Vajdaságban, 1971 és 1974 között pedig még ennél is kevesebb. Tartományunkban — különösen a nagyobb városokban — állandó a lakáshiány.

Tito elvtárs és a JKSZ Elnöksége Végrehajtó Irodájának levele után jelentős eredményeket értünk el a lakáspolitikai terén. A Kommunista Szövetség, a Szakszervezeti Szövetség és a Szocialista Szövetség szervezett aktivitása révén a lakásviszonyokban és lakáspolitikában is a munkásosztály közvetlen érdekei jutnak kifejezésre. Az öngazgatási szervezkedésben és a lakáselosztási rendszerben bizonyos változás következett be, amely a közvetlen termelők javát szolgálja. Nagyobb fokú szolidaritást értünk el a kiskeresetű dolgozók lakásszükségleteinek megoldásában. Különböző intézkedésekkel és társadalmi akciókkal kiküszöböltük a régebbi korszak negatív jelenségeit.

Abból a tényből kiindulva, hogy a lakás az újratermelés előfeltétele, a szociális biztonság és az ember szociális helyzetének fontos eleme, a család és a társadalom stabilitásának egyik előfeltétele, a munkatermelékenység növelésének és az ember anyagi előrehaladásának fontos tényezője, továbbá, hogy a lakásépítés az általános gazdasági fejlődésre nézve is jelentős a Jugoszláv Kommunista Szövetség X. kongresszusa határozatba foglalta a JKSZ-nek a lakásépítés társadalmi-gazdasági viszonyainak fejlesztésével kapcsolatos feladatait.

Síkraszállva a dolgozók lakásszükségleteinek határozott és gyors megoldásáért, a társadalmi viszonyok megváltoztatásáért, az alkotmánnyal összhangban a szocialista öngazgatási viszonyok fejlesztéséért, a lakáselosztási rendszer gyökeres megváltoztatásáért a JKSZ X. kongresszusának határozata többek között kötelezte a KSZ szervezeteket és azok vezetőségét, hogy ennek megvalósítása érdekében hozzák meg akciótervüket. Most, a XI. kongresszus küszöbén megkíséreljük vázolni, hogyan és

mit valósítottunk meg tartományunkban a JKSZ X. kongresszusának lakáspolitikai határozataiból.

A JKSZ X., valamint a Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség VII. kongresszusának a lakásépítés és a vele kapcsolatos társadalmi-gazdasági viszonyok fejlesztésére vonatkozó határozataiból kiindulva a VKSZ Tartományi Bizottsága Elnökségének Végrehajtó Bizottsága 1975 áprilisában akcióttervet fogadott el a lakáspolitikai elvek érvényesítéséről a tartományban, a Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának Elnöksége és a Tartományi Szakszervezeti Szövetség Elnöksége pedig 1975 júniusában közös akcióttervet készített.

Az akcióttervek a célból készültek, hogy gyorsabb ütemben valósuljon meg a lakáspolitikai — gyorsabban oldjuk meg a dolgozók és polgárok lakásproblémáit, változzanak a társadalmi-gazdasági viszonyok, biztosítsuk a szocialista öngazgatás e téren való érvényesülését is, ezzel együtt pedig az alkotmányos elvek és a X. kongresszus határozatainak sikeres valóra váltását. Az akcióttervek meghatározták az öngazgatási, valamint társadalmi-gazdasági viszonyokkal, a lakásépítés tervezésével és pénzelésével, a lakások számának növelésével és elosztásával, a városrendezési tervekkel stb. kapcsolatos legfontosabb feladatokat.

Az akcióttervek alapján mindenütt élénk tevékenység indult meg. Ez a tevékenység azonban nem volt mindenütt egyenletes és következetes. A lakásépítéssel kapcsolatos társadalmi-gazdasági viszonyok öngazgatási úton történő intézésével a munkásosztály érdekeinek és a JKSZ forradalmi irányvonalának megvalósításában figyelemre méltó, de csak kezdeti eredmények születtek. A községek egy részében az akcióttervekből eredő feladatok valóra váltását bíráló elemzés alá vetették; ugyanakkor meghatározták a közvetlen feladatokat is.

Az alkotmányos elvek realizálását illetően Vajdaságban törvényeket fogadtunk el, öngazgatási megegyezéseket írtunk alá, és ezzel megteremtettük a rendszerbeli, valamint a jogalapot a társadalmi-gazdasági viszonyok megváltoztatására a lakásgazdálkodás terén.

Az öngazgatási érdekközösségek létrehozásával a lakásgazdálkodásban is megteremtettük annak feltételeit, hogy a lakáskérdéseket illetően minden lényeges kérdésben kifejezésre juthasson a dolgozók akarata, olyan kérdésekben is, mint amilyenek a lakásépítés társadalmi irányítása, tervezése, a társított eszközök nagysága, a lakáselosztás módja, a lakásszükséglet kielégítésének feltételei stb.

Az öngazgatási érdekközösségek létjogosultságát a szervezethez nagyobb foka és az érdekek szervezett koordinálása igazolja. A lakásgazdálkodás társadalmi-gazdasági viszonyaiban azonban még nem jutottunk odáig, hogy a társultmunka-szervezetek dolgozói, a helyi közösségek polgárai, az öngazgatási érdekközösségek küldöttei és a házitanácsokban a lakók ténylegesen döntsének a lakáspolitikai valamennyi fontos kérdéséről. Az öngazgatási érdekközösség még nem vált az egyenrangú tárgyalások és megegyezések, a szorosabb együttműködés, vala-

mint a lakásépítést pénzelő, tervező és kivitelező munkaszervezetek tevékenysége összehangolásának színhelyévé. Sürgős feladat tehát a lakásgazdálkodási érdekközösség öngazgatású átalakítása, illetve egy olyan öngazgatási mechanizmus létrehozása, amely biztosítja, hogy a küldöttrendszer által a dolgozók és polgárok valóban részt vállaljanak a lakáspolitikai legfontosabb kérdéseinek megoldásából.

Az öngazgatású lakásgazdálkodásban fontos szerephez kell jutniuk a lakógyűléseknek és a házitanácsoknak. A lakók mai öngazgatási szervezettsége azonban még nem felel meg az öngazgatás fejlettségi szintjének a társadalomban általában, sem a dolgozók és polgárok szükségleteinek és érdekeinek. Ezen a téren az öngazgatási viszonyok fejletlenségének a legfőbb oka, hogy a házitanácsok és lakógyűlések jogai, továbbá anyagi alapjai korlátozottak. A házitanácsok, illetve lakógyűlések hatásköre szintén korlátozott, ezért jelentősebb eredményeket sem valósíthatnak meg. Mivel a rendelkezésükre álló anyagi eszközök igen kicsinyek, munkájuk is többnyire a legszükségesebbekre, a lakóépületek sürgős és kisebb méretű javítására szorítkozik. A lakbérből csak igen kis százalék áll a házitanácsok rendelkezésére, a lakbérek nem gazdaságosak, alacsonyok, s így a lakóházak karbantartási eszközei sem elegendők.

A lakáspolitikában és az irányított lakásépítésben külön jelentősége van a lakásépítési programoknak, amelyek a társultmunka-szervezetekben, az öngazgatási érdekközösségekben és községekben egészében határozzák meg a tényleges szükségleteket, vagyis dolgozóinknak milyen kategóriájú és struktúrájú lakásokra van szükségük, és hogy ezekhez mennyi pénzre van szükség. Bár összetett munkákról van szó, ezeket a programokat 1975 végéig kellett meghozni, hogy már 1976-ban áttérhessünk a társadalmilag irányított lakásépítésre. E célból foganatosítottuk a szükséges intézkedéseket és akciókat; különösen a tervezési metodológia kidolgozásával. Ennek ellenére tartományunk több lakásgazdálkodási érdekközössége nem készítette el lakásépítési programját. Az elkészült és elfogadott programok többsége pedig nem az eszközök társítóinak, tehát a munkaszervezeteknek tervei alapján készült, habár csak ezeknek a terveknek alapján lehetséges felmérni a lakásigényeket, a rendelkezésre álló eszközöket és meghatározni a lakásszükségletek kielégítésének módját. Tovább boncolva ezt a kérdést az is bizonyos, hogy a tmsz-ok és más öngazgatási szervezetek, közösségek tervei sem készültek minden esetben a dolgozók gyűlésének határozata szerint, sok esetben pedig inkább az óhajokat mint a lehetőségeket fejezték ki. Mivel a tervek nem a dolgozók öngazgatói határozatainak figyelembe vételével készültek, így az sem állapítható meg belőlük, hogy mely határidőre lesz megoldva minden dolgozó lakáskérdése, habár ezt az akcióterv különösen kihangsúlyozza.

A lakásgazdálkodásban a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok fejlesztése mellett a lakáspolitikai megvalósítását illetően fontos szerepe van a lakásépítés méretének, ütemének és sikerességének is.

1974-ben összesen 10 057 lakás épült, ebből 3300 társadalmi és 6600 magánlakás. Azóta a lakásépítés üteme bizonyos növekedést mutat. Fontos megemlíteni azt is, hogy 1974-ben, 1975-ben és 1976-ban teljes egészében megvalósítottuk a lakásépítési tervet, sőt bizonyos mértékben túl is szárnyaltuk. (1974-ben 9909 lakás építését vettük tervbe és 10 057 lakást építettünk, 1975-ben 10 300 lakás helyett 11 352, 1976-ban pedig 11 500 lakás helyett 11 850 lakás készült el.)

A lakásépítés ilyen méretű növekedése mellett azonban leszögezhetjük, hogy az utóbbi tíz évben a lakásépítés Vajdaságban többnyire stagnált. A lemaradás okát elsősorban abban kell keresnünk, hogy a dolgozók nem nyilváníthattak véleményt a lakáspolitiká valamennyi fontos kérdésében. Ez kihatott arra is, hogy nem készültek megfelelő lakásépítési programok, megbomlottak a piaci viszonyok, hiányoztak a városrendezési tervek, a lakásépítésre vonatkozó normatívák és szabványok, az eszközöket ésszerűtlenül és célszerűtlenül kezelték, állandóan drágult az építőanyag és nőtt a forgalmi adó a magánépítkezésnél, kedvezőtlenek voltak a hitelfeltételek, de az építőipari vállalatok kapacitásai sem voltak kellőképpen kihasználva.

A lakásépítésre kihatott továbbá az általános gazdasági viszonyok alakulása és az infláció, továbbá a közművesítéssel kapcsolatos pénzelési és hitelezési gondok, melyek folytán a közművesítés legtöbbször a lakás árát terhelte; a városrendezési tervek késlekedése, valamint azok összehangolásának hiánya a jövőbeni tulajdonosok anyagi lehetőségeivel stb. Számos környezetben nem tettek konkrét intézkedéseket annak érdekében sem, hogy a polgárok eszközeit minél nagyobb mértékben angazsálják a magánépítkezésben.

A különböző engedélyek és jóváhagyások kiadásának igen összetett adminisztrációs folyamata, továbbá a lakásépítésben részt vevők közötti megfelelő együttműködés hiánya nagymértékben befolyásolják a lakásépítés hatékonyságát, így a már befejezett objektumok is gyakran hónapokig állnak üresen, lakatlanul, mert nem kapcsolták be a villanyt, nem kötötték rá a vízvezeték-, szennyvízcsatorna-hálózatra. A polgárok sokban hozzájárulhatnak ennek sikeres megoldásához, azért főleg a nagyobb városokban részletesen felül kell vizsgálni a helyzetet, és szervezési, jogi, valamint gazdasági intézkedéseket kell javasolni a probléma megoldására.

A társadalmi, irányított lakásépítést illetően az eltelt időszakban csak az előkészületek történtek meg annak érdekében, hogy a lakások ne piac számára, hanem — az új rendszer szerint — a már ismert vevőknek, a leendő lakóknak épüljenek. 1977-ben történt meg először, hogy a társadalmi lakásépítés nagyobb része már társadalmilag irányított volt. A társadalmilag irányított lakásépítés lassú érvényesülésének okát abban kell keresnünk, hogy a társadalmilag irányított lakásépítés egyetlen szubjektuma sem készült fel szervezetten és megfelelően a társadalmilag irányított lakásépítésre, amely lényegesen különbözik a piacnak

szánt építkezéstől, és átgondolt, folytonos, egyenrangú együttműködést feltételez mind az urbanisták, tervezők, közművesítési munkaszervezetek, mind pedig a bankok, a társultmunka-szervezetek, az építőipari munkaszervezetek és mások részéről is.

A tartomány 1976—1980-as időszakra vonatkozó társadalmi tervének megvalósítása, vagyis összesen 67 600 lakás (évente 13 520) felépítése céljából elengedhetetlenül szükséges, hogy a tartomány lakáspolitikai akcióprogramjában, a lakásépítés ésszerűsítéséről, valamint a lakás árát meghatározó feltételekről szóló társadalmi megállapodásban meghatározott feladatokat koordinált tevékenységgel időben végezzük el.

Az építkezési költségeket és a lakás árát illetően a községeknek a társadalmi megállapodások és öngazgatási megegyezések útján kell keresni a megoldást a lakásépítkezés minden fázisában, kezdve a város- és lakónegyedek tervezésétől a lakóépületek és lakások tervezéséig, a házhelyek kiosztásától a tervezett lakásépítés optimális feltételeinek és a lakás árának meghatározásáig és stabilizálásáig. Ily módon a lakásár nem csak az építők, hanem az építkezésben részt vevő valamennyi szubjektum közös ügye lesz. Ez a helyes útja egyben annak is, hogy a lakásépítésben túlhaladjuk az úgynevezett investíciós viszonyokat, a piacra való építkezés negatív következményeit, és a társadalmilag irányított építkezésre térjünk át. Ezeket az intézkedéseket követniük kell a lakóházak és lakónegyedek ésszerű tervezésére, valamint a lakásépítésre szánt eszközök ésszerű felhasználására vonatkozó intézkedéseknek is.

A dolgozó szociális és anyagi biztonságát nagyban befolyásolja lakásépítéssel kapcsolatos elosztási politikánk is. A dolgozó közvetlen részvétele a lakáselosztásban, ezzel együtt tehát a tiszta jövedelem elosztásában, egyidőben a társult munka törvényéből eredő jogainak gyakorlását és kötelezettségeinek teljesítését jelenti. Tény azonban, hogy községi szinten még nem készültek el a lakáselosztás általános mércéiről szóló öngazgatási megegyezések, habár ezeket a feladatokat a JKSZ X. és a Szakszervezeti Szövetség VII. kongresszusának határozatai, valamint a lakáspolitikai megvalósulását célzó tartományi akcióprogram alapján kötelezően végre kellett volna hajtani. Mindennek következményeként sok munkaszervezet nem hozta még meg az új lakáselosztási szabályzatát. Másfelől számos társultmunka-szervezetben a lakáselosztást szabályozó általános aktusokat csak formálisan hozták összhangba a lakásviszonyokról szóló új törvénnyel. A lakáselosztáskor még mindig nem tartják eléggé szem előtt a JKSZ X. és az Országos Szakszervezeti Szövetség VII. kongresszusának határozatait, valamint a lakásviszonyokról szóló törvényt. Ebből eredően számottevő a dolgozók panasza a társult munka bíróságán, valamint az öngazgatási ügyészségen.

Az elkövetkező időszak egyik fontos feladata tehát, hogy a községekben meghozzuk a lakáselosztásról szóló öngazgatási megegyezéseket, a társultmunka-szervezetekben pedig a szabályzatokat, amelyekben kifejezésre kell jutniuk a szociális és gazdasági tényezőknek.

A dolgozók lakáskérdéseinek sikeres megoldása, illetve a lakáspolitikai megváltoztatása érdekében is a tartományban szélesebb körű társadalmi akció indult, melynek eredményeként 1973-ban meghoztunk egy újabb lakásépítési programot. Ennek célja, hogy a kiskeresetű dolgozóknak is lakást biztosítsunk.

A tartományunkban 1969-ben Újvidéken kezdtük építeni a szolidáris lakásokat. Az 1969—1975-ös időszakban összesen 2337 szolidaritási lakás épült.

Az alacsony felhalmozóképeségű gazdasági ágazatok nagyszámú dolgozója oldotta meg ily módon lakáskérdését. Mivel ez az akció más környezetekben is afirmálódott, várható, hogy a szolidáris építkezés az elkövetkező időszakban még intenzívebb lesz, és számítani lehet a forráseszközök bővítésére is.

A lakásépítési terv az 1976—1980-as időszakban 7000 szolidáris lakás építését irányozta elő. A társadalmilag irányított lakásépítés valamennyi szubjektumának aktív angazsálása mellett várható, hogy ez a terv meg is valósul.

A szolidáris lakásépítést szolgáló eszközök gyarapítása érdekében a jövőben több eszközt kell juttatni erre a célra. A társultmunka-szervezeteknek különböző anyagi helyzete és a szolidáris lakások iránt mutató különböző szükségletek miatt a tmsz-oknak lehetővé kell tenni, hogy a szolidáris építkezés pénzelésében differenciáltan vegyenek részt. Az említett eszközök mellett a lakásügyi érdekközösségekben szolidáris lakásépítésre kell fordítani a régi lakásépítési alap hiteltörlesztéséből, a lakbértérítményre szánt eszközfeleslegből eredő és a lakterület-feleslegért fizetett pénzeszközöket is.

A szolidáris lakásépítés igazolta létjogosultságát. Jelentősen hozzájárult az osztályérdek elveinek az érvényesítéséhez, valamint ahhoz, hogy a társultmunka-szervezetek aktívabban tevékenykedjenek önálló lakásépítési terveik kidolgozásában. Kifejezésre jutott a dolgozók törekvése, hogy a lakásépítésre fordított nagyobb befektetéssel, szolidárisan oldják meg a lakásproblémákat. Sok munkaszervezetben például egy-egy szabad szombaton is dolgoztak és ezzel, valamint más módon is növelték a szolidáris építkezés anyagi alapját. A szolidáris építkezés idővel széles körű társadalmi megmozdulássá fejlődött, melynek célja a dolgozók, elsősorban a kisjövedelműek lakásproblémáinak megoldása.

A népfelszabadító háború harcosainak lakásproblémái is a társult munka társított eszközei és egyéb anyagi eszközök révén eléggé sikeresen megoldódtak. Meg kell azonban említeni, hogy mindemellett van még sok olyan harcos, aki 1943. szeptember 9. előtt kapcsolódott be a mozgalomba, I—IV. fokú hadirokkant, vagy elesett harcos hozzátartozója (özvegy, munkaképtelen leszármazott), akinek a lakásproblémája még nincs véglegesen megoldva.

A lakásügyi öngazgatási érdekközösségek 1976 és 1980 között 1800 lakás építését vették tervbe a harcosok részére.

A dolgozók és polgárok lakásigényeinek kielégítése szempontjából, különösen a városokban, az intenzív társadalmi építkezés mellett jelentős szerepe van a magánépítkezésnek. A magáneszközökből történő építkezés hozzájárult, a jövőben pedig még fokozottabban hozzá kell járulnia a lakáskérdés megoldásához. A JKSZ X. kongresszusának határozataiban többek között ez is megtalálható. A lakásínség és a dolgozók nagy részének korlátozott anyagi lehetőségei miatt azonban a magánépítkezés stagnál, vagyis több lakás kellene, hogy épüljön magáneszközökből.

Másfelől az építkezésnek ez a módja többnyire családi házak építésére korlátozódik, társadalmilag nem eléggé szervezeten, megfelelő irányítás nélkül. Ez számos problémát is eredményezett, mint amilyenek az épületanyagok ésszerűtlen felhasználása, célszerűtlen befektetése, a jogtalan építkezés nem urbanizált területen, annak minden következményével stb. A magánépítkezés egyes városokban csak részben volt szervezett.

A JKSZ X. kongresszusának határozatai tartalmazzák azt is, hogy a lakbéréknek fedezniük kell a lakásalap egyszerű újratermelésének költségeit, és a lehetőségek határain belül biztosítaniuk kell az új lakások építéséhez szükséges eszközöket. Ezt a mai napig nem sikerült elérni, részben a lakbérék korlátozása miatt, egyes községekben pedig azért, mert néhány évre visszamenőleg még a megengedett keretek között sem emelték a lakbéréket. Emiatt az amortizációs alap igen szűkre szabott, a karbantartás nehézkes, a lakásalap újratermelése nem kielégítő.

A lakbérék stagnálása nemcsak a korlátozásnak tulajdonítható. Az 1972—1975-ös időszakban a lakbéréket évente átlag 8—12,3 százalékkal emelhették. A tartományban egyes községek nem éltek a lehetőséggel. (1972-ben és 1973-ban a tartomány területén mindössze 24 község növelte a lakbéréket, 1974-ben 22, 1975-ben pedig csupán 13 község, átlag 12 százalékkal.) A lakbér kis ütemű növekedése miatt még nagyobb lett a lakás árához viszonyított lemaradás olyannyira, hogy ma a lakbér mindössze egy százalékát teszi ki a lakásépítés költségeinek.

A közeljövőben tehát feltétlenül meg kell szüntetni ezt a gyakorlatot. A lakbéréket gyorsabb ütemben kell növelni, összhangba hozni az építkezés költségeivel és a keresetek növekedésével, továbbra is szem előtt tartva a differenciált lakbérfizetés lehetőségét.

Ehhez mindenképpen hozzájárul majd a lakáspolitikáról és a lakbértériményről most készülő társadalmi megállapodás is.

A Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége Tartományi Választmánya 1976. novemberében a lakáspolitikai megvalósításának aktuális feladatairól szervezett tanácskozást, azzal a céllal, hogy sokoldalúan megvitatassák a tartományi lakáspolitikai akcióterv valóraváltásának mozzanatait, felülvizsgálják és értékeljék a dolgozó társadalmi-gazdasági helyzetének változó folyamatait, a társultmunka-szervezetekben, a helyi és öngazgatási közösségekben.

Tekintettel a tanácskozáson elfogadott határozatok időszerűségére — ezek a határozatok ugyanis rámutatnak a szervezett szocialista erők további aktivitásának az irányvonalára, ugyanakkor a lakáspolitikai osztályjellegéből és abból a tényből indulnak ki, hogy a dolgozóknak elidegeníthetetlen joga közvetlenül dönteni a lakásigények kielégítésével kapcsolatos minden fontos kérdésről — a továbbiakban idézzük a határozatokat:

„A lakáspolitikai öngazgatási viszonyainak továbbfejlesztése érdekében a lakásügyi öngazgatási érdekközösségek által biztosítani kell a társult munka dolgozóinak, a helyi közösségek polgárainak és a háztanácsok közvetlen részvételét a lakáspolitikai leglényegesebb kérdéseinek rendezésében.

A már meglévő lakásügyi öngazgatási érdekközösségek keretében az alkotmányos elvek szellemében meg kell alakítani a lakásügyi alapegységeket és alapközösségeket.

A lakásügyi öngazgatási érdekközösségekben öngazgatási megegyezésekkel kell biztosítani a lakásépítés szubjektumainak (az építőknek, a közművesítési munkaszervezeteknek, a tervezőknek és a városrendezőknek) szoros együttműködését.

Tapasztalatcsere és a lakásépítés irányítása céljából 1976 végéig létre kell hozni a lakásügyi érdekközösségek szövetségét.

Minden társultmunka-szervezetben, öngazgatási érdekközösségekben és községekben, ahol ezt nem tették meg, el kell készíteni a lakásépítés programját. A lakásépítési program alkotórésze a tmsz fejlesztési tervének, a községek és a tartomány középtávú társadalmi-gazdasági tervének.

Ahhoz hogy megvalósuljanak a tartomány 1976—1980-ig terjedő időszakokra vonatkozó társadalmi tervből eredő lakásépítési feladatok, illetve hogy valóra váljon a lakásépítési terv, egyeztetni kell a tevékenységet, és a tartományi akciótervben, valamint a társadalmi megállapodásban vázolt munkákat idejében el kell végezni.

Folytatni kell a szolidáris lakásépítési akciót, tovább kell bővíteni a forráseszközöket mégpedig az egykori lakásépítési alap megtérülő hitel-eszközöiből, a lakástérítmény többleteszközöiből és a laktérfeleslegért fizetett eszközökből.

A volt harcosok lakáskérdését továbbra is szolidárisan kell megoldani. A községekben társadalmi megállapodások révén meg kell határozni az eszköztársítás módját és a lakáskérdés megoldási mércéit.

A tanulás, valamint a tanulók és egyetemisták elhelyezési feltételeinek javítása céljából a szakirányú oktatási érdekközösségek a lakásügyi érdekközösségekkel közösen dolgozzák ki az egyetemista- és diákothotnok építési programját. Az akcióterv külön hangsúlyt helyez az albérlők és a fiatal dolgozók lakásproblémáinak megoldására.

A személyi eszközök magánépítkezésbe történő bevonását és társadalmi irányítását szervezeten, a lakásügyi érdekközösségek által kell intézni. Különböző intézkedésekkel serkenteni kell a dolgozókat és pol-

gárokat, hogy a lakásproblémák megoldásához saját eszközeikkel is mindinkább hozzájáruljanak. A tartományban társadalmi megállapodással kell meghatározni, hogy a dolgozók mely kategóriája kaphat kedvezőbb feltételek mellett lakásépítési hitelt.

Ugyancsak társadalmi megállapodással kellene meghatározni a lakbérpolitika egységes alapjait, hogy 1980-ig megvalósuljon az a határozat, mely szerint a lakbérnek fednie kell az egyszerű újratermelés költségeit. Ezzel a megállapodással meg kellene határozni a lakbértérítmény egységes alapmérceit is.

Az elkövetkező időszakban a községeknek feltétlenül meg kell kötniük a lakáselosztás általános mércéiről szóló öngazgatási megegyezést, széles körű politikai akcióval pedig biztosítani kell, hogy a társult-munka-alapszervezetek szabályzataikat összehangolják az öngazgatási megegyezésekkel. A lakáselosztásról szóló öngazgatási megegyezésekben a szociális és gazdasági mércék alkalmazásával biztosítani kell, hogy a közvetlen termelők legalább olyan arányban jussanak lakáshoz, amilyen a számbeli arányuk a társadalmi szektorban. Elsőbbségben kell részesülniük azoknak a dolgozóknak, akiknek nincs lakásuk, akik rossz lakásviszonyok között élnek és nagyobb a családtagok száma. Emellett természetesen nem hagyható figyelmen kívül a munkaszervezet káder-szükséglete sem.

Tovább kell szorgalmazni a tartományi építőipari és épületanyaggyártó munkaszervezetek eszköz- és munkatársítási folyamatát azzal, hogy a hangsúlyt a vertikális társulási folyamatokra kell helyezni, mert a jogok, kötelezettségek és felelősség körülhatárolásával biztosíthatjuk a szükséges koordinációt és összhangot, ez pedig pozitívan hatna a korszerűbb, az ésszerűbb, a jobb minőségű, gyorsabb és olcsóbb építkezésre. A lakásépítés iparosítását mint gazdaságos lakásépítési lehetőséget serkenteni és intenzívebben fejleszteni kell.

A JKSZ X., valamint a Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség VII. kongresszusának határozataiból és az akciótervekből eredő feladatok megvalósítása megköveteli a tmasz-ok, helyi közösségek, öngazgatási érdekközösségek, a községek és a tartomány szubjektív erőinek szervezett és egybehangolt tevékenységét. Ezért is szükséges, hogy minden község hozza meg a lakáspolitika megvalósításáról szóló tervét. Az akciótervekben meg kell határozni a feladatokat, azok hordozóit és a megvalósítás határidejét. A tevékenység összeegyeztetése céljából mind a községekben, mind pedig a tartományban a Szocialista Szövetségek keretein belül meg kell alapítani a koordinációs bizottságokat.”

Fordította *Hornok Ferenc*

Forrásmunkák

1. A JKSZ X. kongresszusának a lakásügy és lakáspolitikai társadalmi-gazdasági viszonyainak fejlesztéséről szóló határozata
2. A Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség VII. kongresszusának a lakásprobléma gyorsabb megoldásáról és a dolgozók lakásviszonyainak javításáról hozott határozata
3. A Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának és a Tartományi Szakszervezeti Szövetség Elnökségének lakáspolitikai akcióprogramja
4. A lakáspolitikai megvalósításának aktuális kérdései és feladatai (JDNSZSZ Országos Választmánya)
5. A tartományi lakáspolitikai megvalósításának aktuális feladatairól szervezett tanácskozás (VDSZSZ Tartományi Választmányának 65. sz. Közlönye)
6. A tartomány középtávú társadalmi tervének 1976. és 1977. évi megvalósításáról szóló elemzés és az 1978. évi fejlődés távlatai

Rezime

Stambena politika SAP Vojvodine

Stan i uslovi stanovanja čine jedan od najbitnijih elemenata socijalne sigurnosti i ukupnog socijalnog položaja radnih ljudi svakog čoveka i svake porodice. Urbanizacija i industrijalizacija, koja je povezana sa velikom migracijom stanovništva, zahtevala je intenzivnu stambenu izgradnju i obezbedenje bar osnovnih uslova života u novim mestima. Stambena izgradnja je naime ne samo uslov rasta životnog standarda nego i značajan faktor za podsticanje proizvodnje, zapošljavanje i razvijanje brojnih privrednih grana.

U našoj zemlji od rata do danas stambena izgradnja i stambena politika prošle su kroz različite faze. Nakon rata u celoj zemlji stambena izgradnja je bila intenzivna, da bi zatim stagnirala a kasnije ponovo oživela. Međutim pored vidnih rezultata koji su postignuti u stambenoj izgradnji do Desetog kongresa SKJ došlo je i do ozbiljnih slabosti i deformacija na ovom području. U tom periodu sistem je favorizovao akumulativnije radne organizacije i radne ljude sa višim prihodima usled čega je zapostavljeno rešavanje stambenih problema radnika iz neposredne proizvodnje, a naročito onih sa nižim primanjima. Sve je to vremenom dovelo do opravdanog nezadovoljstva radničke klase.

Posle Desetog kongresa SKJ i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ postignuti su značajni rezultati u poboljšavanju odnosa u stambenoj politici. Polazeći od Rezolucije Desetog kongresa društvene-političke organizacije pokrajine donele su svoje akcione programe za ostvarivanje ciljeva stambene politike. U skladu sa akcionim programom opštine, samoupravne interesne zajednice stanovanja i osnovne organizacije udruženog rada donele su sopstvene planove i programe.

Iako sve zadatke koji proizilaze iz akcionog programa nismo u potpunosti izvršili, možemo sa sigurnošću konstatovati, da su kongresne rezolucije i aktivnost koja ih je sledila znatno doprinele, da danas radnici, neposredni stva-

raoci materijalnih dobara mnogo neposrednije utiču na rešavanje bitnijih pitanja stambene politike. Zahvaljujući tome oni danas efikasnije rešavaju svoje stambene probleme što je bio jedan od glavnih ciljeva postavljenih u akcionom programu Pokrajine.

Summary

Housing policy of the Autonomous province of Vojvodina

Apartments and living conditions are among the most important moments of social security and position of working people and families. Urbanization and industrialization was followed by a great migration of the population. This process required an intensive housing construction to be able to provide the new inhabitants with primary living conditions. Housing construction is not just a requirement of the growth of living standards but also an important moment in improving production, employment and in the development of many economic branches.

Since world war II, housing policy and construction has gone through different stages in our country. Immediately after the war, housing policy was very intensive. Later on it stagnated while after some time it revived again. Housing construction has achieved some notable results till the 10th Congress of the League of Communists of Yugoslavia (LCYU) but not without any problems. Till that time our system was favouring those organizations with bigger capability of accumulation and workers with higher incomes, which led to ignoring the housing problems of working people with average and below average incomes. These facts brought about discontent of the working class. After the 10th Congress of the LCYU and the Executive Bureau of the Presidency, housing policy has changed. According to the resolutions of the 10th Congress, socio-political organizations of the provinces drew up their activity programmes concerning housing policy. In accordance with the activity programme of the community, selfmanagement communities of interest and organizations of associated labour have drawn up their plans and programmes too.

Even though the duties determined by the activity programme are not yet completed, we can say that the resolutions and activities foreseen by the 10th Congress contributed to the fact that nowadays working people can decide about the problems of housing policy and not only decide but solve them when possible.

(A. L.)

VAJDASÁG URBÁNUS NÉPESSÉGE ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT

A lakosság iskolai végzettsége mind gazdasági, mind társadalmi szempontból rendkívül fontos meghatározó tényező. A termelőerők fő eleme az ember, aki a társadalom életének bonyolult szövevényében különböző posztokat betöltve termel, irányít, kutat, alkot, alakítja és védi környezetét, és aki az anyagi javak fogyasztója és a szellemi javak élvezője is egyben. Ezért nem mellékes kérdés, hogy a nagyon sokféle természetű és rangú társadalmi feladatokat végző és megoldó lakosság milyen iskolai végzettséggel rendelkezik.

A lakosság iskolázottsági színvonalának vizsgálata rendszerint bizonyos területegységek (helyi közösség, község, régió tartomány, köztársaság, föderáció) keretében történik. Jóval ritkább a települések szintjén végzett elemzés. A falvak és a városhálózat ilyen tárgyú elkülönített vizsgálata a területegységenkénti helyzetfelmérés eredményeit új meg-látásokkal gazdagíthatja és más megvilágításban láttatja, mert a településszintű elemzés eredményei kevésbé elvontak, általánosítottak; közelebb vannak a valósághoz.

A városok a településhálózat kimagasló reprezentánsai, az anyagi és a szellemi termelés nagy hatósugarú és messze világító gócai. Ez a magunk megismerő szándékkal készült elemzés tartományunk város lakó népességének iskolázottsági szintjéről, a tényleges helyzet néhány lényeges sajátosságára mutat rá, melyek alapján városi népességünk műveltségi színvonaláról teljesebb képet kaphatunk.

Az elemzés az 1971. évi népszámlálás hivatalos adatai alapján készült (SAPV — Pokrajinski zavod za statistiku, Statistički bilten, br. 16, Novi Sad, 1972). Tárgyát a számokkal kifejezhető, statisztikailag mérhető és jellemezhető állapot képezi, amely a felszabadulástól napjainkig bekövetkezett változások eredményeként jelenik meg. A statisztikai adatok tehát egy adott periódusban elért fejlődési eredményeket is tükrözik. Esetünkben az 1945—1971 között eltelt időszakról és az örökölt helyzet megváltoztatására irányuló törekvéseink eredményeiről van szó.

Összehasonlításokat más köztársaságokkal nem végeztem, mert hasonló természetű kész adatok nem állottak rendelkezésemre, a hatalmas mennyiségű statisztikai anyag feldolgozására pedig egyedül nem vállalkozhattam. Az iskolai végzettség korcsoportok szerinti vizsgálatát sem végezhettem el, mert a rendelkezésemre álló adatok azt nem tették lehetővé.

*

Minden területegység vagy település lakosságát a statisztikusok először is az írástudatlanok és az írástudók két nagy csoportjára különítik el. 1971-ben Vajdaság 10 évesnél idősebb lakosai közül 9,4% volt írástudatlan. Országos viszonylatban ez a mutatószám elérte a 15 százalékot. Tartományunk kerekén 152 000 analfabétájának 36,3%-a városainkban, 63,7 százaléka pedig falvainkban él. Megállapítható, hogy városainkban igen sok még ma is az analfabéta. Az alábbiakban közlöm az egyes városok lakosságának százalékarányában kifejezve az *írástudatlanok* megoszlását.

Az országos átlagot meghaladó arányban két városban vannak jelen — Jabuka lakosságának 16,9%-a írástudatlan, Prigrevicán ez a szám valamivel kisebb (15,2%). Az előbbi Pancsova, az utóbbi Zombor hatóságában van.

Vajdaság 16 városában az írástudatlanok százalékaránya meghaladja a tartományi átlagot, egynél pedig megegyezik azzal. Ezek a következők:

1. B. Jarak	14,1	7. Apatin	11,9	13. M. Mitrovica	10,2
2. Szivác	13,6	8. Beška	11,4	14. Indija	10,1
3. Cséb	13,3	9. Futak	11,2	15. B. Crkva	9,7
4. Kačarevo	12,9	10. Bajmok	11,0	16. Szenttamás	9,6
5. Kovin	12,7	11. N. Pazova	10,7	17. Palánka	9,4
6. Cservenka	12,6	12. Vrdnik	10,4		

A felsorolt városok közül tíz helyi központ, hét pedig községi székhely. Közülük a legtöbb 1971-ben lépett elő faluból várossá.

A következő 20 városban az analfabéták aránya 4,7 és 9,4% között mozog:

1. Kikinda	9,3	7. Versec	7,0	13. Sr. Kamenica	6,0
2. Veternik	9,2	8. Muzslya	6,7	14. Zombor	6,0
3. Törökbecse	8,4	9. Temerin	6,6	15. Kúla	5,8
4. Hódság	8,2	10. Šid	6,6	16. Becse	5,6
5. Beocsin	8,1	11. Sr. Mitrovica	6,3	17. Sr. Karlovci	5,4
6. Ruma	7,9	12. Verbász	6,2	18. Pancsova	5,2
		19. Vojlovica	5,0	és 20. Zrenjanin	4,7

Ezek között már csak öt peremváros van, a többi községi székhely, sőt egyesek a regionális központ szerepkörét is betöltik. Az utolsó

csoportba az a nyolc város tartozik, ahol az analfabéták száma a tartományi átlag felénél is kevesebb. Ezek a következők:

1. Pétervárad	4,6	4. St. Pazova	4,3	7. Újvidék	2,8
2. Topolya	4,6	5. Kanizsa	3,2	8. Ada	2,7
3. Szabadka	4,4	6. Zenta	3,2		

Amint látható legkevesebb analfabétája van a két egyetemi városunknak, három, régi kulturális hagyományokkal rendelkező Tisza menti kisvárosnak, továbbá két peremvárosnak és egy haladó kisvárosnak Topolyának. Végül összegezőként még két adat. Vajdaság 19 városában (a városok 40,4%) az analfabéták százalékos aránya meghaladja a tartományi átlagot! Ezek közül hat községi székhely, a többi pedig olyan tízezer főnél kevesebb lakosú kisváros, amelyek 1971-ben léptek csak a városok sorába. Az 55 400 város lakó analfabéta az urbanus népesség 6,3%-át képezi, ami azt jelenti, hogy városainkban átlagosan minden 100 lakosra valamivel több mint hat írástudatlan jut.

*

A települések lakosságának sokkal tömegesebb eleme az írástudó népesség. A statisztikai adatszolgáltatás az elvégzett osztályok és az iskolatípusok alapján nyolc csoportba sorolja be a népességet. Mi a továbbiakban, a lényeges vonások kiemelése céljából, a hivatalos statisztika rovatait négy alapkategóriába összevonva vizsgáljuk.

Az első (I.) csoportban kapott helyet a *befejezetlen alsó fokú képzettséggel* rendelkező lakosság. Ide soroltuk az iskolát nem végzett, de írni-olvasni tudókat, továbbá azokat akik elvégezték az általános iskola alsó négy, vagy a felsőbb tagozatok néhány osztályát. Ebbe a legnépesebb csoportba tehát azok tartoznak, akik nem fejezték be a teljes nyolcéves általános iskolát. E kategória népessége napjaink társadalmi igényeit kielégítő alpműveltséggel sem rendelkezik. Vajdaság 10 évesnél idősebb lakosságának 65,5% tartozik ebbe a csoportba (Jugoszláviában 66,8%).

A második (II.) csoportba sorolhatók azok a személyek akik elvégezték a teljes nyolcéves általános iskolát, tehát *befejezett alsó fokú* végzettséggel rendelkeznek (Vajdaságban 13,9%, az országban 14,6%), megvan az alpműveltségük.

A harmadik (III.) csoportba sorolhatók azok akik *középfokú* végzettséggel rendelkeznek, vagyis akik elvégezték a gimnáziumot vagy valamelyik szakközépiskolát, illetve olyan iskolatípust fejeztek be, amely szakképesítést vagy magas szakképesítést ad. Számuk Vajdaságban a 10 éven felüli lakosság 17,3%-a (az országban 15,3%).

A legvékonyabb réteget képező negyedik (IV.) csoportba a *felsőfokú* végzettséggel rendelkező személyek tartoznak, akik főiskolát, vagy

egyetemet, illetve vele egyenrangú akadémiát végeztek. Vajdaságban ide tartozik a népesség 2,7%-a (az országban 2,9%).

*

A falvak és a városok, tudjuk, nem azonos fejlettségű, rangú és ellátottságú településtípusok, minnek következtében a lakosságra gyakorolt vonzásuk sem egyenlő, hanem különböző intenzitású. A kedvező munkalehetőségek, a nagyobb keresetek, a kényelmesebb életmód, a nagyvonalúbb életvitel, a sokféle társadalmi szolgáltatás közelsége miatt a magasabb iskolai végzettségű, műveltebb lakosság szívesen telepszik meg a városokban. Gyors társadalmi-gazdasági változások idején az is előfordul, hogy az új munkahelyek szívóhatására az alacsonyabb végzettségűek is nagyobb számban költöznek be a városba. Ilyen szempontból falvaink és városaink között állandó áramlás van, megismétlődő újraelosztás történik. Vizsgáljuk meg röviden hogyan oszlott meg Vajdaságban a különböző iskolázottsági szintű lakosság a *falusi és a városi* települések között 1971-ben. Az említett négy alapkategóriába csoportosítva tartományunk 10 éven felüli lakosságának megoszlását százaléokban kifejezve az alábbi táblázat szemlélteti.

Iskolai végzettség	városokban	falvakban
I.	40,1	59,9
II.	56,4	43,6
III.	70,3	29,7
IV.	80,6	19,4

Az adatok értékelésénél szem előtt kell tartanunk azt a tényt, hogy a városlakó népesség tartományunk összlakosságának majdnem a felét teszi (48,8%). Ez azt jelenti, hogy minden városlakóra valamivel több mint egy falulakó jut. A táblázatból látható, hogy falusi településeink csak a legalacsonyabb iskolai végzettségű és műveltségi szintű népességből részesednek nagyobb százalékarányban, mint a városok. Az általános iskolát végzett lakosság több mint fele viszont már a városokban él. A magasabb iskolai végzettséget jelző III. és IV. kategóriában a városok túlsúlya már erősen kidomborodik. Városainkban él a középfokú végzettséggel rendelkezők majdnem háromnegyede és a felsőfokú végzettségűek negyötöde. Falvainkban minden 100 lakosra egy, városainkban négy felsőfokú végzettségű személy jut. Valamivel jobb a középiskolát befejezett személyek megoszlásának aránya — falvainkban 9, városainkban 22 jut átlagosan 100 lakosra. Általában megállá-

pítható, hogy minél magasabb iskolai végzettségű lakosokról van szó, az urbanizáltság foka annál nagyobb.

A falusi és az urbánus népesség műveltségi színvonala között a múltban nagy különbségek voltak. Sajnos azt kell mondanunk, hogy ilyen szempontból falvainkban ma is nagy elmaradás észlelhető, annak ellenére, hogy a falusi népesség iskolázottsági szerkezetében az eltelt évtizedekben jelentős eltolódás történt a magasabb iskolázottsági kategóriák felé. Városaink műveltségi színvonala gyorsabban emelkedett, mint a falvaké, mert a városbaköltözés és az ütemesebb újratermelés következtében a magasabb iskolai végzettségűek száma erősebben növekedett, mint a falvakban. Az ilyen irányú mozgások falusi településeink viszonylagos szellemi elszegényesedéséhez vezettek.

*

Az aránytalan megoszlás nemcsak a falu-város reláción, hanem a város-hálózat tagjai között is megmutatkozik. A III. és a IV. kategóriába sorolt iskolai végzettségűek nagyfokú tömörülése kevés számú városban nem indokolt. Valamivel jobb a helyzet az első két kategóriás népesség megoszlását illetően. Városaink ilyen jellegű hierarchikus viszonya jól érzékeltethető, ha kimutatjuk, hogyan oszlik meg a négy alapkategóriába sorolt városlakó népesség a 47 város között. A tömörülés illetve a szóródás szemléltetésére több mutató is kínálkozik. Közülük legreálisabb az, amely megmutatja, hogy az adott városban a négy kategóriába sorolt városlakó népelem hány százaléka lakik. Pl. Vajdaság 47 városában összesen 34 953 felsőfokú végzettséggel rendelkező egyén lakik. Ezek közül 11 348 Újvidéken él, ami százalékban kifejezve 32,5%. A tömörülés mértékétől függően a százalékos részesedés városonként és kategóriánként változik, de általában elmondható, hogy a településnagysággal arányos. A 15 ezer lakosnál nagyobb városaink százalékos részesedését az alábbi táblázat mutatja.

Város	I.	II.	III.	IV.
1. Újvidék	10,5	17,4	19,9	32,5
2. Szabadka	9,3	9,6	10,1	8,7
3. Zrenjanin	5,5	6,8	7,4	8,3
4. Pancsova	4,8	6,1	7,1	7,7
5. Zombor	4,6	4,7	4,7	4,5
6. Kikinda	4,2	3,6	3,6	3,1
7. Versec	3,6	3,8	3,8	3,6
8. Mitrovica	3,1	3,3	3,6	4,2
9. Becse	3,2	2,5	2,4	2,0
10. Zenta	2,8	2,3	2,6	2,0

Város	I.	II.	III.	IV.
11. Ruma	2,6	2,4	2,4	2,1
12. Verbász	2,3	2,4	2,3	2,2
13. Palánka	2,3	2,4	1,9	1,6
14. Indija	1,9	1,7	2,0	1,1
15. Apatin	2,0	1,8	1,7	1,2
16. Kula	2,0	1,7	1,4	1,3
17. Topolya	1,9	1,6	1,5	2,0

Az első kategóriába sorolt népesség szóródása a legnagyobb — több mint egy százalékos részesedést 36 város mutat fel. A magasabb iskolai végzettséget jelző kategóriákban felfelé haladva egyre nagyobb a tömörülés, vagyis gyorsan csökken a nagyobb koncentrációt felmutató városok száma. Az alapfokú iskolai (II.) végzettséggel rendelkező népességből 30, a középfokú iskolákkal (III.) rendelkező lakosságból 26, a felsőfokú (IV.) szinten iskolázott lakosságból mindössze 17 város mutathat fel egy százaléknál nagyobb részesedést. Az adatok arra utalnak, hogy a városhálózat tagjai közötti belső elosztásban néhány város kiváltságos helyet foglal el. Ezzel eljutottunk a szellemi metropolisok kérdéséhez.

*

Valóban, vannak-e szellemi metropolisok Vajdaságban? Beszélhetünk-e az értelmiség *egészségtelen szuperkoncentrációjáról* egyes városokban? Hogyan oszlik meg Vajdaság sokszáz települése és néhány vezető város között a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosság? Ha van szuperkoncentráció, mely iskolázottsági kategóriákban észlelhető az, és mely városokban mutatható ki? Szemléljük meg az alábbi táblázatot.

Város	százalékos részesedés		100 lakosra		Vajdaság összlakos- ságának %
	III.	IV.	III.	IV.	
1. Újvidék	14,0	26,2	29	8,0	7,2
2. Szabadka	7,1	7,1	23,5	3,4	4,5
3. Zrenjanin	5,2	6,7	25,7	4,9	3,1
4. Pancsova	5,0	6,2	27,1	5,0	2,8
5. Zombor	3,3	3,7	22,0	3,6	2,3
6. Kikinda	2,6	2,5	20,0	2,9	1,9
7. Versec	2,7	2,9	23,2	3,7	1,8
8. Mitrovica	2,5	3,4	23,0	4,6	1,6

A fenti adatok arra utalnak, hogy joggal beszélhetünk az értelmiségi dolgozók nagyarányú tömörüléséről tartományunk regionális és országos jelentőségű városaiban. A táblázat első oszlopában feltüntetett adatok azt mutatják, hogy a Vajdaságban összesen nyilvántartott közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők hány százaléka él az illető városban. A második oszlop adatai azt érzékeltetik, hogy az illető város lakosságának számához viszonyítva milyen mértékű a tömörülés. A harmadik oszlop adatai arra utalnak, hogy az adott város lakossága Vajdaság összlakosságának hány százalékát képezi.

Vajdaság egyetlen 100 ezer főt meghaladó városában, Újvidéken mutatkozik a legnagyobb arányú tömörülés. Itt él pl. a vajdasági felsőfokú végzettségűek több mint egynegyede, a többi 450 településen pedig a fennmaradó háromnegyed rész. Tartományunkban három olyan város van melynek lakossága 50—100 ezer között mozog — Szabadka, Zrenjanin és Pancsova. Ez a három város Vajdaság felsőfokú végzettséggel rendelkező lakosságának 20%-át tömöríti. Négy legnagyobb városunkban él tartományunk legmagasabb műveltségű lakosainak majdnem fele (46,2%)! Viszont lakosságuk Vajdaság összlakosságának csak 17,6% képezi. Szembeszökő a három város és Újvidék közötti különbség az utóbbi javára, habár ennek a három városnak együttesen jóval több lakosa van, mint Újvidéknek. További négy városunknak a lakossága meghaladja a harmincezret. Ezekben él a felsőfokú végzettségűek 12,5%. Az újvidékinél ez már jóval kisebb koncentráció, annak ellenére, hogy együttesen több lakosuk van, mint Újvidéknek. Nyolc legnépesebb városunkban él a IV. kategóriás népesség 58,7%-a, annak ellenére hogy népességük Vajdaság összlakosságának csak 25,2% teszi. Nyilvánvaló, hogy Vajdaság lakosságának háromnegyed részét felölelő 443 település és a nyolc város között nem oszlik meg arányosan a felsőfokú végzettséggel rendelkező értelmiség. A középfokú végzettségűek megoszlása már egyenletesebb: a nyolc városban él a III. kategóriás népesség 42,4%-a. Azt hiszem felesleges tovább bizonyítani, hogy a kiemelt nyolc város magasabb iskolai végzettségűek megoszlása szempontjából mennyire kedvezőbb helyzetben van a többi 39 város, valamint a 404 falusi településsel szemben.

A koncentráció fokának megállapítására vonatkozóan a hazai városföldrajzi irodalom nem nyújt semmiféle támpontot, a ritka külföldi mintákat pedig a sajátos hazai talajba a valóság eltorzítása nélkül nem lehet átültetni. Ezért ezek mellőzésével egy olyan megközelítési nézőpontot kerestünk, amely lehetővé teszi a valós helyzet viszonylagosan pontos feltárását. Abból a feltevésből indulunk ki, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szakemberek számának hozzávetőlegesen arányban kellene lennie a települések nagyságával. Ennek alapján minden településben jelen van a nagyságrenddel arányos „megengedett” létszám és azon felül esetleg a „többlet”. Az egyenletes és szélsőségeket kerülő regionális fejlődés adottságai között a megengedettnek minősített

létszám el tudja látni a település saját szükségleteit kielégítő tevékenységeket, és azokat a tevékenységeket is, amelyek nem magának a településnek, hanem a vonzásterületnek a kiszolgáltatását végzik. Vannak azonban olyan tevékenységek is, amelyek az egész régió vagy éppen egy országrész népessége számára nyújtanak időszakos szolgáltatásokat, ezért a „megengedett” szakemberlétszámot mondjuk 50 százalékgig meghaladó „többlet” még tolerálható. Tartományi viszonylatban az ilyen mértékű tömörülés normálisnak mondható, ezen felül azonban már szuperkoncentrációról beszélhetünk, ami az egyenlőtlen fejlődés kifejezője. A mértéken felüli koncentráció jelentheti a termelési és társadalmi funkciók indokolatlan halmozását a nagy polarizációs központokban, jelentheti azt is, hogy a magasabb képzettségű szakemberek a falutól menekülve, képzettségüknek nem megfelelő munkakörben tevékenykednek, de arra is utalhat, hogy a nyugállományba vonult népesség száma növekszik egyes városokban. Az elmondottakból következik, hogy a „többlet” csak a fejlett központokban jelenik meg, másrészt az is előfordulhat, hogy nem egy városban a „megengedett” számú szakember sincs jelen, ami funkciószegénységre és a település alacsony szintű ellátottságára utal.

A kérdés ilyen irányú megközelítése lehetővé teszi, hogy minden településnek, tekintettel annak népességszámára, kiszámítsuk mennyi a különböző iskolázottsági szintű „megengedett” népessége, és ha van, mekkora a „többlet”. A IV. kategóriás lakosság esetében a „többlet” Újvidéken 261%, Pancsován 123%, Zrenjaninban 120%, Mitrovicán 107 százalékkal haladja meg a „megengedett” népesség létszámát. Ezen városokban azt hiszem joggal beszélhetünk a felsőfokú végzettségű szakemberek aránytalanul nagy koncentrációjáról. Jóval kisebb méretű tömörülést felmutató városok Versec 64%, Zombor 62%, Szabadka 55% és Verbász 52%-os „többlettel”. A következő városokban a többlet 11 és 38% között mozog: Apatin (11%), Topolya, Kula, Becse, Palánka, Kikinda, Zenta, Ruma (38%). Városhálózatunk többi tagjánál még a „megengedett” számú felsőfokú végzettségű szakember sincs jelen. A „többlet” tehát a 15 000 népességszám körül szűnik meg.

A középfokú végzettséggel rendelkező szakemberek koncentrációja már jóval kisebb méretű. Az élcsoportba tartozó városok Újvidék 93%, Pancsova 79,4% és Zrenjanin 70%-os „többlettel”. Ezeket követi Szabadka 56%-kal, Versec 54%-kal és Mitrovica 52 százalékkal. Jelentősebb tömörülés mutatkozik még Zomborban (46%), Zentán (43%), Rumán (38%) és Verbászon (37%). A „többlet” a 10 000-es népesség-határ körül szűnik meg.

A fent elemzett jelenség is, számos más negatív jelenséggel együtt, arra utal, hogy az ún. demetropolizáció kérdésének a jövőben sokkal nagyobb figyelmet kell szentelnünk.

*

Településeinkben a négy alapkategóriába sorolt népesség meghatározott számbeli arányban jelentkezik. Ilyen értelemben beszélhetünk a falvak és városok lakosságának *iskolázottsági szerkezetéről*, amely településenként változó és a koncentráció fokával, valamint jellegével szoros összefüggést mutat. Az iskolázottsági szerkezet igen nagy pontossággal megmutatja milyen műveltségű az egyes települések lakossága. Ezért érdemes ezzel a kérdéssel is foglalkozni.

Az iskolázottsági szerkezet alapján, a nagy változatosság ellenére is lehetséges a típusalkotás. A típusok elkülönítésénél a két végletet jelentő iskolázottsági kategória (I. és IV. illetve I. és III.) népességének százalékos aránya szerepelt ismertetőjegyként, illetve szolgált a besorolás alapjául. Nevezetesen, abból a feltevésből indultam ki, hogy az általános társadalmi haladással, valamint a kor szerinti megoszlásban bekövetkező folytonos változásokkal párhuzamosan, településeinkben a magasabb iskolai végzettségűek száma növekedő, az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők száma pedig csökkenő tendenciát mutat. A százalékban kifejezett határértékeket empirikus úton határoztam meg. Tartományunk városai az iskolázottsági szerkezet alapján öt alaptípusba sorolhatók.

Az első csoportba a legműveltebb lakosságú városaink tartoznak. Ide sorolhatók azok a városok, amelyeknél a felsőfokú iskolai végzettségűek (IV.) aránya meghaladja az 5 százalékot, viszont az első kategóriás népesség már nem éri el az 50 százalékot. Legműveltebb lakosságú városaink Újvidék, Pancsova, Zrenjanin és Mitrovica. Mind a négy a régióközpont szerepét betöltő fejlett termelési góc, valamint sokoldalú szolgáltató-ellátó funkcióval rendelkező centrális település.

A második típuscsoportba sorolt városoknál az I. kategóriába tartozó népesség aránya 50—60% között mozog, a IV-be tartozók száma pedig 3—5% között van. Funkcionális szempontból ez már tarkább összetételű csoport — van itt két régióközpont, továbbá több város mint községközi funkciók telephelye fungál, vannak itt fejlett községi székhelyek és peremvárosok. A következő 14 város tartozik ide:

Szabadka	Zenta	*	Pétervárad
Zombor	Ruma	Fehértemplom	Karlóca
*	Verbász	Hódság	
Kikinda	Palánka	Šid	
Versec	Kula	*	

Pétervárad az I. kategóriás lakosság százalékaránya alapján (48,6) az első csoportba sorolható, azonban a IV. kategóriás népesség száma csak a 3%-ot éri el.

A harmadik típuscsoport városai népességük iskolázottsági struktúráját illetően átmeneti jellegűek. Az I. kategóriás népesség továbbra is 50—60% között van. A csökkenő, de még tekintélyes számú (1,5—3%) felsőfokú végzettségű réteg mellett erősen megnövekedik a középfokú

végzettséggel rendelkezők száma (20% felett) és társadalmi jelentősége. Ide tartozik hat fejlett kommunaszékhely — Topolya, Indjija, Apatin, Ada, Becse, Kanizsa — továbbá Újvidék peremvárosa Kamenica, és N. Pazova Belgrád előterében.

A negyedik típuscsoport városai az előbbiekhöz viszonyítva egy új minőséget jelentenek. Az I. kategóriás lakosság száma hirtelen megnövekedik és az össznépesség háromnegyed részét is felölelheti. A százalékos részesedése 60—75 között lehet. Az erősen megcsappant felsőfokú végzettségűek (számuk kevesebb mint 1,5%) helyébe vezető réteggént a középfokú iskolai végzettséggel rendelkezők lépnek, akiknek száma 15—20% között alakul. Ez a csoport a következő 16 várossal a legnépesebb:

Törökbecse	St. Pazova	Veternik	Vojlovica
Szenttamás	Kovin	B. Jarak	Kačarevo
Temerin	Futak	Muzslya	Prigrevica
Beocsin	Cservenka	Cséb	M. Mitrovica

A csoport tagjai közül hat város községi székhely, a többi pedig a polarizációs központok közvetlen előterében elhelyezkedő lakóhely jellegű település.

Az utolsó csoportba Beška, Jabuka, Vrdnik, Szivác és Bajmok tartozik. Jellemző rájuk, hogy az I. kategóriába tartozó népesség száma nagyon magas (60—75%), a középiskolai végzettséggel rendelkezők száma 15% alatt van, a felsőfokú végzettségűek, Szivácot kivéve, másfél százaléktól kisebb arányban vannak jelen. Az iskolázottsági szerkezetben ezekben a városokban egy nagyon széles, alacsony műveltségi színvonalú és egy vékony, főleg középfokú végzettségű réteg dominál.

A vajdasági települések átlagos műveltségi színvonalát tartva szem előtt az öt csoport városai három átfogóbb csoportba vonhatók össze. Az elsőben a négy legműveltebb lakosú városunk foglal helyet (8,5%). A másodikban az a 22 (46,8%) város sorolható, melyek lakosságának műveltségi színvonala a vajdasági átlag felett van. Az utolsó csoport 21 (44,7%) iskolázottsági szintje az átlaghoz közel vagy éppen az alatt van. Ezek szerint nem egy falunak a lakossága műveltebb, mint ezeké a városoké.

Az egyszerűsítés tovább is folytatható. A kapott eredmények az erős általánosítás folytán, alkalmasak arra, hogy városlakó népességünk műveltségi színvonalának alapvető sajátosságaira mutassanak rá. Íme a 47 város általánosított iskolázottsági szerkezete: analfabéták — 6,3%, I. — 50,9%, II. — 15,2%, III. — 23,6%, IV. — 4%. Az átlagos vajdasági városban tehát a lakosság 57,2%-a még alapműveltséggel sem rendelkezik vagy éppen írástudatlan, több mint egynegyede (27,6%) viszont közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezik. A két végletet jelentő társadalmi réteg között a viszonylag jelentéktelen csoportot képező, alapműveltséggel rendelkező lakosság foglal helyet. Az ilyen ösz-

szetétel tartós belső feszültséget, összeütközéseket, szociális ellentéteket hoz létre. Városaink nem egy életjelenségére kapunk magyarázatot, ha végiggondoljuk az önként adódó következtetéseket.

*

A vajdasági településhálózatot reprezentáló 47 város lakosságának iskolázottsági szintje és szerkezeti összetétele egy hosszú fejlődési folyamatnak egy adott időben felmért állapotát fejezi ki, melyben már megmutatkoznak az eltelt 30 év eredményei, de még a múltból örökölt negatívumok is jelen vannak. A jelenlegi átmeneti helyzet számos tényező együttes hatására alakult ki.

Emlékeztetőként soroljunk fel néhányat: a nehéz iskoláztatási lehetőségek a múltban; városaink népességének kedvezőtlen kor szerinti összetétele; a városbatelepedők zöme az agrártermelésből kiváló, alacsonyabb iskolai végzettségű dolgozók sorából került ki; városaink nem rendelkeznek mélyebb gyökerű művelődési hagyományokkal, mert többségük az utóbbi negyed évszázadban fejlődött faluból várossá; a közép-, fő- és felsőfokú iskolákkal rendelkezők számának gyors szaporodása.

Városaink lakosságának műveltségi színvonala a folyamatban lévő hatalmas méretű társadalmi-gazdasági átalakulásokkal van szoros kapcsolatban. Az ipar további gyors térhódítása, a szolgáltató-ellátó funkciók ütemes erősödése, az iskolahálózat bővülése, a közelmúltban még faluként élő települések lakosságának iskolázottsági szerkezetében a jövőben gyökeres változásokat fog eredményezni.

Rezime

Gradsko stanovništvo Vojvodine prema školskoj spremi

Školska sprema je jedan od osnovnih pokazatelja kulturnog nivoa, opšte prosvetćenosti i stručne kvalifikovanosti stanovništva. Čovek kao član društvene zajednice obavlja određenu delatnost i korisnik je materijalnih i duhovnih dobara. Stoga ne može biti sporedno pitanje nivo školovanosti stanovništva.

U svom radu autor ukazuje na neke bitne karakteristike obrazovne strukture urbanog stanovništva pokrajine.

Iznenadujuća pojava je relativno visok procenat nepismenog stanovništva. U 17 gradskih naselja broj nepismenih je veći od vojvodanskog proseka. Najmanji broj nepismenih je u Adi, Novom Sadu, Senti i Kanjiži.

U pogledu stepena školovanosti seoskog i gradskog stanovništva postoje velike razlike. U gradovima živi više od 80% stanovništva sa višom i visokom spremom, više od 70% sa srednjom spremom, i više od polovine sa završenom osnovnom školom.

Razmeštaj kadrova sa srednjom, višom i visokom spremom takođe je veoma

neujednačena među članovima urbane mreže. U tom pogledu daleko ispred ostalih vodi Novi Sad. Najveći broj školovanih kadrova živi u gradovima sa više od 15.000 stanovnika, dok manji gradovi oskudevaju u stručnim kadrovima.

Izrazita superkoncentracija visokoškoloanih kadrova se javlja u Novom Sadu, zatim u manje izraženom obimu u Pančevu, Zrenjaninu i Sr. Mitrovici.

U pogledu obrazovne strukture stanovništva autor gradove Vojvodine razvrstava u pet tipoloških grupa. Vredna je pažnje činjenica da kod jedne oveće grupe gradova (21—44,7%) obrazovni nivo stanovništva je ispod vojvođanskog proseka.

Résumé

La population urbaine de la province Voïvodina selon sa qualification scolaire

La qualification scolaire c'est une des indices fondamentales du niveau culturel, l'éclaircissement général et la qualification professionnelle de la population. L'homme comme un membre de la communauté sociale fait une certaine activité, et en même temps il est le bénéficiaire des bons matériaux et intellectuels. C'est pourquoi il ne peut pas être une question secondaire le niveau de la qualification scolaire de la population.

Dans son travail l'auteur présente quelque catégories importantes concernant la structure éducative de la population urbaine de la Province.

C'est un événement surprenant le haut numéro de la population illettrée. Dans les 17 colonies urbaines le numéro de la population illettrée est plus grand que la moyenne de la Voïvodina. Le plus bas numéro des illettrés se trouve à Ada, Novi Sad, Senta et Kanjiža.

En vue du degré de la qualification scolaire de la population urbaine et villageoise se présente une différence grande. Dans les cités vivent plus que 80% de la population avec une qualification scolaire des écoles supérieures et des universités, plus que 70% avec une qualification de l'école moyenne, et plus que 50% avec une école élémentaire finie.

La distribution des cadres avec l'école moyenne, supérieure et l'université c'est aussi très déséquilibrée entre les membres des colonies urbaines. Dans cette vue mène après les autres cités Novi Sad. Le plus grand numéro des cadres avec une qualification scolaire vive dans les cités avec plus de 15.000 habitants, mais les cités moindres manquent les cadres qualifiés.

Une superconcentration exprime des cadres avec une qualification universitaire se présente à Novi Sad, et après Novi Sad dans une faible mesure à Pančevo, à Zrenjanin et à Sremska Mitrovica.

En vue de la structure éducative de la population, l'auteur fait la qualification des cités dans la Province Voïvodina dans 5 groupes typologiques. Il attire l'attention le fait acquis, que chez une plus grande groupe des cités (21—44,7%) il y a un niveau éducatif de la population sous le niveau de la moyenne dans la Province Voïvodina.

(B. B.)

Ivan A. Rankov

GAZDASÁGUNK JELENLEGI HELYZETE ÉS ESZKÖZEINEK ÁLLÁSA

Bár rendkívül nagy eredményeket értünk el, és társadalmi eszközeinkre is ugyanez érvényes, a gazdálkodási eredmények azonban gyengék. Erről győz meg bennünket az 1977-es év első hat hónapjának mérlege.

Napjainkban rendkívül élénk viták folynak a sajtóban, a rádióban és televízióban a szakavatott köröknek a gazdaságunk jelenlegi helyzetéről és eszközeinek állásáról kialakított véleményéről. Ehhez hasonló vita folyik az összegbevétel kialakításáról és elosztásáról, a megvalósított jövedelemről és az elért gazdasági eredményekről, a rendszerbeli megoldást igénylő gazdasági problémákról stb.

Az említett gazdasági jelenségek körüli viták a legkülönbözőbb összefüggéseken és szinten merülnek fel. Ki kell azonban hangsúlyoznunk, hogy ezeken az összefüggéseken a sajtóban, rádióban és televízióban rendkívülien eltérő vélemények *hangzanak el* a társultmunka-alapszervezetek eszközeinek állásáról és eredményeiről. Egyesek például azt állítják, hogy a társult munka az év első hat hónapjában rendkívül nagy gazdálkodási eredményeket ért el, és hogy gazdasági, anyagi és pénzügyi téren is kiemelkedőek a teljesítményei, valamint hogy az év végéig joggal várhatóak az eddigieknél is nagyobb eredmények.

Mások viszont — ugyanezeknek az adatoknak alapján — arra mutatnak rá, hogy a félévi mérlegbeszámolóban kimutatott magas jövedelem könyvelési, inflációs és más „ügyeskedés” eredménye, továbbá úgy vélik, fennáll annak a veszélye, hogy nem létező pénzeszközöket használunk fel. Ezenkívül elhangzanak olyan figyelmeztetések is, melyek szerint az előttünk álló időszakban nagymértékű infláció várható.

A sajtóban és a különböző megbeszéléseken kifejezésre jutnak olyan vélemények is, hogy a tervezés hiánya kedvezőtlenül hat a jövedelemre és ezzel egyben gazdaságunk helyzetére és anyagi alapjára is. Ezért a szakemberek egy része azon a véleményen van, hogy az újratermelési folyamatban az arányok tervszerű betartásával kell elősegíteni az említett

közgazdasági kategória kialakítását és elosztását, amennyiben a jövedelem növelése a cél.

Bár álláspontjaikban és nézeteikben mindannyian a JSZSZK alkotmányára, A társult munkáról szóló törvényre, a munka és az eszközök társítására, a gazdasági mérlegre hivatkoznak, következtetéseik azonban eltérőek. A gazdasági helyzet ilyen eltérő értékeléséhez bizonyára az vezetett, hogy szempontjaik és megállapításaik a gazdasági mérleg részadatain alapulnak. Ezért a valóságos gazdasági helyzetről csak a mérleg gazdaságilag alapul vehető adatainak teljes elemzése alapján tájékozódhatunk. A rendelkezésre álló adatok ilyen elemzése lehetővé teszi a valóságos gazdasági helyzet áttekintését, és egy ilyen értékelés alapján olyan gazdasági megoldásokat lehet javasolni, amelyekről joggal várhatóak el megfelelő eredmények.

Minden más gazdasági helyzetfelmérés még a tárgykör legjobb ismerőit is arra készíthetné, hogy olyan értékelést fogadjanak el, amely nem tükrözi a gazdaság valódi helyzetét, tehát olyan megoldásokat is, amelyek nincsenek összhangban társadalmi-politikai irányvonalunkkal. Éppen ezért minél előbb javasolni kell egy elemzési módszert a gazdasági folyamatok vizsgálatára, amely állandósult gazdasági mércéi alapján alkalmas lenne a valóságos helyzet és kiváltó okok megállapítására, aminek alapján olyan megoldási javaslatok születnének, melyek összhangban vannak társadalmi-gazdasági irányvonalunkkal és gazdaságunk egészének a fizetőképességével, pénzügyi lehetőségeivel. Éppen azért, mert a társult munkában dolgozók politikailag és gazdaságilag érdekeltek a valódi helyzet megismerésében és azoknak a gazdasági folyamatoknak az értékelésében, amelyek az eszközök és a munkaeredmények körforgását meghatározzák az adott tmsz-ban és a jugoszláv gazdaság egészében. Elemzésünknek ezért alapvető célja rövid és tartalmas betekintést nyújtani a jelenlegi gazdasági helyzetbe, illetve megbízható gazdasági mércék alapján elemezni az eltelt ötéves időszakot és az 1977-es év első hat hónapjának gazdasági eredményeit a mérlegbeszámoló alapján.

Valójában mit is tartalmaz ez a mérleg?

A JSZSZK alkotmányában és A társult munkáról szóló törvényben felölelt politikai és gazdasági rendelkezésekből kiindulva megállapíthatjuk, hogy a gazdaság anyagi és pénzügyi helyzetének elemzése a munkaeredményeket bemutató adatok feldolgozása mellett, a teljesség kedvéért, figyelmet kellene hogy szenteljen azoknak az adatoknak is, amelyek a társadalmi eszközöknek az újratermelésben való felhasználásáról adnak számot. Éppen ezért a nagyszámú, hosszabb időszakra terjedő hivatalos adatok elemzésének — az összjövedelem kialakításával és elosztásával, a jövedelemelosztással, a társított eszközök forrásával és befektetésével kapcsolatosan — az a célja, hogy nagy vonalakban dokumentáltan szemléltesse az említett gazdasági tényezők időrendben egymásra

következő problémáit, amelyeket az eddigiekben többnyire részadatok elemzésére támaszkodva oldottak meg, és valószínűleg ezért maradtak el a kívánt eredmények.

A gazdasági eszközök forrásának elemzése

A társult munka általános forrásainak az utóbbi öt év folyamán való permanens gyarapodása, amit a társultmunka-alapszervezetek mérlegbeszámolóí tükröznek a legjobban, adatszerűen igazolja, hogy a jugoszláv gazdaság jelentős eredményeket ért el minden kiemelkedő fontosságú gazdasági területen. A mérlegkimutatások szerint az eredmények valószínűleg sokkal nagyobbak is lehetnének, ha a rendszerbeli megoldások jobban össze lennének hangolva politikai és gazdasági célkitűzéseinkkel, valamint azokkal a gazdasági törvényszerűségekkel, amelyek elkerülhetetlenül kihatnak a társadalmi újratermelés gazdasági, anyagi és pénzügyi folyamataira. Természetesen emellett ki kell emelnünk azt is, hogy Jugoszlávia gazdasága eredményes, bár a gyakorlatban számos pénzügyi és anyagi megrázkódtatás éri, ezentúl jelentős fennakadások és fizetőképtelenség is észlelhető az eszközök körforgási folyamatában.

A társultmunka-alapszervezetek mérlegbeszámolóinak a hivatalos adataiból arra következtethetünk, hogy a társult munka hatalmas társadalmi vagyonnal rendelkezik, amely évről évre növekszik. Az 1973-as adatok szerint a gazdasági eszközök értéke meghaladta az 593 milliárd dinárt, 1977. június 30-áig pedig elérte az 1319 milliárdot, azaz 123 százalékkal volt magasabb, mint az 1973-as évben. Természetesen ehhez hozzá kell tennünk, hogy olyan társadalmi vagyonról van szó, amelynek értéke csak nagyobb lehet, mint az a kimutatásokból kitűnik. Elsősorban azért, mert a társadalmi tulajdon eredeti értékének visszaállítását nem követik a gazdálkodási feltételeink mellett végbemenő gazdasági folyamatok. Ennek ellenére az idézett számok rendkívül adatszerűen bizonyítják, hogy semmiképpen sem helytállóak azok a nézetek, melyek szerint Jugoszlávia gazdaságának az anyagi alapja nem erősödik. Az említett adatok azt a tényt is bizonyítják, hogy gazdaságilag megalapozatlan annak a szakembercsoportnak a figyelmeztetése, akik szerint gazdaságunk nem rendelkezik elegendő eszközzel a bővített újratermeléshez, és így az áru- és pénzviszonyok szokásos folyamatához sem. Más lapra tartozik viszont a felhasználás kérdése. Tény hogy az elmondottakból kitűnik; a társult munka az említett időszakban kétszeresére emelte a társadalmi vagyont értékét. Már ebből is világosan kitűnik, hogy a termelésben dolgozó öngazdátók milyen nagy mértékben járulnak hozzá gazdaságunk eredményeinek megvalósításához és anyagi alapjának erősítéséhez. Tehát a választ azokra a kérdésekre, amelyekkel gazdaságunk küszködik, nem csak az eszközök elégtelenségében, a termelésben és a munkatermelékenységben kell keresni, hanem másutt is.

Annak a problémakörnek a sokoldalú áttekintése végett, amellyel gazdaságunk küszködik — az eszközök nagyságával és helyzetével kapcsolatos megállapítások ismertetése mellett —, szólni kellene valamit ezeknek az eszközöknek a gyakorlati felhasználásáról is. Éppen azért, mert az utóbbi időben nagyon sok szó esik arról, hogy öngazgatási megegyezések útján kellene társítani a gazdasági eszközöket a termelési kapacitások mind megfelelőbb kihasználása és fejlesztése céljából. Itt jegyeznénk meg, hogy valószínűleg csak kevesen tudják: a legújabb mérlegbeszámolókból kitűnik, hogy az 1319 milliárdos összegből csak 16,3 milliárd dinárt társítottak, illetve az említett gazdasági pénzeszközök 1,2 százalékát. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy ezen a téren nagyon keveset tettünk. Hogy miért, arról senki sem beszél, és senki sem ír, bár a gazdasági mérlegek adatszerűen megválaszolják, hogy mi okoz nehézséget és miért került sor fennakadásra a társításra szánt pénzeszközöknél.

Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy mi rejlik e mögött, illetve miért megy végbe ilyen lassan a gazdasági eszközök társítása. Annál is inkább, hisz tudjuk, hogy ezeknek a pénzeszközöknek a forrásai évről évre bővülnek. A mérlegbeszámolók alapján rendelkezésre álló adatok szerint a vizsgált időszakban gazdaságunk évente átlagosan 13, legfeljebb 20 százalékkal növelte eszközeinek forrását. Abszolút számokban kifejezve ez így alakult: 1973-ban gazdaságunk eszközforrásai 84 milliárd dinárral, 1974-ben több mint 113 milliárddal, az 1975-ös évben 294 milliárddal, 1976-ban több mint 325 milliárddal, 1977 első felében pedig 221 milliárd dinárral bővültek. Az eszközforrások ilyen nagymérvű növekedése teszi lehetővé az újratermelést, illetve az 5, legkésőbb 7,6 éven belüli megkétszereződést. Ilyen kedvező ütemű újratermelési képességgel csak Európa gazdaságilag legfejlettebb országai rendelkeznek.

Az említett mérlegkimutatások adatszerűen bizonyítják, hogy gazdaságunk eszközforrásai valóban kielégítő szinten vannak. De a gyakorlatban — ahelyett hogy ezeket a pénzeszközöket tervszerű rendeltetésüknek megfelelően használnánk fel — a leggyakrabban hagyjuk, hogy *szétforgácsolódjanak* a fogyasztás területén, fedezésüket pedig jobb időkre bízuk.

Gyakorlatilag ez a következőket jelenti:

Leszámítva azokat az elkülönített és lekötött gazdasági pénzeszközöket, amelyek a mérleg elkészítésekor bekerülnek az elszámolásba, most a szemléltetés kedvéért bemutatunk egy példát, amelyből világosan kitűnik, hogy az 1973-as és 1977-es évben hol és hogyan angazsáltak megnövelt összeget.

Sor- szám	Leírás	Tényleges összeg		Relatív viszonyok		
		1973	1977	1973	1977	Mutató- szám
	Összesített növekedés:	84	221	100,0	100,0	263
1.	Kifizetések a megnövekedett tartalékokból és a jövedelemből	30	127	35,7	57,7	325
2.	A fennmaradt összeget más célra használ- ták fel	54	94	64,3	42,3	173

Adatainkból világosan kitűnik, hogy az 1973-ban angazsált rendelkezésre álló gazdasági pénzeszközök 30 milliárdot tesznek ki, ebből 2 milliárd dinárt fizettek ki a jövedelem számlájára, és 28 milliárdot a megnövekedett raktárkészletekre, a fennmaradt részt pedig egyéb célokra használták fel. 1977-ben — az első hat hónap adatai alapján — az összes rendelkezésre álló pénzeszközt (127 milliárd dinárt) felhasználták, egyrészt 60 milliárdot a megvalósítandó jövedelem számlájára, másrészt 67 milliárd dinárt a megnövekedett készletekre, a fennmaradt részt, ami ezúttal jóval kevesebbet tett ki, más célokra használták fel mint például az olyan költségek, amelyeknek dokumentumai bekerülnek az elszámolásba, az ügyfelek követeléseibe stb.

Az említett adatok rendkívül komolyan figyelmeztetnek arra a tényre, hogy évről évre egyre több gazdasági pénzeszköz megy el a gazdasági mérleg adta lehetőségeket túlszárnyaló közfogyasztásra. Hogy milyen veszélyt hordoz magában a rendelkezésre álló gazdasági eszközök ilyen ellenőrizetlen felhasználása, azt még jónéhány példából láthatjuk — van belőlük éppen elég —, amelyek ékes bizonyítékai, hogy mi is történik a gyakorlatban a társultmunka-alapszervezetek keretében végbemenő újratermelési folyamat pénzelésére szánt eszközökkel.

Az 1977-es év első félévének mérlegbeszámolója egyértelműen rámutatnak, hogy a raktárkészletekre 338 milliárd dinárt angazsáltunk, míg az 1976-os évben a raktárkészletek értéke 271 milliárdot tett ki. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy 1977-ben 67 milliárd dinárral növekedett a raktárkészletek értéke (338 — 271 = 67). Viszont ugyanezekből a mérlegbeszámolókból az is kitűnik, hogy 1977. június 30. előtt az elszámolási időszakban több mint 116 milliárd dinárral növekedett a raktárkészletek értéke a fedezetlen kiadások terhére. Amennyiben ez így van, akkor adataink azt bizonyítják, hogy ebben az elszámolási idő-

szakban a raktárkészlet nem növekszik, hanem csak az értékük növekedett 67 milliárd dinárral. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a raktárkészletek mennyiségi értéke ebben az elszámolási időszakban 49 milliárd dinárral kisebb. Azért, mert a raktárkészletek összértéke magában foglalja a fedezetlen kiadásokat, több mint 116 milliárd dinárt, amiről csak könyvviteli úton mutatták ki, hogy a raktárkészletek értékének részét képezi. Hogy rámutassanak ennek a gazdálkodásnak a lényegére, példaként adatokat idéznek, amelyekből kitűnik, hogy ezek a kiadások a raktárkészletek összértékének milyen arányát képezik az egyes szocialista köztársaságokban és szocialista autonóm tartományokban (a készletek összértékének legkevesebb 29,6 és legtöbb 36,0 százalékát). Az aktív mérlegnek az anyagi értékeket tartalmazó részében kimutatott raktárkészletek névleges értéke nagyon is kihatással van az anyagi és pénzügyi folyamatok menetére, és ezáltal az egész gazdaság gazdálkodási képességeire és feltételeire.

A szabad pénzeszközöknek a fedezetlen kiadásokra való felhasználása mellett 1976. december 31-éig a gazdaság vérkeringéséből 235 milliárd dinárt, illetve a gazdaság összes pénzeszközének mintegy 11 százalékát, más szóval a forgalomban levő alapeszközök értéke 37 százalékának megfelelő összeget költöttek el az ügyviteli eszközökből származó befektetések címén. Ezeknek a pénzeszközöknek az átömlesztése a következőképpen történt: a pénzeszközök lekötésével járó ügyletek, bankalapítványba fektetett eszközök, fogyasztói hitelek, társadalmi-politikai közösségnek folyósított hitelek és egyéb ügyletek útján. Tehát joggal állapíthatjuk meg, hogy a gyakorlatban — a jövedelemelosztást kivéve — a gazdaság többnyire más célokra felhasznált pénzeszközeinek nagy részét is felöleli.

A gazdaság pénzét felemésztő területek között említhetjük meg az eladók követeléseit, a különböző előlegeket stb. Meg kell említenünk, hogy az eddigiek során ismertetett megállapítások és a bemutatott adatok egyértelműen arra utalnak, hogy a gazdasági pénzeszközök ellenőrizhetetlenül folynak szét a különböző csatornákon, és hogy éppen ezért olyan kedvezőtlen a rendelkezésre álló gazdasági pénzeszközök struktúrája, illetve az álló- és forgóeszközök viszonya. Ez a viszony ahelyett, hogy a 80:20 aránynak megfelelően alakulna — hisz ehhez minden feltétel adott —, az említett kihasználási feltételek miatt társadalmunkban az álló- és forgóeszközök viszonya az 50:50 aránynak felel meg. A gazdasági eszközök vázolt szerkezete egyszerű szóval arról tanúskodik, hogy túl sok az eszköz, de rosszul használják fel őket. A rendelkezésre álló eszközök ilyen ellenőrizetlen költése komoly veszélyt jelent a gazdálkodási feltételek és a gazdasági fejlődés távlatai számára.

Hasonló a helyzet a bankeszközök átalakulásával. A kedvezőtlen befektetéseknek rendkívül nagy hatása van mindazokra a feladatokra, amelyeknek célja a bankok körülményeinek rendezése. Erre eddig még a gazdasági és politikai nyomás ellenére sem került sor. De miért is ke-

rülne, hisz a hivatalos adatok és a gyakorlat azt bizonyítja, hogy senki sem hajlandó magára vállalni keresletek címén az átalakult bankeszközöket, mert elsősorban elégedetlen a fizetési határidőkkel, másodsorban pedig nem biztos, hogy keresleteit visszakapja, miközben kénytelen eget tenni vállalt pénzügyi kötelezettségeinek.

*

Eddigi megállapításaink és adataink arra a tényre figyelmeztetnek, hogy gazdaságunk komoly problémák előtt áll, amelyeket sürgősen meg kellene oldani. Hogy hogyan, erre én azt felelném, elsősorban egy olyan programot kellene kidolgozni, amelyből pontosan kitűnne, hogy mit kell változtatni és mit kiiktatni a gyakorlatból, valamint, hogy hogyan és milyen eszközökkel lehetne egyensúlyt kialakítani az anyagi és pénzügyi folyamatok között, ezentúl megfizettetni a követeléseket és felszámolni a kötelezettségeket, majd ezután olyan gazdasági megoldásokat javasolni, amelyek segítségével szabályozni lehet a fogyasztás minden formáját, hogy ne lépje túl a gazdaság egészének anyagi lehetőségeit és ne ingassa meg a mérleg egyensúlyát.

Az összbevétel kialakításának és elosztásának elemzése

Gazdálkodási feltételeink mellett az összbevételnek mint gazdasági kategóriának az eszközök olyan összességét kellene jelentenie, amelyet a társultmunka-alapszervezetek valósítanak meg árukereskedelem és szolgáltatások útján. Olyan áru eladásával, amely befektetett eszközök és társított emberi munka eredménye. Ebből feltételként következik, hogy társadalmi eszközökkel ne lehessen elidegeníteni mások munkatöbbletét, sem elősegíteni az elidegenítéshez szükséges feltételek kialakulását — olvashatjuk alkotmányunk 12. szakaszának 3. bekezdésében. Ezenkívül a társult munkában dolgozók munkajogukkal élve nem válósíthatnak meg társadalmi eszközökkel olyan anyagi javakat és nem juthatnak olyan előjogokhoz, amelyek nem a munkájukon alapulnak (lásd a JSZSZK alkotmánya 15. szakaszának 2. bekezdését). Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az összbevétel létrejötte a piachoz, a befektetett eszközök és a társított emberi munka eredményéhez, a termékhez kapcsolódik, nem pedig a bevételhez, amit a létrehozott érték újrafelosztási eszközeinek útján lehet megszerezni.

Azonban hozzá kell tennünk, hogy nálunk — az érvényben lévő előírások értelmében —, függetlenül a befektetett munka szerinti elosztás elvétől, az összbevétel tényezői közé soroljuk a termelési és szolgáltatási eredmények mellett még a belső, munkaszervezeten belüli termelést és szolgáltatásokat, a nemtermelői szolgáltatásokat, a kereskedelmi áru, anyag és hulladék beszerzését, valamint a különböző bevételeket, mint például a kamatokat stb.

A társultmunka-alapszervezet így kialakult összbevétele a befektetett eszközök és társult munka eredményezte bevétel mellett magában foglalja még a rendszerjellegű normatív szabályzatok eredményeként létrejött bevételt is. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az összbevétel fogalmába tartoznak a hitel és egyéb befektetések formájában megvalósított pénzeszközök. Az ilyen és ehhez hasonló bevételeknek rendkívül nehéz megtalálni a legmegfelelőbb elosztási módszerét, mert létrehozásukban nem vett részt a társult munka, hanem csak a befektetett társadalmi pénzeszköz. Éppen ezért gazdaságilag helyesebb volna az ilyen jellegű bevételeket a társult munka pénzeszközei növelésére fordítani, hogy erősödhessenek anyagi alapjai (a JSZSZK alkotmánya 18. szakasz).

A belső kapcsolatok által létrejött bevétel szubjektívizmust visz az elosztásba, mert a munka és az anyagi javak cseréjének ez a módja független a piaci viszonyoktól. Minden piacon kívüli munka- és eszközcsere bizonytalanná teszi a jövedelem kialakulását és lehetővé teszi, hogy ez a csere folyamatában részt vevő egyéb tényezők terhére menjen végbe.

A közvetítő kereskedelem, anyag- és hulladékfelvásárlás által megvalósított pénzeszközök nálunk részét képezik az összbevételnek, de ugyanakkor anyagi kiadásként levonandó tétel is. Tehát joggal állapíthatjuk meg, hogy azok a jogi intézmények, amelyek ezt szabályozzák, nem tesznek különbséget az összbevétel és a megvalósított forgalom értéke között. Talán, mert a kereskedelemben a munkához újonnan hozzáadott értékhez még egyszer hozzáadják az újratermelés anyagi kiadásait, amelyet elszámoláskor árubeszerzési értéként kivonnak az összbevételből és így tovább.

Korábbi megállapításainkban világosan utaltunk arra, hogy a gazdaság összbevételének ily módon való kialakítása, amely többek között magában foglalja a kereskedelmi forgalom értékét is, rendkívül nagy hatással van a megvalósított anyagi és pénzügyi viszonyok reális áttekintésére, azaz az összbevétel egyes elemeinek vizsgálatára. Hogy valójában milyen pénzeszközökről is van szó, és hogy milyen arányokat is fejeznek ki ezek a viszonyok, azt legjobban szemléltetheti az alábbiakban következő táblázat, amely az érvényben levő előírásoknak megfelelően elemeire bontott összbevételt szemlélteti:

Sor- Az összbevétel szám tényezői		1973.	1974.	1975.	1976	1977/76.
1	2	3	4	5	6	7
Összbevétel:		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1.	Termelés és szolgáltatások	43,8	41,3	40,9	41,3	38,6

1	2	3	4	5	6	7
2. Belső termelés és szolgáltatások		7,6	10,6	12,8	13,6	15,7
3. Kereskedelmi áru anyag és hulladékforgalom		43,0	43,0	40,4	39,1	40,7
5. Egyéb bevételek		5,6	5,1	5,9	6,0	4,0

1969-ben a termelés és a szolgáltatások az összjövedelem 49,1 százalékát, 1977-ben pedig 38,6 százalékát képezték. Ezekből az adatokból kitűnik, hogy az összbevételben évről évre csökken a befektetett eszközök és a társult munka szerepe. A belső teljesítés értéke viszont állandóan növekszik. 1969-ben a társadalmi össztermék 3,3 százalékát, 1977-re pedig több mint 15,7 százalékát tette ki. A társadalmi összterméken belüli ilyen nagyarányú részvételének bizonyára meghatározható okai vannak.

A közvetítő kereskedelem, a különböző anyagok és hulladékok eladása és felvásárlása 1969-ben az összbevétel 42,5 százalékát, 1977 első félévében pedig csak 40,7 százalékát tette ki. Érdemes megemlíteni, hogy ezek az adatok rendkívül pontosan bizonyítják, hogy az összbevételben leginkább a társult munka és a befektetett eszközök által megvalósított bevétel részaránya csökken, míg ezzel ellentétben — a belső viszonyokból származó bevétel aránya növekszik a leggyorsabban. Adataink szerint a többi bevételi kategória csupán jelentéktelen változást mutat az összbevételben való részvétel szempontjából.

Az összbevétel valóságnak nem megfelelő kimutatása elértékteleníti az egyes elemeket és ilymódon látszólag azt a benyomást kelti, hogy a megvalósított eredmények kedvezőtlenek, ami valójában így is van. Ebből arra következtethetünk, hogy a megvalósított eredmények és egyben a gazdasági összbevétel egyes elemei egészen más képet nyújtanának, ha kialakításukkor nem számítanak be megegyezően a közvetített áru, anyag és hulladék beszerzési értékét. Főleg azért hangsúlyozzuk ezt, mert ez az érték még egyszer szerepelt a termelési és szolgáltatási kimutatásokban. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az összbevétel kialakításakor csak az újólag befektetett munka és a befektetett kereskedelmi pénzeszközök megvalósított értékét kellene figyelembe venni, nem pedig az egész kereskedelmi forgalom értékét. Az összbevétel szerkezeti viszonyait így sokkal realisabban lehetne bemutatni.

Az összbevétel felsorolt tényezői mellett meg kell még említenünk azokat a bevételi forrásokat is, amelyek az érvényben levő előírások szerint szintén az összbevétel tartozékai. A fenti adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált időszakban ezek a bevételek 4—6 százalékig vettek részt a gazdasági összbevétel kialakításában. Ha összeha-

sonlítottuk a termelési és szolgáltatási eredményekkel, akkor kitűnik, hogy az említett időszakban azoknak 12—14 százalékat tették ki. Adataink tehát arra utalnak, hogy itt jelentős anyagi eszközökről van szó, bár megvalósításukba nem fektettek be emberi erőt. Így már világos, hogy ebben az esetben nálunk is létrejön munkától független bevétel, mégpedig az érvényben levő előírások alapján és az idézett alkotmányos rendelkezésekre való tekintet nélkül. Ki kell hát mondanunk, hogy az ilyen esetekben milyen bevételről is van szó: elsősorban a különböző dotációkról, szubvenciókról, prémiumokról, kártalanításokról, térítményekről, egyéb bevételekről, kamatokról stb.

Az elhangzott megállapítások és az idézett adatok adatszerűen rámutatnak mindazokra a deformációkra, amelyek az összbevétel ilymódon való kialakításából következnek. Annál is inkább, ha szem előtt tartjuk azokat az anyagi és szerkezeti különbségeket, amelyek az összbevétel elosztásából és elszámolásából következnek. Így például az érvényben levő előírások szerint meghatározott összbevétel világos adatokat szolgáltat, míg ugyanakkor a másik, az állandósult közgazdasági mércék alapján kialakított bevétel egészen más eredményeket mutat fel, úgy abszolút összegekben, mint a különböző viszonyításokban. Mindaddig, amíg nem küszöböljük ki az összbevétel kialakítása és elosztása körül felmerülő deformációkat, gazdaságunk — annak ellenére, hogy rendkívüli eredményeket valósít meg — az eredményeit tekintve devalvált értékű lesz.

Az összbevétel elosztásának elemzése

Az összbevétel két állandósult gazdasági elemből tevődik össze, a befektetett holtmunka és az újonnan hozzáadott élőmunka értékéből. A JSZSZK alkotmányában meghatározott gazdasági alapelvek és politikai irányvonal szintén ebből, azaz az anyagi kiadások és amortizációs költségek formájában átvitt holt munka értékéből, valamint a jövedelemként kifejezett, újonnan átvitt munka értékéből indul ki. A gazdaságunk által megvalósított összbevétel elosztásakor — mivel az így megállapított gazdasági mércék képezik a kiindulópontot — nem is merülne fel nehézségek, ha nem került volna sor az egyes gazdasági tényezőkhöz, mind a holtmunka, mind az újonnan átvitt munka interpretálására az érvényben levő előírások alapján. Az előírások szerint a mi gazdálkodási körülményeink közepette az újratermelés folyamatában megváltozik a holtmunka értéke is, mégpedig az újonnan átvitt munka által teremtett érték kárára. Ezenkívül még azt is hangsúlyoznunk kell, hogy hazánkban az érvényes előírások szerint a jövedelem elszámolási fogalom, nem pedig az újonnan átvitt munka eredménye. Éppen ezért az újonnan átvitt munka valódi értéke, illetve az általa megvalósított jövedelem számos tényezőtől függ.

Az alábbi táblázat — amely az összbevétel elosztásának a mérlegbe-számoló adatai alapján való áttekintése — elégséges ahhoz, hogy megállapíthassuk, hogyan is megy végbe a társultmunka-alapszervezetek gyakorlatában az összbevétel meghatározása és elosztása, valamint hogy ez valójában mit is jelent gazdaságunk és anyagi alapja számára.

Sor-szám	Alapelemek	1973.	1974.	1975.	1976.	1977. első félév
1.	Az elszámolási időszak összkiadásai	83,6	84,8	86,1	85,9	91,1
2.	A raktárkészletek terhére írt fedezetlen kiadások	4,2	4,3	4,9	5,5	11,7
3.	Az összbevételből fedezett kiadások	79,4	80,2	81,2	80,4	79,4
4.	Az összbevétel fennmaradt része, a jövedelem	20,6	19,5	18,8	19,6	20,6
Összbevétel (3+4)		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ezek az adatok egyértelműen rámutatnak, hogy az említett elszámolási időszak összegzett anyagi kiadásai az összbevétel tetemes részét képezik, és az 1976-os évet kivéve állandó növekedést mutatnak. Ezek a kiadások az 1973-as összbevétel 83,6 százalékát képezték, 1977 első hat hónapjában pedig elérték a 91,1 százalékot. Tehát valójában az összbevétel 8,9 százalékos hátralevő része képezi a jövedelmet.

Az adatokból arról is megbizonyosodhatunk, hogy a raktárkészletek terhére átírt fedezetlen kiadások évről évre egyre nagyobb részét képezik az összbevételnek. 1973-ban ezek a kiadások az összbevétel 4,2 százalékát, 1977 első félévében pedig több mint 11,7 százalékát képezték. Abszolút számokban kifejezve az 1973-as évben a fedezetlen kiadások értéke meghaladta a 37 milliárd dinárt, 1977 első felében pedig több mint 116 milliárdot tett ki, illetve az 1973-as év háromszorosát. Ki kell még térnünk arra is, hogy a kiadásoknak az összbevételből való fedezése nem a munkaeredményektől, hanem a fedezetlen kiadások nagyságától függ. De mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy az elszámolástól és a fedezetlen kiadásoktól függ az összbevétel fennmaradó hányadának, azaz a társultmunka-szervezet jövedelmének a nagysága. Ez a tény arról tanúskodik, hogy gazdálkodási körülmé-

nyeink között a jövedelem nem a társult munka és a befektetett eszközök eredménye és ezért nem tükrözi teljességében a megvalósított eredményeket, hanem éppen ellenkezőleg: Az előírásokkal szabályzott elszámolás terméke. Az ilyen jellegű összbevételelosztás és jövedelemmegállapítás lehetővé teszi, hogy „anyagi kiadások” címén ellenőrizetlenül költsék a társadalmi pénzeszközöket, miközben a társultmunka-alapszervezet mérlege nem mutat veszteséget, még akkor sem, ha a pénzügyi eredmény megállapításakor nem rendelkezik megfelelő bevételi eszközzel az elszámolási időszak minden kiadásának fedezésére. Tehát joggal állapíthatjuk meg, hogy csupán a bevétel elosztását és a jövedelemmegállapítást szabályozó előírásoknak köszönhető, hogy gazdaságunk az 1976-os évet elszámolt *jövedelemnövekedéssel* zárta az 1973. évhez képest (a növekedési mutatószám: 199). Ugyanakkor el kell mondanunk, hogy az 1976-os összbevétel a mutatószám szerint 209-es növekedést mutat 1973-hoz képest.

Az újratermelés anyagi kiadásai

A már ismertetett megállapítások a mérlegbeszámoló adatai alapján feltárják, hogy nálunk nem túlságosan tisztelik az általános gazdasági elveket az összbevétel kialakításakor és elosztásakor. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a mi gazdálkodási körülményeink között az anyagi és pénzügyi eredmények nem az újratermelési anyagi kiadásoktól és a munka eredményétől függenek, hanem éppen ellenkezőleg, az elszámolástól és a kiadások egy elkülönített részétől, amelyről munkaszervezetten belüli értékeléssel megállapítják, hogy fedezhető az összbevétel eszközeivel, és hogy eközben maradjanak is még fenn eszközök azoknak a kötelezettségeknek a fedezésére, amelyeket a jövedelemből fizetnek. Ugyanakkor azt is ki kell emelnünk, hogy nálunk az anyagi összkiadások, amelyeket a mérlegbeszámoló adataiból állapítanak meg, nem függenek a termelés, a forgalom és a szolgáltatások nagyságától, mert előírásaink szerint az újratermelési folyamatban változásokon megy át nemcsak az anyagi kiadások formája, hanem értéke is.

Hogy milyen kihatással vannak ezek a kiadások gazdaságunk helyzetére és anyagi alapjára, az kitűnik a táblázatban szereplő elszámolási időszakok fedezett anyagi kiadásainak szerkezetéből:

Sor- szám	A kiadások elemei	1973	1974	1975	1976
1	2	3	4	5	6
	Fedezett kiadások:	100,0	100,0	100,0	100,0
1	Felhasznált anyag	33,3	34,6	34,9	35,6

1	2	3	4	5	6
2. Amortizáció		4,1	4,0	3,5	4,0
A holtmunka értéke		37,4	38,6	38,4	39,6
3. Különböző kiadások		62,6	61,4	61,6	60,4
a) Jövedelmi kötelezettségek		8,7	8,0	8,2	9,0
b) Egyéb kiadások		53,9	53,4	53,4	51,4

Véleményem szerint felesleges kommentálni az összbevétel eszközeiből fedezett kiadások tartalmi vonatkozását. Nem hagyhatjuk azonban említés nélkül, hogy ezeknek a kiadásoknak a szerkezetében egészen állandósult jelleget mutat a felhasznált anyag, hisz nem túlságosan befolyásolják az árváltozások, az inflációk és mindazok a tényezők, amelyek kihatottak az újratermelés termelési folyamattal, forgalommal és szolgáltatásokkal közvetlenül kapcsolatos anyagi kiadásaira. A vizsgált időszakban a felhasznált anyag értéke a fedezett anyagi kiadások 33,3 százaléktól 35,6 százalékiig terjedő részét képezte.

Az amortizáció a vizsgált időszakban a fedezett anyagi kiadások szerkezetének 4 százalékát használta fel. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az eszközök amortizációja sem változott túlságosan, bár az említett időszakban sor került az állóeszközök újraértékelésére. Az anyagi eszközökkel fedezett kiadások ilyen állandósult jellege csak azt bizonyíthatja, hogy a gazdasági kategóriákkal nem lehet manipulálni az elszámolási rendszer és az anyagi értékek megállapítása útján sem.

A felhasznált anyag és az amortizáció értékének állandósult vonulata rendkívül körülhatárolttá tette a holtmunka értékének részvételét a fedezett anyagi kiadásokban. A holtmunka értékének ilyen észrevétel nélkül növekvő részaránya az inflációs folyamatok közepette arra a veszélyre figyelmeztet, hogy az ilyen szerkezeti átalakulások magukban foglalják a holtmunka értékének devalválódási lehetőségét, illetve azt, hogy a holtmunka kárára egyenlítik ki a fedezetlen kiadásokat.

Az előbb elmondottakkal ellentétben a különböző kiadások nem a holtmunka értékének eredményes alakulására utalnak, hanem a fedezett kiadásokon belüli mérsékelt csökkenő részarányára. A jövedelmi (szerződéses és bérleti) kötelezettségekből származó kiadások szintén állandósultak a fedezett kiadások összegében, amelyek előírásaink szerint kiegyenlítődnek az újratermelés anyagi kiadásaival. A többi kiadás azonban — mint például a szolgáltatások, a nemtermelő szolgáltatások, aapidíjak, a reklámkiadások, a reprezentációs költségek, a rendkívüli kiadások és ehhez hasonlók — több mint 2,5 százalékkal csökken a fedezett kiadások összegében. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ezeknek a kiadásoknak az alakulása szorosan kapcsolódik a

raktárkészletek terhére átírt fedezetlen kiadásokéval, amelyeknek a százalékaránya az 1973-as 4,2 százalékról 1977-ig 11,7 százalékra nőtt, illetve több mint 7,5 százalékkal lett nagyobb 1973-hoz képest. Az anyagi kiadások ilyen alakulása — az összkiadásokon belüli részaránya eléri, sőt túlszárnyalja az 51 százalékot — nagy hatással van a gazdaság helyzetére, anyagi alapjára, a munkatermelékenységre, a társultmunka-alapszervezetek újratermelési képességére stb.

Az egyéb kiadások összkiadásokon belüli részaránya, amely viszonylag 12 százalékkal nagyobb a holtmunka értékénél — ismételten bizonyítja, hogy gazdálkodási körülményeink között a jövőben nem tolerálhatunk és fedezhetünk minden árnövekedés és állítólagos mérlegaktíva formájában a raktárkészletek terhére írt fedezetlen kiadást és ehhez hasonlót. Ezzel egyidőben rá kell mutatnunk, hogy egyes megállapítások és mérlegkimutatások a rendszerjellegű előírások veszélyeire figyelmeztetnek, ugyanis ezek segítségével szabályozzák az összbevétel kialakítását és felosztását, a kiadások és a jövedelem megállapításának módját. Mindez arra a végkövetkeztetésre utal, hogy minél előbb síkra kell szállnunk az erre vonatkozó előírások összeegyeztetéséért a JSZSZK alkotmányában vázolt gazdasági és politikai irányvonal, valamint a társadalmi, politikai és államberendezésünkre vonatkozó kongresszusi és egyéb dokumentumok alapján.

A jövedelem

Gazdasági tényező alapján a társultmunka-alapszervezet jövedelme nem más, mint az újonnan átvitt munka piac útján megvalósított értéke (a JSZSZK Alkotmányának 17. és 20. szakasza). Még egy ilyen határozott politikai irányvétel ellenére is, amely félreérthetetlenül meghatározza a jövedelem mibenlétét, a gyakorlatban — az érvényes és újonnan javasolt előírások szerint — az összbevétel *fennmaradt részével* azonos a társultmunka-alapszervezet elszámolással elkülönített jövedelme.

Az ismertetett mérlegkimutatások alapján egyértelműen leszögezhetjük, hogy a vizsgált időszakban jövedelem címén gazdaságunk összbevételének 20 százalékát választottuk ki évente elszámolás formájában. Ezek az adatok egyben azt is igazolják, hogy a jövedelem aránya az összbevételben viszonylag állandó és folyamatos volt, bár az árak, az infláció, a nem anyagi kiadások stb. éppen ebben az időszakban növekedtek évről évre egyre nagyobb ütemben. A jövedelem ilyen változatlan arányú részvételét az előre kialakított felmérések alapján mestersegesen, azaz elszámolások, nem pedig a termelékenység növelésével vagy csökkentésével, a befektetett eszközök jobb vagy rosszabb kihasználásával tartották fel, amit a társultmunka-alapszervezetek mérlegbe-számolói is nagyszerűen érzékeltetnek. Tehát joggal mondhatjuk el,

hogy adataink elég semmitmondóak a jövedelem változását illetően, annál is inkább, hisz az elszámolások útján alakították ki őket, nem pedig a befektetett munka által kialakított valóságos helyzetet szemléltetve. Természetesen mindemellett azt is el kell mondanunk, hogy az érvényes előírások értelmében ez a jövedelem megoszlik a nettó személyi jövedelem, valamint a társultmunka-alapszervezetek pénzalapjai között, amit az alábbi táblázat is szemléltet:

Sor- szám	A jövedelem elemei	1973.	1974.	1975.	1976.	1977/6 hó
	Összjövedelem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1.	Nettó személyi jöv.	53,8	52,2	55,4	58,2	43,7
2.	Kötelezettségek és járulékok	22,0	20,5	21,4	23,8	34,1
3.	A pénzalapok összesen	24,2	27,3	23,2	18,0	22,2

Tehát a jövedelem szerkezeti megosztásában a legnagyobb teret a személyi jövedelmek foglalják el. A nettó személyi jövedelem összjövedelemen belüli aránya 52,2 százaléktól 58,2 százalékig mozgott, azzal a megjegyzéssel, hogy 1977 első félévben 43,7 százalékra csökkent. Azonnal hozzá kell tennünk, hogy a nettó személyi jövedelmek részarányának változása az érvényben levő elszámolási rendszerben többnyire az összjövedelemből elszámolás útján kiválasztott jövedelem nagyságától függ, éppen ezért az ily módon meghatározott paraméterek nem fejezik ki a valóságos helyzetet, nem érzékeltetik megfelelően a társultmunka-alapszervezetek (és az egész társadalom) nettó személyi jövedelmének alakulását.

A nettó személyi jövedelmek és a jövedelemelosztáshoz kapcsolódó alapelemek változásáról a megállapított paraméterek alapján úgy kaphatunk hű képet, ha megvizsgáljuk, milyen arányban vesznek részt ezek az elemek az összbevételekben. Az 1969-es mérlegbeszámoló adatai szerint például a nettó személyi jövedelmek részaránya az összbevételekben elérte a 16 százalékot, 1977-re viszont csak 11,5 százalékot tett ki. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a nettó személyi jövedelemnek részaránya az összbevételekben állandóan *csökkent* az utóbbi kilenc évben.

A személyi fogyasztásnak az összbevételek belüli ilyen alakulása kérésessé teszi a termelést, aminek az alapvető szükségletek kielégítésére kell irányulnia, és ezentúl megbontja az általános és személyi fogyasztási, valamint beruházási mérlegegyensúlyt. Ez igazoltá teszi a korábbi megállapítások és a paraméterek figyelmeztetését, hogy milyen veszélyt vonhat magával az általános és személyi fogyasztási, valamint beruházási mérlegegyensúly megbontása, és ezért sürgős intézkedéseket kellene

tenni a megfelelő gazdasági területeken az eszközök fennakadásának kiküszöbölése és a nagyobb méretű veszteségek megakadályozása érdekében, ami kétségkívül a kiegyensúlyozatlan fogyasztás következménye.

Mivel az összbevétel minden piaci gazdasági jelenségnek ki van téve, következőképp gazdasági mércéi is ki vannak téve ezeknek a jelenségeknek, és éppen ezért alkalmasak az összbevétel egyes elemeinek pontos kimutatására, az általános és a személyi fogyasztás, valamint a befektetések arányainak érzékeltetésére. Ezért nem kell lebecsülnünk az összbevétel kialakításával és elosztásával kapcsolatos, mérlegkimutatásokon alapuló előzetes megállapításokat, hanem éppen ellenkezőleg: Komoly figyelmeztetéseknek kell venni, amelyek egyértelműen rámutatnak, hogy milyen irányban kell intézkedéseket foganatosítani és gazdasági megoldásokat javasolni a rendszerjellegű deformációk mielőbbi kiküszöbölése céljából.

Az említett adatok szintén arra utalnak, hogy a jövedelem összetételében jelentős helyet foglalnak el a személyi jövedelmek kifizetésével kapcsolatos járulékok és kötelezettségek. A kimutatások szerint ezeknek a kötelezettségeknek az aránya 1974-ben a jövedelem 20,5 százaléka, 1977-ben pedig 34,1 százaléka volt. Indokolt tehát az a megállapítás, hogy a jövedelem jelentősebb része ilyen kiadásokra megy el. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a kimutatásaink szerint ezek a kötelezettségek úgy abszolút összegben mint relatíve, évről évre növekszenek. Amíg 1973-ban ilyen címen több mint 33 milliárdot költöttünk, 1974-ben pedig 42 milliárdot, addig 1975-re ez az összeg elérte az 53 milliárd, 1976-ra viszont a 69 milliárd dinárt. 1977 első felében ezek a kiadások meghaladták az 57 milliárd dinárt, illetve megkétszereződtek az 1973-as évihez képest. A személyi jövedelmek ilyen nagyarányú növekedésének — az összjövedelmen belül — rendkívül nagy hatása van a jövedelmi eszközök alakulására, amit a társultmunka-alapszervezetek és a gazdaság egésze választ ki.

Az eddigi adatokat összegezve megállapíthatjuk, hogy a vizsgált időszakban azoknak a jövedelmi eszközöknek az alakulása a legkedvezőtlenebb, mind abszolút mértékben, mind relatíve, melyeket a pénzalapok címen választottak ki. 1973-ban például több mint 36 milliárd dinárt — a jövedelem körülbelül 24,2 százalékát — választották ki a pénzalapok számára, 1974-ben 56 milliárdot (27,3 százalék), 1975-ben 57 milliárdot (23,2 százalék), 1976-ban pedig körülbelül 52 milliárd dinárt (kb. 18 százalék) a társultmunka-alapszervezetek, illetve a gazdaság egészének a pénzalapjai számára.

A gazdasági alapok számára kiválasztott jövedelmi eszközök ilyen alakulása arra utal, hogy a fogyasztás nagymértékben befolyásolja a társultmunka-alapszervezetek pénzalapjait, és ezzel együtt gazdaságunk egészének az újratermelő képességét és a munka anyagi alapjának erősödését. Szólnunk kell még arról is, hogy a mérlegbeszámolók adatai

szerint a jövedelemelosztás elősegíti az általános és közfogyasztás növekedését a pénzalapok illetve a beruházások kárára.

Mindez azt igazolja, hogy a vizsgált időszakban valóban nem vettük kellően számba az anyagi lehetőségeinket, a mérlegegyensúlyt, az általános és személyi fogyasztást, a befektetések egymás közti arányát. Így az általános és közfogyasztás terhére végbement ellenőrizetlen kiadásokat nemcsak az összbevétel és a jövedelem elosztása, hanem a saját eszközök terhére írt kiadások is serkentették, ami kétségtelenül kihatott az eszközök mérlegegyensúlyára és fennakadásokat idézett elő az anyagi és pénzügyi folyamatok körforgásában. A rendelkezésre álló pénzeszközök ilyen ellenőrizetlen pazarlása még egy rendkívül eredményes gazdaságot is megrázkódtatásokkal és fennakadásokkal fenyeget.

A felsorolt adatok és a megállapítások alapján arra következtethetünk, hogy gazdaságunk a vizsgált időszakban hatalmas eredményeket ért el annak ellenére, hogy számos tényező hatott gazdasági és politikai irányvonalunk ellenében mind az újratermelési folyamatban, a rendelkezésre álló eszközök felhasználásában, az összbevétel meghatározásában és elosztásában, mind pedig a mérlegegyensúly arányos kialakításában, amit a személyi fogyasztás és a befektetések terhére végbemenő általános és közfogyasztás napról napra lehetetlenebbé tett. Éppen ezért most egy olyan akciótervet kellene javasolni, amely pontosan meghatározná, mely törvényes normán kell változtatni, vagy melyiket kell megszüntetni. Mindez világosan azt sürgeti, hogy mielőbb hozzáálljunk a JKSZ X. kongresszusa, a JSZSZK alkotmánya, valamint a gazdasági és politikai irányvonal által meghatározott feladatok végrehajtásához, amelyekről említést tesznek mindazok a dokumentumok, amelyek az újratermelési folyamat társadalmi-gazdasági viszonyait szabályozzák, és amelyek elszámolás útján állapítják meg a társultmunka-szervezetek és ezáltal az egész gazdaság anyagi és pénzügyi eredményeit.

Fordította *Garai László*

Rezime

Trenutno stanje sredstava i ekonomskog položaja društvene privrede

Iako su uspesi veoma veliki, porast sredstava takode, poslovni rezultati su mali — sumira autor u motou svoga članka na osnovu kratkog ali sadržajnog osvrtu na trenutno stanje privrede, i to na bazi standardnih ekonomskih mera, u periodu od pet godina, uključujući i obradu podataka bilansa društvene privrede za prvih šest meseci u 1977. godini. Ali ističe i to, da privreda Jugoslavije pozitivno privređuje, iako u praksi doživljava finansijsko-materijalne šokove i znatniji zastoje, odnosno nelikvidnost u procesu kružnog kretanja sredstava.

Razlozi su za to: da se potencijal ne iskoristi u planom predviđene namene — on se najčešće rastoči u potrošnju; subjektivizam u raspodeli prihoda ost-

varenih po osnovu internih odnosa; nerealno iskazivanje ukupnog prihoda i to što učešće lične potrošnje u ukupnom prihodu dovodi u pitanje proizvodnju, narušava bilansnu ravnotežu opšte, lične i investicione potrošnje.

Zbog toga trebalo bi predložiti takav akcioni program koji bi se tačno utvrdilo koje treba menjati, a koje u potpunosti brisati, i što pre pristupiti izvršavanju zadataka Desetog kongresa SKJ, Ustava SFRJ i naših ekonomskih i političkih opredeljenja.

Zusammenfassung

Augenblicklicher Zustand der Mittel und der ekonomischen Lage der gesellschaftlichen Wirtschaft

In seinem kurzen aber inhaltsreichen Überblick über den augenblicklichen Zustand der Wirtschaft gelangt der Autor zum folgenden Schluss: Obwohl die Erfolge sehr gross sind, wie auch der Zuwachs an Mitteln, sind die Geschäftsergebnisse trotzdem klein. Gleichzeitig wird es hervorgehoben, dass die Wirtschaft Jugoslawiens trotz allem positiv erwirbt, obgleich sie in der Praxis finanziell-materielle Sprünge sowie beträchtliche Stockung erfährt, bzw. die Nicht-Liquidation im Kreisbewegungsprozess der Mittel. Seine Aussage gründet der Autor auf allgemein anerkannte ekonomische Masstäbe, die auf einen Zeitraum von fünf Jahren angewendet werden, sowie auf Daten über die Bilanz der gesellschaftlichen Wirtschaft für die ersten sechs Monate im Jahr 1977.

Die Gründe hierfür liegen darin, dass das Potential nicht für die im Plan vorgesehenen Zwecke ausgenutzt, sondern meist beim Verbrauch verschwendet wird. Hinzu kommt die Tatsache, dass Subjektivismus bei der Verteilung von Einnahmen herrscht, die durch interne Verhältnisse realisiert werden. Darüber hinaus sind die Aussagen über die Gesamteinnahmen unreal, weil die Teilnahme des persönlichen Verbrauchs an den Gesamteinnahmen die Produktion in Frage stellt und das Bilanz-Gleichgewicht überhaupt stört, was den persönlichen und Investmentverbrauch betrifft.

In Anbetracht dessen sollte ein solches Aktionsprogramm vorgeschlagen werden, das genau festlegen würde, welche geändert und welche vollkommen gestrichen werden sollten. Desto schneller sollte die Durchführung der Aufgaben des Zehnten Kongresses der SKJ, der Verfassung der SFRJ und unserer ekonomischen und politischen Bestimmungen in Angriff genommen werden.

(B. B.)

Vukašin Lončar

FORRADALOM ÉS ALKOTÓTEVÉKENYSÉG

*(Vukašin Lončarnak, a VKSZ Tartományi Pártbizottsága Elnökségi tagjának Szabadkán — október 6. és 8. között — megtartott tudományos összejövetelen elhangzott bevezetője.)**

Mai összejövetelünk tárgya — a forradalom és az alkotótevékenység — a tudományos és eszmei-politikai tevékenység, az elmélet és gyakorlat jelenlegi állása, a szocializmusért folyó harc céljai, iránya és tartalma, az embernek, a munkának és az alkotótevékenységnek a felszabadítása szempontjából egyaránt időszerű és figyelemreméltó.

A forradalom új szakaszába érkezünk, amely a szocialista öngazdálkodásban fejeződik ki legteljesebben, és jut el a marxizmus klasszikusai — Marx, Engels és Lenin — eszméinek valóra váltásához.

Jelenünk a nagy forradalmi átalakulások kora, amelyek során a régi világ helyébe egy új lép.

Ellentmondásoktól, válságoktól és veszélyektől terhes világunk egészen más, mint volt a múltban. A munkásosztály és a haladó erők harcának köszönhetően a szocializmus nem csupán reménykedést jelent, hanem állandó forradalmi folyamatot, a társadalom és az ember kulturális és társadalmi átalakulását, aminek során embermilliók elméletetvé és gyakorlatává, a jövő világméretű formájává válik. A további forradalmi átalakulásokra, a réginek a lerombolására és egy új, igazságosabb, emberibb, szabadabb világ létrehozására csak a munkásosztálynak mint a forradalom legfontosabb tényezőjének részvételével kerülhet sor.

A forradalom gyakorlati alkotótevékenység, a tömegek eltökéltsége, hogy radikálisan megváltoztassák a politikai, társadalmi és kulturális elnyomást, valamint a gazdasági kizsákmányolást, és hogy az ember felszabadításával progresszív változást idézzenek elő a szervezett mozgalomban és tevékenységben. A forradalom a mai időhatáraink között

* Megjelent a *Savremenost* 1977. évi 6. számában.

alkotó jellegű elméleti munkával, szervezett gyakorlati tettekkel juttatja érvényre a szocializmust, az emberi alkotótevékenységet leginkább méltányoló társadalmat.

Az októberi és más forradalmak győzelmével — amelyek közül eredetiségével kitűnik a miénk — a szocializmus világfolyamattá vált. A szocializmus számára ma már nem kérdéses, hogy lenni, vagy nem lenni. Nemcsak új társadalmi viszonyokról van itt szó, hanem a társadalom legszélesebb rétegeinek életmódjában végbement alapvető változásokról is.

Globálisan nézve a marxizmus tudományként, eszmeként és a proletariátus gyakorlataként válik az osztályharc eszközévé a megváltozott körülmények között. Lein közmondásként ismert gondolata, hogy „Forradalmi elmélet nélkül nincs forradalmi mozgalom”, Marxnak az a kifejezése, hogy, „a forradalmak a történelmek hajtóerői”, és Titónak az a mondata, hogy „A forradalom nem azonos a nyugodt hétköznapi élettel” és az a figyelmeztetése, hogy „A forradalom még nem fejeződött be” mindig serkentően hatnak, időszerűek és az alkotótevékenység során napról napra beigazolódnak.

Nincs forradalom alkotótevékenység nélkül, sem a szó valódi értelmében vett alkotótevékenység forradalom nélkül: mind az egyik, mind a másik az emberi munka és alkotótevékenység eredménye. Sem a forradalmár, sem az alkotó számára nem léteznek kész megoldások. A forradalom az alkotótevékenység legmagasabb foka.

A szocialista öngazgatás, a mi társadalmunkban a proletariátus diktatúrájaként és a munkásosztály uralmaként valósul meg, és az állandóan változó, módosuló folyamat, amelynek viszonyai között az ember szabadon teljesítheti ki képességeit. A munkásosztály és általában az ember társadalmi, gazdasági és kulturális felemelkedésének és felszabadulásának legfontosabb előfeltétele, hogy a munkásosztály és a dolgozók kezébe összpontosuljon a politikai hatalom. Ezért hazánkban az öngazgatás nem épülhet a társadalom tagja ellenére, vagy pusztán annak nevében, hanem csak az azonos osztályérdekű és célú emberekért és emberekkel.

A jugoszláv forradalom élén állva a JKSZ a társadalom sokoldalú forradalmi átalakulásában, a munkásosztály élharcává vált, mert erejét a gyakorlatból merítette, és a jelen változásaiban a jövőt figyelte.

Az öngazgatásban az ember forradalmi alkotótevékenysége teljeseedik ki. Gyakorlati tevékenységünkben és programjaink irányvételében rendkívüli erővel jut kifejezésre, hogy az ember saját munkája minden eredményének és körülményének, saját sorsának az ura. Az öngazgatás az alkotótevékenység feltétele, lényege, eredménye és ténye, hisz a forradalom a világ átalakításának és újraformálásának szakadatlan folyamata. A forradalom milliókat képes mozgósítani. Alkotmányunk és A társult munkáról szóló törvény új történelmi folyamatok kezdetét jelenti a munka és az alkotótevékenység felszabadításában. A társult

munka köztársaságának létrejöttével a forradalom és az alkotótevékenység a jövőért folyó küzdelem szerves részévé válik.

Minden eddigi eredményünk ellenére (pedig már sokat elértünk: megváltoztattuk az ország arculatát, új viszonyokat és életmódot alakítottunk ki, következetes politikánkkal ismertekké és elismertté válunk világszerte), tudatában vagyunk annak, hogy társadalmi gyakorlatunkban nagyon sok jelenség vár még a céljainkkal való összehangolásra. Még mindig jelen vannak ezeknek a viszonyoknak a maradványai, azok a tudati és magatartásbeli formák, amelyek lassítják, vagy kérdésessé igyekeznek tenni társadalmi fejlődésünket, s ezentúl szembenállnak forradalmunk és szocialista humanizmusunk céljaival.

A tesvériség, egység és egyenjogúság ellen irányuló nacionalizmus és ellenforradalmiság művelődési és társadalmi életünkben új formát igyekszik ölteni. A nacionalizmussal párhuzamban támadja társadalmunkat és teszi kérdésessé az emberi szabadságot és a személyiség integritását a technokratizmus, a liberalizmus, a társadalmi elittel kapcsolatos felfogások, a bürokratikus tudat és magatartásforma, a kispolgáriság.

Ezeket az ellentmondásokat, a lemaradást, a régi felfogást és viszonyokat csak határozott eszmei-politikai tevékenységgel, a forradalmi harc állandó gyakorlati érvényrejutásával, az elmélet és a gyakorlat összhangba hozásával hidalhatjuk át.

A forradalom és az alkotótevékenység kritikai viszonyulása a valósághoz nem más, mint a régi felfogás és világ elleni tevékeny küzdelem. Nagy felelősség hárul ezért tudományos- és kultúrmunkásainkra, hogy a forradalom céljai, valamint a nagy és felelősségteljes ügyek iránti elkötelezettségük az általános irányvétel szintjén maradjon. A valósághoz való kritikai viszonyulás egyben a munkásosztály küzdelmének, munkájának, a forradalomhoz való folyamatos hozzájárulásának az értékelését is jelenti.

Állandó igényként jelentkezik a jelen kutatásának, az elmélet és gyakorlat vizsgálatának, az elvek és a mindennapi élet szembesítésének szükségessége. A marxizmus iránti élénk érdeklődést ki kell terjesztenünk a gyakorlatra, az eszmei-politikai küzdelemre és elméleti vizsgálódásokra, valamint a kitűzött célok megközelítésére. Ilyen téren egyre nő a tudományos és kulturális alkotótevékenység, az alkotók, a tudományos- és kultúrmunkások felelőssége.

Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatát azoknak a folyamatoknak a megnevezésével tehetjük teljesebbé, amelyek szocialista öngazgatási gyakorlatunk szerves részei. Veljko Vlahović egy gondolatára emlékeztetnék: „Ha politikusan szándékozunk cselekedni és gondolkodni, akkor nemcsak egyetlen folyamatot kell szem előtt tartanunk, mert végső soron a forradalmi harc — ezt bizonyítja a mi forradalmi tapasztalataink is — a legkülönbözőbb tiltakozásokat és nyugtalanságot foglalja magában. A mi forradalmunk közös mederbe terelte a parasztság, a munkásosztály és a nemzet lázongásait, és így váltak ezek egyetlen

nagy tiltakozással. A pártnak, a Kommunista Szövetségnek az ereje akkor jutott leginkább kifejezésre, amikor megtalálta ezeknek a tiltakozásoknak az egyesítési és egy irányba terelési módját. Ezért a mi feladataink közé tartozik, hogy irányítsuk a hajtóerőként jelentkező forradalmi elégedetlenséget, és hogy kialakítsuk közös forradalmi folyamatainkat, az öngazgatást.”

Ezeztől az októberi beszélgetésektől — a tudomány, a kultúra, a politika és a gyakorlat találkozásától — várjuk céljaink megvalósításának a lehetőségeivel kapcsolatos jelzéseket.

Hogy a valóságot a lehető legkövetkezetesebben megközelíthessük, el kellene beszélgetnünk a munka felszabadításának értelmében vett alkotótevékenységről, arról, hogy a munka ne legyen pusztán a létfenntartás, a műszaki-technológiai manipuláció eszköze, hanem juttassa kifejezésre az ember alkotói egyéniségét. Ennek a kérdéskörnek a gyakorlati vizsgálatához át kellene tekintenünk a forradalom és az alkotótevékenység fejlődésének legidősebb kérdéseit. A továbbiakban beszélünk kellene az alkotótevékenységnek a munka fizikai és szellemi szférára való felosztásának megszüntetésében játszott szerepéről, az alkotótevékenységnek azokról a formáiról, amelyekben a munkásosztály válik a társadalmi gyakorlat alanyává, valamint a kultúrpolitikának azokról a kérdéseiről, amelyek a munkásosztálynak és az alkotóknak a kiemelt szerepével kapcsolatosak. Külön figyelmet kell szentelni a munka szabad cseréjének, a munkásosztály és a dolgozók kulturális tevékenységének. Mindezekben a társadalmi és kulturális átalakulásokban elsődleges szerepük van a Kommunista Szövetség vezetete szubjektív erőnek.

Egy másik kérdéscsoportban a munkának a politikai és társadalmi viszonyok manipulatív hatásától való megszabadítását foglalhatnánk össze. Ez a folyamat a szocialista demokrácia kiépítésének döntési folyamatait jellemzi, amely a deklaratív burzsoá szabadságjogok helyett a népek és nemzetiségek kultúrájának szabad és egyenjogú fejlődésében, az egyenrangú viszonyokban, a forradalmak egyedi jellegének tiszteletben tartásában jelöli meg a plurális öngazgatási érdekek egységét.

Hogy mit jelent az ilyen forradalom az emberek, a dolgozók életének megváltozása szempontjából, hogy a társadalmi változásokat mennyire is érzik saját tevékenységük eredményének, hogy gyakorlatilag milyenek is képzelik saját felszabadulásukat a társadalmi viszonyok változása következtében, és hogy miképp lehet túljutni az alkotótevékenység nélküli tengődésen, az a kérdések elemzéséből ugyanúgy ki fog tűnni, mint az, hogy mit kell tennünk a jövőben.

Elvtársak és elvtársnők!

Októberi megbeszéléseinkkel egyidőben ünnepeljük Tito elvtárs pártunk élére kerülésének negyvenedik évfordulóját. Ez mindannyiunk, az egész munkásosztály és a Kommunista Szövetség, valamint minden nemzetünk és nemzetiségünk számára rendkívüli jelentőségű esemény.

Elnökünk a munkásosztály és a világ haladó erőinek szemében a szabadságért, a társadalmi haladásért és a szocializmusért folyó harc szimbólumává vált.

Tito legfontosabb tevékenysége maga a forradalom. Egy alkalommal a következőket mondta: „A forradalom volt és maradt az életem mozgatója egészen máig.”

Ezekben a szavakban a legteljesebben fejeződik ki életszemlélete, az összetett jelenségek lényegének megragadása, a küzdelem minden nehézsége és szépsége, a sablonoktól és a dogmáktól való megszabadulás módja. Tito elvtárs számára a marxizmus útmutatás a tevékenységhez. Sajátos körülményeinkre alkalmazva sikeresen véghezvitte a forradalmat, és elhárította az akadályokat a marxista elméletnek és gyakorlatnak a megvalósítása elől a szocializmusért folyó harc terén. Tito forradalmi elméletének és tevékenységének a humanizmus, a demokratizmus, az ember és a munka felszabadításáért folyó harc a legfontosabb jellemzője. Számára a szocializmus szakadatlan forradalmi folyamat, az öngazgatás pedig a munkásosztály történelmi érdekeinek megvalósulása, amelyek társadalmi gyakorlatunkban igazolódnak be.

Ezzel az elnökünk alkotótevékenységével és Veljko Vlahović gondolatával ösztönzött összejövettel támasztjuk alá, hogy miként a forradalmat sem lehet „bemagolni”, úgy az alkotó jellegű gondolkodás sem kötődik intézményekhez, városokhoz, területekhez, hanem az életből meríti erőt, amit ez az összejövetel is igazol.

Veljko Vlahović, a forradalmár, a kommunista közvetlenül Josip Broz hatása alatt nevelkedett. Korunk árulást jelentő mítoszaival leszámolva nagymértékben hozzájárult marxista elméletünk fejlődéséhez. A küzdelemben számtalanszor találta magát szemben azzal a kérdéssel: hogyan lehet lángralobbantani az ember vulkáni erejét, hogyan lehet összekötni a rombolás és az építés ösztönét?

Megfelelőbb alkalmat el sem képzelhattünk ennél, hogy a Veljko Vlahović nevét viselő szabadkai Munkásegyletem — a forradalmárra való emlékezés és az iránta való tisztelet jegyében — szervezi meg ezt az összejövételt, amely alkalmat ad a tudomány, a politika, a kultúra és a gyakorlat alkotó jellegű szembesülésére, valamint állandóan változó témáival lehetővé teszi az alkotó jellegű hozzájárulást mindahhoz, amire Veljko Vlahović eszméi és tevékenysége serkentettek.

Az idei Tribünt az ember forradalmának és a forradalom emberének szenteltük, („Az alkotótevékenység — ha valódi, akkor szükségszerűen forradalmi is.”) Tribününk célja, hogy munkájával, a téma megközelítési módjával mind közelebb kerüljön a valósághoz, amiben minden kölcsönösen feltételezett és egybefonódó.

Rezime

Revolucija i stvaralaštvo

Tema izlaganja Vukašina Lončara na naučnom skupu u Subotici 6—8. oktobra prošle godine je uvod u raspravu „Revolucije i stvaralaštvo”, koja je posvećena suočavanju nauke, politike, kulture i prakse, uvek sa novom temom, i sa nastojanjem da se dá stvaralački doprinos onome što je podstakla bogata misao i aktivnost Veljka Vlahovića, čije ime nosi organizator ovog sastanka: Radnički univerzitet u Subotici.

Summary

Revolution and creativity

The subject of Vukašin Lončars speech on the meeting of scientists held in Subotica, 6—8 of October in the previous year, was an introduction to a discussion „Revolution and creativity”, which was dedicated to the confrontation of science, policy, culture and practice with a new assignement. This assignement is to contribute to those achievements which were promoted by the activity of Veljko Vlahović. The organizer of the meeting was the „University of working people — Veljko Vlahović”.

(A. L.)

ESZTÉTIKAI JELLEGZETESSÉGEK A KATASZTRÓFA-ELMÉLET TÜKRÉBEN

Az ógörög filozófiától napjaink esztétikumáig terjednek azok a kételemek, dilemmák, amelyek a művészi alkotás és átélés kiértékeléséhez kapcsolódnak. Már a megközelítése is útvesztőt jelenthet, s feladatunk, hogy rávilágítsunk a közbeeső részlet-problémákra, melyek önálló tartományok is egyben. A kérdés genézise ontológiai, lét-eredeti kiindulópont, melyről elrugaszkodhatunk, hogy később egy etika jelentse vizsgálódásunk további eszközét.

Az esztétikai értékeléshez közeledve tehát, elkerülhetetlen számunkra az esztétikai sajátosság ontológiai, egyben tudományos és történelmi alapú megismerése. E végtelenül nehéz kérdéshez próbáljuk gondolatainkat fűzni anélkül, hogy az értéket és az értékelést érintenénk. Reméljük azonban, hogy maguknak a jellegzetességeknek az antológiai tárgyalása végső fokon hozzá fog segíteni ahhoz, hogy az értékeknek a lényegébe is belelássunk elkövetkezendő tanulmányainkban.

Az esztétikai sajátosság a műalkotás egyedülállóságában (unikális mivoltában) és különösségében jut kifejezésre. E két fogalmat kissé önkényesen külön kívánjuk tárgyalni, elsősorban azért, mert az „egyedülállót” az „eredetivel” kapcsoljuk össze, míg a „különösét” az alkotás folyamán történő „optimalizálással”, vagyis a már kialakulóféiben lévő eredeti mű vázlati segítségével történő alkotás folyamatával. Már itt felmerülnek azok a kételemek, melyek megválaszolatlanul állnak előttünk: vajon az „Eredeti” az „Új” esztétikai sajátosság? Erre vonatkozóan számos vitát említhetünk, például hozva fel Morawski álláspontját Stolnitzal szemben (1): „Ami a műalkotás individuális jellegét illeti, Stolnitz nem tagadja a következő megállapítás lehetőségét: a műalkotás értékét annak unikális jellege határozza meg... Egyetértek azaz, hogy szükséges az adott jelenségek valamilyen összességének tanulmányozása, azoknak egymással való szembeállítására úgy, hogy unikális tényeket fedezzünk fel. De a műalkotások, vagy az esztétikai átélés tulajdonságai csak ezen unikális sajátáson kívül fedezhetők fel.

»Unikális« ugyanazt jelenti mint »megismételhetetlen«.

Mi az egyedülálló (unikális) alatt ismételt az eredetiségre gondolunk, még ha esetleg a különőség tág fogalmán belül is, hisz ez mindenképpen szoros kapcsolatban áll magával a mű esztétikai értékével, mondhatjuk egyik szükséges, de nem elégséges feltétele annak. Két különböző mű eredetiségét nem lehet ugyan értékre összehasonlítani, de az általuk kiváltott hatás, átélés kiértékeléséről mégis beszélhetünk. Ilyen értelemben ír Moles is (4): „Így az érték a váratlanhoz, az előre nem láthatóhoz, az eredetihez kapcsolódik. Ezzel az információmennyiség mértéke az előre nem láthatóság mértékére, vagyis egy valószínűség-elméleti kérdésre lesz visszavezethető.”

Az esztétikai jellegzetességeket tudományosan és az ontológia segítségével kívánjuk tárgyalni. Mivel tanulmányaink (2, 3) vezérfonala a művészet és tudomány viszonya, útmutatóul szolgálhatnak. A. Moles szavai (5): „Valemmenyi üzenettel s különösen a művészi üzenettel foglalkozó elméletnek tanulmányoznia kell ezeket a törvényeikben és repertoárjukban egymásnak alárendelt szerkezeteknek a meghatározását. A kísérleti esztétika részeként elképzelt „üzenetfizikának” ez lenne a tárgya.” Tanulmányunkban éppen ennek a még nem létező esztétikai üzenetfizikának ontológiai alapjait próbáljuk megvetni. Mint minden fizikának a segédeszköze, a matematika és geometria itt is hathatós eszközként szerepel, elősegítve ennek az összetett kérdésnek az elemzését.

1. AZ EGZAKT TUDOMÁNY JELENLÉTE AZ ESZTÉTIKAI JELLEGZETESSÉGEK ONTOLÓGIAI ELEMZÉSÉBEN.

Az új, az eredeti létrehozása központi kérdés a művészetben, de természetesen nem egyedül a művészetben. Ez az általános fejlődés alapja, mely valahonnan az elemi részecskék fizikájából indul ki. Itt tárgyalhatjuk ugyanis legelemibb (de nem egyszerű) fokon az anyag megjelenési formáinak feltűnését és letűnését, a részecskék kölcsönhatása folytán létrejött szerkezetekbe való kapcsolódást, e szerkezetek bonyolult csoportokba való formálódását stb. Végső soron így jelennek meg a biológiai szervezetek, majd a társadalmi jelenségek. Ezt az ontológiai ténytet mondja ki Lukács György is (12): „Az általános ontológia, vagy konkrétan, a szervesetlen természetnek, mint minden egyes létező alapjának az ontológiája tehát azért általános, mert nem lehetséges olyan létező, amely valamiképpen ne gyökeredzne létszerűen a szervesetlen természetben. Az életben új kategóriák bukkannak fel, de létszerűen csak az általános kategóriák alapján, velük kölcsönhatásban lehetnek hatékonyak. És éppígy viszonyulnak a társadalmi lét hajdan új kategóriái a szervesetlen és szerves lét kategóriáihoz.” Még konkrétan (13): „az ellenőrizhető tudományosság talaján maradvá, sőt esetleg fi-

zikai (vagy kémiai) kategóriák segítségével is lehet találni az élet specifikus lényege számára megoldást, amely a fogalom szintjére emeli az életnek a szervesen valósággal való folyamatos összefüggését és az élet önálló sajátosságát is.”

Természetesen az általunk felvetett kérdés nem új, hisz a filozófia és esztétika történetéből sok állásfoglalást és ténymegállapítást ismerünk. Az ezekben lévő elemi tévedésekkel kapcsolatban újra csak Lukácsra utalhatunk, aki például Heidegger fenomenológiájáról mondja ki (14): „A társadalmi létnek olyan ontológiáját vázolja tehát fel, amelyből mint irrelevánsak eltűnnek a természet összes önálló problémái.” Ugyanitt Sartre véleményéről — (10) „Valóban meg kell értenünk, hogy sem az emberek, sem tevékenységeik nincsenek az időben, ellenkezőleg az időt mint a történelem konkrét jellegzetességét az emberek csinálják...” — ezt írja (15): „Sartre utolsó műve azonban éppen arra tesz kísérletet, hogy a természet dialektikájának tagadását egyesítse az ember és a társadalom dialektikájával”.

Mint ahogyan azt már egy korábbi tanulmányban kifejtettük, (2), valóságunkat a tér-idő és a benne lévő objektumok kölcsönhatása határozza meg. Ezt már N. Hartmann is felismeri (16): „Hartmann ontológiájának valóban és úttörően új vonása, valódi tertium datur-ja az, hogy a bonyolult struktúrákat állítja ontológiai elemzésének középpontjába. Az itt hatékony kölcsönhatások, egyensúlyuk, vagy ennek zavara, felborítása stb. kettős értelemben is megadja az ontológia középponti mezőjét, egyrészt azt a valóságot, amelyből az ontológiai gondolkodásnak elkerülhetetlenül ki kell indulnia, másrészt és ezzel egyidőben a végeredményt, ahová a végrehajtott elemzéseknek, az elemekre való visszakövetkeztetésnek, kölcsönhatásaik vizsgálatának stb. végül ki kell futnia.”

Ebből és Moles fent idézett megjegyzéséből egyértelműen következik, hogy az esztétikai „üzenetfizika” ontológiai alapjait a kölcsönhatások szférájának elemzésében kell keresnünk. A kölcsönhatások szerepére az új, az eredeti megjelenésében, ezek következményeire és eredményeire az emberi tevékenységben és alkotásban a következő szavak is utalnak (19): „Jellemző egyedi esetben mutatkozik meg itt a történelmi létnek az a reális dinamikája, amely kölcsönhatások révén valóságos átalakulásokat hoz létre valamely létmódban egyesülő lét formáiban.”

A fizikából ismeretes — és ezt részletesen fogjuk tárgyalni —, hogy egy meghatározott kölcsönhatásnak sokrétűségét a folytonosság és a megszakítottság tér-időbeli váltakozásai idézik elő. Ez annyira általános érvényű jelenség, hogy genézisét jelenti nemcsak a szervesen világ színességének, de a lét alapjainak is. Az esztétikai jellegzetességeket ontológiai szemszögből vizsgáló kutató számára kiinduló pontként kell, hogy szerepeljen ez, minthogy eként szerepel az elemi részecskék fizikájában, a makrofizikában, sőt a társadalmi lételméletben is. Lukács zsenialitását tárják eléink szavai ezzel kapcsolatban (20): „A kontinui-

tás és diszkontinuitás, a végső egység és a konkrét ellentétesség dialektikája csupán akkor juthat valódi — mert történeti, a fejlődési folyamatokat egyenlőtlenségükben is figyelembe vevő — értelemben uralomra az ontológiában, ha majd helyesen kidolgozzák és alkalmazzák a természet dialektikájának ezt a felfogását.” Jóllehet Lukács nem volt fizikus, még kevésbé ismerte az idevágó matematikai kutatások eredményeit, mégis felismerte, hogy elért a genézis forrásához, melynek mélyébe már csak az egzakt tudományok tudnak lejutni (17): „Az ontológiai értelemben vett genézis éppen azokat a törvényszerűségeket deríti fel, amelyek következtében egy létkomplexus dinamikája minőséileg új jelleget ölt, amelynek nem kell feltétlenül az arányok pusztá eltolódására szorítkoznia (mint ahogy ez gyakran előfordul a valóságban), hanem teljesen új törvényszerűségek létrejöttéhez vezethet. Teljesen világos, hogy ezek a felfedezések a tudomány feladatai szoktak lenni.” A matematikai módszerek esetleges hatásosságára utalnak a következő szavak is (18): „Kétségbevonhatatlan, hogy az ilyen komplexus-mozgások megismerését általában véve rendkívüli módon elősegítette matematizálásuk, sőt bizonyos, hogy az itt létrejövő mennyiségi és mennyiségileg kifejezhető összefüggések matematikai kifejezése nélkül aligha jutottunk volna el az ilyen komplexus-összefüggések egzakt megismeréséig.”

A kölcsönhatásokat, a kölcsönhatások folytonosságban és megszakítotttságban összefonódó elrendeződését tér-időben, a lehetőségek megjelenését egy matematikai módszer — a topológia — segítségével tanulmányozhatjuk, amely a folytonosság és megszakítotttság elméletét foglalja magában.

2. AZ ESZTÉTIKAI JELLEGZETESSÉGEK TOPOLOGIAI ÉS KATASZTRÓFA-ELMÉLETI ELEMZÉSE.

Bevezetőnkben igyekeztünk megokolni, miért szükséges az esztétikai jellegzetességek matematikai (topológiai) elméletét megalapozni. Emellett foglalt egyértelműen állást, amint láttuk, a mérnök-esztéta Moles, de Hartmann és Lukács György is.

A topológia és ezen belül a katasztrófa-elmélet, a folytonosság és megszakítotttság jelenségét kutatja matematikailag és geometriailag. A katasztrófa alatt a hirtelen, minden folytonosság nélküli változás megjelenését értjük, függetlenül attól, hogy ez számunkra negatív, vagy pozitív vonatkozású. Így a katasztrófa szó alatt nemcsak a megsemmisülést, valamint az eltűnését értjük, hanem a megjelenését is.

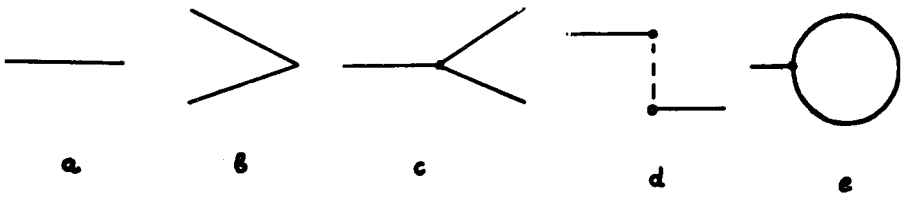
Az elméleti fizika fejlődése folyamán a topológia felhasználása jelentős új eredményeket hozott felszínre. Megjelentek a gráfok, amelyek geometriailag érzékeltetik a kölcsönhatások tér-időbeli lefolyását, a folytonosság és megszakítotttság összefonódását és elrendeződését stb.

A gráf-technika nélkül ma már elképzelhetetlen az elméleti fizika, de a topológia és katasztrófa-elmélet ugyanilyen értékes eredményekre vezetett a matematikai biológiában is, melyet R. Thom dolgozott ki, ma már klasszikusnak számító művében (8).

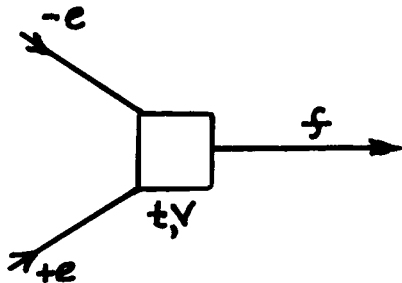
Mi itt esztétikai jellegzetességekkel kapcsolatban kívánjuk felhasználni ezt az elméletet, hasonlóan, mint ahogyan azt az elemi részecskék kölcsönhatásainak vizsgálatakor tettük (9), bemutatva ugyanakkor azt is, hogy az esztétikai eredetiség ugyanolyan fizikai alapokra épül, mint bármilyen más jellegzetesség (szervezetlen, biológiai stb.) megjelenése.

2a. A kölcsönhatások esztétikai vonatkozásai.

Ha egy folyamatot képletesen egy vonallal érzékeltetünk, úgy a vonal folytonossága vagy megszakítotttsága egyben a folyamat kontinuitását és diszkontinuitását is érzékelteti (1. ábra). Ha egy ilyen vonalat „eltörünk”, mint ahogyan azt az 1.b) ábra mutatja, ez már azt jelenti, hogy valamilyen jelentős hirtelen fordulat állt be a folyamatban (itt az r , t tér-időpontban), amely többek között valamilyen kölcsönhatás eredménye lehet.

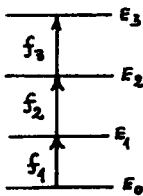
A katasztrófa legegyszerűbb példája jelentkezik itt. Még szembetűnőbb változások láthatók az 1.c)—d)—e) ábrákon, ahol a vonal szétágazik, teljesen kettétörik stb. Ha két elemi részecske (például elektron és pozitron) kölcsönhatását topológiailag akarjuk ábrázolni, úgy mindegyik részecske mozgását egy vonallal ábrázoljuk, a kölcsönhatás tér-időbeiei helyét pedig egy négyzettel adjuk meg. Így a jólismert elektron-pozitron kölcsönhatást, amelynek során mindkettő eltűnik és fotonok (elektromágneses hullámok) jelennek meg, a következő gráffal ábrázoljuk:

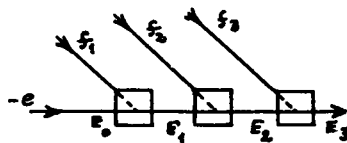
A (t, V) idő-térfogaton belül áll be a katasztrófa, melynek során egyes részecskék teljesen eltűnnek, mások megjelennek. Ebből a példából is látható, hogy az új, egyben az eredeti is, úgy jön létre, hogy két (vagy több) ismert elem összekapcsolódik, kölcsönhatásba lép, esetleg összefolyik, és eredményeképpen teljesen új, eddig nemlétező jelenségek vagy jellegzetességek lépnek fel. Feladatunk itt többek között az is, hogy a négyzettel ábrázolt „ismeretlen fekete dobozba” belenézünk, hogy összetettebb esetekben kivizsgáljuk belső szerkezetét.

Ugyanilyen módon ábrázolhatjuk egy esztétikai szempontból fontos jellegzetesség megjelenését is. Ha például van két hangszerünk, amelyet egyidőben (és térben) szólaltatunk meg, úgy a két hangszer egyidejű hangzása, még ha ugyanazt a melódiát halljuk is mindkét hangszeren, teljesen elüt attól a hangzástól, amit a két hangszer egyenként, külön-külön adhat. Világos, hogy itt egy teljesen új, eredeti jelenséggel állunk szemben. A két különálló hangzást bevezető csatornának nevezzük, az összefolyt hangzást pedig kivezető csatornának, amint azt a gráfon a megfelelő nyilak is mutatják.

A hangzás folytonosságának és megszakítottságának tér-időbeli sorozatával új lehetőségek jelennek meg. Természetesen ugyanez érvényes az elemi részecskék fizikájában is. Így például, ha egy elektron fotonokkal lép kölcsönhatásba egy atomon belül, a kölcsönhatások tér-időbeli sorozatban jöhetnek létre, és a sorozatok tér-időbeli különfélesége hozza létre a különféle „lehetőségek” megjelenését is. Az elektron például kölcsönhatásba léphet három fotonnal úgy, hogy miután elnyel egy f_1 fotont (3/a ábra), magasabb E_1 energiaszintre ugrik át, majd ezután elnyeli a második f_2 fotont, hogy végül az E_2 energiaszintről az E_3 szintre az f_3 foton elnyelésével érjen. A másik lehetőség az, hogy az f_1 , f_2 , f_3 fotonokat olyan gyors egymásutánban nyelje el, hogy minden foton kölcsönhatásba lépjen az elektronnal mielőtt még az E_1 és E_2 energiaszintekre ugrana át. Végül az is megtörténhet, hogy minden időkülönbség nélkül, teljesen egyidőben abszorválja az elektron a három fotont. Ezeket a lehetőségeket a topológia segítségével tudjuk legérthetőbben bemutatni. Az első eset, amikor a kölcsönhatások egymástól függetlenül történnek, a következő gráffal írható le (3/a ábra):

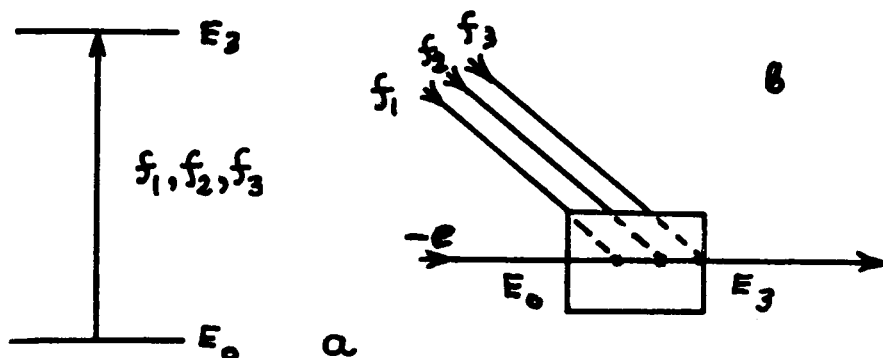

a

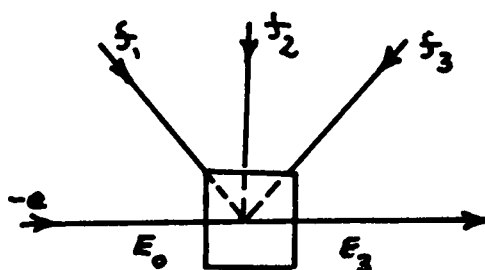

b

Amint látjuk, itt három csomópont van jelen, tehát három megszakított sorozat. A második esetben a három esemény összefolyik, úgy hogy csak egy csomópontunk van, és a fotonok különféle sorrendben következhetnek, amit, mivel összefolynak, képtelenek vagyunk megkülönböztetni (4. ábra).

Az utolsó esetet, a teljesen egyidejű eseményt, így ábrázolhatjuk (5. ábra):

Ilyen esetekkel állunk szemben az esztétikai hatásnál is. Ha egy háromtagú zenekarban a hangszerek külön-külön szólalnak meg egy bizonyos tér-idő intervallumban, úgy ennek hatása teljesen el fog ütni atól a hatástól, amit akkor kapunk, ha ugyanezen hangok olyan gyorsan következnek egymásután, hogy érzékszervünk képtelen szétválasztani őket (összemosódás). Még eltérőbb hatást fog kiváltani a lehetőségek közül az a hangkomplexus, amely a teljesen egyidőben felhangzó hangszerektől ered.

Ugyanez az eset a rímekkel is. Ha például egy vers két vagy több sora végén összhangzó szavak jelennek meg, és az egyik sorvég még ott cseng a fülünkben (valójában még emlékezünk rá), amikor már a másik, az előbbivel összhangzó sorvég megjelenik, a két szó „rímese” összefolyása egy egységes és eredeti érzést fog kiváltani. Ha a megfelelő sorra rímelő hangzás túl későn jelenik meg időben (pl. távolabbi sorokban), úgy a két hangzás teljesen különállóan fog megjelenni, és a fenti eszté-

tikai sajátosság eltűnik. Kiragadhatunk egy versszakot Ady „Az ős Kaján” című verséből, ahogy ezt illusztráljuk:

„Szent Kelet vesztett boldogsága
Ez a gyalázatos jelen
És a kicifrált köd-jövendő
Táncol egy boros asztalon
S ős Kaján birkózik velem.”

Itt a második sőr végén megjelenő „jelen” szóval rímel az utolsó sor „velem” szava. Teljesen elveszti esztétikai jellegzetességét a rím, ha egyszerűen felcseréljük az első két sort, vagyis:

Ez a gyalázatos jelen
Szent Kelet vesztett boldogsága
És a kicifrált köd-jövendő
Táncol egy boros asztalon
S ős Kaján birkózik velem.

Itt már az időben túl távol álló összhangzó szavak nem mosódnak össze, tehát a 4. ábrán látható összefolyás nem lép fel.

Számos hasonló példát hozhatunk fel a képzőművészet esetében is. Egy kompozíciót szemlélhetünk úgy is, hogy egyszerre áttekintjük az egész képet, és ekkor ez mint egy egybeolvadt egész jelenik meg előttünk, vagy esetleg csak részleteiben „tapogatjuk” le a művet, vagyis a kép egy részét látjuk csak egy idő-térfogatban, és ekkor az egyes képrészletek függetlenül jelenve meg, egészen más esztétikai jellegzetességgel bírnak, mint az előbbi esetben. Itt is az összefolyás és a megszakítottság (önállóság) külön-külön sajátossággal bírnak.

Ezeket az esztétikai jellegzetességeket a topológiaiilag különböző gráfok hűen írják le geometriaiilag. Természetesen a fizikában minden gráfnak megfelelő matematikai értéke van. Ugyanígy az esztétikai sajátosságokat is osztályozhatjuk matematikailag. Ha a 4. ábrán az egyszerűség kedvéért először csak két f vonalat veszünk (vagyis két foton nyelődik el rövid időközökben), az egész folyamat valószínűsége a két különböző sorrendben történő kölcsönhatás összegének négyzetével arányos, vagyis amíg egy foton elnyelése esetében a valószínűség

$$P_A \sim |A(f_1)|^2,$$

addig a két összefolyt folyamatnál

$$P_{A+B} \sim |A(f_1, f_2) + B(f_2, f_1)|^2,$$

azaz

$$P_{A+B} \sim A^2 + B^2 + 2AB\cos\alpha,$$

ahol A és B a kölcsönhatások intenzitásainak számértékei. Az eredmény tehát nem egyenlő a két eset valószínűségének összegével, mert egy új tag, az interferencia-tag

$$P_I = 2AB\cos x$$

jelenik meg $A \cos x$, amelyben x a két esemény fáziskülönbsége, -1 és $+1$ között változhat, pozitív vagy negatív értékeket adva P_I -re. Az esztétikára alkalmazva ez azt jelenti, hogy két formarész, hangelem, rímelő szó stb. összefolyásánál az egész nem egyenlő a részek pusztán összegével, hanem egy egészen új, eredeti eredményről van szó, amelynek eredetiségi fokát a P_I interferencia-tag fejezi ki. Meg kell itt jegyezni, hogy a $\cos x$ -től függően ez a tag lehet nulla is, ami azt jelenti, hogy nem minden elem összeolvadása hord magában esztétikai jellegzetességet. Más szóval $\cos x$ az elemek összeillőségének foka az esztétikában. A különböző összeolvadó kölcsönhatások számával, úgy tűnhet, az esztétikai élményt tetszés szerint fokozhatjuk. Valóban, egy harminc-negyventagú zenekar játéka olyan élményt nyújthat, amilyent egyetlen hangszer nem képes kiváltani egymagában. Itt azonban újra hivatkozunk korábbi megállapításunkra, hogy két „eredeti”, akár egyetlen, akár számos hangszer adja, nem lehet egyszerűen összehasonlítani, vagyis csak a hangszerek nagyobb száma nem jelenti az értékesebbet is egyben, figyelmen kívül hagyva a többi jelenlévő kölcsönhatást, mint például a tartalom és forma összeillőségét stb. Itt nem is kívánunk kiértékelésről beszélni, csak jellegzetességekről. Az egybeolvadó kölcsönhatások számának növekedése esetében az az egyre növekvő probléma jelentkezik, hogy a különböző fáziskülönbségekkel meghatározott P valószínűségben az összeillőségek ($\cos x_n$) közül több negatív értéket vehet fel, azaz az egyik interferencia-tag (pl. $-2AB |\cos x_1|$) leronthatja a másik interferencia-tagot (pl. $+2AC |\cos x_2|$), mivel a kölcsönhatások (A, B, C...) számuk növekedésével mind kevésbé illenek önmaguktól össze (statisztikai okokat véve figyelembe). Ilyen esetekben az összelovadás optimális eredményt kell hogy adjon, amit azonban mi a különösség kérdése alatt fogunk tárgyalni.

Interferencia nem lép fel olyan esetekben, amelyek a 3. ábrán látható gráffal vannak megadva. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az eredetiség itt ki van zárva. A sorozatos kölcsönhatások valószínűsége P ebben az esetben a következő kifejezéssel arányos

$$P \sim \frac{A^2 (f_1) B^2 (f_2)}{[E_2 - E_1 - f_2]^2 + L^2}$$

Láthatjuk, hogy ha $E_2 - E_1 = f_2$ (lásd a 3. ábrát), a nevezőben ez a tag eltűnik és az úgynevezett rezonancia-jelenség lép fel, amely P -re igen nagy értékeket adhat, mivel L rendszerint kis értékű és a fékezés nagy-

ságát adja meg (9.) Esztétikailag az átélésre nézve igen jelentős szerepe lehet ennek a jelenségnek. Ismeretes például, hogy egyes zeneművek bizonyos részei egymástól függetlenek lehetnek, de ezek témában és időben úgy következnek egymás után, hogy az előbbi rész egy bizonyos ingerállapotba hozza a befogadót, majd a következő rész, ebből az állapotból indítva, még hatásosabb átélést nyújt, hogy sok esetben a tömeghisztériáig vezessen ez a folyamat, jóllehet a mű egyetlen része egymagában sohasem vált ki ilyen összélményt. Hasonló hatást tulajdoníthatunk a költészetben az egyes versszakok relatív önállóságának és sorozatainak is.

Ez az elemzés azt mutatja, hogy az elemi részecskék fizikájától kezdve, a kölcsönhatások jellegzetességei alapján véve meghatároznak minden olyan komplexust, amelyben belső összefüggések vannak jelen, s amely alól az esztétikai sajátosság sem kivétel. Megjegyezzük, hogy a tárgyalt interferencia, rezonancia stb. az említett esetekben kevéssé függött a befogadótól. Vannak azonban olyan jellegzetességek is, amelyek alapjaikban függenek a befogadótól, s amelyeket később szintén elemezni kívánunk.

Fontosnak tartjuk kifejteni azokat az okokat is, melyek következményeként jelentkeznek a fent említett sajátosságok. A 4. ábrán bemutatott gráfnak csak egy csomópontja van (a megrajzolt négyzet), jóllehet több tér-időpontban jelentkeznek a sorozatos kölcsönhatások. Minden kölcsönhatásnak, történéseknek azonban véges a folyamatsebessége, és mivel az egyik folyamat még nem fejeződik be mielőtt a másik már elkezdődik, így a korlátolt, véges sebesség miatt egybeolvadnak a folyamatok. Tudjuk, hogy az elemi részecskék fizikájában a kölcsönhatások lehető legnagyobb sebessége a fény sebessége. Mivel ez a sebesség véges, egy bizonytalansági elv van érvényben,

$$E \cdot t = \text{állandó,}$$

amely szerint a kölcsönhatás E energiaváltozásának a t időintervallumra van szüksége. Ha a következő kölcsönhatás ezen időintervallumon belül kezdődik el, úgy a két (vagy több) eseményt egyetlen összeolvadt folyamatnak kell tekintenünk, amely a gráfon egyetlen csomóponttal van megadva. Az interferencia oka tehát az elektromágneses hullámok (mint pl. a fény is) véges sebessége a fizikában. Az esztétikai érzékelés és átélés is kétségtelenül fizikai jelenségek összessége és így az olyan jellegzetességeknél, amelyek esztétikai értékkel bírhatnak szintén a kölcsönhatások lejátszódásának véges időtartama kulcsfontosságú. Éppen az esztétikai érzékeléssel kapcsolatban írja Moles: „Ha a megfigyeléshez szükséges időtartam túlságosan megnövekszik, növekszik az esélye annak is, hogy a megfigyelt jelenség módosul, abbamarad vagy változásokon megy keresztül, még mielőtt „időnk” lenne felfedni... Akárhogy is, a t megfigyelési idő képviseli azt a hibát, amit elkövetünk az időtartamra (a megfigyelt esemény időbeli természetére) nézve, minthogy ezen

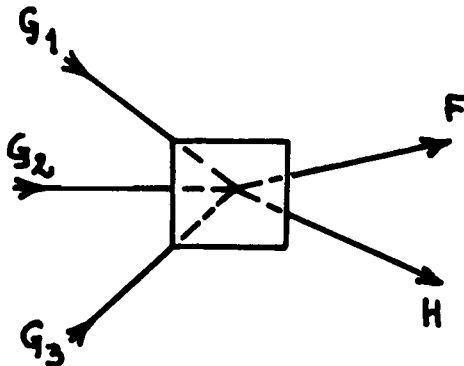
az időközön belül a jelenség módosulhat anélkül, hogy időnk lenne tudomást venni erről. Ezzel eljutunk a második bizonytalansági elv ki mondásáig:

tévedés az amplitúdóban \times tévedés az időtartamban = állandó.

„Ebből az utóbbi elemzésből lényegileg kiderül az időnek vagy inkább az érzékelés időtartamának a szerepe. Ez az időtartam (az olyan szűrők esetében mint a fül) arra szolgál, hogy integrálja a kapott ritmikus impulzusokat... Ezt az elemzést mutatis mutandis végrehajthatnánk a vizuális érzékelésre nézve is.” (6.). Nem kétséges tehát, hogy az ilyen esztétikai jellegzetességeket fizikai alapokra helyezhetjük, kiemelve azt a tényt, hogy a „tehetetlenségi idő” érzékszerveink és agyunk (memória) esetében lényegesen hosszabb, mint az elemi részecskéknél közepes energiaváltozások alatt.

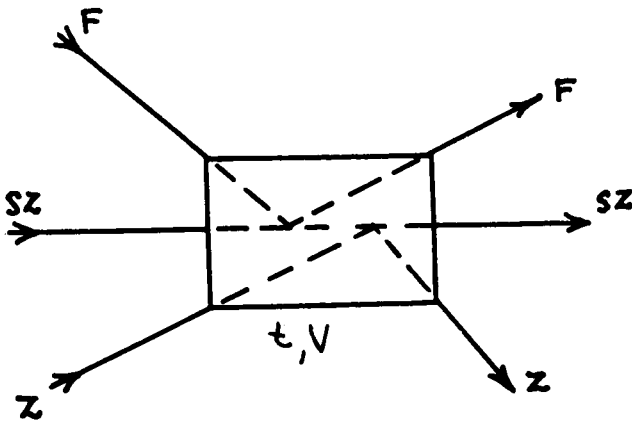
2/b Többszörös üzenetek

A többszörös üzenetek — vagy idegen szót használva: kibővített médiumok — kifejlesztésének célja az esztétikai élmény hatásosabbá tétele, végső soron értékének felemelése. E módszerek szerkezeti felépítése alapján véve nem különbözik a már leírt gráfok struktúrájától, az egyetlen új mozzanat tulajdonképpen a kibővítés, vagyis a bevezető és kivezető csatornák számának növelése, amely természetesen az elemi részecské fizikájában is jól ismert jelenség, mint például a „záporkeltés” stb. Ezen jelenségek topológiai elemzése lehetővé teszi, hogy jellegzetességeiket lényegükben ismerjük meg. Igen egyszerű módon mutathatjuk be a kibővítést, ha az egy kivezető csatorna helyett kettőt veszünk, amint az a 6. ábrán is látható.

Ilyen esettel állunk szemben például akkor, ha egy háromtagú (G_1 , G_2 , G_3) gitáregyüttes egy keverőn (mixeren) keresztül a hallgatóságnak az információt (zenei élményt) nemcsak a hangcsatornán (hangszórón) adja át, hanem egy ezzel szorosan összekapcsolt fénycsatornán (fényforrá-

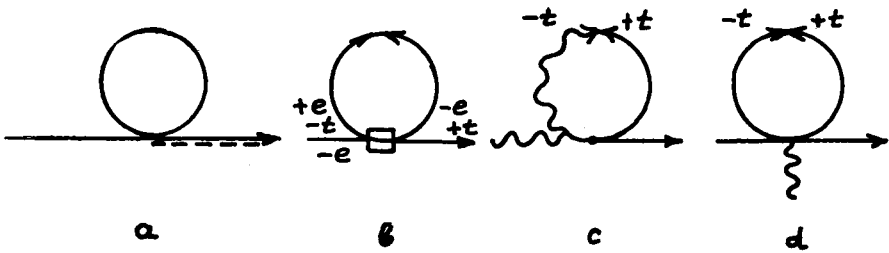
son) át is. Ha a gitárok erősebb hangot adnak, úgy a hangszóróban erősebb hang hallatszik és ezzel egyidejűleg erősebben fénylik a fényforrás is. Mivel a fényerősségnek nincs t -időbeli mozgásszabadsága a hangforrásokhoz viszonyítva, az ilyen kibővítés esetén a fénycsatorna és a hangcsatorna közötti interferencia P_I nem változtatható a művészekről függően. Így ez a tag gyakran negatív értékeket vehet fel, ami az esztétikai jellegzetesség lerombolásához vezet, vagyis az üzenet nem bír kifejezett esztétikai értékkel. A kibővítés akkor jár jelentős sikerrel, ha a különböző csatornák tér-időbeli relatív mozgásszabadsága lehetővé válik. A színmű és a film éppen ilyen szerkezeti felépítésűek; a különböző csatornákat a színész hangja (szöveg), a megvilágítás, a zene (zenei aláfestés) stb. képviselik, amit egy gráf segítségével így mutathatunk be (7. ábra):

Itt a (t, V) idő-térfogaton belül, amit a színpad és a játéktartam határoz meg, a különböző csatornák relatívan függetlenek egymástól, és csak a tartalommal irányítottak. Így lehetővé válik, hogy a különböző $P_I \sim \cos x_n$ -tagokat optimalizáljuk, azaz, hogy mind pozitív és minél nagyobb értékű legyen, kifejezett esztétikai jellegzetességeket adva. A relatív függetlenség azt jelenti, hogy a csomópontoknak belső szerkezetük van, mint ahogyan az a 4. ábrán látható. Így amikor a megvilágítás például leggyöngébb, a hang legerősebb lehet stb., ami az előbbi esetben lehetetlen volt. Gyakran élünk át drámai pillanatokot, amikor a színpad elsötétül és éles sikolyt hallunk (gyilkosság). Ebben a pillanatban az előbb még jelentős zenei aláfestés is eltűnhet, ekkor ugyanis a hang negatív előjellel interferálna a fényvel és a zenével, ami elszegényítené az esztétikai átélést. Többszörös üzenetek esetében a rezonancia is jelentős szerepet játszik a már tárgyalt feltételek mellett.

2/c A visszacsatolás jelensége.

A fent tárgyalt és a 3. ábrán bemutatott rezonanciával rendelkező élménysorozat tér-időbeli lefolyása olyan, hogy az élmény egyes különálló részeit teljesen szét tudjuk választani tér-időben, tehát ismerjük az élmények tér-időbeli sorrendjét. A 4. ábrán leírt esetben az élménysorozat már összefolyik, ami sajátos esztétikai jellegzetességet biztosíthat. Mind a két esetben azonban a tér-időbeli lefolyás egyértelmű és pozitív irányú. A szerveződési hierarchia következő magasabb fokát az egyértelmű folyamat eltűnése és a kizárólagosan pozitív irány megszűnése, ennek alapján a bizonytalansági elv szabályain belül megjelenő újabb lehetőség jelzi. Ezt a lehetőséget topológiailag az eddig bemutatott gráfoktól eltérően egy zárt görbe képviseli, mint ahogyan az a 8. ábrán is látható.

Azok az események, amelyek ilyen gráfoknak felelnek meg, minőségileg különböznek az előbbiektől, ugyanis amíg a rezonancia és interferencia a múlt és a jelen összekapcsolásában merült ki, itt a múlt és a jövő összekapcsolódása a kulcsfontosságú. E jelenség elemzésére először újra az elemi részecskék fizikájából merítünk példát. Mint ahogyan már kifejtettük, az „eredeti” megjelenését a különböző folyamatsebességek, vagyis a tehetetlenségi időtartamok határozzák meg. Ezért a gráfon bemutatott folyamat azon részének, amely zárt görbével van megadva, gyorsabban kell lejátszódnia, mint amilyen sebességgel folyik a szaggatott vonallal jelölt esemény. Ezzel az esettel állunk szemben amikor egy elektron elektromágneses térben mozog. Az elektron megjelenésével (vízszintes vonal) összekapcsolva, a térben látszólagos (virtuális) elektronok és pozitronok (párok) keletkeznek, amelyek fázissebességgel mozognak, amely tetszés szerint nagyobb lehet a fény sebességénél. Ez természetesen nem valódi, kísérletileg kimutatható párokat jelent, hanem olyanokat, amelyek az összenergia átvitelében nem vesznek részt. Jól ismeretes a fizikából (2), hogy a pozitronok időben visszafelé ($-t$) mozgó elektronok, tehát a gráfon a zárt görbe a ($-t$)-múltban és a ($+t$)-jövőben lejátszódható eseményeket kapcsolja össze (8/b ábra). Ezt az összekapcsolódást visszacsatolásnak nevezzük, amely fontos szerepet játszik maga-

sabb szinten az élőlények szabályozási és vezérlési rendszerében, de az esztétikában, társadalmi berendezésben stb. is, s ami itt legelemibb szinten jelenik meg először. Végeredményben ez a jelenség olyan fizikai tulajdonságokkal „ruházza fel” a térben mozgó elektront, amelyeket matematikailag is kiértékelhetünk. Ha most a múlt és a jövő összekapcsolódásának jellegzetességeit vizsgáljuk az esztétikában, szintén ilyen gráf (8/c ábra) segítségét vehetjük igénybe. Ha például zenét hallgatva a befogadás folyamán ritmust észlelünk a műben, ez a ritmus megmarad emlékezetünkben. Ha egy pillanatban előre gondolva a jövőbe elképzeljük ennek a ritmusnak a folytatását, úgy ez összefonódva a már elhangzott résszel, sajátos inger vált ki bennünk, amely különbözik attól az ingertől, amelyet akkor érzünk, ha nem gondolhatunk a folytatásra, például amikor a mű befejeződik. Hasonlóan mint az elemi részecskék esetében, itt is az a fontos, hogy gondolatainkban előreugorjunk a várható folytatással, vagyis gyorsabban alkossuk meg képzeleteinket, mint amilyen gyorsan maga a mű játszódik le. Ilyen értelemben ír Moles is a ritmusról: „A ritmus fogalma a várakozáshoz kapcsolódik: a ritmusnak éppen az a kritériuma, hogy egy esemény után várjuk a következőt.” (7). Számunkra elég három négy ütem is, hogy ennek alapján már összekapcsoljuk az elhangzottakat a várandóval. Igen érdekes esetet jelent az az átélési folyamat, amikor rápillantunk egy képzőművészeti alkotásra az a múlttal és a jövővel kapcsolatos képzeteket olvaszt össze gondolatainkban. Ez az eset a 8/d ábrán bemutatott gráfon látható. Egy kép helyett itt egy versrészlettel illusztráljuk a kiváltott ingereket, a tájat átélő Ady esetében:

„Fakó gyepét, kínlódó lombját,
 Őszi virágát
 Láttam ma a szigetnek
 S fakó gyepét, kínlódó lombját
 Őszi virágát
 Legény volt őszi szívemnek.”

A „legény volt” -múlt és az elmúlást (jövőt) előrejelző őszi táj összefonódása adja meg az esztétikai jellegzetességet, melyet zárt görbével illusztráltunk. Ilyen jellegzetességgel bír egy festmény is, amelynek hatására interferencia-képzetek alakulnak ki a befogadóban. Fiatal gyermekekben, akikben nem élnek a múlttal kapcsolatos emlékek és nem gondolnak a jövőben elkövetkezendő biztos elmúlásra, egy ilyen kép szemlélése nem válthat ki hasonló átélést, és nem is jelenthet esztétikai értéket számukra.

Ha az emlékezetünkben élő események múltbeli (t) lefolyását $f(t)$ függvénnyel adjuk meg a várható, jövőbeli (t_1) elképzelt folytatás pedig $f(t+t_1)$, úgy a kettő közötti összekapcsolódás eredménye:

$$F(t_1) = \frac{1}{t_1} \cdot \int f(t) \cdot f(t + t_1) \cos x(t, t_1) dt,$$

matematikai nyelven kifejezve. Tulajdonképpen ez nem más mint specifikus interferencia, más néven korreláció.

Mint mondtuk, a zárt görbékkel megadott jellegzetességek magasabb fokú rendeződést jelentenek, és ezzel együtt gazdag élmény-múltat és képzelőerőt kívánnak meg. Amikor az absztrakt művészet sajátosságait elemezzük, ilyen zárt görbékkel rendelkező topológiai gráfokig jutunk el, mert az absztrakt mű célja az átélőben képzettársításokat váltani ki a jövővel kapcsolatban, a múlt (átélt) eseményei alapján. Tulajdonképpen egy csendélet is absztrakt mű, hisz az „absztrakt” szó elsősorban a tartalom szabadságára vonatkozik, ami más és más lehet minden befogadó számára. Amennyiben egy mű mindenkiben ugyanazt az élményt váltja ki, függetlenül a befogadók emlékében tárolt élmények gazdagságától, úgy az egyértelműen egy meghatározott, konkrét dolgot képvisel, távol minden elvontságtól. Az absztrakt mű értéke abban kell hogy álljon, hogy képes legyen hatása alatt minden befogadó a múltat és a jövőre vonatkozó képzetait összekapcsolni, ami tulajdonképpen magas szintű alkotási folyamat lejátszódása és az „Új”, az „Eredeti” tulajdonságait maga a befogadó határozza meg, eltérően a korábban tárgyalt jellegzetességektől. Ehhez természetesen gazdag előtörténettel rendelkező élményvilág szükséges, ami az absztrakt művészet magasabb rendeződési szintjére vall, mert bizonyos előfeltételekhez köti hatásosságát, amelyek magukban foglalják a klasszikus művészet átélt világát is.

Végül megjegyezzük, hogy az átélést kiváltó műben különböző szerkezeti tulajdonságokkal bíró esztétikai sajátosságok lehetnek jelen, amit hosszú gráf-sorozattal illusztrálhatunk, amelyben további belső struktúrák alakulhatnak ki.

3. ÁTÉLÉSI FOLYAMATOK

A topológiáról beszélve már kihangsúlyoztuk, hogy e matematikai (és geometriai) ág központi kérdése a folytonosság és megszakítottság tanulmányozása. A befogadás folyamatában jelen van a katasztrófa-jelenség olyan mozzanata, amely átbillenti a befogadót a közönyösség szintjéről a feloldódás szintjére, kritikus ingerállapotokon (átélésen) keresztül, melynek során az állást foglal a mű tartalmával kapcsolatban. Itt az esetleges semleges állásfoglalás kizárja az átélés lehetőségét, mert ilyen esetben a befogadó a közönyösség szintjén marad. A kritikus folyamat — az átélés — két különböző szintű állapotot köt össze egy katasztrófán keresztül: ezt olyan módon ábrázolhatjuk, hogy egy felületen kritikus ponttal rendelkező gyűrődést (vagy bevágást) képezünk (9. ábra):

A felület egyes pontjai bizonyos lelkiállapotokat képviselnek. Amikor egy műalkotás befogadása folyamán a semleges S helyzetből a kritikus K pont felé tartunk, érzéseink az átélést jelentő labilis AB állapot felé emelkedhetnek az 1 vonal mentén, esetleg átélési folyamat nélkül a 2 vonal mentén érünk a megismerés magasabb fokáig (például tudományos megismerés), vagy egyszerűen elvetjük a művet a 3. vonalon haladva (visszatetszést kiváltó mű). Egy síkra vetítve a görbét, még élesebben kirajzolódik az átélés katasztrofális jellege (9/b ábra). Érdekes módon összehasonlíthatjuk ezeket az átélési folyamatokat olyan természeti jelenségekkel, amelyek szintén szerkezeti stabilitással vannak összekötve, de egyszerűbbek, vagyis alacsonyabb szinten jelentkeznek. Ha figyelemmel kísérjük valamilyen gáz folyadékká való átalakulását, abban az esetben a kritikus pont K szintén megjelenik: a 3. vonal a gázállapotú anyag felé irányuló párolgást, a 2. vonal a folyadék-állapot felé tartó labilis (katasztrofális) kicsapódást (kondenzációt) jelenti. (11). A biológiai fejlődés esetében egy gén molekuláris felépítése bizonyos belső erő-tér jelenlétét adja meg, mely matematikailag parametrikus alakban megadható:

$$V = f(y, t, u, v, w)$$

Amennyiben bizonyos paraméter (u, v, w) változik (például víz éri a növénymagot), úgy az erőter változik és ennek folyamán az osztódó sejtek katasztrofális (K) pontokon keresztül szaporodnak, kialakítva bizonyos zárt szervek formáját a V erőter által irányítva, ahogyan az a 10. ábrán is látható (8):

Mindez azt bizonyítja, hogy olyan összetett érzésv folyamatok is mint az esztétikai átélés, egyszerűbb, már a szervetlen világban is megfigyelhető szerkezeti tulajdonságokkal vannak meghatározva, melyeknek megértése és megmagyarázása akkor válik lehetővé, ha magukat a szerkezeti tulajdonságokat (katasztrófa-függvényeket) megismerjük.

E rövid elemzés arra mutat rá, hogy a titokzatos „Új” és „Eredeti”, amely olyan nagy hatást gyakorol az emberre a művészi átélés folyamán, megközelíthető, leírható, anélkül, hogy annak nagyságát és értékét e megismerhetőség lefokozná, elértéktelenítené.

Irodalom

- (1) Moravski S., O predmetu i metodi estetike, Nolit, Beograd (1974) 25 old.
- (2) Körmendi F., Létünk 6 (1973).
- (3) Körmendi F., Létünk 2 (1975).
- (4) Moles A., Információelmélet és esztétikai élmény. Gondolat. Budapest (1973) 31. old.
- (5) I. m. 252. old.
- (6) I. m. 115. old.
- (7) I. m. 94. old.
- (8) Thom R., Stabilité structurelle et morphogénèse. Benjamin Inc. Reading (1972).
- (9) Körmendi F., Physica 75 (1974) 359 old.
- (10) Sartre J. P., Critique de la raison dialectique. Gallimard. Paris (1960) 127. old.
- (11) Zeeman E., Catastrophe Theory. Scientific American. 4 (1976) 65. old.
- (12) Lukács Gy., A társadalmi lét ontológiájáról. I. kötet. Magvető. Budapest (1976) 19. old.
- (13) I. m. 67. old.
- (14) I. m. 79. old.
- (15) I. m. 98. old.
- (16) I. m. 148. old.
- (17) I. m. 156. old.
- (18) I. m. 358. old.
- (19) Lukács Gy., A társadalmi lét ontológiájáról. III. kötet. Magvető, Budapest (1976) 248. old.
- (20) I. m. 164. old.
- (21) I. m. 193. old.

Rezime

Estetske osobenosti u svetlu teorije katastrofa

Teorija katastrofa, kao topološki metod, omogućava istraživanje originalnog i novog, što je bitna pretpostavka estetske osobenosti. Na ovaj način pojavljuju se specifične karakteristike, kao što su interferencija, rezonancija, korelacije itd., koje ujedno daju osnovu fizike komunikacija, a posebno estetskih komunikacija. Utvrđena je povezanost proširenih medija sa ovim karakteristikama kao i topološka analiza suštine abstraktne informacije.

Summary

Aesthetic Peculiarities in the Light of the Catastrophe-Theory

The catastrophe-theory, as a topological method, enables one to investigate the appearance of Original and New, being this an essential assumption for aesthetic peculiarity. In this way, the most important characteristics, as the interference, resonance, correlations etc. are appearing, defining simultaneously the elements of the physics of communications, specifically the physics of aesthetic communications. The interrelation between the extended media and the shown characteristics is given, as well as the topological analysis of the essence of the abstract information.

Bela Duranci

VAJDASÁGNAK KÉPZETTÁRSÍTÁSSAL VALÓ ÁTLÉNYEGÍTÉSE

(Szilágyi Gábor művészetéről)

Úgy vélem, hogy a Szilágyi Gábor festészetéről szóló írásomat az 1962. április 15. és 22. között Szabadkán VÁZLATOK ÉS RAJZOK címmel megrendezett szerény jellegű kiállítása katalógusának előszavával kell kezdenem. Lazar Trifunović műkritikus ez alkalomból a következőket jegyezte fel:

„Kellemesen meglepett a tömören megfestett vajdasági tájakról áradó melegség, közvetlenség és poétikus légkör. Talán azért ragadtak meg annyira ezek a képek, mert mostanában sokat tűnődöm a festészet alap-elemeinek meghatározott, reális képzettársítások keretében végrehajtható csökkentésére és szintézisére. Úgy tűnik, a reális érzéklet átalakítási lehetőségeiben rejlik a korszerű művészet módszerének titka, amely módszer lehetővé teszi számára, hogy a természetből a lényegeset, a törvényszerűt és az őselemet ragadja ki. Számomra ugyanis a képzettársítással átalakított világ jelenti a művészet világának a megteremtését, a tiszta alkotási tettet. Éppen Szilágyi rajzain figyelhető meg egy olyan képzettársításra épülő alkotói eljárás, amely képzeletindító és különös, nemesveretű költészetet tár a szemlélő elé.”

Az említett kiállításra a vajdasági művésztelepek tízéves működése után került sor; ugyanebben a hónapban (1962. IV. 28.) megalakult a Képzőművészeti Találkozó nevű intézmény és századunk e hetedik évtizedének elején a művésztelepek munkájában részt vevő művészek szabadon és lendületesen nekivágnak a hiteles önkifejezésük feltárása kalandjának. Szilágyi Gábor is közéjük tartozott. Ha visszatekintünk a múltba, élénk tárulnak a háború utáni szabadkai képzőművészeti történetek gyökerei és Szilágyi társai között találjuk e vidék néhány erőteljes alkotógyéniségét.

Az említett kiállítást megelőző éveket tekintve a szabadkai művészek fejlődésének két jelegzetes szakaszát különböztetjük meg.

Szilágyinak és vele egyidős társainak a háborút követő leszerelése idején a képzőművészeti igényeket csupán a két háború közötti művészet

hagyományai voltak képesek kielégíteni és e tradícióknak Oláh Sándor (1886—1966), a müncheni festőiskola hagyományainak követője volt a megtestesítője. Oláh szinte évtizedeken át ki sem mozdult Szabadkáról és az annak idején megszerzett tudását igyekezett rökéletesíteni, miközben szentül hitt a rajz elsőbbségében. Állandó harcban állt az „izmusokkal” és orvosságként a korszerű művészet mindennemű újdonságai ellen a rajzot hirdette. Ezzel kivívta magának közvetlen és közvetett tanítványai megbecsülését. Tanítványaiban igyekezett elültetni a rajz szükségességébe vetett hitet, de egyúttal a saját tanításaiban való kételkedést is.

1950 körül a fiatalok már kétkedni kezdenek Oláh tanításaiban. Egy évvel ezelőtt Szilágyi diplomát szerzett az újvidéki Tanárképző Főiskolán és itt a többi között tanára volt B. Szabó György (1920—1963) is, aki Van Gogh, Gogain, Matisse és Picasso művészetének volt tisztelője. Nem mellékes az a körülmény sem, hogy B. Szabó György elsősorban a rajzot becsülte, akárcsak Hangya András is, aki annak idején (1946) a figurális rajz tanfolyamvezetője volt.

Ebből következik, hogy a szabadkaiak már fejlődési útjuk elején szervesen beleépíthették művészetükbe a *rajzot*, amely kiváló alapot nyújt a *Képzőművészeti Szakosztály* tagjainak, köztük Szilágyi Gábornak is.

A hatvanas évek elejének demokratizációs folyamatai a tudásra vágyó fiatal szabadkai művészek számára lehetővé teszi, hogy egyre több információhoz jussanak mind a világból, mind pedig a modern művészet eseményeiről. 1951 júliusában nagy serkentő ereje volt a belgrádi **ÖN-ÁLLÓAK CSOPORTJA** kiállításának (köztük szerepeltek a szabadkai Sáfrány Imre képei is). Röviddel ezelőtt óriási érdeklődést váltott ki Milan Konjovićnak az Emberek témájára megrendezett kiállítása, továbbá Stojan Aralica, Pedja Milosavljević, különösen pedig Petar Lubarda tárlata. A következő évben Belgrádban megrendezik a *korszerű francia képzőművészet kiállítását* és Zentán (1952) megalakul Jugoszlávia első művésztelepe.

Szabadkán a képzőművészeti szakosztályból kiválik a művészek egy csoportja: Mihajlo Dejanović, Ivanyos Sándor, Oláh Sándor, Petrik Pál, Szilágyi Gábor, Vinkler Imre festőművészek és Almási Gábor szobrászművész. A Városi Könyvtárban 1953. június 14-én nyílik meg kiállításuk.

A jugoszláv művészetek megújhodása idején jellegzetesnek tűnik „üzenetük”:

„A Szabadkán élő és alkotó képzőművészeknek ez az első közös kiállítása. A csoport különböző törekvésű és irányzatot követő tagokból áll. E kiállítást kísérletnek szánjuk arra, hogy a csoport a központokban is és más tartományi városban is bemutatkozhassek.”

Ekkor már nyilvánvalóvá válik a *különböző törekvésekre és irányza-*

tokra való elkülönülési folyamat és a Szabadkán kívüli jelentős képzőművészeti központokban való szereplés szándéka.

Ez a társulás azonban nem volt hosszú életű és a csoport tagjai (néhány kivételével) bekapcsolódtak a művésztelepek munkájába.

Szilágyi Gábor 1955-ben részt vett a bácstopolyai művésztelep III. kiállításán és így tartós kapcsolatot teremtett a művésztelep-mozgalommal, amely számára éppúgy, akár a többi szakadkai művész számára is, áldásos és a fejlődést bírálóan felmérő iskolának bizonyult.

Ha Szilágyi korai munkáit személytelen tanulmányoknak és az indulás kísérleteinek minősítjük, akkor a művésztelepen keletkezett művek az önfeltárást jelentik.

Az első évek fellángolása után, amikor is a részt vevők többsége Kojnovićnak erőteljes és lendületes vajdasági tájélményét követte, majd „az objektumokra való optikai támaszkodás és az expresszionista tolmácsolás mindinkább háttérbe szorul, s a művészek érdeklődése egycsapásra áttevéődik magára a kifejezési formára, a magáért való képzőművészeti nyelvre. Ez az irányvétel kettős célkitűzésű: egyfelől a színek játékára törekszik az absztrakt felületen, másfelől pedig dekoratív ábrázolással és konstruktivista eszközökkel igyekszik objektumokat szerkeszteni.”¹

1955-ben az Önállóak korábbi csoportjának kilenc tagja: Miloš Bajić, Lazar Vujaklija, Aleksandar Luković, Zoran Petrović, Miodrag B. Protić, Mladen Srbinović, Aleksandar Tomašević, Stojan Čelić, Dragutin Cigarčić és Lazar Vozarević megalakították a DECEMBERI CSOPORTOT.

E csoport tagjai javarészt a kubizmus utáni tapasztalatok birtokában egyéni utakon fejlődtek, de a mértaniasság szellemében kezdték meg az abszolút keresését és az élményanyag racionális feldolgozását.

Az eleddig uralkodónak tekinthető expresszionizmustól, vagyis a természetelvű látásélménnyel folytatott spontán és eleven párbeszédtől lényegesen eltérő törekvések kerülnek felszínre.

A képzettársításon alapuló racionalizmus és a képszerkesztésben megnyilvánuló leleményesség, a világoskék tónusok és a bonyolult vonalszerkesztés — ez jellemző Lazar Vozarević képeire is — igen közel áll Szilágyinak a festészet rendeltetéséről vallott nézeteihez és vérmérsékletéhez.

Mitután a Decemberi Csoport tagjai bekapcsolódtak a vajdasági művésztelepek munkájába, Szilágyi Gábor néhányukkal első művésztelepi táborozása idején ismerkedett meg. 1955-ben Bácsstopolyán tartózkodott Miodrag B. Protić, Stojan Čelić, Zoran Petrović és Miloš Bajić. Később a csoport többi tagjával is megismerkedett, egynéhányhoz pedig szoros baráti szálak fűzték.

Bár sokan úgy vélik, hogy a Decemberi Csoportnak nem volt döntő hatása arra a képzőművészeti légkörre, amely az ötvenes évek második felében alakult ki a művésztelepeken, szerepe mégis tagadhatatlanul jelentékeny. A képzőművészeti formanyelv felszabadítására irányuló álta-

lános törekvés, amely a képzőművészet megújulásának erre az évtizedére jellemző, mindenképpen a Decemberi Csoporthoz fűződik és ahhoz a munkássághoz is, amelyet ez a csoport a művésztelepeken és rajtuk kívül is kifejtett. Nem véletlen hát, hogy éppen ezt a csoportot tekintette követendő példájának, amely igazolta törekvései helyességét.

„A Decemberi Csoport geometrizmusa egyáltalán nem függött össze az előző korszak figuratív szemléletével; ellenkezőleg — teljes tagadását jelenti; nem az anekdotizmus és a leíró szándék volt a jellemzője, hanem a jelképeség. Abból a meggyőződésből indult ki, hogy a vonal — szín — tárgy-hármas művészi szempontból sokkal hatásosabb a vonal — szín-kettősnél, de egyszerűsége a harmadik nem független, sem pedig értékesebb az első kettőnél.”² Ami pedig a képszerkesztésnek asszociatív módon való felépítését illeti, szürrealista rajzaival Zoran Petrović csakhamar meggyőzte Szilágyi Gábort, hogy az általuk választott „a művészi igazság felé vezető út” minden kétséget kizáróan helyes.

Tény azonban, hogy Szilágyi egyetlen képviselője a háború alatt és az utána felnövő művésznemzedéknek, aki az ötvenes években a képzőművészeti mozgalom élére került és érdeklődése a tapasztalat és a meggyőződés alapján a modern művészet valamennyi addig elért eredménye és törekvése felé irányult. A párizsi utat (1957) követő rajzokon és későbbi munkáin is vonalritmusra és a színfoltok fokozására törekszik, ezekből áll össze az önálló kompozíció, amely csaknem teljesen független a látott motívumtól, de azért a belső látásmód és a rend külön sajátosságaira épül. Az a szándéka, hogy a Decemberi Csoporthoz hasonlóan úgy tekintsen a képzőművészeti alkotásra, mint „külön világra és szervezetre, mint a zárt és a nyílt valóság egyidejűségére.”³ Kissé csökkentett hévvel ugyan, de Szilágyi továbbra is a színfolt és a vonal törvényszerűségét követve most már olajképeket festett. Szemmel láthatóan nagy fáradságába került, hogy a színviszonyokat összehangolja a képnek a vonalra épülő szerkezetével. Egyebek között a Szerelmesek (1958), Virág és gyümölcs (1959) című képei tanúsítják a vállalt ábrázolásmóddal járó feszültségeket és kínokat. Következésképpen és kitartóan haladt ezen az úton, időnként némi kitérőket tett. A vonalak sokaságában fellelhető bizonyos fokú tetszetős gátlástalanság is, a szín szerepe pedig csupán arra szorítkozik, hogy kitöltse a szabad felületeket.

Érdekes, hogy Szilágyi Gábor az önkeresés éveiben, de később sem változtat kialakult ecsetkezelésén, sem pedig sajátos képszerkesztési eljárásán. A kép vízszintes váza csak nagyritkán emelkedik a megfestett kompozíció fölé, a merőlegesek pedig szerencsésen metszik a vízben tükröződő tárgyak visszfényét. Az a benyomásom, hogy a Begai alkony (1961) vagy A régi écskai víztorony (1961) című képein felismerhető Szilágyi képszerkesztési eljárásának sémája, ezt azután az elkövetkező években nagyszámú alkotásán variálja. Fokozatosan elszakadva a folyóparti látványtól Szilágyi új terek meghódítására indul, ahol „átalakul a reális érzéklet” és ezzel kialakul egy „olyan képzettársításra épülő

alkotói eljárás, amely képzeletindító és különös, nemesveretű költészetet tár a szemlélő elé." Erre utalnak bennünket Lazar Trifunovićnak 1962-ben feljegyzett sorai.

Szilágyi fejlődési útjának ezt a tanulással járó második szakaszát az elért eredmények cizellálása jellemzi. Roppant jellegzetes eredményei ennek a csiszolási szándéknak az Aszfaltozók (1964), A Tisza Zentánál (1964), A Krivaja Pacsérnál (1964) című képei, valamint néhány ebben az időben keletkezett Napraforgó-ja is.

Az említett olajfestmények kiegyensúlyozott kompozíciók, kiemelt vonalszerkesztéssel, hűvösen lemért hatásokkal, amelyeken racionális szemlélet dominál. Az 1963-ból származó rajzok is, sokkal inkább, mint ezelőtt, a motívumtól függenek. Mintha egy kis szünet állt volna be a kutatás nagy kalandjában.

A Napraforgók (1958) és egy olajfestmény-sorozat, közöttük a Tél Pannónián című munkája is. Ha visszatekintünk a megtett útra, mintha ezek a képek Szilágyi Vajdaság-szemléletének a mintapéldányai lennének, mert Vajdaság volt és maradt is a művész elsődleges és tartós érdeklődésének tárgya. Mindkét fent említett művén megsejthető Szilágyinak ihletőjéhez, a szülőföldjéhez való egyéni viszonyulása. E képek többé nem a szakma elsajátításának újjgyakorlatai, hanem nagybecsvágyú kiruccanások a művészet izgató területeire, a jelképekkel teli síkságba. A művésznek az a szándéka, hogy képein a drámaiságtól, ellentétektől, ellenállásoktól, valamint a lét és az elmúlás jeleitől terhes síkságról valljon. Nem kíván azoknak a festőknek a sorába állni, akik az ég boltozata alatt csak a síkság tereit és végtelenjét, esetleg a nyugtalan homokbuckákat és dűnéket, valamint a folyópartot látják.

A Napraforgók (1958) valamiképpen emberszabásúvá válnak és a térben való szomorkás és ijesztő magányérzet valóság feletti látomásává tornyosulnak, pedig nemrég még az azonos méretű egyedek sokasága népesítette be.

A Tél Pannóniában című (1963) képén már megszabadult az elbeszélő elemektől. Ecsetvonása pasztózusabbá válik, a képfelületen meg apró domborzatok jelennek meg. A vonalszerkesztést a kristályfények játéka egészíti ki, e fényekkel pedig sötét felületek dacolnak. A képnek, mint önálló szerzetnek a törvényszerűségeit kutatva Szilágyi festészetének új vonásai jelentkeznek, az élmények sokaságát pedig egységes benyomássá sűríti.

A folyamat tehát szemmel láthatóan megindult. A grafikai jellegű vonalszerkezetre a művész ráépíti a színértékek fokozatait, a sötét-világos felületek drámai ellentétét és a síkságnak általa teremtett jelképeit. A korábban hangsúlyozott racionalizmussal, számítgatásokkal és elbeszélő elemekkel szemben feltűnik a gyorsabb ecsetkezelés gyakorlata, a mélységek kutatása és drámai mondanivalónak a kép középpontjában egyetlen jellé való tömörítése. Kézvonása egy bizonyos fokú költői „sietség” által kifejezőbbé válik. A vonal mindinkább háttérbe szorul, megszűnik

domináns szerepe. A megszerzett tapasztalatok lehetővé teszik, hogy a színfelületek a keretlenség életességével hassanak. Természetesen a keretlenségnek ez a remegése csak látszat, a vonallal érzékeltetett mozgást pótolja. Szilágyi ugyanis képtelen visszatérni a geometrizmus előtti felfogásokhoz, de az elérttel sem lehet elégedett. A Betyárvölgyi lovak (1969), de a Napraforgók fehér felhőkkel (1969) című képe is félreérthetetlenül ezt tanúsítja. A képfelület telítettebbé, élénkebbé válik. A korábbi hűvös cizelláltságot az expresszió váltja fel, a részletek összhangban csendülnek össze, mint egy láthatatlan mikrokozmosz fenséges zsongása, amelyet a művész nemcsak a látásával, hanem egész lényével is átél.

Most, a hetvenes évek vége felé és jövőben keletkező művek alapján talán már fenntartás nélkül hihetünk Szilágyi szavainak:

„A természetalkotta formák, színek, felületek amorf és szabályos szerkezetei megfoghatatlan és állandóan változó jelenségek itt a földön és a végtelen űrben, a káprázatok és a tünemények összevisszasága, az emberi tákalmányok mértanias kimértsége, utak és mezsgyék vonulata, völgyek lágy öle, dombok hullámzása, a nap reggelje, delelése vagy nyugta, harmatos fű, perzselt levél vagy jégverte virág, földszagú tavasz, tökszagú nyár, remegő ősz vagy dermedt tél... a zajok létrejötte vagy a néma elmúlás... ez az a sok, amiben vagyunk, a meló meg a döntés jogával, fanyar vagy derűs fantáziával rajzolom és zsongom, festeném emberibb jövőnket...”

A hetvenes években formanyelve egyéni kifejezéssé érik, így Ács József joggal állíthatja: „Szilágyi eltér a megszokott művészettől, a művészeti irányokon kívül áll.”⁵ Én viszont azt mondanám, hogy nem kell őt kiválasztanunk a korszerű művészet valóságából, amely éppen végtelenségig terjedő, eddig látott és soha nem látott sokrétűségénél fogva is egységes.

Szilágyi csupán példaképe egy művészi pálya egyenesvonalú fejlődésének. Egyik hajtása a háború utáni szabadkai képzőművészeti életnek, amely a művésztelepek segítségével kapcsolódott be a megújulási folyamatokba és eközben kiviláglott törekvéseinek a Decembéri Csoport szándékaival való megegyezése. Az ötvenes évek második felében felépő történelmi küldetésű csoportnak a haladása egybeesik Szilágyi formanyelvének kialakulási éveivel. A kitartás, amellyel művészetének világát építgette és a Vajdaságról szóló látomását tárta fel, azonos a vajdasági művésztelepek alkotói középnemzedékének törekvéseivel. Ezek szerint Szilágyi egyike azoknak, akik a lehetőségek sokasága közül Vajdaság ábrázolásának új lehetőségét fedezte fel.

Meglehet, hogy azok az ismervek, amelyek őt külön egyéniséggé avatják, olyan műveken szökkennek életbe, mint amilyenek a Zrenjanin környéke 1972. 302. napján (1974), vagy az Alkonyi szellő (1975). Az elson megsejthetjük, hogy képein voltaképpen melyik és milyen Vajdaságról van szó. Ez az a Vajdaság, amely szüntelenül változik és testére ro-

vatkákat jegyez fel a holnapját kémlelő ember. Két másik kompozícióján a tér felszabadultságát csodálhatjuk és rajtuk már nyoma sincs az elbeszélőkedvnek, sem a közönségnek tett engedményeknek.

Újabb alkotásain a reális érzéklet lényeggé sűrűsödik, a negyed évszázadig tartó fokozatosság pedig tömör képzőművészeti mondanivalóvá. Vásznain a nagykiterjedésű kék és zöld színű, költői hangolású téréseket áttetsző és ízes JELKÉPEKKÉ rendükálta. Az érés sárga akcentusai, az emberi jelenlét szürke és fekete árnyalatai, a paraszti tömorségre — e végtelen síkság lakosainak természetére utalnak. A korábbi évek vonallal támogatott bőbeszédűsége és a felismerhetőség szándéka megtorpant a kép élnivágyása előtt. A nézőnek egész sor akadályt kell legyőznie ahhoz, hogy nyomon követhesse a fehér sárkány nesztelen szárnyalását a mindannyiunk által ismert és mégis titokzatos síkság felett (Őszi akkordok, 1973).

A sárkány, a mezsgyekaró és az emberi munka más, sejtethető nyomai, továbbá a megfagyott madár vagy a magányos napraforgó jelzi nála az elbeszélőkedvnek tett engedményt. Mindezek azonban csak segédelemek, amelyek könnyítenek az út fáradságain. Ezen az úton haladva Szilágyinak túl kellett tennie magát Oláh Sándor müncheni szellemet árasztó tanításain és szigorú válogatást végrehajtania a kubizmus utáni ábrázolásmód iránti fiatalkori rajongásának utánérzései között, hogy az utak sokaságában megtalálja a saját ösvényét és kiútként a Decemberi Csoport geometrizmusát találja meg. Magáévá tette a grafizmust és bátran végigküzdötte e korszak éveit. Kék színeinek gazdag árnyalatain keresztül kitartóan haladt célkitűzései felé. Miután elfogadta „a modern művészet módszerét”, sikeresen beleilleszkedett abba a büszke művésznemzedékbe, amely az örvenes és hatvanas évek folyamán beragyogta a vajdasági művésztelepek alkotómunkásságát. Vajdaságnak képzettársítással való átlényegítésével olyannyira letisztult a szülőföld ábrázolásának és az általa kiváltott élmények formanyelve, hogy azon hiteles festészetet teremthetett.

„Az ifjúság kék madarát” követve volt elegendő ereje és kitartása, hogy a hedonista mámor helyett a fegyelemhez pártoljon, hogy utána az értelem világánál megfaragja a maga kristálygömbjét.

A művész életútjának eredményei szemmel láthatóak, állomáshelyeit emlékezetes alkotások jelzik. E mérlegkészítéskor a művész elégedett lehet, de ezt újabb erőfeszítésekre ösztönző nyugtalanság fogja követni.

Mi tagadás, útközben jutott a nyilvános elismerésből is. Neki ítelték oda FORUM 1970. évi Képzőművészeti Díját és még néhány vásárlási díjat. Nemrég, 1977-ben, Szabadka tüntette ki OKTÓBERI DÍJJAL. Ez a díj készítetett e sorok megírására, amelyeknek az a célja, hogy rávilágítson azoknak az utaknak egyikére, amelyeken haladva Szabadka képzőművészete kilábal a múltjából hagyományozott vidékiességből.

Jegyzetek

A művészről megjelent írások vázlatos áttekintése: SILÁDI GABOR, slike, crteži. Galerija savremene likovne umetnosti, Novi Sad, Zavičajna galerija Gradskog muzeja, Subotica, januar—mart 1977. (katalógus). SILÁDI GABOR, Subotica, katalog-monografija, Savremena galerija UK „Ečka”, Zrenjanin, 1977.

Megjegyzések

1. Umetničke kolonije u Vojvodini 1952—1972, Művésztelepek Vajdaságban, XII likovni susret, Subotica, decembar 1973. B. Karlavaris: Pogled unazad, Visszapillantás, 402. old.
2. Srpsko slikarstvo XX veka, II, Beograd, 1970., 402. old.
3. U.o. 402. old.
4. Siládi Gabor, Subotica, katalog-monografija, Savremena galerija UK „Ečka”, Zrenjanin, 1977.
5. Ács József: Lét és művészet, Szilágyi Gábor 25 éves festői munkássága, Magyar Szó, 1977. febr. 25. 10. old.

Rezime

Transformacija Vojvodine na bazi asocijacija

Zapis o stvaralaštvu Gabora Siládija možemo započeti konstatacijom Lazara Trifunovića u predgovoru izložbi našega umetnika 1962. godine: „Siladijevi crteži sadrže upravo takvu jednu asocijativnu metodiku koja pokreće maštu posmatrača i nudi mu neobičnu i plemenitu poeziju”.

Pomenuta izložba održana je nakon jedne decenije delovanja umetničkih kolonija Vojvodine u čiji se rad Siládi uključio 1955. prihvatajući, na svoj način, program DECEMBARSKE GRUPE. Sa članovima ove umetničke grupacije skupa, delovao je u kolonijama i razvijao svoj stvaralački izraz.

Nakon posete Parizu (1957) pa na dalje, on će težiti linearnoj ritmici i gradaciji mrlja, kompozicijom skoro nezavisnom od viđenog motiva ali sazdanom na osobenostima posebnog, unutrašnjeg smisla i reda. Cilj mu je kao i kod članova Decembarske grupe da se umetničko delo posmatra „opet kao svet i organizam posebne vrste, kao istovremena otvorena i zatvorena realnost”.

Zanimljivo je da Gabor Siládi ni u godinama traženja a ni kasnije ne napušta jednom usvojeni metod komponovanja, niti rukopis. Na armaturu svojevrsnog grafizma on dograđuje boju u valerskim gradacijama svetlo-tamne drame plavog i zelenog. Ali, ranije naglašeni racionalizam, vremenom sazreva u poetičnu „žurbu” poteza i slobodniji život bojernih površina.

Kao predstavnik istorijske grupacije druge polovine šeste i sedme decenije u vojvođanskim kolonijama, Siládi je jedan od upornih istraživača likovnosti ovoga podneblja, otkrivajući nam još jednu, od mnoštva mogućih, vizija Vojvodine.

Očigledno je da Siláđi, od Oktobarske nagrade Subotice 1977. prelazi sličan put kao i ostali subotički umetnici. Od negovanog, strogog crteža staroga umetnika ovog grada Šandora Olaha, preko iskustava u kolonijama i privrženosti razmišljanjima Decembarske grupe, transformišući Vojvodinu na bazi asocijacija, on je ostvario autentično likovno viđenje i doživljavanje zavičajne ravnice i života u njoj.

Summary

Transformation of Vojvodina on the basis of association of ideas

Lazar Trifunović in his speech on the occasion of the exhibition of Gábor Szilágyi in 1962, made the following statement „Szilágyi's drawings show such an associative method of work which sets the phantasy in motion and offers an unusual and noble poetry”. This statement could be the preface to the observation on Gábor Szilágyi's creativity.

The above mentioned exhibition was held on the loth anniversary of the formation of Vojvodina's colonies of art. Szilágyi when joining the work of the colonies accepted the programme of the „December Group”. Together with the members of this group of artists he worked and improved his creative expression.

After his visit to Paris (1957) and further on, he gravitates toward linear rhythmic and gradation of spots, a composition which doesn't depend on natural motives but still has the characteristics of special internal sense and order. He had the same intention as the other members of the „December Group”, that is to turn the artistic piece into something that can be observed as a special world and organism which is an opened and closed reality at the same time.

It's quite interesting that Gábor Szilágyi hasn't changed his method of work (neither his handwriting) during his search for an own style and not even later. He builds colours onto his typical graphical fundament using light and dark nuances of blue and green. Later on his rationalism turns into a poetic „rush” of strokes and looser coloured surfaces.

As a representative of the sixties' art life in Vojvodina's colonies, Szilágyi is one of the persistent explorers of the picturesque of the region, discovering one more vision of Vojvodina.

It's evident that Szilágyi has been crossing the same road as the rest of the artists of Subotica till he achieved the greatest of a result, the „October Award” in 1977. Starting from the strict drawings of the old artist of Subotica, Sándor Oláh through the experiences in the colonies (the conception of the „December Group”), transforming Vojvodina on the basis of associations, he has created such an authentic view and adventure of the home plain and life which is certainly individual.

(A. L.)

Dokumentum

A TINÓJÁRÁSI TELEPÍTÉSKÍSÉRLET KÖRÜLMÉNYEI

(Adalék Rigó János mozgalmi múltjához)

Szabadka egyetemes munkásmozgalmának egyik legállhatatosabb és legszélesebb látókörű harcosa Rigó János.¹ Erre vonatkozólag a Szabadkai Történelmi Levéltárban több okmány is található, ám ezúttal igyekszünk Rigó életéből olyan pillanatképeket felvillantatni, amelyekről tudtunkkal eleddig a nyilvánosság nem értesülhetett. Itt elsősorban az 1896-ban megíúsult telepítési kísérletére gondolunk.

De mielőtt részletében is méltatnánk Rigónak e rendkívüli eredeti elképzelését, feltétlenül rá kell mutatnunk a döntő fontosságú gazdasági tényezők mellett családi öröklésből fakadó korai harciasságára és kitartására is, mert csak így tárulhat teljes kép elénk.

Hiszen tántoríthatatlan álláspontjában már idősb Rigó János² temetőőr is, aki a legnagyobb lelkiismeretességgel végezte kötelességét a Bajai temetőben, ám mégis gyakorta került ellentétbe a hatósággal. Ifjabb Rigó János tehát már kora ifjúságától szemmel tarthatja a történeteket, és amikor 1868-ban temetőőrnek³ választják, úgyszólván egy életen át elkötelezett harcosává válik a közügynek. Hallatlan komoly állásnak tekinti hivatását! Minden cselekedete a Bajai temető szépítésére irányul és amikor „sírkertésznek”⁴ választják hosszú listán bemutatja a „Bajai temetőn a közügy díszére tett kiadásait”. Saját költségén újítja azt fel: körülárkolja, kutat, padokat, utat épít stb., és végtelenül elégedett teljesítményével. Majd a tanácshoz beadvánnyal⁵ fordul segélyért, hogy „a budapesti úgynevezett Kerepes úti temetőt legalább négy napon keresztül kellően átnézve tanulmányozhassam, és így e tekintetben ismereteimet bővítve a nálunk levő sírkertek bizottságilag és közgyűlésileg tervbe vett renoválásánál a közcélra értékesíthessem”. Csak később értesülhettünk, hogy Rigó főkapitányi bizonyítvánnyal, de saját költségén utazott e tanulmányútra.⁶

Közben a városi tanácsnál kiharcolja, hogy a csőszházon némi átalakítást végezzenek, így részben rendeződik lakásviszonya is.

Újabb terjedelmes folyamodványában⁷ „bonckamra” és „virágház”

építését sürgeti. Egyúttal mellékeli az általa elkészített tervrajzokat, hogy ezzel is könnyítsen az előjáróság gondján. Újabbnál újabb ötletei támadnak, és ötven évre előremenőleg latolgatja a temető sorsát, majd hirtelen felocsudva ekképpen folytatja: „Most veszem észre, hogy én tárgyalok is, nem csak folyamodom...”

Rigó mestere az érvelésnek. Beadványaiban széles látókörével lelkiállapotát is párosítja, amely idővel mind reálisabb alapot nyer.

Az elmondottakat bevezetéképpen olyan céllal tettük, hogy valamilyen formában érzékeljük hősrünkénél a már ifjú korában jelentkező közügy iránti áldozatkészségét; ő azonban csakhamar rádöbben, hogy egy zárt világon belül — mint amilyen a temető — bizony nagyon nehéz a közösségért áldozni. Többet akar adni! Ám ekkor pedig néhány évtizedig a mindinkább bonyolódó társadalom forgatagába kerül. A számtalan megpróbáltatás és igazságtalanság mégsem térítheti le útvjáról, hiszen látva a társadalom gazdasági tehetetlenségét és romlottságát valamiképpen kiutat igyekszik találni: szervezett formában óhajt a munkanélküliségen segíteni és így születik meg telepítési gondolata.

1895. márc. 12-én Drenkovics András aláírással terjedelmes beadvány⁸ érkezik a szabadkai Városi Tanács címére, amelyről csakhamar kitudódik, hogy a sorok mögött Rigó János és társai állnak. Különbben a telepítéssel kapcsolatos összes beadvány (kivéve a gyűjtőív), valamennyi Rigó János kézírása. Tehát nyilvánvaló az előjáróság előtt is a gondolat kezdeményezőjének kiléte.

Már a folyamodvány legelején világosan látható, hogy szó sincs zsák-bamacskáról: Rigó és társai a hatóság engedélyét kéri a város bel- és külterületén lakó 950 munkabíró család összeírására. Megtelepedés célpontjaként a város határához tartozó egykori Kelebiai-pusztta közelében elterülő és az „állami iskola alaphoz” tartozó Tinójárasi-pusztát szemelték ki. Szabályos engedélyért folyamodnak annál is inkább, mivel a jövőben tisztas megélhetésre számítanak, és örökváltsági joggal óhajtják megszerezni összes épületeivel az említett kincstári birtokot. Szerintük a megszerzés módját bizonyos becsérték szerint kellene lebonyolítani, melynek alapján a földek három osztályba sorolandók. Az első osztályú föld holdját 140, a másodikét 130, míg a harmadosztályúét 120 forint értékben kellene a „magas kormánynak” felértékelnie.

A települők lakóházaikat meghatározott feltételek mellett kölcsönön építenék fel. Majd Rigóék így folytatják: „... mi a 950 családra szükséges belsősegeket az utcákon kívül 800 négyszögöles területekre számítjuk kiméretni, és ezek kapcsán egyenként és külön 10—10 holdas 48 kerületben 20—20 lakházat és pedig minden egyes sorban öt-öt házat számítunk építeni, mindmegannyit több oknál fogva háttal az utcákra...” A negyvenkilencedik parcella a község központját képezné, azaz a piac- és templomtér helyét. A 17 734 holdat kitevő Tinójárasi-pusztából kb. 17 000 hold lenne a települők által kisajátítandó, míg a többi

fennmaradt terület közutakra, utcákra, temetőnek, vásártérnek, de nem utolsósorban népkert létesítésére használná fel.

Szembeötlő Rigóék alapos hozzáállása. Feltétlenül figyelmet érdemel az árnyas népkert létesítésének gondolata, hiszen a csökkentett óraszám-mal dolgozó munkásnak pihenésre alkalmas környezetre is szüksége van.

A már meglévő gazdasági épületek lebontott anyagából pedig község-házát, paplakot, négy iskolát, két óvodát, aggok házát, kertészlakot és csözlakot építenének. Külön hangsúlyozzák, hogy valamennyi épületet a kor igényeinek megfelelő gazdasági melléképületekkel látnák el. A meglévő gabonamagtárt ideiglenesen templommá alakítanák át, hiszen így az általános munkanélküliség és a mindjobban terjedő szocialista tanok ellen nemcsak fizikailag, hanem szellemileg is ellenállhatnak.

Itt megjegyezhető: Rigóék utóbbi kijelentése tulajdonképpen a hatóság kedvébe igyekszik járni, hiszen félév leforgása alatt szeretnék véghezvinni elképzelésüket, és ezért kellene a város országgyűlési képviselőjének az ügyben mielőbb intézkednie.

Nem feledkezhetünk meg a Rigóék által mellékelt gyűjtőívről sem, amelynek értelmében az összeírt családtagok önkéntes hozzájárulással fedeznék a szükséges készkiadásokat, de ez minden zsarolási cél nélkül bonyolódna le.

A tanács 1895. június 30-án hozott határozata alapján Rigó János és társainak kérvénye véleményezés végett a rendőrkapitányi hivatalnak adatik ki. Szalai Mátyás rendőrkapitány október 21-i jelentésében arról értesíti a városi tanácsot, hogy a település a törvény keretén belül engedélyezett, így a kérelmezők ellen elvileg nem tekinthető kifogás. De hozzát teszi: „Ismerve azonban folyamodók nyughatatlan természetét, félő, ha nekik az előzetes költségek gyűjtésére engedélyt adunk, hogy azt másra fogják fordítani...” Ezért település iránti kérelmüket előbb a belügyminisztériumhoz terjesszék fel.

Különben várható volt a rendőrkapitány fenti döntése annál is inkább, hiszen Rigó János már nem először tör borsot a hatóság orra alá.

A rendőrkapitányi jelentés alapján a városi tanács is egyetért abban, hogy Drenkovics Antal (alias Rigó János) és társainak települési óhaja egyszerűen a lakosság megtevesztésére irányuló cselekedet, ennél fogva az összeírási engedélyre egyelőre nem jogosultak.

Ha valaki a fennmaradt okmányok alapján elkíséri Rigó Jánost életútján sok esetben meggyőződhet a hatóság iránt tanúsított furfangos magatartásáról. Ezúttal is előbb a főispánt igyekszik megnyerni, azonban az 1896. január 25-én kelt beadvány⁹ egyben panaszirat is: Rigó világos képet rajzol települési szándékáról és méltatja a rendőrkapitány hozzáállását az ügghöz. Elmondja, hogy Szalai Mátyás ígéretet tett a település kieszközlésére nemcsak a tanácsnál, hanem Vermes Béla országgyűlési képviselő segítségével a „magas kormányznál” is. Előzékenysége tetőfokán a rendőrkapitány saját lakásán törvénykönyvekkel, ital-

lal és szivarral traktálta Rigó Jánost és társait, ezáltal is kifejezve irántuk tanúsított jóindulatát.

Ilyen előzmények után Rigóéknak nem volt más tennivalójuk, a nagy fáradtsággal és költséggel összegyűjtött adatok alapján megszerkesztették a beadványt és az aláírásokra alkalmas felhívási nyilatkozatot, illetve a gyűjtőíveket, hogy a rendőrkapitányi engedély kézhez vétele után — az ide vonatkozó törvény keretén belül — legott megkezdhesék szervezkedésüket.

Szalay Mátyás rendőrkapitány azonban elhallgatja a településhez ígért erkölcsi támogatását és engesztelésül Rigó Jánost kinevezi az államvasút építkezésénél munkásfelügyelőnek, míg Drenkovics András dohánytermelőt megfélemlítette, illetve lebeszélte települési szándékáról. Rigó azonban visszautasítja a felkínált hivatalt, és beadványában arra kéri a főispánt, hogy haladéktalanul intézkedjen az ügyben, és eszközölje ki az engedélyt, mert különben a belügyminiszternél lesznek kénytelenek a sok „galádságot ecsetelni”.

Schmausz Endre főispán 1896. január 29-én utasítja a rendőrkapitányt, hogy szíveskedjen jelentést adni a panaszirattal kapcsolatban.

Szalay Mátyás február 7-i feliratában¹⁰ többek között így tudósítja a főispánt: „...Ezekből kitűnik, hogy a feljelentő által panaszolt ügy a feljelentés beadása előtt már általam elintéztetett.

De bármikor nyert is ezen kérvény elintézését, melyet különben éppen social-politica-i szempontból nem tartottam alkalmasnak előbb elintézni, — ahhoz Rigó Jánosnak semmi köze, mert a 4653/895 számú kérvényt ő alá nem írta, arra pedig, hogy ő annak elintézését sürgesse, neki Drenkovics felhatalmazást nemcsak hogy nem adott, de sőt miként Rigó János panaszolja, annak sorsával már egyáltalán nem is törődik.

Ily körülmények között jogosult panasz nem lévén, tisztelettel kérem méltóságod, hogy jelentésemet kegyesen tudomásul venni...”

Rigó nemsokáig tétovázik: 1896. február 15-én társával Hügyák Antallal terjedelmes beadvánnyal¹¹ fordul a belügyminiszterhez. Csakúgy, mint a főispánhoz benyújtott folyamodványban, ezúttal is települési óhajuk körülményei, viszontagságai rajzolódnak ki, majd felsorolják az akadályokat. Főleg a rendőrkapitány tarthatatlan magatartását ecsetelik, aki basáskodásával kerékkötője az egész folyamatnak. És ami a települési szándékától megfélemlített Drenkovics András dohánytermelőt illeti — folytatják továbbá Rigóék — legutóbb úgy nyilatkozott, hogy ő tőle „biz ott is rothadhat a településre vonatkozó hatósági végzés vagy engedély,” de a rendőrkapitánytól emiatt nem vesz haragot magára.

Rigó és Hügyák ezután világosan kimondják, hogy települési ötletük nem a rendőrkapitánytól való félelmükben született meg, hanem „hogy az agrárkérdés legközelebbi okszerű megoldása bennünk már egy szervezett készen levő — települni vágyó összeválogatott családokat, itt hagyva ezeknek rendelkezéseire, az általunk renyhésegeik miatt településre nem ajánlható, potya munkakedvelőket...” Majd beadványukat

azzal zárják, hogy a bajok orvoslását egyedül és kizárólag a belügyminiszter bölcs elhatározásától várják, hiszen ezáltal több száz család sorsa oldódna meg.

Amíg a belügyminisztériumi válasz késlekedik, Rigó János nem ül ölbe tett kézzel. Felkerekedik és újból a főispánhoz fordul.¹² Kifejezi óhaját, hogy 1896. márc. 30-án a főispánnal a hivatalos órákban élőszóval szeretne a telepítéssel és a Munkásképző Egyesülettel kapcsolatban elbeszélgetni, mivel mindmáig a belügyminisztertől válasz nem érkezett. Holott a munkanélküliek száma nap mint nap növekszik, a hatóság pedig tehetetlenül szemléli a történeteket. Ennek ellenére az illetékesek a telepítés elé mégis akadályokat gördítenek. A munkásoknak csak egytized része foglalkoztatott 50 kr. napidíj mellett. Bizony ez édeskevés egy család megélhetéséhez. A legnagyobb kérdés tehát a „munkabíró, de munkanélküli teljesen vagyontalan...” családok helyzete, amely az egész társadalomra nézve nagy veszélyt rejt magában. Végül Rigó János társai nevében beadványát azzal zárja, hogy „mi magunk magunkon akarunk segíteni”, amelyhez azonban az illetékesek erkölcsi támogatását várják.

Schmausz Endre főispán komolyabban elgondolkodik a dolgon, és 1896. április elsején fogadja Rigó Jánost és társát. Figyelmesen meghallgatta őket, majd határozottan kimondja, hogy Tinójárás „betelepítés tárgyává nem tehető”, és amennyiben újabb kérvénnyel traktálják a tanácsot, úgy azt rögvest a minisztériumhoz utalják fel. Ezután a főispán figyelmezteti őket, hogy „a hatósághoz illedelmes hangon beszéljenek”, mert ezáltal az illetékesek is másképpen fognak viszonyulni irántuk. Hogy felcsigázza Rigóék érdeklődését csak úgy mellékesen megjegyzi: „... tudomásom szerint Kunbaján f. hó 6-án gr. Teleky-féle birtokból 4000 hold 38—42 évi fizetési feltételekkel eladatik.” Végül felkéri őket, hogy „a kereset nélküli dolgozni akaró ismerős egyéneket...” írják össze, akik majd a város középítkezésénél, vagy egyéb munkáknál, — esetleg egyes gazdáknál — alkalmazást nyerhetnek.

A beszélgetés legvégén Rigó János a főispán szíves figyelmébe ajánlja a vármegyei közigazgatási bizottsághoz intézett telepítésre vonatkozó kérvényét. A főispán megígérte, hogy a kérvényt harminc napon belül át fogja tanulmányozni.

Közben a városi tanács (a rendőrkapitány megszövegezésével) Rigó János és Hügyák Antal kérvénye kapcsán „felette sürgős” megjegyzéssel feliratot¹³ intézett a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz:

„Rigó János városunkban ismert agitátor, ki a hatóságnak s a hatósági személyeknek folytonos és alap nélküli támadásával az egyszerű napszámos és földműves népeknek pedig félrevezetésével már nem egyszer kellemetlenséget csinált — s ezen körülmény magyarázza meg azt, hogy mily címen csatlakozik be most is Drenkovics András neve alatt beadott s a tanács által már elintézett kérvény további sorába...” áll a feliratban. A városi tanács végül a rendőrkapitány ellen intézett sér-

tegetésekről tudósítja a minisztériumot és a kérvények „érdemleges elintézését” várja.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1896. április 26-án megszövegezett rövid leirattal válaszol:

„Rigó János és Hugyák Antal szabadkai lakosok folyamodványát, melyben a vallás alap tulajdonát képező tinójárasi pusztának telepítésére való átengedését kéri a tanácsnak f.é. április hó 12-én 3404. sz. a. kelt felterjesztésére a csatolmányokkal együtt azzal küldöm le, hogy folyamodókat értesítse hogy kérelmüket teljesítendőnek nem találtam.” A városi tanács 9003/tan. 896 határozatával Rigó Jánost és Hugyák Antalt értesíti a leiratban foglalt végleges döntésről.

Ezzel végződött Rigó települési ügye.

Időközben élete mind zajosabbá válik: hallatlan erőfeszítések árán igyekszik megalakítani az Általános Munkesképző Egyesületet, de ugyanakkor a hatósággal számtalan függőben maradt fegyelmi ügye vár elintézésre: munkásgyűlésekkel, útlevélhamisítással, a hatósági személyek név szerinti kipellengérezésével stb. kapcsolatban. Így szorult háttérbe lassan települési terve.

Nos, mielőtt néhány szóval boncolgatnánk az elmondottakat, szükségét érezzük megvizsgálni Rigó és társainak megmozdulását szélesebb keretek között is: a társadalmi állapotokat tükröző filozófiai álláspontok vetületében; más szóval a társadalomfilozófia fejlődésének egyes időszakaiban mennyiben fáradozott újabb életközösségek és életfeltételek kialakításán?

Platon „eszményi államról” ábrándozik, ezáltal mintegy útmutatás-ként szolgálva a későbbi utópisztikus elméleteknek.

Morus Tamás az utópikus szocializmus és ezzel párhuzamosan az államregény műfajának megteremtője, aki a magántulajdonon alapuló társadalmi renddel szembeállítja eszményi társadalmi rendjét. „Új szigetét” Utópia államban keresi, amelynek polgárai főleg termelőmunkával foglalkoznának meghatározott munkamegosztás alapján.

Tommaso Campanella „Napállam” című államregényében egy utópikus kommunista rendszert rajzol meg, amelyben az értelmiség- „a bölcsek rendje” kormányozná az államot. Államában nincsenek rab-szolgák és nemesek, de az iparos osztály fontos szerepkört töltene be. A magántulajdon a társadalmi egyenlőtlenség előidézője, valamint a tudomány, technika és művészet kerékkötője. A „Napállam” lakói „teljes mértékben maguk gondoskodnának magukról...”

Fourier és hívei utópista elképzelésükben a társadalmat közös termelésen és fogyasztáson alapuló zárt közösségre, ún. falanszterre osztanák. E felfogás szerint a társadalom 400 családból, azaz 1200—1800 emberből állna, amelyben mindenki szigorú rendben, tehetsége szerint végezné munkáját.

Robert Owen 1823-ban „Új Harmónia” néven kommunista községet alapított Amerikában, de ez csakhamar feloszlott. — Később ilyen sors

várt Etienne Cabet „ikáriai” kommunista telepeire is. Cabet az „Ikáriai utazás” című fantasztikus regényében vázolta fel a kispolgári kommunizmus elméletét.

Sorolhatnánk még a többi utópista filozófust is, ám látható, hogy „nem mindenekelőtt egy bizonyos társadalmi osztályt, hanem mindjárt az egész emberiséget akarták felszabadítani.” Elméletük nem a társadalmi fejlődés törvényein alapszik. Habár elítélték a tőkés társadalmat, azonban abból igazi kivezető utat képtelenek mutatni.

Azonban a tinójárasi telepítési kísérlet már meglehetősen érett társadalmi viszonyokon belül történik. A társadalmi fejlődés törvényei és mozdítóerői mindinkább nyilvánvalóvá válnak a munkástömegek soraiban is. Így Rigó János kérelme magától értetődőnek tekinthető, ám korában — legalábbis Szabadka környékén — mégis egyedülálló vállalkozás. Itt már meghatározott társadalmi osztály felkarolásáért folyik a küzdelem, amely tulajdonképpen egyfajta menekülés a süllyedő hajóról azaz „új szigetre”: a kenyeret nyújtó jövő szigetére.

Amíg az utópisták főleg különböző államregényekbe szőtték álmaikat a társadalom bilincseitől való szabadulásukban, addig Rigót és társait a kézzelfogható valóság kényszeríti cselekedetre — a kivezető út elérésére.

Végezetül tehát az egész vállalkozás jelentősége főképpen abban rejlik, hogy egy adott társadalomban nemcsak az állam (a hatóság) szervezheti a telepítést, hanem megfelelő pillanatban a munkásosztály is.

Jegyzetek

1. Rigó János szül. 1845. márc. 25-én Szabadkán
2. Szabadkai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: Levéltár),
Városi tanács, 2643/polg. 1865
3. Levéltár, Városi tanács, 5839/polg. 1868
4. Levéltár, Városi tanács 6766/polg. 1877
5. Levéltár, Városi tanács, 5748/polg. 1879
6. Levéltár, Városi tanács, 9841 II. $\frac{1885}{473}$
7. Levéltár, Városi tanács, 5852 II. $\frac{1885}{473}$
8. Levéltár, Városi tanács, XIX. $\frac{38}{1895}$, 4653
9. Levéltár, 67/főisp. 1896
10. Levéltár, 146/főisp. 1896
11. Levéltár, Városi tanács, XIX. $\frac{38}{1895}$, 18609
12. Levéltár, 259/főisp. 1896
13. Levéltár, Városi tanács, 3404 XIX. $\frac{38}{1895}$

MELLÉKLET

Drenkovics András (alias Rigó János) beadványa 1895. márc. 12-én:

„Tekintetes Tanács!

Alulírt mély tisztelettel járulok leendő összes ügypártosaim nevében is a tettes tanács kegyes színe elé, alázatosan esedezvén azon, miszerint Szabadka szabad királyi város előljárósága endegelmével a bel- és külterületén lakó, munkabíró tisztos családjai közül minden zsarolási cél nélkül legalább is hogy egy 950 család apát önkéntes hozzájárulásuk és bele egyezésükkel íratassunk, avagy írassunk össze.

Az állami iskola alapokhoz tartozó, úgy nevezett Tinójárásipusztán való megtelepedésünk végett előlegesen szükséges összes íratkozásaink elé gördülhető akadályokat pedig elhárítani, illetve mint illetékes hatósági erkölcsi testület, azt tőle kitelhető módozatok közt az ide vonatkozó telepítvényekről szóló törvények keretén belül, elősegíteni méltóztassék. Annyival is inkább, mivel mi a leendő munkáink után való tisztos megélhetés szempontjából az imitt nevezett Kincstári birtokot örökváltás joggal óhajtjuk megszerezni, az összes rajta levő épületekkel együtt... Az illetékes miniszterek közbejöttével felvehető becsérték szerinti összegekért... Avagy ha lehetséges? a múlt 1894-ik év folyamán a Magas Kormányal történt Pusztapéteriek feltételei értelmében. Jelesem:

Át adja a Magas Kormány a Tinójárásipusztát a rajta levő épületekkel együtt aránylag megfelelő becsérték szerint, melynek alapján a külsőségeket szakértők közbejöttével három osztályban sorolván, s az azokat 1600 négyszögölével számítva katasztrális holdját, miből kifolyólag az 1° osztályú földnek holdját o. é. 140 frt. a 2^{ik} osztályú földnek holdját o. é. 120 forintokért hajlandó 10—15 és 20 holdnyi mennyiségekig aránylagos minőségben való felosztással, a települő családok nagysága szerint birtokokban bocsátani.

Még a szükséges lakházaink felépítésére egyenként és külön négy négyszáz forint kölcsönt közvetíteni ígérte, melynek kapcsán azt is megígérte, miszerint az 1° két év alatt egyéb még hátra levő gazdasági kellékeiknek könnyebben való beszerezhetése szempontjából semmit sem fogunk fizetni, s így csakis a 3^{ik} termést megelőző új év napján kezdjük meg valamely hazai pénzintézetnél a 34 év alatt lejáró amortizációs kölcsönt megfizetni. Amit mi úgy az államra — valamint magunkra és hozzánk tartozóinkra nézve hasznossáknak vélünk, s azt ezen vagy ezekhez hasonlóságú módozatok közt elfogadjuk.

Megjegyeztetvén imitt, miszerint mi a 950 családra szükséges belsőségeket az utcákon kívül 800 négyszögöles területekre számítjuk kimérteni és ezek kapcsán egyenként és külön 10—10 holdas 48 kerületben 20—20 lakházat és pedig minden egyes sorban öt-öt házat számítunk építeni, mindmegannyit több okoknál fogva háttal az utcákra, s mind ezeket önválasztotta felügyelő bizottság közvetítése mellett... míg a 49 parcella lenne a község központján piac és templom térnek beosztva... s így tovább.

Számítunk ezeken felül minden háztartás részére 8—800 négyszögöl térségű here és burgonya alá való földet a leendő község közvetlen környezetén kimérteni, úgy azonban, hogy a 17734 holdat kitevő pusztából, mint egy 17000 hold lenne általunk kisajátítandó, míg az ezen felül mutatkozó 734 hold felhasználódna részint közutakra, részint utcákra, valamint vásártérnek, nem különben temetőnek, gyümölcsfa oskolának és a már meglevő Akácfas erdőnek

esetleges kibővítésére, s mind azon közcélokra, amik egy jó berendezett községnek kimaradhatatlan kellékét képezhetik... milyenek például az olykor üdülést nyújtható árnyas népkertek, s.a.t.

Ami pedig a most meglevő gazdasági épületek ellenértékét illeti, az azok lebontásából nyerhető fa... és egyéb anyagokért, építetünk részint azokból, részint más anyagok hozzá adásával — egy község házat, egy paplakot, egy kántor lakot. Négy oskolát. Két óvodát, egy szegények házát, egy gyümölcsfa kertész lakot. S végre egy köztemetői csósz lakást és ezeket mindmegannyit a viszonyok és a kor igényeinek megfelelő gazdasági mellék épületekkel együtt az ezekre külön felveendő kölcsönbőleszközlendjük... Míg azután minden egyéb köz kiadásainkat birtok aránylag viselendjük.

Nem különben a most ott levő legalkalmasabbnak mutatkozó gabona magért átalakítjuk ideiglenes minőségű templommá, hogy addig is míg az ott folytonos munkálkodásaink után remélhető tisztes megélhetésünkön kívül az Isten ígéinek otthonál egy alkalmas templomot építtethetünk, ahol közünnepeink alkalmával Isten imádás céljából legyen szerencsénk össze gyülekezhetni... Mert mi csakis úgy leszünk képesek a *ragályszerű általános munka hiány* és az ebből kifolyó nélkülözések következményeként *felburjánzott államrendet bontható Szocialista tanoknak* ellentállni, ha nem csak fizikailag — hanem szellemileg is... időről időre — ezzel ellen irányban mindenha foglalkozhatunk.

Miknek elérhetése végett az ez értelemben szükséges lépéseket annak idején az általunk is nagyra becsült egyik bármelyik országgyűlési képviselőnk által a Magas Kormányánál megtévén, minket pedig a részletes feltételek megállapíthatása és a szükségképi szerződés aláírhatása végett, annak idején értesíteni méltóztassák. Mert ha csak lehetséges, úgy mi már az ez évi aratás után szeretnénk az ott leendő lakásainkat legalább illő tető alá hozni... Melyek elmondása és újbóli figyelemben ajánlása után maradván a

Tekintetes Tanátsnak társaim nevében is alázatos szolgálja

Drenkovics András!
Tompa Zsíroskúti lakos."

„Gyűjtő — ív!

Az úgynevezett Tinójárasi kincstári pusztán való megtelepedetésünk szempontjából, minden zsarolási cél nélkül, az ide vonatkozó törvényeink keretén belül szükséges szervezkedés és annak idején az ezekből kifolyólag egyik országgyűlési képviselőnk vezetése mellett felmenő öt- vagy hattagú, ügyeinkben eljáró bizottság felküldetésének költségeire nézve.

Jelesen:

Ennek okszerű elérhetése végett beíratunk avagy beírunk egy hat családtagig kiterjedő, közénk okvetlenül szükséges iparost 10 hold földjugaléokra és egy az ő javára építendő lakházra, egyszersmindenkorra fizetendő 10 fillér lefizetése mellett.

Még egy ilyen, de ennél nagyobb számú családtagokkal bíró iparost beíratunk 15 hold föld és az ennek javára is szükséges lakház és egyéb jutalékokra, 15 fillér egyszersmindenkorra való lefizetése mellett.

Továbbá egy hat családtagig kiterjedő földmívest, mivel ezek csakis a föld-

mívelés hasznaiból élvén, beíratunk 15 hold föld s egyéb leendő jutalékokra, 15 fillér egyszersmindenkorra való lefizetése mellett.

Még egy, ennél nagyobb számú családtagokkal bíró életerős földmívest, beíratunk 20 hold föld és az ezeknek is szükséges lakház s egyéb ott leendő jutalékokra, 20 fillér egyszersmindenkorra való lefizetése mellett.

Mindezt azon világos kikötéssel érvényesítjük, hogy a gyűjtő-ívek tanúsága szerint befolyandó filléreket a nem lehetetlen gyanúsítás megerősítenése végett egy a belső- és egy a külső területen összeírtak közül választandó pénztárnok kezelje, hogy azokból minden késedelem nélkül fedezhetőek legyenek a bármikor is szükségelhető készkiadásaink.

E czélból tehát az itt beírt nevek után gyűjtött összeg minden hold földre egy fillér.

Nevezetesen:	Holdra	Fillér

Jegyzet!

Melley köztudomásra juttatjuk, miszerint a nevek előtt netalán látható + kereszt-jelek, a több egyéb okoknál fogva, csakis a kiselejtezeteknél fordulnak elő, miknek kapcsán az ilyenek a velünk való települhetésből végképp kimaradnak, mert az ilyeneket települhetés szempontjából nem ajánlhatja a

Véleményező Bizottság"

Rigó János és társainak 1896. márc. 26-i beadványa:

„Méltóságos Főispán Úr!

Bizalomtól áthatva fordulok Méltóságod többekáltal ismert nemesen érző szíve és nagylelkűségéhez, melyből kifolyólag esedezve arra kérjük, miszerint az itt helyi Munkásképző Egyesületnek megalakíthatása és ennek netaláni kimaradása esetén, mint egy ikertestvéreként általunk a múlt év folyamán, innen való kitelepülhetésünk céljából benyújtott kérvényeink ez idő szerinti miben létéről, folyó hó 30-án a hivatalos órákban minket élő szóval kihallgatni és lehetőleg legott megnyugtatni méltóztassék.

Már annál is inkább, mivel mind a két kérdésre nézve a n. m. Belügyminiszter úrhoz tett felfolyamodásunk óta, jó bőven eltelt már az érdemleges elintézésre megállapított törvényszerű 40 napi határ idő. S ezzel egyetemben Méltóságod becses tudomására juttatjuk, miszerint az itt helyi illetőségű munkások szerfelett való megszorodásából kifolyólag, ha közmunkákról okszerű módon ideje korán nem intézkednek, vagy azoknak a munkahiánym miatt szándékba vett kitelepülhetésük elé, a törvény és a józan ész ellenére ismét akadályokat gördítenek.

Úgy ez nem a rettegett Szocializmusra, hanem minden kétséget kizárólag országos anarchiára vezethet, amennyiben az itt helyi Elöljáróságunk részéről is történő azon félszeg intézkedés, miszerint ezentúl a mi munkásainknak

egyik héten 1/10 része, a másik héten ismét 1/10 része dolgozzon a város által adható közmunkákon 50 kr. napi díj mellett. Ez egy négy-öt családtagból álló kenyér kereső apának egyhéten 3 frt. szóval három forint munkabért eredményezhet, fejenkéntre mi esik ebből naponként, ki nem feledve a lakbért, tűzre valót, sót, zsírt, lisztet, kenyeret és a test meztelenségét beföldhető némi ringy rongyot sem, mert a húson kívül amire nem jut — mindezek okvetlenül szükségesek, amennyiben itt mindig a maguk kenyérére dolgoznak.

De figyelemre méltóbb ezeknél az a kérdés, hogy mi történjen télen- és így nyáron is a munkabíró, de munka nélküli teljesen vagyontalan és mindenből kiélt családokkal addig, míg ezek ismét munkához nem jutnak!? Ez oly kritikus kérdés, amely oly veszélyes lehet, hogy olyant még az Isten maga sem látott; amennyiben a Gazdák nem csak hogy illő munkabért, de munka erőnkhez képest megfelelő munkát sem adnak, s mi több! a törvények keretén belül álló kitelepülésünket is akadályozzák, ami ez idő szerinti Intéző Köreink részéről minden egyéb, csak nem józan gazdasági politika.

A bő termés daczára úgy látszik tehát, hogy ezek azt sem bánják, ha mi éhingségben halunk is meg — ezt pedig nem tesszük, azaz nem várjuk be egyebek kívül már csak azért sem, mivel a Nép ma már sokkal műveltebb és több, mint amilyen és amennyi száz évvel előbb volt. Szükséges tehát minden józan gondolkozású tényezőnek oda hatni, miszerint a létért való küzdelem a szélsőségig el ne fajuljon, azt meg kényelmes jó létünkben se feledjék el, hogy alkalmi időben minden száj — enni kér . . . azaz, hogy tisztos körülmények közt, minden jóra való embernek — élni tudni és élni hagyni kell.

Ezek elmondása és újból való becses figyelembe ajánlása után, arra kérjük Méltóságodat — mint a magas Kormány jogi és erkölcsi képviselőjét, miszerint a szükséghez képest, akár itt lent avagy fent hasson oda Nemes érzelmeinél fogva, hogy mi az ide vonatkozó települési törvényeink keretén belül, az általunk óhajtott kitelepülhetésünk annak idején érvényre juttathassuk, mert itt ma már sokaságunk folytán tisztos megélhetésünkre úgy sem számíthatunk, mivel sem a Városi Elöljáróság, sem pedig a Gazda Közönség részéről szükségleteink kielégítésére kellő munkakört nem találunk.

Végre bajaink jogszerű orvoslását, akár az egyik vagy a másik irányban juttathatjuk is érvényre — Méltóságod becses közre működése mellett, az nekünk körül belül egyre megy, mivel mind a kettőnek az az értelme, hogy egyebek közbejöttével mi magunk magunkon akarunk segíteni. S így bizalomtól áthatva már előre is köszönetünket nyilvánítjuk méltányos kérelmünk- és ügyünkben leendő erkölcsi támogatásunkért, s ezzel maradván

Méltóságos Főispán Urunknak
alázatos szolgálói
Rigó János és társai

Kelt Szabadkán 1896-ik évi Márczius hó 26-án.”

BÁNÁTI ÚJ FÖLDESURAK ÉS JOBBÁGYAIK 1782-BEN

Amíg Európa nyugati részében a XVI. századtól kezdve mindinkább kialakul a tőkés bérletek mezőgazdasági rendszere, addig, Kelet-Európában a XVI. századi nagy parasztmozgalmak után újra megerősödik a jobbágyrendszer, amelyet Engels találó kifejezéssel a „második jobbágy-ság” rendszerének nevez¹. Ennek a rendszernek továbbra is az a feudális birtokjog az alapja, amely szerint minden földbirtok a földesúr tulajdona, a föld művelőjének munkája bérén és jutalmán kívül semmi egyéb joga nincs. A földesúr kétféleképpen hasznosíthatta birtokát: vagy felosztotta telkekre jobbágyságai között, vagy pedig saját kezelésébe vette mint majorsági, allodiális földet. A „második jobbágy-ság” rendszere elsősorban abban különbözik a középkori, első jobbágy-ság rendszerétől, hogy a földesúrnak kezelésében mind nagyobb majorságok alakulnak ki, az erősödő merkantilista és fiziokrata termelési rendszer hatására a földesurak részben térítés nélkül, részben pedig potom váltságdíjért elvet-parasztjai, jobbágyságai lassanként mindinkább kisebb telkekre szorulnak vissza, és szaporítják a földnélküli zsellérek „inquilini” tömegét. A földesurak részben térítés nélkül, részben pedig potom váltságdíjért elvették azokat az irtásokat, amelyeket a jobbágyok szántókká alakítottak át, és amelyek jog szerint őket illették meg; fölszántották a közlegelők jórészét, amelyek ugyancsak a jog szerint a jobbágyok közös használati tulajdonát képezték, kizárták őket az erdők használatának jogából is.

A földesúri terjeszkedésnek ez a folyamata Oroszország, Poroszország, Cseh- és Morvaország mellett Magyarország területén is érvényesült. A magyar földesurak bitokaikon egymásután törették fel robotoló jobbágyaikkal a korábban parasztok által birtokolt pusztákat és legelőket. A jobbágytelkek itt is mindinkább megcsappantak, és a parasztok tömegei kényszerültek béres sorba: mindig többet kellett cselédeskedniök az urasági majorokban és a földesúr hajdúi bot- és korbácsütésekkel serkentették őket a gyorsabb munkára.

Ennek a kizsákmányoló folyamatnak Magyarországon az 1767-ben

kiadott úrbéri rendelet² igyekezett ugyan gátat vetni, de nagyon sok helyen nem sok sikerrel. A Mária Terézia nevéhez fűződő urbárium szabályozta a jobbágyok jogait és kötelességeit. E szerint a jobbágnak joga volt saját házra, amelyet 1 holdnyi terület vehetett körül mint háztáji föld. Ezen kívül megyénként különböző nagyságban, a föld minőségétől függően, használhatott 16—40 hold szántóföldet, 4—15 hold kaszálót. (Ez egy jobbágyfelek, szesszió). A földesúr erdejéből annyi épületfa és tüzelő járt neki, amennyire a saját szükségletének kielégítésére, továbbá joga volt disznait makkoltatni az erdőben. Az urbárium ugyanígy megszabta a jobbágyok terheit is. Évente 1 forint földbért kellett fizetniük, kilencedet kellett adniuk a szántóföld terméséből, továbbá évente 52 ígás vagy 104 napi gyalogrobotot, végül pedig ajándékként 2 kappant, 2 csirkét, 12 tojást, fél icce vaját és 30 telek után 1 borjút. A jobbágyrobotot rendszerint szántás, vetés, aratás idején vették igénybe a földesúrak, amikor jobbágyaiknak is a legtöbb munkája akadt a saját telkükön. Mindezen felül a jobbágyság kizárólagos terhe volt Magyarországon az állami adófizetés, kontribúció, amely telkenként 15—30 forintot tett ki. Ezt az adót a vármegyének kellett beszedni a jobbágytól, és ha ezt nem tudta megtenni, a saját embereivel, akkor végrehajtó katonákat küldtek a jobbágyok nyakára, akiknek ráadásul még el is kellett tartani őket a rekvirálás idején. Az állami adó egyik faja volt az un. porció, vagyis az elszállásolt katonaság és a lovak napi élelemadagja (portio oralis et equilis), a nekik járó szállás, fűtés, világítással, továbbá a forspont, azaz a katonaság szállítása egyik helyről a másikra. Igaz, a porció és a forspont ellenértékét levonták az évi adó összegéből, de ez az ellenérték mindig kisebb volt a napi, piaci árnál. Nem csoda, hogy a 18. századi magyar népköltészet a katonai beszállásolás terheit így panaszolta:³

Vagyon a hazában két gonosz ember,
A Porció Pál és Forspont Péter:
Ez a Porció mindent földhöz ver,
Forspont pediglen lovat, ökröt kér.

I.

A „második jobbágyrendszer” történetében Bánátnak külön története van. Földjén a töröknek 1716-ban történő kiűzése után külön tartományt szervezett az osztrák udvar, amely 63 évig, azaz 1779-ig „Temesi Bántóság” néven volt ismeretes. Ezt a tartományt a bécsi udvar közvetlenül kormányozta, és II. József fogalmazása szerint az osztrák császár Bánátnak nemcsak uralkodó fejedelme, hanem egyedüli földesura is volt.⁴ Ezen a földön az osztrák udvar uralkodó körei számtalan földrajzi és gazdasági rendszer bevezetésével próbálkoztak. Itt, ahol a török meg-

szállás évszázadai alatt a múltnak minden nyoma elpusztult, ahol a középkori magyar kormányzatnak és lakosságnak az emléke sem maradt fenn, és amelyet a bécsi udvar a saját fegyverei által visszafoglalt területnek tekintett, gátlás nélkül és megkötöttség nélkül „kísérletezhette” ki az abszolutista uralkodás, valamint a merkantilista és fiziokrata gazdálkodásnak szinte minden formáját⁵.

Bánát egyetlen földesura a császár volt, aki a bécsi udvari kamara által igazgatta azt, mind gazdaságilag, mind pedig közigazgatásilag. A hétéves örökösödési háború (1741—1748) rendkívüli költségei arra kényszerítették Mária Teréziát, hogy a Temesi Bánságot 10 millió frontért 10 évre elzálogosítsa a bécsi városi banknak, amely mint Közép-Európa legerősebb pénzügyi intézete a XVIII. században egyébként is gyakran vállalta az államkincstár terheit. Ennek a banknak a vezetősége, amelynek tagjai között a bécsi udvari kamara tagjai is helyet foglaltak, 1759—1769-ig saját hatáskörükben, mint „ministerialis banco-deputatio” kormányozták Bánátot és gyakorolták itt a földesúri jogokat is. A 10 esztendő letelte után ismét az udvari kamara vette át a kormányzást, míg 1779-ben, a magyar rendek követelésére és a teljes kormányzati csőd és anyagi összeomlás elkerülésére Mária Terézia a Temesi Bánságot, az ún. katonai részek, gyakorlatilag Kikinda és Pancsova környékének kivételével Magyarországhoz csatolta és újra megszerveztette a régi magyar vármegyék közül Torontál, Temes és Krassó megyéket. Az említett katonai határőrvidék továbbra is megmaradt a maga szervezetében és továbbra is a bécsi haditanács irányítása alatt élt. Torontál megye székhelye Nagybecskerek, Temesé Temesvár, Krassóé pedig Lugos lett. Torontál megyében, amelynek jelentős része ma Jugoszlávia területén fekszik, és amelynek megyei levéltári fondját a Vajdasági Levéltár őrzi Karlócán. Akkor a becskerek-i járásban 27, a nagyszentmiklósiiban 23, a kanizsaiban 34, az újpécsiiben pedig ugyancsak 34 község, illetve lakott hely volt.

A XVIII. századi Bánát közállapotait és lakosságának sorsát áttekintve a rendkívüli szorgalmú és Bánátról legtöbbet író, polgári beállítottságú Szentkláray Jenő is kihangsúlyozza, hogy ezt a századot „a zavar és elnyomatás, az erkölcsi süllyedés, a bevándorlások és települések, a létért való küzdelem, a legkülönfélébb adminisztratív közigazgatási kísérletek, a panaszok és forradalmak szüntelen folyamata jellemzi”⁶.

Az összes korabeli beszámolók közül a legalaposabb az a jelentés, amelyet II. József első bánáti útjának tapasztalatai alapján fogalmazott meg. Ez a nagy gonddal megfogalmazott emlékirat Bánát 18. század végi történelmének egyik legértékesebb történelmi forrása, és teljes szövegének publikálásával bizonyára nagy szolgálatot tenne a vajdasági történetírásnak. Most ennek az emlékiratnak csak a bánáti mezőgazdaság helyzetére vonatkozó részeit ismertetjük.⁷

A II. József által megrajzolt helyzetkép siralmas és megdöbbentő. Bánátot, ezt a szép és termékeny tartományt senki sem ismeri el hazá-

jának. A falut, amelyben letelepedett, senki sem tartja maradandó lakásának. „Olyannak látszanak az emberek, mintha csak ebben a pillanatban érkeztek volna ide, és csupán ideiglenesen laknának itt. Úgy is rendezkedtek be, hogy jószágukkal és háznépükkel bármelyik percben fölkerekedhessenek és nagyobb károsodás vagy sajnálkozás nélkül más helyre költözködhessenek. Mindenki csak bizonytalan haszonélvezőnek tartja magát, és arra törekszik, hogy minél jobban kiszipolyozza a földet”. Teljes a zűrzavar: a kerületek vezetői nem ismerik kerületeik nagyságát és a népesség számát, a községekben senki sem tudja, mekkora a község határa. Az egész tartományban egyetlen embernek sincs tulajdona, sőt még az a megnyugtató bizonyossága sem, hogy a föld hasznát legalább bizonyos éveken át élvezheti. Az adórendszer a zsaroláson és az egyes tisztviselők kénye-kedvére alapul. A miniszteriális banco-deputáció, amely az egész tartományt kezében tartja, egyszerűen leír az adminisztrációnak, hogy adó fejében mennyi pénzt küldjön fel Bécsbe. A temesvári központi hatóság ugyanilyen szigorral továbbadja a parancsot a kerületi tiszttartóknak, azok a helyetteseiknek, akik elküldik hajdúikat a knézek nyakára, akik azután tetszésük szerint szedik össze az adót a néptől. A tisztviselők csak arra törekszenek, hogy a követelt összeg összejöjjön, de azzal mit sem törődnek, hogy mi módon szedik azt össze. Nem csoda, hogy a román és szerb jobbágyoknak e miatt, és a német telepesek állandó terjeszkedése miatt, akiknek minduntalan át kell adni a földjeiket, teljesen elment a kedve a komolyabb földműveléstől. A helyzetet csak súlyosbítja az a gyakorlat, hogy a falusi knézek minden évben újra felosztják a jobbágytelkeket. II. József hivatkozva a látogatása alkalmával neki átadott számtalan kérvényre és panaszra, kijelenti, hogy „mindez természetes akadályozója az egyébként szép és áldott Bánát földvirágzásának.”

A bánáti puszták jórészét mind az udvari kamara, mind pedig a bécsi bank szerb, örmény és makedóniai görög és cincár bérlőknek adta ki, akik „Banatische Predien Societät” néven érdekvédelmi társulatot alakítottak. II. József igen súlyos szavakkal ítéli el ezeknek a kereskedőknek a gazdálkodási módszerét, amellyel egyaránt megszarolják a földet is és a parasztságot is. Máskor pedig ugyanezek a bérlők a földterület nagyságával arányban nem álló csordákat legeltetnek, úgyhogy sokszor egy szarvasmarhára 27 hold legelő is jut, mégpedig a legjobb minőségű földekből; a földművelés javítása érdekében senki sem tesz semmit: a jó földeket legelőnek használják, a rossz minőségűeket szántóföldnek, semmiféle rendszert nem követnek. Sok jobbágynek több telke van, mint amit megművelhetne. Útja során a fejedelem alig látott cséplőszerűket. A cséplést úgy végzik, hogy a learatott gabonát rögtön a helyszínen kiatapostatják az állatokkal, és így sok szem elvész.

II. József nem elégedett meg a bajok felsorolásával, hanem jelentésének befejező részében mindenre kiterjedő reformjavaslatokat tett, amelyeknek nyomán először is leváltották a teljes bánáti tisztkart, az el-

nöktől kezdve az utolsó altisztig, és csak néhány valóban becsületese embert hagytak meg hivatalában. A régi tisztikart ugyanis sommásan „kerületeik despotáinak” nevezte II. József, és az volt a végkövetkeztetése, hogy a „Bánátban a lehető legkorruptabb rendszer és kormányzat uralkodik, hogy az itteninél károsabb gazdálkodást kigondolni sem lehet, és hogy sehol a világon nem él annyi romlott és lusta tisztviselő, mint itt”.

Bánát sorsát illetőleg II. József választás elé állította anyját és a bécsi udvart: mivel a jelenlegi rendszer semmiképpen sem tartható fenn tovább, azért vagy az egész Bánátot határőrvidékké kell alakítani, vagy pedig be kell kapcsolni a polgári kormányzatba. Az első esetben azonnal le kellene állítani a németek telepítését, meg kellene nyitni Bánátot a szerb, román és egyéb törökországi menekültek előtt. A második esetben a bánáti kincstári földeket általában 50 000 forint értékű részletekben lehetőleg minél előbb el kell adni magánosoknak. A vevők személyét illetőleg teljes liberalizmust kellene alkalmazni: nem számítana a vevő nemzetisége, vallása, nemes vagy nemtelen volta. A birtokok vételárát illetőleg is nagy kedvezményeket kellene tenni: ha nem tudnak fizetni a vevők készpénzben, akkor hosszú részletfizetési kedvezményekben is részesíthetik őket, továbbá hatévi teljes adómentességben és ezután is míg csak meg nem erősödnek, nagyfokú adókedvezményben. Ilyen megoldás esetében, amelyet ő maga előnyben részesítene az első előtt, az államháztartás megszabadulna súlyos terheitől, és a Bánát rövid idő alatt sokkal jobban lenne megművelve és benépesítve, mint eddig. Azzal, hogy az uralkodó és udvara a második megoldást fogadták el, majd kétszáz évre, egészen 1944-ig döntően megszabták a Bánát fejlődésének és történelmének irányát, a sűrű német és magyar telepekkel tarkított és nagybirtokokban bővelkedő tartomány formájában.

II.

Bánát feudalizálásához az első lépést, paradox módon, a nagykikindai kiváltságos szerb kerület felállítását jelentette 1774-ben⁸. Az osztrák udvar ugyanis nagyon jól tudta, hogy a szerb granicsárok minden erejükkel tiltakozni fognak jobbágyosorba taszításuk ellen és az 1751. évi oroszországi szerb kivándorlás után már eleve biztosítani akarta a szerbség számára azt a szigetet, ahol ők földesúri joghatóság nélkül és nemesi latifundiumok nélkül élhetnek. A bevándorolt szerbeket a bécsi udvar egyébként is mindig mint a császár fegyveres hatalmának részét tekintette, és kezdettől fogva azon volt, hogy a Délvidéken ezt a hatalmat fentartsa, és a szerbeket az ország polgári rétegétől elválassza. A szerb nép ügye, Kolowrat miniszter megfogalmazása szerint, „austriacopoliticum”, a nép maga pedig „patrimonium Domus Austriacae”, tehát közvetlenül Bécs fennhatósága alá tartozik.⁹ Jórészt Bécs mesterkedésé-

nek és politikájának következménye volt az az akkor már mélyen gyökeredző ellentét is a magyarság és a szerbség között, amelyet II. József is többször tapasztalt délvidéki útjai során, és amelyet a szerbek mellett a románokra is kiterjeszt egy 1759-ből kelt információ a Bánság területéről: „az oláh és a rác nemzet nagy ellenszenvvel viseltetik a magyarok iránt és már 200 éve hozzászokott a közvetlen török és osztrák uralkodáshoz, és határtalanul gyűlöli a megalázást az uraságok előtt, de különösen a magyar nemességnek nemesi kiváltságait az úgynevezett misera plebs fölött. Mindezt elviselhetlenebbnek tartja mint akár a török igát”.¹⁰

A nagykikindai distriktus 1774. évi kiváltságlevele biztosította a szerb népnek adott kiváltságokon, privilégiumokon túlmenően az itt lakók mentességét minden ingyen robottól és fuvarozástól, valamint a katonai beszállásolásoktól, de szétoztotta a lakók között az eddig közösen birtokolt „überland” földeket is. A kötelező katonáskodáson kívül meg kellett fizetniük az állami földadót, karban kellett tartaniuk az utakat, katonai létesítményeket.

A második lépés, amellyel Bécs és Bánát polgárai közigazgatásának bevezetését és a földek latifundiumokká való alakítását meg akarta könnyíteni, az ún. „Bánáti urbárium” bevezetése volt. Ezt az urbáriumot 1780-ban léptették életbe, és több pontban enyhébb volt, mint a magyarországi urbárium. Így a bánáti jobbágyság nagyobb telekhez jutott mint a magyarországi, föl lett mentve az ún. hosszúfuvaroktól, amelyek több napon át tartottak, az egy öl tűzifának a földesúr számára való kötelező kitermelésétől, a makkoltatási díjak önkényes megállapításától valamint a menyegzők és ünnepélyek alkalmával a földesúr számára adandó kötelező ajándékoktól.¹¹

A harmadik lépés a polgári közigazgatás 1779. évi ünnepélyes kihirdetése és a megyei adminisztráció bevezetése volt, olyan formában, amint azt a bevezetésben említettük.

A negyedik és döntő lépésnek a bánáti birtokok eladását tekinthetjük, amelynek megszervezésével az udvar gróf Niczky Kristófot bízta meg, aki ettől fogva hosszú időt töltött Bánátban, hogy a helyszínen szerzett tapasztalatok alapján irányíthasson mindent.¹² Mindjárt itt-tartózkodása első napjaiban nagy levelezést folytatott az ország különböző részein élő barátaival és a megyékkel, tudatva velük, hogy a kincstári jószágok nemsokára kisebb részletekben, jutányos áron és kedvező feltételek mellett lesznek eladva. Szerette volna, ha elsősorban magyar és a megyei életben járatos emberek jelentkeznének vevőre, és ezért kihangsúlyozta, hogy a vevők, ha nem is lennének nemesek, nemesíttetni fognak, és az új vármegyében lehetőségük nyílik majd kedvező állatokhoz jutni. Azonban várakozásában csalódnia kellett: mind a vármegyék, mind pedig egyesek negatív választ adtak a felhívásra, és alig akadt olyan magyar jelentkező, és az is inkább a nincstelen köznemesek sorából, aki a távoli Bánátba, amely az országnak folyton fenyegetett és egészségt-

telen végvára volt, és ahonnan a garázdálkodó rablók rémtetteiről vérfagyasztó hírek keltek szárnyra, megtelepedni kívánt volna. Nem meglepő tehát, hogy az itteni állapotokkal már inkább megbarátkozott vagyonosabb szerb, makedón és örmény kereskedők lettek Bánát legnagyobb részének új földesurai.¹³ Szerbek voltak: Stefan von Keresztúry, Martha Josiths, Karl Raikovics, Joszin Malenicza, Stephan Kyriak, Bazlikius Damianovics, Jefta Moiths és Jurkoviths, Johann Nikolits, Damaskin Popovics. Elszerbesedett makedónok (cincárok, görögök): Markus Servüsky, Christoph és Cyrillus Nako, Bogdan Karacsony, Lucas Lazar, Naum és Constantin Moska, Hadschy Pasaschia, Andreas Kazony, Andre Mocsony, Hadschy Michael, Naum és Constantin Padan. Elmagyarosodott és katolizált örmény volt Kiss Izsák.

A kincstári uradalmak Niczky Kristóf terve szerint lettek eladva. E szerint a földállománynak fele került árverésre, úgyhogy egyáltalában nem nyúltak a kikindai distriktus és Nagybecskerek földjeihez, mivel ezekkel más terve volt a kincstárnak, amely nagyobb részt megtartotta a Bánát keleti részén fekvő uradalmakat is. Az eladandó birtoktesteket úgy alakították ki, hogy minden uradalomhoz a szántón kívül víz, erdő és nádas is tartozzon. Ezeket értékük szerint 4 osztályba sorolták:

1. 300—400 000 forint értékű volt 4 uradalom,
2. 150—300 000 forint értéke volt 123 uradalomnak,
3. 50 000—150 000 forintos uradalmak,
4. 50 000 forinton aluli uradalmak, amelyeket a megyei szolgálatokat vállaló szegényebb sorsú egyéneknek tartottak fenn.

A vásárlókat, ugyancsak Niczky terve szerint, megillették a következő kedvezmények: megkapják a magyar nemességet — a vásárolt birtok árának csak a felét kell készpénzben befizetniük, a többit rátáblázzák a birtokra — a betáblázott hátralékot 10 év alatt kellett kifizetniük, évi négy és fél százalékos részletekben.

Ezek alapján került sor 1871. augusztus elejétől kezdve a bánáti uradalmak árverésére: a 30 000 forinton felüli birtokokat Bécsben, az alatta lévöket pedig Temesváron adták el. Hogy nagyobb érdeklődést biztosítsonak, azért a napi árnál jóval alacsonyabb összegben jelölték meg a kikiáltási árat, de az udvar az árverezők közé küldte a maga titkos megbízottait, akik gondoskodtak arról, hogy fölhajtsák az árakat, úgyhogy végül is a 4 213 617 forint kikiáltási ár helyett 4 948 526 forintot kapott az udvar az eladott birtokért.¹⁴

A következőkben csak a jugoszláviai Bánátban lévő, illetve a határhoz közel eső uradalmaknak és vevőinek jegyzékét közöljük:¹⁵

Aradac: Kiss (Akonc) Izsák, elmagyarosodott örmény kereskedő Erzsébetvárosból, aki évtizedeken keresztül bérelte a belyei uradalmat és egyike volt a legtöbb bánáti birtokot vásárlóknak. Aradacra 1785-ben Pest, Békés, Nyitra és Zsólyom megyéből telepített szlovákokat.

Banatska Topola: Karácsony Bogdán elszerbesedett örmény kereskedő, akinek családja Moldvából és Erdélyből jött Aradra.

Banatski Brestovac: özv. Josity Márta.

Banatski Monoštor: Marczibányi Lőrinc, Terencsén megyéből érkezett és Torontál megye alispánja lett.

Begejci (Nagy-Torák és Kis-Torák): új földesura Kiss Izsák. Kizsákmányolása ellen a szomszédos románokkal és szerbekkel együtt állandóan tiltakoztak az új jobbágyok, akiknek panaszai éveken át bő anyagot szolgáltatnak a megyei hatóságoknak.

Čoka: Marczibányi Lőrinc.

Ečka: Lázár Lukács örmény kereskedő, a bellyei uradalom egyik bérlője. Szerb és román, valamint a később érkező szlovák és bolgár telepesek is elköltöztek az új földesúr kizsákmányoló törekvései miatt.

Elemir: Kiss Izsák. 1783—84-ben a szerb jobbágyság legnagyobb része a Határőrvidékre vándorolt ki.

Firidj (Féregyháza): Jefta Moić és Jurković eszéki kereskedők.

Hajdučica (Istvánvölgy): Damaskin Ljubomirović Stevan makedón-szerb kereskedő.

Idjos (Tiszahegyes): Balassa alispán és Gombócz György vármegyei esküdt Vas vármegyéből.

Itabej: Kiss Izsák. A szerbek, miután nem tudtak megbékélni a jobbágyországgal, kivándoroltak a Határőrvidékre. Addig is a község a földesurak elleni mozgalmak központja volt.

Jankov Most (Jankahíd): Lázár Lukács.

Konak: Karácsonyi Mihály torontáli főszámvevő.

Klek (Begaő): Lázár Lukács. A román és szerb lakosság kivándorolt a Határőrvidékre.

Nakovo: Nákó Kristóf és Cirill (Sándor) elszerbesedett makedón kereskedők, kik közül az idősebb, Kristóf, szinte felülmúlhatatlan a kapzsiságban, kegyetlenségben és izgágaságban. A megyei iratok tanúsága szerint szinte mindenkivel pörösködik, aki valami módon kapcsolatba lép vele. Az idetelepített magyar és szlovák jobbágyság 6 év múlva elhagyja az uradalmat.

Novi Becej (Törökbecse): Hadzsimihal Pál (Sissányi), makedón kereskedő.

Novo Mileševo (Beodra): Karácsonyi Bogdán.

Novi Kneževac (Törökkanizsa): Szerviczky Márk, elszerbesedett macedón kereskedő Újvidékről.

Ostojićevo (Tiszaszentmiklós): Bogyó Mihály, Torontál megye alszolgabírája, aki azonban már 1797-ben átadja birtokát Jettin József török kereskedőnek.

Padej: Ormosdy István pozsonyi lakos.

Rusko Selo (Torontáloroszi): Stefanović Vasilije szerb kereskedő.

Sanad: Kroppe Ignác német kereskedő Bajáról.

Sečanj (Torontálszécsány): Kászonyi András Aradról.

Sutjeska (Szárca): Szálics Mátyás torontálmegyei szolgabíró.

Torda: gróf Pejacsevich József Szlavóniából.

Veliki Gaj: Josip Malenica Temesvárról.

Zitište (Begaszentgyörgy): Kiss Izsák. A román jobbágyok, a sikertelen lázadás után Pancsova vidékére költöztek.

Bánát romániai részében, de a jugoszláv határ közvetlen közelében az alábbi uradalmak találtak gazdára:

Beba: gróf Batthány József és testvérei.

Sanicolaul Mare (Nagyszentmiklós): a környező pusztákkal, melyhez hozzátartozott Teremija (Marienfeld-Albrechtsflur) valamint Komlosul Mare (Tótkomlós) a Nákó testvérek vették meg, 700 000 forintért.

Fojeni (Fény): Mocsonyi (Popovics) András makedón kereskedő Pestről, akit már 1782. okt. 19-én számadójával együtt meggyilkolnak az elkeseredett jobbágyok.

Csávos: Endrődy Mátyás torontálmegyei alszámvevő. A magyarországi Bánát uradalmi közül Szőreget Szeged szabad királyi város, Kiszombort pedig Oexl József sziléziai származású serfőző vásárolta meg Nagyszentmiklósról.

A bánáti latifundiumok megalakításával rendkívüli nehéz és küzdelmes évek kezdődtek a parasztság számára: a jobbágyság korszaka. Bármennyire is iparkodott a bécsi udvar az ismertetett rendeletekkel könnyűvé tenni az átmenetet, az új jobbágyok keservesen érezték az új földesurak kizsákmányoló uralmát, akik miután a feudális urak kiváltságait megkapták, a balkáni szpáhik és a moldovai bojárok brutális kegyetlenségével iparkodtak igába törni alattvalóikat. A szerb, makedón, és örmény kereskedők szokatlan kapzsisággal iparkodtak már az első években makszimális hasznot kihozni földjeikből.

A mellékelt és eddig még nem publikált jobbágylevelek és vármegyei iratok ennek a világnak a kezdetét világítják meg. A jobbágyság ugyanis Bánátban is úgy védekezett a kizsákmányolás ellen, ahogyan tudott: kérvényezett, kilincsel, először a vármegyénél, majd ha ott nem segítettek, az udvarnál. Különösen Mária Terézia és II. József korában lett igen népszerű a jobbágyküldöttségek Bécsbe menetele, akiket szívesen és készségesen fogadott az udvar és gyakran maga az uralkodó is. Bár legtöbbször nem kaptak a jó szónál és biztatásnál egyebet, hazatérve mégis szinte legendás színben tüntették fel tapasztalataikat és az uralkodóval való találkozásukat, és így megerősödött a nép között a hit, hogy a császár az ő oldalukon áll. A II. Józsefhez intézett bánáti kérvények és panaszok egy rendkívüli gazdag gyűjteményét képezi az a 408 levél, amelyet 1768-ban, első útja alkalmából nyújtottak be hozzá főleg román és szerb jobbágyok, és amelyeknek nagy része a földjuttatások körüli szabálytalanságokat, a német telepesek jövedele miatti bizonytalanságot panaszolja, sok egyéb nyomorúság mellett.¹⁶ Az összes között talán a legjellemzőbb annak a jobbágnak a levele, amelyet most magyar fordításban közlünk: „Irgalmas szívű Császárom! Négy napot robotolok, az ötödiket a halastavaknál, a hatodikat az urasággal vadá-

szattal töltöm, a hetediket az Úristennek áldozom! Fontold meg, irgalmas szívű császárom, hogyan tudom ezek mellett az adókat és a járándóságokat fizetni!”¹⁷

A Bánát új jobbágysai is kérvényekkel próbálkoztak először, amikor azonban betelt a pohár, és a megyei hatóságok nem orvosolták panaszait, akkor tagadták meg a munkát, bosszulták meg gyilkosságokkal és gyújtogatással sérelmeiket és több esetben, szervezeten is szembeálltak elnyomóikkal, az új földesurakkal. A XVIII. század második fele és a XVIII. század eleje egyébként is a mind gyakrabban fellobbanó parasztfelkelések ideje a földesúri szolgáltatások szüntelen emelkedése miatt Hódmezővásárhelyen és Mezőtúron 1753-ban, Szlavóniában 1755-ben, a Székelyföldön és a Dunántúlon 1764-ben; 1784-ben pedig kitört az erdélyi román jobbágyok fölkelése, amely négyszáz falu majd 30 ezer jobbágyát mozgatta meg Alsó-Fehér, Zaránd, Hunyad és Arad vármegyékben, és amelynek hullámai a mai jugoszláviai Bánát román jobbágyait is mozgásba hozták, mint azt a toráki és kleki jobbágyleveleknél látni fogjuk. II. József, bármennyire is szíven viselte az adózó jobbágyok sorsát, nem tudott egyértelműen az oldalukra állni és keményen megtoroltatta a feudalizmus felszámolására irányuló mozgalom vezetőinek a bűnét: százakat vettetett börtönbe, a fölkelés vezetőit pedig, Horiát és Closcat kerékbe törette és fölnégyeltette. A Bánátba érkező császári és helytartótanácsi rendeletek is a legszigorúbb rendszabályokat és megkorlátozásokat követelik a mozgolódó jobbágyokkal szemben. Amikor pl. a vármegyei hatóságok utasítást kérnek, hogy mi módon járjanak el az ittabéi, toráki, szentgyörgyi és écskai jobbáglázadások részvevőivel, akkor a császár a Helytartótanácon keresztül azt a kívánságát fejezi ki, hogy mindannyiukat állítsák bíróság elé. Nem fogadja el a temesvári görögkeleti püspök garanciáját Bertisich Nikola ittabéi parochus ártatlanságát illetően, mert már ez ideig bebizonyosodottnak látja azt, hogy a pápa volt a lázadás szellemi vezére. Ez ugyanis a templomban Isten megvilágosító kegyelmét kérte a császárra és a vármegye uraira, hogy töröljék el a földesúri intézményt; ugyancsak a templomban megátkozta azokat a hívőket, akik elfogadják a földesúri hatalmat; a templom előtt pedig arra biztatta a szervezkedőket, hogy csak menjenek kívánságaikkal Bécsbe, a temesvári vladika garantálja sikerüket. Mindezek alapján a császár utasítja a vármegyét, hogy a pópát és Tamás nevű társát haladéktalanul tartóztassák le és állítsák bíróság elé.¹⁸

Pár hónap múlva pedig, 1783. március 7-én, miután a fényi földesúrnak, Mocsonyi Andrásnak, több uradalmi tisztviselelőnek meggyilkolása, valamint az urasági pénztár kifosztásával az elégedetlenség tovább gyűrűzött, ismételten meghagyta, hogy a teteseket állítsák bíróság elé, és a hazai törvények szerint a legsúlyosabb büntetéssel sútsák őket.¹⁹

A torontálmegyei úriszéki iratok különösen bőséges adatokat tartalmaznak Nákó Kristóf visszaéléseiről és kegyetlenségeiről, aki eljárásában a legegyszerűbb törvényeket sem vette figyelembe. Amikor egy alka-

lommal a szolgabíró figyelmeztette őt a törvényesség betartására, a peres eljárás alkalmával dühösen felugrott és tajtékzó dühében, székét földhöz vágva ordította: „Mord sakrament, kecz zum taifl, mars, sai ferflucht, vos prauche ich to maine Lait rebellen zu mochen!” Nem csoda, hogy az elnöklő szolgabíró is kénytelen föltenni a kérdést: vajon ez az ember egyáltalán alkalmas arra, hogy mint földbirtokos, az úriszék enlöke legyen?²⁰

Biztos, hogy a vármegye tisztviselői már azért is ellenszenvvel viselkedtek az új földesurakkal szemben, mert ők csekély földbirtokaik miatt, szegények voltak mellettük, de a köztük fennálló feszültségnek kétségtelen forrása volt az is, hogy a szolgabírák az úrbéri rendeleteknek megfelelően kénytelenek voltak eljárni a földesúri kilengések ellen, akik viszont árgus szemekkel figyelték a megyei tisztviselők minden lépését, és amikor csak tehették, följelentették őket.²¹

Hasonlóképpen gyakran feszült volt az új földesurak és tisztartók kapcsolata az egyes falvak jegyzőivel, nótáriusaival. Ezek a magyarul és latinul írni tudó, leginkább Észak-Magyarországról származó nincstelen emberek már azzal, hogy vállalkoztak a jobbágyok panaszának írásba foglalására, kivívták maguk ellen a földesurak haragját, akik részben igaz, részben hazug vádakkal iparkodtak elmozdítani őket munkahelyükről. Így pl. Kiss Izsáknak Žitištei (Begaszentgyörgy) uradalmán a jobbágyok mellé álló Pap János jegyző nem volt hajlandó elhagyni a községet és munkahelyét. A peres eljárás során a szolgabíró a jegyző oldalára állt és meghagyta, hogy „Pap János utóbbi rendelisemig még meg hagyatik Szent Györgyé notariusnak, azért kiki annak ismérje, mindt eddig”. Az uradalmi tisztartó azonban ennek ellenére el akarta zavarni a jegyzőt, mire az önértzetesen a következő levelet küldte neki:

„Tisztartó Úr! Az igazságon kívül semit sem vétettem az Úrnak; bizony Kegyelmed haragjára semit sem hajtok, tessék hozzon magának notariust, én ugyan kurva módra Sz. Györgyrül ki nem megyek sententia nélkül, két kezemnek ereivel is el élhetek, ha Isten ő szent felsége meg engedi, mind addig még conditioim találtatik. Szent György 3-a Julii 1784. Papp János mp. a helység hittes nottariusus”.²²

Az igazságtalanság és elnyomatás elleni küzdelem, mint minden szabadságharc és forradalom, Bánátban sem volt hiábavaló. Rákényszerítették az új földesurakat arra, hogy tiszteljék az emberi méltóságot és lazítsanak a szolgaság kötelékein. Maga II. József az 1781-ben kiadott cseh jobbágyrendelete után 1785-ben magyar földön is megtiltotta a gyűlölt jobbágy név használatát, biztosította a szabad költözködés jogát minden embernek, vallási és faji különbség nélkül, nem engedte, hogy törvényes ítélet nélkül megfosszák a jobbágyot telkétől, majd pedig 1786-ban szigorúan megtiltotta a jobbágyok fájdalmas és megalázó botozását, megszüntette a földesurak elővásárlási jogát a parasztoknak piacra szánt árujára és megengedte, hogy a parasztok egész éven át mérhessék saját termésű boraikat.²³

Bánátban többek között II. József királyi biztosa, az erős kezéről közsímet Bachó János, iparkodott érvényt szerezni az úrbéri rendelkezések jobbágyokat védő pontjainak, miután őt is elárasztották a jobbágyok panaszlevelei. Megfenyegette a földesurakat, hogy ha kell, „túlkapásaik és uralkodási hajlamaik büntetéseként jobbágyaik előtt is megszegyeniti őket”²⁴.

Jegyzetek

1. Arató, E.: Kelet-Európa története a 19. században, Budapest, 1974, 5.
2. Unger-Szabolcs: Magyarország története, Budapest, 1976, 141.
3. Molnár E.: Magyarország története, Budapest, 1967, I. 326.
4. Wiener Haus-Hof- und Staatsarchiv (HHSTA), Hofreisen, Fass. 2., Konvolut 3, 303.
5. Bánát kormányzataról és gazdasági helyzetéről alaposan tájékoztat Szentkláray J.: Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből, Temesvár, 1879, I. 51—380; valamint Jordan, Sonja: Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert, München, 1967.
6. Szentkláray i. m. 248.
7. HHSTA, i. h.: Berichte über die militärische und religiöse Situation... 243—318.
8. Popović, D.: Srbi u Banatu, Beograd, 1955, 69—70.
9. Szentkláray, i. m. 197.
10. Idézi Szentkláray, i. m. 182.
11. Bözendorfer J.: Agrarni odnosi u Slavoniji, Zagreb 1950, 92 és 130.
12. Niczky Kristóf életét és tevékenységét részletesen ismerteti Szentkláray i. m. 304—380.
13. HHSTA, Hofreise, Konv. 3. 481—82; Vojvodina (Istorijsko društvo) Novi Sad, 1939, II. 140—150., és Andonovski: Makedonija i Vojvodina, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, sv. 23—1959, 8—10. alapján.
14. Bodor A.: Dél-magyarországi telepítések története, Budapest, 1914, 21.
15. Magyarország vármegyéi és városai, Torontál vármegye, Budapest 1911 (a helységek és családok történetének megfelelő helyein).
16. Hofkammer Archiv, Banatica Acten, Fass. 80, a. 1768, „Memorialien von der Reise 1768”.
17. Idézve Radics P.: Die Reisen Kaiser Joseph II., Wien 1890, 22. alapján.
18. Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 8. 1. és 1783. 11. 57.
19. Uo. 1783. 11. 162.
20. Uo. 1784. 30. 99. Nákó Kristóf egyébként a bécsi udvarnak a 18. század végi szerb vezérférfiakat nyilván tartó listáján is a leglesújtóbb jellemzést kapja: „Hat wenig Verstand”. V. ö. HHSTA, Illyrico-Serbica, Karton 6.
21. Vajdasági Levéltár, Torontál, 1784. 28. 96 és 97; 1785. 37 és 39, 1785. 43. 29, stb.
22. Uo. 1784. 28. 78.
23. Molnár E. i. m. 389. o.
24. Vajdasági Levéltár, Torontál, 1785. 46. 27.

Függelék

Torontál megyei jobbágyok panaszlevelei 1782-ből.

I.

Beodra (Novo Mileševo).

Alól meg írtak instálni¹ kételenítettnek a végett, hogy az ki adatott Urbariumnak² némelly részeit semmiképpen nem érhetik, mellynek tenorja³, hogy úgy léssen, a mint az földes uraság által hajtogattatnak, lehetetlen meg maradniok, mert kevés esztendőök mulva úgy el kellett fogyniok, hogy sem ő Feliségének sem pedig az Uraságnak nem fognak szolgálhatni: az következő okokra nézve:

1. Hogy az robottára miólta az dolog idő bé jött egész hétre hajtogattatnak, és az kaszálás közben sem kaszájokat megverni, sem peddig enniek nem engednek, hanem az kenyeret kezekben kellett venni, és ugy dolgozni, másképp a gondviselőök⁴ által korbáccsal verettetnek.

2. Hogy éjjel nappal egy sztrázának a földes úr házánál minden bonificatio⁵ nélkül szolgálni kellett.

3. A gondviselőök kertekről kertekre járván, tetemes károkat okoznak mert kukoriczájokat, paszulyokat, és egyéb veteményeiket le szedik, a hol dinnyét találnak az érettet el költik, az éretlent pedig fel hasogatván el hánnyák.

4. Midőn kocsiival robottot tésznek, marhájok az legelő mezzőnek nem léte miat éhhet majd elvesz, és ha térgyig való vízbe is valamely hitván sásat marhájok meg elégitésére kocsijokra kaszálnak, erősen arrestáltatnak⁶ és verettetnek.

5. A bárány dézsmáláskor némellyek négy avagy öt báránykábul dézsmáui egyet adni kellett.⁷

6. Hogy az Urbáriumnak negyedik részében a mint valamennyire észre veték, meg vagyon, hogy a melly határban erdő vagyon, tartozik a földes Uraság a lakosoknak tűzre való fát adni, azt pedig sokat fel nem lehet találni, hogy ahol erdő nincsen, és nád vagyon, szabad légyen e azt vágni, avagy nem.

7. Hogy az Urbáriumban, az legutolsó levelen fel vagyon kézi írás által jegyezve, hogy a kortsma beneficiumja ezen Helységnek Sz. Mihály naptól fogva, Sz. György napig léssen, az Uraság pedig tsak egy angariára⁸ akarja a Helységnek engedni, amint is ezen folyó esztendőben csak egy angaria bonificaltotatott az Arendából.

Az Hellység Notáriusa által
Beodran die 4-a Aug. 1782

Osztója Milin
Nicola Molancz
Gyuragy Ranski
Milos Steta
Jovan Kulpinacz
Stefan Tornyanszki
Damjan Popov

Josza Mali
Janko Czigulicz
és a többi Beodrai lakosok

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 7. 167)

1. folyamodni — 2. Egy falu földesúri terheinek jegyzéke, mely általában egy-egy nagyobb terület részére egységesen van megállapítva. — 3. tartalma, szövege. — 4. Az uraság hajdúi. — 5. A robotszolgáltatás bevezetése a jobbágy robotos könyvébe. — 6. fogságra vettek. — 7. Csak tíz bárány után kellene egyet adni dézsmába (a decima = tized szóból). — 8. 3 hónapra.

II.

Beodra (Novo Mileševo).

Tekintetes NT Vármegye!

Alól megírt esedezik a véget, hogy ha azon házát, melyet az Tekintetes Subst. V. Ispány Ur commissiója¹ mellett Nemzetes Sántha Istvány V. Szolga Biró Ur, Karátsony Bogdány Beodrai Földes Ur számára el becsültetett² vissza nem nyerheti, leg=alább tsak az korcsma házát, melyet az említett Földes Úr nem becsü, hanem csak alku szerint szándékozna el venni, vissza nyerhesse: a következő okokra nézve:

1. Hogy az Töröknek keze alól ki jöven le tett hitével pecsételte EÖ Felségéhez való hűségét, és 33 esztendőig feleség nélkül élvén, hiven adózott ö Felségének.

2. Hogy ennek előtte öt esztendőkkel, életét koczkára vetvén feleségét és gyermekeit is ki hozván a Török kéz alól, kikkel élete fogytáig ö Felségének hűv adózója kíván lenni.

3. Valamint már 38 esztendőknél folyása alatt, életének jobb részét Beodrán töltötte légyen el, és minden adóját hiven megfizette, úgy ezen túl is még koporsójába nem záratik másuvá menni nem kívánkoznék, hanem azon egy Hellyben reá háromló portióját³ fizetgetni szándékozik.

Sigl.⁴ Beodrae die 4-ta Aug. 1782.

Varzsi Mihály beodrai lakos

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 10. 27.)

1. megbízatása — 2. A ház értékének hatósági közegek által való megállapítása. — 3. A hadsereg eltartására fizetett adó. — 4. A „Sigillatum = pecsételtetett” rövidítése.

III.

Beodra (Novo Mileševo).

Tekintetes NT Dominális Szék!¹

Alól meg irattak esedeznek azon, hogy az Urasság házánál tett strázsáknak urbariális bonificatioját nyerhessék meg; kik a következő rubrikák szerint éj-jel vagy nappal sztrázsát állani kételenítették, és pediglen

	nappal	—	éjjel
Luka Gyurin	3		2
Neczko Marcov	5		3
Ninko Ludaja	6		5
Sima Szekez	5		5
+ Jovan Branko	2		2
+ Paja Hajos	3		—
Peter Vergovics	8		8
+ Vasza Momirov	1		—
+ Stevan Baranyacz	3		3
Arsen Gagity	1		1
Jevta Urossev	4		4
Laza Momirov	1		1
Theovan Todorov	1		—
Riszta Morotvanszki	2		2
Glisa Birov	1/2		1
Todor Sztojanov	1		2

és a többi Beodrai lakosok

Az Hellység Notariususa által

28-dik Aug. 1782-dik esztendőben

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 10. 30.)

1. Úriszék. Ez a hivatalos neve a jobbágyok ügyében bíraskodó jogi intézménynek, mely a XII. századtól 1848-ig, a jobbágyság megszűnéséig működött. Az úriszék tagjai a földesúr emberi, valamint a vármegye hivatalos megbízottai voltak. Tárgyalásairól jegyzőkönyvet kellett vezetni, melyekben egészen közvetlen módon föltárulnak a korabeli gazdasági és társadalmi viszonyok.

IV.

Beodra (Novo Mileševo).

Tekintetes NT Dominalis Szék!

Alól meg irt panaszolkodik a véget, hogy ennek előtte tiz napokkal, a földes Uraság által elrendeltetett, hogy egy tanulatlan csikót a Sz. Tornyai pusz-tára vezessen, ki midőn a Szent Miklósi hidra érkezett volna, hogy a csikó a hidra nem akar menni, a Gondviselő meg ütötte a csikót, aki azomban véle együtt le ugrot a hidról, és ötet ugy öszve törte hogy Nagy Sz. Miklóson magának kotsit fogadni kételenített 1 Ft. és 30 kr. bérben, az óltátul fogva fel nem kelhet, és magának is semmi dolgot nem tehet: melyre nézve esedezik, ha valamelly bonificatit nyerhetne az Nemes Dnális Szék által.

Az Hellység Notar. által

Sima Szekez beodrai lakos

28-dik Aug. 1782-dik esztendőben

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 10. 30.)

V.

Beodra (Novo Mileševo).

Tekintetes NT Dominális Szék!

Alább meg irt, esedezik, hogy azon egész Sessio föld,¹ mellyet az ura néhai Vásza Vozin az első geomtrica dimensuratiokor² magára vett, tőle el ne vételessék, és annak terhétül immunitáltassék,³ az következő okokra nézve:

1. Hogy mint egy három holnapokkal ennek előtte az Ura meg halálozván, hat gyermekeivel együtt minden házi szükségnek provisiója⁴ nélkül sanyaru özvegyeségre maradtott: annyira is inkább.

2. Hogy az házacskáját (mely noha már romladozó félben vagyon) az Uraság el venni és azon funduson⁵ korcsmát építeni szándékozik.

Az Hellység Notar. által.

Néhaj Beodrai

Vásza Vózinnak elmaradtott özvegye Jéla.

28-dik Aug. 1782-dik esztendőben

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 10. 30.)

1. jobbágytelek — 2. földméréskor — 3. mentesíthessék — 4. ellátása — 5. telken.

VI.

Beodra (Novo Mileševo).

Tekintetes NT Dominális Szék!

Alól meg irt panaszolkodik a véget, hogy az elmúlt Sz. György nap tájban, az Uraság a házat el foglalta, és kocsmá háznak fordította légyen minden arendalis pensio¹ nélkül, sőt inkább, noha az házat nem usualta,² még is nekie robbottalni kellett, és az adójának meg fizetésére is szorgalmaztatik, már pedig az Tél is közelitvén nem tudja magát hova vonni, mivel semmi kezdetét nem láttya hogy az Uraság más kortsma házba szállani igyekeznek: Azért esedezik, hogy ezen állapottyát tekintetben venni méltóztatnának.

Az Hellység Notar. által

Peter Summar beodrai
lakos

28-a Aug. 1782.

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 10. 30.)

1. haszonbérleti kártérítés. — 2. használta.

VII.

Beodra (Novo Mileševo).

Tekintetes NT Dominális Szék!

Alól meg irt panaszolkodik a véget, 1. hogy a kaszálás idejében, midőn a fia az robotton a kaszáját meg akarta verni az Uraság Inspektora által korbácsal verettetett meg. 2. hogy midőn, azon járvány betegség a Hellységben

uralkodott volna, az Uraság parancsolattyára egészségtelensége miatt robotra nem mehetett, ismét az említett fia elő hivatván, noha annakelőtte egész hetet az robotton töltötte el: melyre nézve őtet a Fia öregségében el hagyni szándékozik.

Az Hellység Notar. áltatal

Osztója Milan
beodrai lakos

28-dik Aug. 1782-dik esztendőben

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 10. 30.)

VIII.

Fény (Foeni, Romániában).

Tekéntetes Nemes Vármegye!

Alább irrt lakosok fájdalmassan panaszolkodni kéntelenítettnek, hogy robottális napokat, mellyeket földes Uruknek az magazinuma építettésekor le szolgáltak, semmi reflexióban¹ nem akarja venni, melly hijában, és ingyen tett munkájuk következendőkbul álló: ugy mint:

1. Lipovárul két száz köböl² meszet egy izben, más izben pediglen mintegy 300 köblöt.

2. Hatvan ezer éget. téglát és 70.000 válugot Tolvádiárul.

3. Ötven ezer sindelt és 80 kocsi karót Páncsovárul, nem különben:

4. Fát is prostyát Káransebesrül hoztanak, és száz féle ilyen szolgálatokat naponként kéntelenítettnek tenni és ugy hogy ha még valamellyik közülök kéri, hogy legalább egy vagy más fél napot engedne az maga dolgára, és munkájára egy hétben, tselekszik, hogy egy felől katonája, más felől maga az földes Uruk ingeiket testükrül le tipázza, és

5. Az Iberlandot,³ mellyet földes Uruktul 1007 frtban exarendáltak, ugyan is már 607 forintokat megfizettének, nem tudják micsoda okra nézve kaszáttak kaszálóikat.

Azért mélyly alázatossággal esedeznek az Ttes Nemes Vármegye kegyes színe előtt, hogy ezen igazságtalanságokat kegyessen investigáltatni, és bölts itiletet nekik szolgáltatni, és le szolgált robottális napjaiknak bonificátioját rendelni méltóztatson.

Nagy Becskerek, 8-a Aug. 1782.

Fény helség lakossai közönségessen

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 7. 171.)

1. figyelembe — 2. űrmérték, melynek nagysága tájanként változik — 3. Überland: a földesúr és a jobbágy közösen használt földje.

IX.

Fény (Foeni, Romániában).

Tekéntetes Nemes Vármegye!

Mivel minden élelmünket és adózásinkat kereskedéssel vevésünk és el adásunk által széllal az országban meg szerezni szoktuk; melly eő Fölségétől is nekünk kegyelmesen megengedettett, hogy szabadon bizonyos passus levelünk

mellett járassunk: itt mi okra való nézve nem tudom? Fen helységnek mas-tannyi földes Ura el multt Aprilis holnapnak napjaiban engemet passus levelem mellett minden ok nélkül á mint Helyység bírása, és két jelen levő In-zsellér¹ urak nyilván való bizonyóságot tesznek, le huzatván keményen megh-pálczáztattott, és azonnal az Helységből ki hajtattott. Mellyet tsak hamarjában alázatos memoriális levelem² által az Ttes Ns. Vármegeyénél már dete-gáltam;³ de mivel rajtam el követett verettetése után min ekkoráig nagyon be-tegeskedem, semmiképpen meg jelenni tőlem ki nem telhetett.

Nagy alázatossággal ezen gyalázat és törvénytelen tselekedetnek orvoslása vigett az Ttes Ns Vármegeyénél esedezem, méltóztassék illy sérelmes ügyemben segedelmét nyújtani, és kegyes assistentiával⁴ mind ezeket vidicalni.⁵ Melly eránt is kegyes resolutióját⁶ el várván alább irtt minden tisztelettel maradok Tekéntetes Ns Vármegeyének

Alázatos szegény szolgája
Mojses Sámuel makai zsidó

N. Sz. Mikos die 26-a Aug. 1782.

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 9/1. 61.)

1. mérnök — 2. panaszlevél — 3. föltártam — 4. közreműködéssel — 5. megtorolni — 6. döntését.

X.

Fény (Foeni, Romániában).

Anno 1782 die 12-a mensis Septembris in Possessione Fény, ad meritum instantiae verberati Judaei Makoviensis Samuelis Mojses peracta est inquisitio sequens.¹

De eo utrum?

Vallja meg a tanu mi okbul? avagy igaz-e, hogy fényi földes ur Mocsonyi András uram azért verette meg Samuel Mojses nevezetű makovai zsidót, mivel az helség uczeján dohányzott?

...Primus testis Zaria Zsivánov annorum circa 33-ia G.r.n.u.² Poonis Fény judex,³

ad 1. Vallja, hogy az zsidó, midőn bėjött volna az Helységben elsőbben is jelentette magát az tanu házánál, de az tanu oda haza nem lévén, el ment a kis bíróval földes ur Mocsonyi uram szállásához, ahol a tanu is jelen volt és a tanunak szeme láttára bé ment hozzá a szobájába, hogy szabadságot kérne tőle holmi nyer bőroket az helységben öszve venni: de az Földes ur meg nem engedvén néki, ki hajtotta a szobájából. Ki méne annakutánna a zsidó a konyhára, meggyujtván ottan a pipáját; a földes ur is kevés vártatva utánna indulván, midőn a zsidó észre vette volna, hogy a konyha felé sietne, minék előtte dohányozni kezdett volna, a pipáját markába szorittván, a zsebébe nyomta, hogy a földes ur észre ne vegye; annak utánna sok izben kezde ismét könyörögni a zsidó, hogy engedné meg néki a faluban járnai, és holmi bőroket nyereségre öszve venni. Ezen sok kéréssei után parancsolta a tanunak, hogy a zsidót verné ki a falubul, de a tanu azt nem tselekedte; hanem annak utánna a földes ur a zsidót le vonyattván meg pálczáztatta, de se azt nem tudja, hány pálczákkal verettette meg, se pedig azt, ha vallyon a meg gyujtott pi-páért vagy pedig azért, hogy a faluban bőroket akart öszve venni.

Secundus et tertius testes Leopoldus Ubertii superior locumtenens, et geometra camerilas, nec non Franciscus Richter aequae geometra:⁴ egyenlőképpen vallyák, hogy az fényi földes urnál az deutrális⁵ időben ebédén lévén, az ebédnek vége felé látták, hogy a kérdésben vett zsidó, bé jöt az ebédlő szobában, mutatván passussát, és szabadságot kérvén tőle, hogy a faluban járhatna bő-röket vásárlani, kérésének Mocsonyi földes ur helt nem adván, ki hajtotta a szobából, és maga is kevés vártatva ki menvén a zsidót, nem tudják mi okbul le vonyatta, és hány pálczákat verettetett rajta azt sem tudják. Vallyák tovább, hogy a midőn verték volna a zsidót Mocsonyi uramnak apóssa szemére vetette, hogy mért veretetti meg a zsidót olly ártatlanul.

Sig. Anno, Mense, die Locove ut supra⁶
per I. Cottus Torontaliens. Ord. Judlium⁷
Josephum Buday mp.
et ejusdem I. Cottus V. Judlium
Andream Simonyi mp.

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 9/1. 65.)

1. Mojzes Sámuel makai zsidó kereskedő panasza nyomán készült vizsgálati jegyzőkönyv. — 2. A görögkeleti, pravoszláv vallás hivatalos rövidítése (nem egyesült görög szertartású). — 3. Fény község 33 év körüli bírása. — 4. A második és harmadik tanú, földmérő mérnök. — 5. Jelzett. — 6. Kelt, mint fent. — 7. Judex nobilium = szolgabíró rövidítése.

XI.

Klek.

Tekintetes Feő Biro Ur!

Szintén két hete készen, hogy kléki knéz kis biroval edjütt rend nélkül lovaimat el vivén, és forspantra¹ hajtván becséi V. Biró és Elleméri eskütt urakkal Neuzinra, történt hogy éjtzakák idején az utat el vesztvén, addig nyargaltak, mig Botosra bé találtak, és ott hálván, más nap megint az én lovaim mentek Botosról Neuzinra, mind addig, ugy hogy más napon egyik azok közül s. v.² megdöglött, mellyért ígértek nekem 48 forintokat. Ezzel nyavalyámból alázatosan instálok, kérdeztessék meg a knéz,³ miért hajtott rend nélkül és káromat térítse vissza maradván tekintetes Feő Biró urnak

alázatos szegény szolgálja
Bunya Todán
kléki lakos.

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1784. 36. 57.)

1. Lovas fuvar, előfogat előállítás. — 2. A „sit venia = engedelmet, bocsánatot kérek” rövidítése. Az illetlennek tartott szavak elé szokták írni. — 3. A falusi bíró szerb és román neve.

XII.

Inclyta Universitas Patroni Gratosissimi!¹

- 1-mo: Tekéntetes Nemess Vármegye előtt alázatosan jelentyük, hogy rajtunk olly kemény veréseket téznek, míg a kosakunk² mind le szakadoz az hátunkról.
- 2-o: Száva Péri dolgozott 33 napokat a földes urnak, a Camarának³ penig 18. napot és még 26 napokat akarnak dolgoztatni.⁴
- 3-o: Bárány dézmálásban igazságtalanul contrabandoztatnak.⁵
- 4-o: Midőn már nyomtatni⁶ lehetett volna, nem engedtetett, sőt szintén éhel halásra jutván dologra hajtottának, és 3 napot egy más után dolgoztattanak és rongáltak.
- 5-o: Pakulár Mihályt meg fogadta a földes ur, hogy dolgoztasson mint mester ember és minden napra kr. 24⁷ fog fizetni, de 20 napra egy forintot fizetett és azután huszon öt pálczával büntetődött.
- 6-o: Mihály Mohánt a pandur ok nélkül meg kötözvén a knéz házánál 2 nap kötve tartotta, csákánnyal rongálta.
- 7-mo: A dologban semmi pihenést nem engednek, ennünk rendes idején nem hagynak.
- 8-o: Ha az ökor a szántásban el dőlt, azt mondja a földes urunk, hogy hajtsuk a mig egy sem marad.
- 9-o: Midőn rabotra mentünk a lovakat ki botsáttani nem engedtetett sőt egész nap kötve éhezett.
- 10-o: Mü alázatosan jelentyük, hogy minden adosságokat ki fizetvén egész falustól el mégyünk,⁸ de ezen földes urat nem szolgállyuk. Maradván Tekéntets Nemes Vármegyének

8-va Aug. 1782.

Alázatos szegény szolgálji
Klecki helység közönségesen

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 7. 170.)

1. A vármegyei tisztikar hivatalos megszólítása: tekintetes vármegye, legkegyelmesebb patrónusaink!
2. valószínűleg kosulyánk = ingünk.
3. Az új földesúr előtt a bécsi Kamara volt Klek község földesura.
4. Arról lehet szó, hogy a jobbágyra kötelező évi 52 nap igás robotból Száva Péri a kamrának mint régi földesúrnak ledolgozott 18 napot, az új földesúrnak, Lázár Lukácsnak 33 napot, és az egynapos tartozás helyett 26 napot követel tőle.
5. Tíznel kevesebb bárány után is erővel elvisznek egyet.
6. Csépelni, állatokkal kitapostatni, kinyomatni a learatott gabonát.
7. Kr. vagy xr. a krajcárnak, a forint hatvanad részének a rövidítése.
8. Az Urbárium, bizonyos körülmények között, megengedi a jobbágynek azt, hogy adosságának rendezése után más helyre költözhessen. A klekieknek már pár hónap után elégük van az új földesúrból, azért akarnak, mint azt tudjuk, a Határőrvidékre költözni.

XIII.

Nagy és Kis Torák (Begejci).

Inclyta Universitas, Domini Patroni Gratosissimi!

Alázatosan jelentjük T. Nms Vármegyénk kegyes Urainknak:

- 1-o: Nintsen annyi marha legeltető helyünk, az holottis csak a lovainkat, mellyekkel éjjel nappal forspontozunk hol legeltessük, sőt a mü izlazunk¹ még csak az helység s. v. sertésseinek sem elégséges.
- 2-o: Azon marha legeltető helyett is az helység földjiből szakasztották, melylyért két rendbéli portiót fizetünk.
- 3-o: Az holott a marha legeltető helyünk vagyon, ottan semmiképpen kutat csinálni nem lehet, sem penig délire annyi számtalan marhát Begére hajtani, mivel igen messzére vagyon, innen következik az, hogy a mü marháink napjában egyszer isznak vizet, melly szomjuság mia sokszor, marháink s. v. el döglének, és el pusztulnak a szojuság miá.
- 4-o: Nékünk Nagy Torákiaknak az hol marha legeltető helyünk vagyon azon hely a T. Urasság földje, mellyet eddig 225 forintokban tartottunk a Rent Amtol,² de most T. Földes Urunknak 1000 forintot fizetünk és a marháknak hordoval viszünk vizet.

Melly alázatos reménkedésünk után várván a kegyes atyai választ vagyunk és maradunk Tkts Nms Vármegyének

Toma Grubán nagy bíró
Mihály Bibu, Sztrájna Kitority
Márminko Mihutz,
Stéfán Demián esküttek
és egész Kiss-Toráki helység

alázatos szegény szolgálói
Lázár Hoka nagy bíró,
János Alászu, Mihály Jákob,
Jován Kresztuzk,
Nikula Csiresán,
Dragoj Pán esküttek
és egész Nagy-Toráki helység.

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1783. 13. 143.).

1. Legelő, ahová a jószág kijár (izlazi). — 2. Az udvari kamara uradalmi intézősége.

XIV.

Nagy Torák (Begejci).

Mü kik alábbis fel irattattunk ugj mint Nagj Toráki Helység adjuk tudtára mindeneknek a kiknek illik, hogj mü mivel eddig is magunkot Felséges Koronás boldogul országlo Császárunknak szolgálattýára köteleseknek tartottuk, tartaniis akarjuk, kívánjuk tehát ezutánis hogy eő Felségéhez mégis igazabb és hívségesebb szolgálatunkat meg mutassuk, és meg esmértessük a mü kegyelmes Előljáróinkal is, mü magunkban egy szivel lélekkal el végeztük mind nagjok és kicsinek, hogj mü az mü Felséges koronás boldogul országlo Császárunknak militaris¹ hiven szolgáláni kívánó népei utolso csep vé-rünkig készek vagjunk és lészünk is alázatosan remélkedvén, hogj az mü laó helyünkön szolgálhatnánk. Hogy ha penig így nem engedtetnék, tehát innetig el menni készek vagyunk csak viszont reménkedünk, hogj egész helységünk egy helyben telepittessék le. Melly fent irt dologról adjuk ezen helységünk pecsétý-

tyével megerősített obligatorio-Testimonialisunkat.² Költ Nagj Torákon.
24-ta dec. 1783.

Nagy Toráki birák, esküttek, és mind az egész
helység, nagjok, kicsinek, gazdagok, szegények
közönségesen.

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1783. 18. 141.).

1. a Határőrvidék keretébe tartozó jobbágyok és katonák elnevezése. — 2.
kötelezvény levelünk.

XV.

Obesenyo (Besenova Veke, Romániában).

Tekintetes Nemes Vármegye, Kegyes Uraim s Patronusaim!

Alázatossan kéntelenéttetem az Tekintetes Nemes Vármegyéhez folyamod-
nom a végett: hogy minekutánna az Padei tisztartó Mesteri János urammal
meg alkudtam volna 400 darab juhokra, hogy ellés lótt haitassa el, mellye-
kért 10-a Martii maga juhásszát küldvén, a mellyek tettsettek a juhászoknak
ki válogatván el haitottak Padéra, mellyekkel magam is el mentem, és ott
helben Tisztartó urammal háromszor meg olvasván, akkor egyet sem vetett
vissza, hanem annak utánna motskos leveleivel vénségemet hányván szememre,
mint ha más juhokkal meg tsaltam volna, fenyegetett, hogy vineket, és nem
czigár juhokat adtam ötvenig valót, mellyért az hátra maradt 395 ft 20
krt meg nem fizeti még más juhokat nem adok, melly leveleire más ötven
darabot haitván harmad napig ott tartottam, de haragjában egyet sem vett
el, ismét haza haitattam, mondván nékem más juhaim nintsenek, hanem az
mellyek nem tetszenek, hánya ki az Ur és azokért ne fizessen, de se juhaimat
vissza nem adta, se ki nem fizetett, már ötször voltam nála, de tsak azt feleli,
ő nem bányó ha husz forinton veszem is párját, adgyak néki olyanokat, mint
ő kíván, vagy még hetven darabokat vissza nm veszek egy pinzt sem ad,
holott mindnyájokat az maga jegyeivel jegyezte és az bárányokat ki heriltette,
ha ugy akart, miért nem adta mindgyárt vissza, mért tartóztatta mind jószá-
gomat mind pinzemet két hólnaptul fogva, nékem annyi költséget s fáradságot
okozván.

Mellyre való nézve alázatossan folyamodom az Ttes Nemes Vármegyéhez,
méltóztassék ezen elől számlált sulyos panasziomat szivire venni, és bölts ítélet
s hathatós tehetsége szerint fönt nevezett Padei Tisztartó uramat, azon hátra
maradt 395 ft. 20 kr. ki fizetésire ösztönözni. Mely gratiaért maradok

az Tekintetes Nemes Vármegyének alázatos
szolgája

Matea Guranof
Oh Besenyői lakos

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 9. 37).

XVI.

Szőreg (Magyarország).

Tekéntetes Nemes Uraság Széke!

Alul fel jelzettek személyük, hogy emlékezik Tekéntetes Nemes Uraság Széke arrul, hogy minémü nagy szorulás legyen helységünkben szárazság időben is, annyival inkább nagyobb vizáradáskor, ugy annyira, hogy vetéseinkben marháink szörnyü károkat tesznek, és ha kaszálóinkra nem eresztenék éppenséggel el vesznének. Erre való okra nizve mély aláza-tossággal könyörgünk, hogy azon 100 jugerum¹ darab földet, mely nem régenten az Überlandtbul Rath uramnak excindáltatott² helységünknek nagy kára vót, nekünk azon arendában mellyben Rath uram tartya bocsajtani méltóztatnék jeles okokra való nizve. Et quidem³

1-o Mint hogy ennek előtte nem egy ember birta, hanem egész helség.

2-o Viz áradáskor egyéb száraz hely nincs ahonnan a falu szolgálhasson midőn vagy ordinanczoz⁴ vagy Uraság, vagy Eő Felsege tisztjei helységünkben érkeznek. Melyért midőn alázaatos szivvel kérjük Tettes Nemes Uraság Székét, hogy nem csak az eddig való csekélységünkbn vagy hadni bennünket, hanem a Publicumot, a Privatumnak⁵ elejben tenni méltóztat-sék, annál inkább is hogy Rath uram kereskedő ember lévén nem szorult azon csekély földre, mely nélkül telyességgel mink el nem lehetünk, azon-ban ha eddig a nélkül el lehetet, ez utan is, a midőn az helységnek nagy kára következhetne, el lehet.

Többnyire tapasztalt uri malasztiban ajánlottak azon főképpen ese-dezván hogy ezen instantiank⁶ foganatos legyen, örökös engedelmességgel, és hivséggel maradunk

Sőreg die 9-a Januar. 1783.

alázatos szegény szolgálai, és
jobbágyi Sőregi lakosok.

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1783. 19. 21).

1. hold — 2. kihasított — 3. mégpedig — 4. elfogatot ad — 5. közös-ségit az egyéni elé tenni — 6. kérvényünk.

XVII.

Nagyszentmiklós (Sanikolaul Mare, Romániában).

Tekintetes Nemes Vármegye!

Tetemes keservemnél ki terjeszteti kényszerítettetek a Tekintetes Nemes Vár-megye előtt; miképpen ezen folyó esztendőben Sz. János havának 3-iknapján az földes uraságnak Bandurja, egy Joscha nevezetü város eskütyével edgyütt házamhoz jöven, engemet hogy következendő nap, melly hétfőn vala a Vizesdai pusztára robotra mennyek, elől szólított legyen; Mely parancsolatnak, nem hogy meg gátolja lenni kívánkoznék, hanem éppen akkoron leg kevesebb kenyerem házamnál sem lévén, a meg irt Bandurnak így feleltem: Barátim! Én robotra tartozó napjaimat többnyire már (amint gondolom) le dolgoztam, tekéntsétek azt, hogy házamnál tsak egy falat kenyeret sem találnátok, holnap a malomba mennem kellene, hijátok inkább azon svábot, kinek a földes ura-

ság földemnek felét által adta, máskor én is köteles szolgálatomnak meg gátolója s hátráltatója lenni nem kívánok. De mivel a Bandur visszála: Hogy mind ezen okoknak miatta a földes urhoz mennek, véle együtt azonnal el is mentem, de a földes urnál senkit oda haza nem találván, vissza térni akartam, ezt észre vévén az eskütt Jöscha, nem eresztett hanem a knézhez hívott, ahová ismét vélek együtt el indultam, s uton nem tudom mi okbul (hihető hogy részeg vala, mivel a fiam korcsmáján hat icze bort meg ivott) Jöscha eskütt reá kiálta a Bandurra: Üssed ugymond Jevrem hajtsad ötet; Ezen szóra Jevrem bandur el annyira bottyával el vert, hogy ezt rajtam össze zuzván, másikával is ütött, s vert, és tsunyájul meg vérzett légyen, sótt Isten tudja mit tett volna továbbra vélem, ha tsak (a mint az ide rekesztett Inquisitio világossan mutatya) mások által térdei alól, s kezei közül ki nem ragattattam volna. Így a knézhez nagy nehezen el verődvén, ez azt felelte, hogy mennék dolgomra, mivel néki vélem semmi köze sem lenne; Én azért haza indultam, de az utcán ismét verni elől kezdettek, s hunczfuth s más egyébnek nevezvén, s kiabálván engemet; Sok tsatájim után tsak ugyan haza mentem, már ezen dologrul többet nem is gondolgodván. És ime az utánna következett kedden a vásárba menni akarván, az Uraság házánál kint ülő Bandur által megragattattam, és a földes Ur elejibe vittetem, ez iszonyu szidalmakkal, s majd tsak tajtékos méreggel habozó szájával reám rohanván engemet ki vetett az ambitusra, egy hosszú spárgát hozatván utánnam mellynek egyik végét egyik bajuszom végére, másikat másikára kötvén a falba álló két szögre fel huzatott, s olly fájdalmak, s kinok között két óránál tovább ott tartatott, hogy ha kés akadhatott volna kezembe, magamba ütni kénszeritettem volna, mivel, ha az egyik végén bajuszomnak segitettem fel ágaskodván lábam ujjaira, a másik annyival keményebben huzódott, emezt ismét emelvén, a másik ránczigáltatott fájdalmasban, végre hogy magamon segethetnék a nálam lévő pálczát is le eresztettem lábaim alá, de még keservesebb vala, mert ez hemperegvén, annyival inkább ingadozással fájdalmat okozott. Olly hosszas kinjaim után el botsájtván így fejeszte bé rajtam tett haragját a földes Ur: No hallodé most meny haza, és ezen dolgot senkinek se mond, senkihez panaszra ne meny, mert máskor az órrodat furatom keresztül, és ugy annál fogvást akasztatlak fel tégedet.

Mind ezekre nézve alázatosan esedezek a Tekintetes Nemes Vármegye előtt, méltóztassék ügyemet fel venni, és az illyetén halhatatlan kegyetlenség ellen engemet ennek utánna s vélem együtt ne talántán más szegény adó fizetőket kegyes patrociniuma által megoltalmazni; védelmezni, mely kegyességéért a T. Nemes Vármegyének maradok
Sz. Miklós die 7-a septembris 1782

fő hajtó alázatos szolgálja
Irimia Nepoth Nagy Sz. Miklósi lakos

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1782. 8. 12).

(XVII—XIX-ben a panaszlevél alapján lefolytatott tanúkihallgatás jegyzőkönyvét közöljük)

XVIII.

Anno 1782. die 17-a Aug. in oppido Nagy Sz. Miklós penes Commissionem
D. S. V. Comitum sequens peracta est Inquisitio.

De eo utrum?

- 1-0: Le tett hite után vallya meg a Tanu: tudja-é, látt-é, vagy hallotta-é, hogy junius holnapnak 30-ik napján, mely vasárnapon vala, Irimie Nepothot az Uraság Bandurja, egy Joscha Pavel nevü esküttel együtt rabottra hitta volna? Ha ugy
- 2-0: Láttá-é, hogy megnevezett Irimie Nepotot a Bandur Joscha eskütnök ingerlésébül el annyira agyba, főbe, verte, hogy a fejét is bé törte volna? — S mi okbul eshetett ez beszéllye el.
- 3-0: Jelen volt é a tanu midőn következő kedden Irimie Nepoth a vásárban akarván menni, az Uraság Bandurja által meg állitatott, és bé hajtattott, az után a földes Ur által bajusszánál fogvást egy falban álló szegre fel akasztattott? Ha jelen volt

- 4-0: Igaz lélkére minden félelem nélkül vallya meg, és circumstantiáliter beszéllye el a dolognak elejétől fogvást való minémüségét egész végezetig?

Primus testis Ferdinandus Genzl I. Regimenis Würtembergiani Vigiliarum Magister annorum circa 47 Rom. Cath. sub eo cui adstrictus est juramento fatetur Ad 1-m nihil. Ad 2-m nihil. Ad 3-m. A tanu ugyan arrul semmitsem tud, hogy ki által, és miképpen hivatott vagy hajtott volna a földes Ur eleibe Irimie Nepoth, hanem ad 4-m egy Majka nevü káprálya a Fátenshez, hozzája szaladt, nagy nevetve mondván a Tanunak, hogy tsak hamar menne véle, olly újságot, melyhez hasonlót még soha sem láthatott, fog mutatni nékie, azért a Fatens el méne és a káprál egyenessen a földes Ur házához vezette, ahol Irimie Nepotot a strázsa háznak folyosóján, egy falba álló nagy szegre bajusszánál fogvást fel akasztva találta, kinek lába alatt egy hasáb fa volt téve, de azt nem tudja a Tanu, hogy azon fa mi okbul lett légyen oda helyhesztetve, meg lehet, hogy talán mindétig ott szokott állani, hanem azt igaz lélkére vallya, hogy jó fel vala huzva bajusza mind a két végére spárgát lévén kötve akit mint egy fél fertályig nézván a Fatens el ment, a káprált még ott hagyván maga után.

Secundus testis Jankó Boszin annorum cca 40. Incola Sz. Miklósiensis et Antonius Kerpeniszán tertius testis, annorum cca 54, G. R. N. U., desposito corporali juramento fatentur ad 1-m nihil, ad 2-m Igenis látták ezen Fatensek midőn Irimie Nepotot Jevrem Rotaru nevü bandurja a földes Urnak az utcza közepén közel a knéz házához huszta vont, hanem azt nem látták midőn verte volna, elég az hogy a bottya mely jó vaskos vala, el volt már törve, és ismét uj botot fogott föl, azzal is verni akarván, de Irimie nem szenvedhetvén már verését a bandurnak az hájába kapott, ez ismét erősebb lévén Irimienél, őtet a földre vetette, a csizma sarkával rugdolván ábrázattyát, úgy hogy meg is vérezte jó formán, mert az első tanunak, Jankó Bozsinnak a nadrágra is cseppent a vére ezt látván a fátensek nagy erő szakkal tudták ki huzni keze alól a bandurnak őtet ki az első tanunak a lábát meg fogva, könyörögvén nékie hogy ne engedné már őtet tovább kinezni a bandurnak. Ad 3-m et 4-m nihil.

Quartus testis Nikola Philip annorum cca 44. juratus oppidi Nagy Sz. Miklós, G. R. N. U. deposito praevie juramento fatetur ad 1-m nihil, ad 2-m. Ezen tanu Jankó Bózsimmel együtt a deutralis időben ki küldett a mezőre, hogy Antóni Kerpenizsánnak a kárát megbetsülnék, a honét hogy együtt vissza jöttek volna, messziről látta a Fatens, hogy Irimie Nepotot Jevrem Rotáriu bandur bottyával agyba főbe verte, kikhez, hogy közelebb érkeztek, látá, hogy a bandur kezébe két bot vala, egyik törött a másik egész, itt is verni akarta Irimiet a Bandur, de ez hajába kapott néki, hanem a bandur erősebb lévén, és őtet a földre ütven a csizmája sarkával rugdalta ábrázatban úgy hogy a vére is folyik vala nékie, ezt látván a Fátens a többiekkel nagy nehezen tudta széjjel verni, és bontani őket. Ad reliqua nihil.

Quintus testis Petrus Müller annorum 38. R. Catholicus judexcommunitatis germanicae M. Sz. Miklosiensis fatetur ad 1-m nihil, ad 2-m aequae nihil. Ad 3-m A tanu nem tudja igazán ha kedden e vagy mikor volt az deutralis dolog, hanem elég az ahhoz, hogy éppen akkor a dézs-mabéli contractus eránt bé ment a Tanu a földes Urhoz Joann Lenhard esküttel, Carl Pucholtz, Henrich Esperinth, Georg Ludvich, Jacob Czen-czisszel, és Henrik Jermennal együtt, mindőn Irimie Nepoth oláh ember már a bajuszánál fogvást fel vala akasztva; innét ad 4-m igaz lelkére vallyá, hogy a meg nevezett embernek mind a két végére bajuszának spárga vala kötve, melly spárga ismét az ambituson egy fogason lévő két szegre vala kötve jól huzóssan, mert midőn Irimie beszélni akart is nem lehetett tüle, ha csak jól a lába ujja hegyére (amit alig tselekedhetett meg) mivel ha egyik részén a szájának engedett, a másik huzódván a spárga által fájdalmasabban rántatódott, azért egy pálczát tett a lába alá hogy szenvedesse könnyebb légyen, és így igazi lelkire mondja a tanu, hogy Irimie két orráig, mert 7 órátul fogvást 9 óráig, melly időben a Tanu mindétig jelen vala, úgy függött, hanem ezután el végezvén dolgát a Fatens semmit tovább a dolog felől nem tud mondani.

Super quibus praesentes nostras damus litteras testimoniales,

Sigl. in. oppido N. Sz. Miklós, die 7-a sept. 1782.

Joannes Vörös I. Cottus Toront. V. Judlium mp.

Sigismundus Zolnay de eadem ejusdem I. Cottus jurassor mp.

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1784. 33. 47).

XIX.

Anno 1783 die 8-a Martii in oppido Nagy Sz. Miklós I. Comitatu Torontaliensis ingremiato praesens magistralis inquisitio juxta subnexa deutralia puncta est.

De eo utrum?

1-mo: Tudja é vagy látta é a Tanu Irimie Nepotot Nagy Sz. Miklósi lakost már elmúlt 1782-dik esztendőben meg eset junius holnapnak 30-dik napján, ki, s hol, és miképpen bajuszánál fogvást akasztotta fel?

2-do: Nemde ezen kegyetlen tselekedetet a földes ur Nacko Kristoff parantsolta, és ugyanennek akarattyával, s jelenlétiben meg is történt?

Testis Vásza Popovits annorum circa 26. incola M. SZ. Miklosiensis G. R. N. U. deposito praevie corporali juramento fatetur ad 1-mum.

E Fatens azon üdőben a földes Ur Nacko Kristoffnak pandurja lévén, jelen vala midőn Irimie Nepotott bajuszánál fogvást két felől két spárgára fel akasztották, sőt e tanu kötötte egyik végére bajuszának a spárgát, a másakra pedig Mihajlo Rajtsity, ki még most is pandurja a földes Urnak. Maga pedig ad 2-m a földes Ur mindenkor jelen vala és egyedül az eő parantsolattyából tselekedték ezen deutralis kegyetlenséget, mivel magoknak az ily halhatalan büntetés soha eszekben sem tünhetett volna. Hozzá tészí azt is Fatens, hogy a földes Ur a történeteknek idején mellettek álván önnön maga tanította és igazgatta a tanut társával Mihajloval edgyütt, miként kellessék tudnia illik nekik a bajuszt megkötvén fel függeszteni.

Super quarum praevio mondo per nos peracta inquisitione has damus Litteras testimoniales. Sig. anno, die, locove quibus supra.

Joannes Vörös I. Cottus Toront. V. Judlium mp.

Sigismundus Zolnay de eadem ejusdem I. Cottus Tor. jurassor mp.

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1784. 23. 104).

XX.

Újbecse (Novi Bečej).

Alábbi is meg irtt ezen levelemnek rendeivel adom tutára az kiknek illik, és igaz lelkem isméréstivel atestalom, hogy midőn elmúlt december holnapban tisztelendő Uj Becsei plébánus urtul ugyan Uj Becsei Földes Uraság tisztartójához Tapka Mihályhoz küddettem volna az elmúlt Angariára illő pénznek fel vételére, akoron Tapka Mihály jelentésemre így felelt, Deminek a papnak pénz, hiszen se gyermeke se felesége néntsen, egy kevés gondolkodása után ismét el köldött, hogy hoznam el az quietanciat¹ melyet elis vittem Plebanus urtul 50. Rft.² szolot de ere ambar 50 forintokrul irva valais 30 forintnal tsupa réz pénzben többet nem adot Tisztartó uram, melyet látván Plebanus ur, hogy kevesebbet adott, mind sem a menyiről a quietencia irva vala velem együtt emlétett Uraság tisztartójához ment, ez alkalmatossággal ben lévén a szobában mind ketőjökkel, Tapka Mihaly tisztartótul ezeket halottam szolanni: ha ezutan Plébánus ugy nem fog hozam kérni gyönni az angariat mint edig Becskerekre járt én ki sem adom, mivel a Császár eladván a Jószágot, már most nékem sem pap, sem Consistorium³, sem pedig más Urasság nem parantsol, aztat tselekszem, a mit akarok mivel a Földös uram után én vagyok az ur helységben, mely hallott szókrul adván ezen kezem irásával és nevemmel meg erősétett leveleimet, hoza tészem, hogy akar hol, és akar mikor szükség fog lenni hitemet is anak mogya szerint mikor szükséges lészen le tenni kisz vagyok. Költ Uj Becsin 20. Febr. 1784. Molnár György mp. Uj Betsei katholikus Cantor.

(Vajdasági Levéltár, Torontál, 1784. 23. 104).

1. nyugtát — 2. Rénes, rajnai forint — 3. a kamarai birtok kormányzó tésülete.

XXI.

Egres (Egres, Romániában).

Tekéntetes Ur Vice Ispány Uram! és Tekéntetes Nemes Vármegye, érdemem felett való Kegyes Patronusim!

Nagy alázatossággal kéntelenítetttem a Tekéntetes Urakhoz alázatos instanriámmal a végre folyamodni, hogy az el mult tavasszal akkori I. Offitium¹ az én fél sessiómat mivel a Camerale quantumot restáltam² vólt, tőlem el vette és másnak adta és más mostan sem magamat sem hét gyermekeimet nem táplálhatom, marhátskáimat szénával nem tarthatom, az egyik fijam 16 esztendős, ki is mind a földet colálhatná³, mind pedig a robothát véghez vihetné, és ha szintén magam elnyomorodott légyek is szegény gyermekeimet táplálhattya, ez az ifjú, ami a restantiát⁴ illeti abban is tsak 3 forintokkal és 50 és fél krajcárokkal restállok⁵ és azt is igyekezém a Nemes Camerának meg fizetni. Alázatossan instállok azért a Tekéntetes Urak kegyes szive és lábai előtt hogy rajtam szegény nyomorult emberen könyörölvén azon fél sessiómat kegyes uri szokott gratiájuk szerént méltóztassanak vissza adatni. Mellyet is midőn alázatossan óhajtanék, életem folytáig igyekezem meg szolgálni, maradván a Tekéntetes Uraknak alázatos nyomorult

szolgájuk

Treilla Pintye Egressy lakoss

(Vajdasági Lelevéltár, Torontál, ? 8. 163).

1. jószágkormányzóság — 2. a kamarának járó adóval hátralékban voltam —
3. művelhetné — 4. hátralékot — 5. tartozom.

Jelen és múlt

Dušan Popović

A POLITIKAI RENDSZER ÁLTALÁNOS FEJLŐDÉSI IRÁNYAI

A tavalyi kerekasztal-beszélgetés sikerei, amit a résztvevők a legkülönbözőbb alkalmakkor hangsúlyoztak, megerősítettek bennünket szándékunkban, hogy évről évre találkozzunk ebben a szép adriai-tengeri városkában, és hogy fokozatosan hagyományossá tegyünk a nyitott és baráti jellegű elméleti véleménycseréket Cavtatban.*

I.

A szocializmus a világban nemzetközi tribünnel elképzeléseink szerint olyan találkozóznak kell lennie, amelyen kifejezésre jutnak mindazok a forradalmi átalakulások, mozgalmak, áramlatok és törekvések, amelyek manapság a szocializmus világméretű folyamatát képezik. Ez az elképzelés természetesen csak úgy valósulhat meg ezen a nemzetközi tribünön, ha összesereglenek a szocializmus különböző politikai és ideológiai beállítottságú teoretikusai és harcosai. Az egyik leglényegesebb feltétele a találkozó létrejöttének, hogy résztvevői tekintettel legyenek az összes politikai és eszmei irányvonalra és álláspontra, és ezentúl mindazokra a különbségekre, amelyek a jelenlegi szocialista átalakulás elméletében és gyakorlatában fennállnak. Enélkül megtartására aligha vállalkozhatnánk. Egy ilyen megközelítési mód kizár minden politikai diszkvalifikációt, vádaskodást és ítélkezést, valamint a meglévő ideológiai és politikai elképzelések másokra való rákényszerítését.

Ezt főleg azért hangsúlyozzuk, mert az idej kerekasztal-beszélgetésre kijelölt elméleti téma magát a politikai gyakorlatot és az annak megfelelő eszmei-politikai felfogást is érinti. Így az elméleti viták és a politikai állásfoglalások közötti határ valószínűleg sokkal elmosódóbb, mint más tárgyköröknél.

* Megjelent a *Socijalizam* 1977. évi 9. számában.

Szervezőként igyekeztünk és igyekszünk mindent megtenni, hogy a megbeszélések a kölcsönös megbecsülés szellemében és baráti légkörben menjenek végbe. Ez természetesen mindannyiunktól függ, és mi hisszük, hogy valamennyien erre fogunk törekedni.

Magától értetődő, hogy a cavtati megbeszélések *conditio sine qua non*-ját képező kölcsönös megbecsülés és tiszteletben tartás nem jelenti az elméleti viták kerülését. Egy olyan elméleti összejövétel mint a miénk, elképzelhetetlen ilyen viták, a különböző elméleti álláspontok szembesítése nélkül. A tudomány, elsősorban a marxizmus fejlődése megköveteli, hogy folyamatosan felülvizsgáljuk eddigi ismereteinket. De az elméleti kritikához és vitához hozzátartozik az elméleti indoklás, illetve az álláspontok és ellenvélemények elméleti szintű kidolgozása is.

A politikai és eszmei álláspontok, az elméleti kritika és vita, illetve a szabad véleményharc egyidejű és kölcsönös figyelembevételét, kerekasztal beszélgetésünk egyik leglényegesebb vonását hangsúlyozva elsősorban az elméletnek a szocialista elmélet és gyakorlat dialektikus egységein belüli viszonylagos önállóságára gondolunk.

A marxizmus klasszikusai mindig is szem előtt tartották az elmélet viszonylagos függetlenségét a forradalmi gyakorlattal kialakított egységen belül. Lenin az elmúlt viszonylagos önállóságáról a következőket mondta az OK (b) P X. kongresszusán: „Meg kell különböztetnünk két dolgot. Egyrészt az elméleti vitát, másrészt egy egészen más dolgot, a párt politikai irányvonalát, a politikai harcot.” Éppen a forradalmi elméletnek a forradalmi gyakorlattól való viszonylagos függetlensége teszi lehetővé, hogy a különböző politikai gyakorlat és irányvonal kölcsönös megbecsülésének keretében — ami manapság a szocializmust mint világhajlést képezi — kibontakoztassuk a vélemények harcát.

Beszélgetéseinknek nem az a célja, hogy egységes elméleti álláspontokat alakítsunk ki. Már az is eredmény lesz, ha figyelmet szentelünk minden elhangzó elméleti álláspontnak és tapasztalatnak, és ha nem fedkezünk meg ezekről jövőbeni elméleti munkánk során. Sokat érhetünk azzal, ha a cavtati beszélgetések hozzájárulnak azoknak a községeknek a közeledéséhez, véleménycseréjének kialakulásához, ahonnan az egyes résztvevők érkeztek.

Szeretnénk elérni, hogy ez a tribün népszerűvé váljon a marxista gondolkodók és a szocializmus harcosai körében. Ehhez csak annyit tűznénk hozzá, hogy A szocializmus a világban nemzetközi tribün nem egyetlen szocialista irányvonal, sem pedig valamelyik marxizmuson és szocialista felfogáson belüli elméleti állásfoglalás szócsöve. Ez a cavtati tribün mindenekelőtt a különböző beállítottságú és elkötelezettségű marxisták és szocialisták egyre sürgetőbbé váló nemzetközi találkozójának érvényesítésére törekszik, de serkentőleg szándékozik hatni a kölcsönös, tudományos megalapozottságú bírálatot is magában foglaló elméleti vitákra, a közös elméleti útkeresésekre és jelenünk szocialista átalakulásának a menetére is.

II.

Tavaly általános tárgykörű, *A szocializmus a mai világban* elnevezésű kerekasztal-beszélgetésünk témái a szocializmus egészének problémakörét, mindenekelőtt történelmi-társadalmi lényegét és mint evidens világ-folyamatot ölelték fel. Kezdetnek ez meg is felelt. De már akkor szó esett arról, hogy a következő megbeszéléseknek szűkebb témakörökre kell összpontosítaniuk.

A szocializmus és a politikai rendszerek tárgykör jegyében zajló idejű beszélgetés már eleget tesz ennek a követelménynek. A cavtati összejövetelek első olyan témája, amely a soron következő években felöleli majd a jelenkori szocializmus legfontosabb elméleti és gyakorlati területeit.

A téma megválasztásakor elsősorban időszerűségét és elméleti-tárgyi vonatkozásait tartottuk szem előtt.

A szocializmus és a politikai rendszerek kérdése manapság az összes szocialistát és marxistát foglalkoztatja, egyeseket a politikai hatalom megszerzésének kérdéseként, másokat a politikai formák kialakításának problémájaként, amely lehetővé teszi a szocialista átalakulás további fejlődését.

A téma időszerűsége a szocializmus gazdag és elterjedt gyakorlatából következik. A politikai hatalom, a politikai intézmények és rendszer kérdése éppen akkor válik aktuálissá, amikor a szocialista átalakulás gyakorlati szükségszerűséggé válik — a kezdetekor és a megerősödésekor.

A politikai viszonyok, intézmények és kapcsolatok rendszere a szocialista átalakulás időszakában — ami beszélgetésünk tárgyát képezi — valójában a legalapvetőbb társadalmi és osztályerők, illetve szövetségeik hatalmát képezik, az egész társadalomra kiterjedő hatalmat, mely lehetővé teszi, biztosítja és serkenti a réginek a lerombolását és az újnak, a szocialista társadalomnak a kiépítését.

A politikai rendszer lényege így négy alapvető irányban valósul meg.

Az első. A szocialista politikai rendszer lehetővé teszi és előírja a kizsákmányolás felszámolását, a munkásosztály és minden más dolgozó réteg felszabadítását, valamint serkentőleg hat a termelési viszonyok átalakulására.

Marx a munkásosztály politikai hatalmának ezt a feladatát abban jelezte meg, hogy annak „*az osztálykülönbségek általános felszámolásához, az alapjukat képező összes termelési viszony megszüntetéséhez, az ilyen termelési viszonyoknak megfelelő összes társadalmi viszony megváltoztatásához, az ilyen társadalmi viszonyokból következő eszmék átalakulásához kell vezetnie*” (Marx: *Osztályharcok Franciaországban 1848—1850*).

A szocialista átalakulási folyamat gazdasági viszonyainak változásai elsődlegesek maradnak, de olyan értelemben, hogy végső soron tőlük függ az átalakulási folyamat sikeressége, és hogy csak ezeknek a meg-

változása jelent alapvető társadalmi átalakulást. Ezért a politikai mozgalmak, a politikai intézményeknek és azok tevékenységének a társadalom gazdasági alapjának szakadatlan forradalmasítására kell irányulnia. A gazdasági viszonyok változásával megváltoznak a politikai viszonyok is, de a szocializmus kiépítésének gyakorlatában előfordulhat — és elő is fordul —, hogy a kialakított és megcsontosodott politikai viszonyok és formák lehetetlenné teszik a termelési viszonyok fejlődését, amelyeknek meg kell felelniük a munkásosztály és a dolgozó rétegek mindenkori érdekeinek.

„A munkásosztály gazdasági felszabadítása az — hangsúlyozta Marx —, aminek minden politikai mozgalom eszközként kell hogy alárendelődjön.” (A Nemzetközi Munkásszövetség általános szabályzata és szervezeti szabályzata).

Marx a párizsi kommün legfontosabb vonásaként emelte ki, hogy az „lényegében a munkásosztály uralma volt” és „egy olyan politikai forma, amely lehetővé tette a munka gazdasági felszabadítását” (Marx: Polgárháború Franciaországban).

A politikai felépítmény és a gazdasági alap ilyen viszonya során megszűnt a kapitalizmusban a gazdaság és a politika viszonylagos önállósága, ami két különálló szférává tette őket (a francia materialisták, Hegel és az ifjú Marx terminológiájában a polgári társadalom és a politikai állam). A szocialista átalakulás egyre ritkábban különíti el a politikai tevékenységet és a politikai hatalmat a termelők munkatevékenységétől; a társadalom fejlődése során jelentkező tudatos tevékenység visszatér a munkához, annak hordozóihoz. „A kommuna — mondta Marx — nem más, mint az államhatalomnak a társadalom által való ismételt abszorbeálása” (a Polgárháború Franciaországban első vázlata).

A politikai és termelői tevékenység ilyen egyesülésével létrejönnek annak a társadalmi feltételei, hogy „a társult termelők ésszerűen szabályozzák... kapcsolatukat a természettel, és hogy azt ellenőrzésük alá vonják, ahelyett, hogy az elemi erőként uralkodjon feletük” (Marx: Tőke, III. köt.).

A második. A szocializmus politikai rendszerének lehetővé kell tennie, hogy az alapvető forradalmi tényezők érdekei, tudata és tevékenysége a szocialista átalakulás valóságos hajtóerejévé váljon.

„A munkásosztály felszabadítását magának a munkásosztálynak kell végrehajtania” — olvashatjuk a tudományos szocializmus megalapítójának egyik legfontosabb megállapítását A Nemzetközi Munkásszövetség általános szabályzata és szervezeti szabályzata című cikkben.

„A társadalom teljes átalakításából maguknak a tömegeknek kell kivenni a részüket” — hangsúlyozta Engels az Osztályharcok Franciaországban 1848—1850 bevezetőjében.

A történelmi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a forradalmak mindig is a legszélesebb néprétegek őszinte cselekedetei voltak. Amennyiben a történelmi körülmények a szocialista átalakulás első szakaszában nem

tették lehetővé, hogy a dolgozók legszélesebb rétegei közvetlenül, a történelem alanyaként vegyék ki részüket az átalakulásból, úgy az átmeneti időszak politikai rendszerének kezdettől fogva lehetővé kell tennie az összes dolgozóknak és a széles néprétegeknek a szocialista társadalomigazgatásba való bevonását, valamint lehetőséget nyújtani a munkásosztálynak és minden más termelő osztálynak és rétegnek, hogy a szocialista átalakulás valódi értelemben vett történelemformáló alanyává váljon. Ebben a legfontosabb szerep a munkásosztály, a dolgozók és a széles néprétegek politikai szervezeteire vár, amelyek a nemzeti függetlenségért és a társadalmi egyenlőségért küzdenek.

A szocializmusért folyó harc legdemokratikusabb vonása éppen a tömegeknek és a legszélesebb néprétegeknek a forradalmi átalakulásban kifejtett alkotótevékenysége. A közvetlen szocialista demokrácia egyben a legsikeresebb védekezési eszköz is mindennemű bürokratizmus és technokratizmus ellen, amelyek, úgy tűnik, a társadalom szocialista átalakulásának velejárói.

A harmadik. A társadalom szocialista átalakítását véghezvivő politikai rendszert úgy kell megszervezni, hogy lehetővé tegye a társadalmi haladásban, a fennálló társadalom megváltoztatásában és az új kiépítésében érdekelt, korábban elnyomott és jogfosztott osztályok, társadalmi rétegek, a legszélesebb néprétegek tevékeny részvételét, de ugyanakkor biztosítani kell azt is, hogy a munkásosztály, a többi termelő osztály, az elszegényedett és pauperizált rétegek közvetlen és történelmi érdekei minél demokratikusabb módon jussanak kifejezésre és maradjanak érvényben.

A kapitalizmus jelenlegi fejlődése kiszélesítette azokat a területeket, amelyeket a tőke a legkülönbözőbb módon uralmába hajt és kizsákmányol, így valójában kiszélesül a tőke elleni harc küzdőtere, amely minden demokratikus és forradalmi beállítottságú nemzeti erőt egyesít.

Ezért nagyon sok országban a szocialista átalakulás politikai rendszere az összes társadalmi osztály és politikai erő széles körű és demokratikus szövetsége a tőke elleni, a társadalom intézményeinek átalakításáért, a nemzeti függetlenségért, az imperializmus és mindennemű domináció ellen, s ezentúl a társadalmi haladásért, a szocializmusért folyó küzdelemben.

Így a szocialista és haladó politikai erők politikai szövetségei és pluralizmusa nem az adott pillanat pragmatikus, politikai és választási, illetve parlamentáris szükségleteinek eredményei, hanem a jelenkor szociális és osztályerőinek az átalakulásán alapulnak.

A negyedik. A szocialista átalakulás politikai rendszere összeegyezteti ezt az átalakulást az adott ország, valóságos gazdasági életével, társadalmi- és osztályjellegével, politikai és kulturális körülményeivel és történelmi múltjával.

Éppen ezért mondhatjuk, hogy a társadalom szocialista átalakulásának különböző formái leginkább a politikai rendszerben tükröződnek.

Az eddigi történelmi tapasztalatok és a forradalmi elmélet a szocializmusban két, történelmi adottságoktól feltételezett módját tartja nyilván a politikai rendszer létrejöttének és fejlődésének.

Egyrészt, amikor a szocialista átalakulás politikai rendszere a régi politikai rendszer ellenlábasaként a forradalmi átalakulás folyamatában jön létre és fejleszti ki történelmileg új politikai intézményeit. Így jött létre olyan történelmi helyzetekben, amikor fegyveres osztályharc során döntötték meg a fennálló hatalmat: példaként említhetjük a párizsi kommünt, az oroszországi szovjetek 1905—1907-es forradalmát, 1941—1945 közötti népfelszabadító háborúnk népfelszabadító bizottságait és a kínai, a vietnami, a kubai és más forradalmakat.

Az idén lesz a hatvanadik évfordulója annak a történelmi pillanatnak, hogy Lenin és a bolsevikok által vezetett munkásosztály az októberi forradalommal új korszakot nyitott az emberiség történelmében.

Az októberi forradalom és történelmi jelentősége így sajátos módon az összes szocialista és demokratikus erő hagyományát képezi.

Az októberi forradalom a szovjeteknek mint a hatalom, a munkásosztály forradalmi hatalmának történelmileg új típusú képviselőinek a tömeges létrehozásával és érvényesítésével sajátos módon járult hozzá a forradalmi gyakorlat és elmélet fejlődéséhez. Lenin számára a szovjetek „a néptömegek alkotótevékenységének” termékei voltak, olyan politikai testületek, amelyek a dolgozók tömegei számára lehetővé tették, hogy közvetlenül vegyenek részt az államigazgatásban. A mi szocialista öngazgatásunk pedig a tudományos szocializmus megalapítóinak elméleti munkássága alapján, a párizsi kommün és a lenini szovjetek példáján jött létre.

Bár tudatában volt a szovjetek világtörténelmi jelentőségének, Lenin mégsem vélte úgy, hogy az orosz proletariátus forradalmi gyakorlatát más országok munkásosztályának egyértelműen át kell vennie.

Másrészt a szocialista átalakulás politikai rendszere a burzsoá társadalmon belül is kifejlődhet, miközben felhasználja mindazokat a demokratikus eszközöket (az általános választójogot, a parlamentáris rendszert stb.), amelyek a munkásosztály harcának köszönhetően fejlődtek ki a polgári társadalmakban. Ennek a fejlődésnek az a lényege, hogy a demokratikus küzdelemben kifejezésre jusson a dolgozóknak a társadalmi-politikai folyamatokra és a társadalmi fejlődés egészére gyakorolt hatása. Ebben az esetben a békés hatalomátvételtől van szó. Ennek lehetőségét már Marx és Engels is feltételezte. Nemcsak azt hangsúlyozták, hogy ez objektíve feltételezett és lehetséges, hanem azt is, hogy a békés és az erőszakos hatalomátvétel közötti választás minden ország munkásosztályának a szabad akaratától függ. Ezzel kapcsolatban monddta Marx az 1871-ben adott interjújában: „A világ különböző tájain jelentkező sajátos kérdések megoldását a munkásság a maga módján vízi véghez. A munkások szervezkedése nem egyezhet meg minden részletében és nem lehet teljesen azonos Newcastle-ban és Barcelonában,

Londonban és Berlinben. Angliában például a munkásosztálynak lehetősége van politikai nézetei kinyilvánítására. Ahol békés agitációval gyorsabban és biztosabban lehet célt érni, ott értelmetlenség lenne felkelést szítani. Úgy tűnik, hogy Franciaországban, a sokezer kényszerítő törvény és halálos osztályellentétek miatt, elkerülhetetlen a kényszermegoldás. Hogy ilyen megoldás mellett döntenek-e, az a munkásosztályukon múlik. Ebben az esetben az Internacionálé nem veheti magának azt a szabadságot, hogy parancsoljon, azt is csak alig, hogy tanácsot adjon.” (A *The World* című amerikai lapban, 1871. július 3-án megjelent interjújából.)

III.

A szocializmussal és a politikai rendszerekkel kapcsolatos jelenlegi megbeszélésünkkel egyidőben országszerte nyilvános vita folyik szocialista öngazgatású társadalmunk társadalmi rendszerének a változásairól, továbbépítéséről és tökéletesítéséről, mert ez képezi majd a KSZ tizenegyedik kongresszusának legfontosabb napirendi pontját.

A szocialista öngazgatású politikai rendszer jellege a szocialista forradalmunkban gyökerezik, amely a második világháború folyamán ment végbe. Forradalmunk, mint ismeretes, kezdetétől fogva sajátos és egyedülálló volt; általános népfelkelés formájában jelentkezett, amelynek során — az idegen megszállók és a hazaárulók elleni fegyveres küzdelem eredményeképp — megvalósult népeink és nemzetiségeink társadalmi és nemzeti felszabadulása. Témánkat illetően hangsúlyozott jelentőségű az a tény, hogy már a népfelszabadító háború és a szocialista forradalom első napjaiban megalakultak a népfelszabadító bizottságok, amelyek a néphatalom forradalmi és demokratikus szervei, valamint a harcokban részt vevő nép területi szervezetei, közvetlen néphatalmi szervek voltak. A forradalmi néphadsereg mellett a népfelszabadító bizottságok voltak a politikai hatalom hordozói, és azok voltak a néptömegek számára annak biztosítéka, hogy nem fog visszatérni a kapitalisták és a monarchia uralma, a régi Jugoszlávia államhatalma; a Kommunisták Pártja pedig vezető szerepével ezt még jobban megerősítette. A népfelszabadító bizottságok valójában egy autentikus forradalom népi cselekvőkészségének a kifejezői voltak, másszóval az a munkásosztály, a parasztság és a demokratikus értelmiség politikai hatalmának váza volt, amely döntő módon határozta meg népi forradalmunk szocialista tartalmát. És ami talán a legfontosabb, a népfelszabadító bizottságoknak ez a szervező hálója, amely a forradalmi demokratikus politikai hatalom egységes rendszerévé fejlődött, és egy sajátos történelmi eredménnyel szolgált: Jugoszlávia már a népfelszabadító háborúban kiépítette a politikai hatalom alapjait, a háborúból pedig egyenrangú népek és nemzetiségek szövetségékként került ki, amelyben a munkásosztály vette át a vezető szerepet. Másszóval már a fegyveres forradalomban megdőlt a régi, és

kialakult az új, a népi hatalom, amely létrejöttében demokratikus volt, gyakran a nemzeti függetlenségért, a jobb és igazságos életért közvetlenül küzdő emberek kezdeményezték, ami már természeténél fogva is forradalmi jellegűvé tette ezt a hatalmat.

A jugoszláv forradalom eredetiségében, formájában és tartalmában, de mindenekelőtt a forradalmi hatalom szervezeti egységeit képező népfel szabadító bizottságokban — amelyek a felszabadító mozgalom során soraikba tömörítették a nép nagy részét, mégpedig demokratikus módon — kell keresnünk a szocialista öngazgatás eredetét, későbbi fejlődésének és a politikai rendszer evolúciójának alapjait. A fegyveres forradalmat követően, a szocializmus kiépítéséhez szükséges alapvető anyagi feltételek megteremtésének első időszakában hazánkban is a forradalmi etatizmus érvényesült. A JKSZ rendkívül nagy tekintélyt vívott ki magának a társadalomban; a győztes népfel szabadító háború és forradalom irányítója vezető szerepét széles körű demokratikus formában töltötte be, mindenekelőtt a népfel szabadító frontba tömörült néptömegek és a társadalom minden demokratikus és haladó erőinek szövetsége útján.

A gazdasági és társadalmi fejlődés elkerülhetetlen központi igazgatási formája, amelyet a forradalmi etatizmus időszakának nevezünk, nálunk is ennek az átmeneti időszaknak a megcsontosodásával veszélyeztetett. Azzal, hogy lassan átfejlődik központosított, bürokratikus és unitarista államhatalommá. Azonban ezek az irányzatok egyrészt népfel szabadító háborúnk és szocialista forradalmunk demokratikus jellege miatt nem uralkodhattak el, hisz a népfel szabadító bizottságok voltak öngazgatási rendszerünk kezdeti formái, másrészt társadalmunk vezető szocialista erőinek a tudatos tevékenysége akadályozta meg érvényre jutásukat. Így tehát elég korán, már 1950-ben megkezdődött az öngazgatási rendszerének mint a központi szocialista államépítés; ellentétének a bevezetése.

Az egész fejlődés a szocialista öngazgatásnak mint a munkásosztály közvetlen politikai hatalmának a megalapozására irányult, amit a termelőmunkában érvényesülő viszonyok fejlesztésével és a szocialista demokrácia politikai rendszerének kialakításával igyekeztek elérni. Ebben az összetett forradalmi folyamatban kölcsönös egymásra való hatásnak voltak kitéve a társadalmi változás; gazdasági és politikai folyamatai.

A szocialista öngazgatásból természetesen következnek, hogy a társult dolgozók — a társult munka alapszervezetektől kezdve a szűkebb, szélesebb és összetettebb társuláson át egészen az osztársadalmi viszonyokig — egyre önállóbban rendelkeznek munkájuk eredményeivel, az egész társadalmi újratermeléssel és mind eredményesebben irányítják a termelést.

Társadalmunk már több mint három évtizede változtatja, alakítja át és számolja fel mind az egypártrendszer, mind a hagyományos többpártrendszer intézményes formáit, mert egy szocialista öngazgatású demokratikus politikai rendszerben igyekeznek kifejezni saját lényegét. Küldött-

rendszerünk a társadalom minden szervezetségi fokán a politikai döntés általánosan érvényes formája. Társadalmunk már jelentős fejlődési utat tett meg és ez lehetővé teszi számára, hogy saját erőiből újuljon meg, bár még érvényre jutnak benne a hagyományos politikai rendszerek egyes elemei is, amelyeket egyébként maga mögé utasított.

A szocialista öngazgatású politikai rendszer minden társadalmi szubjektum érdekeinek a megfogalmazására, kifejezésére és megoldására törekszik, de nem a hagyományos módon, ahogyan az a politikai pártok és intézmények idejében történt. Lehetővé teszi, hogy a fejlett társadalmi munkamegosztás kifejezőjeként jelentkező különböző, de egyediségükben eredeti öngazgatási érdekek a küldöttrendszerben a legközvetlenebb módon összehangolódjanak. Így a hagyományos politikai pluralizmust fokozatosan felváltja az érdekek öngazgatási pluralizmusa és az annak megfelelő politikai rendszer. Ez lehetővé teszi, hogy túljussunk azon a meggyökerezett nézeten, miszerint az ember az állam alattvalója és polgára. A politika megszűnik az emberi elidegenedés szférájának, a politikai hatalom bármiféle monopóliumának lenni, és a munkásosztály, a dolgozók érdekeit kifejező összehangoló és megvalósító eszközévé válik, függetlenül attól, hogy egyes emberről van-e szó, vagy pedig az öngazgatási közösségekbe és szervezetekbe társult munkásságról és dolgozókról. Egyszóval ez az az út, amely teljességében kifejezi a munkásosztály hosszú távú érdekeit, annak az osztálynak az érdekeit, amely a társadalmi haladásban betöltött öngazgatási szerepével fokozatosan eljut az osztály felszámolásáig és megteremti a mindenkire egyformán kiterjedő szabadság feltételeit.

Politikai rendszerünk vázát — mint már említettem — az öngazgatás küldöttrendszere képezi. Ez a munkásosztály és a dolgozók politikai hatalmának sajátosan demokratikus formája. Nem a munkásosztály nevében érvényesülő hatalom, hanem magának a munkásosztálynak a hatalma: a mi fogalmaink szerint ez lenne a proletariátus diktatúrája. Küldöttrendszerünk már kezdeti eredményeivel is igazolta létjogosultságát, bár a gyakorlatban még nem fejlődött ki annyira, hogy teljes egészében kifejezhetné s megoldhatná az öngazgatási érdekek különbözőségét, ami lehetővé tenné, hogy felülkerekedjünk a társadalmi, politikai és gazdasági életben természetszerűen felmerülő ellentmondásokon. Éppen ezért erőfeszítéseink manapság arra irányulnak, hogy küldöttrendszerünk a gyakorlatban érvényesüljön, tökéletesedjen és minél alkalmasabbá váljon.

A társadalmi felépítménynek, különösen az öngazgatási politikai rendszer felépítményének forradalmasításában rendkívül jelentős szerepet tölt be a szocializmus szubjektív erőinek szervezetsége és tevékenysége. Ebben az együttesben az alábbi viszonylatok a lényegesek: A küldöttrendszer összetevőit képező társadalmi-politikai szervezeteknek nem csak a látszólagos jogi, hanem a valóságos helyzete; az említett szervezetek viszonya és az általuk képviselt dolgozókkal kiépített kapcsolata;

ezeknek a szervezeteknek az egymás közötti viszonyai és kapcsolatai; és végül ezeknek a szervezeteknek a sajátos eszmei és szervezeti felépítése.

A JKSZ történelmi szerepe kiemelt helyet biztosít ezeknek a szubjektív demokratikus erők frontjában; az öngazgató tömegek tudatának a legfontosabb tényezőivé és szocialista ténykedésük mozgatóivá teszi meg őket. Sőt mi több: a politikai rendszer minden várható változása többnyire a Kommunisták Szövetsége helyzetéhez, szerepéhez és tevékenységéhez fűződik.

Ismeretes, hogy hazánkban már a kezdeti időszakban felszámoltuk a párt és az államapparátus „perszónálúnióját”, mert az a társadalom, és így magának a Kommunisták Pártjának is a bürokratizálódásához vezetett. Többek között ez tette lehetővé a szocialista öngazgatás fejlődését. A társadalom mind szerteágazóbb öngazgatása szükségszerűen teszi követelménnyé a Kommunisták Szövetsége ennek megfelelő kialakítását és társadalmi szerepének az új körülményekhez és viszonyokhoz való alkalmazását, hogy azokkal összhangban és a társadalom más öntudatos és szervezett demokratikus erőivel egyetemben megmaradjon a szocialista öngazgatási fejlődés belső hajtóereje.

*

A mi tapasztalataink is bizonyítják, hogy a szocializmus nem lehetséges valódi szabadság és demokrácia nélkül. Az általánosan elfogadott emberi szabadság és jogok mint civilizációs hagyományok mellett a közvetlen szocialista öngazgatású demokráciának állandóan az ember személységének gazdagítására, az emberi szabadság és az emberi jogok minden területére való kiterjesztésére kell törekednie, kezdve a politikától egészen a szellemi életig. Magától értetődő, hogy az emberi szabadság és jogok mindig növelhetőek, de sohasem egyszer és mindenkorra adóttak, hanem minden forradalmi mozgalomnak tovább kell fejlesztenie és magasabb fokon kell kiteljesítenie őket. Az ember társadalmi lényként valójában csak annyira lehet szabad, mint a többi ember. A szabad ember munkáját és alkotóképességeit másokkal társítva létrehozza a szabad társadalmat, a szabad társadalom pedig visszahat az emberekre.

Végezetül még csak egy, a szocialista politikai rendszerekkel kapcsolatos feltevésre térnék ki. Nem mindig az a lényeges, hogy a politikai rendszer mely típusáról, vagy intézményéről van szó, bár bizonyos módon ez is kiindulópontja lehet a bürokratizmusnak és a voluntarizmusnak. Egyébként néha sokkal könnyebb a régi intézményeket újakkal úgy felcserélni, hogy közben semmi lényegesen ne változzon, hanem csak a régi tartalmak öltsenek új formát. Sokkal nehezebb az új intézmények által biztosítani azt az össztermelést, amelyet szó szerint és valójában is a munka és az ember felszabadításával, a szabad és demokratikus szocializmussal azonosíthatunk.

Fordította *Garai László*

ADALÉK A VAJDASÁG TERÜLETÉN KIALAKULT
OSZTÁLYHARC TÖRTÉNETI SZINTÉZISÉHEZ
A BURZSOÁ JUGOSZLÁVIA IDEJÉN

I. rész

Nem egészen húsz évvel ezelőtt jelentős kísérlet történt a JKSZ történetének megírására fennállásának negyvenedik évfordulója alkalmából. Ennek eredményeként jelent meg 1963-ban a *Jugoszláv Kommunista Szövetség történetének áttekintése*,¹ mely annak ellenére, hogy jelentős történelmi munka volt, mégsem tudta a végsőkéig kiteljesíteni sem az eszmei-politikai követelményeket, sem a tudományos igényeket, ugyanis az az idő tájt elért felismerések és a hozzáférhető anyag nem tette lehetővé a JKSZ jugoszláv társadalom átalakulásában játszott szerepének mélyebb és teljesebb áttekintését. Később elkészültek a JKSZ történetének rövidített, bővített és átdolgozott változatai is.²

Vajdaságban jóval szerényebb igényekkel szintén készült egy ilyen jellegű munka a JKSZ (VKSZ) ötvenéves évfordulójáról, mely *A forradalmi munkásmozgalom rövid áttekintése Vajdaságban 1870—1950-ig* címmel minden nemzet és nemzetiség nyelvén megjelent.³ Széles körű, szervezett tudományos vita tárgya volt *A Jugoszláv Kommunista Szövetség történetének áttekintése*, amelynek során azonban elmulasztottak nagyobb figyelmet szentelni az osztálykérdés történetírásban játszott szerepének. A történetírásnak meglehetősen elhanyagolt területe a jelenségek és a folyamatok tényezőinek tanulmányozása az osztályharc és a proletárforradalom fejlődésének szempontjából. A dolgok ilyen jellegű megközelítésével többnyire pártbeszámolókból és egyéb dokumentumokból találkozunk, míg a történetírásban ritkán.

Ez utóbbiban az események leírásának és bemutatásának felszínes jelenségei, a társadalmi haladás megjelenési formáinak és az eseményeknek okozati-következményes összefüggése van túlsúlyban. Ma, húsz év után a feltárt és nyilvánosságra hozott tények összessége az osztályharc és politikai csoportosulások folyamatának, valamint a társadalmi erők tevékenységének felismerése tudományos szintézist igényel, és egy lépéssel tovább kíván haladni a hazánkban létrejött forradalmi harc és forradalmi átalakulás tudományos felismerése terén.

A történetírás a forradalmi harc számos jelenségét világította meg, azonban már meglehetősen túlszűfolt és egyre újabb tények mennyiségével töltődik fel, ami lehetetlenné teszi a történetek teljes mértékű megértését. Másrészt az analitikus módszertan korlátozottsága önelégültsége fojtogatja, és így szinte már elvész az adott társadalmi helyzet vagy egyes jelenségek mikroszkópikus felbontása következtében, valamint az egyre jelentéktelenebb események okozati-következményes megoldásának mikroszkópikus meglátása folytán. Az elemző módszerre továbbra is szükség van, azonban annak tudományosabbnak, eszmeileg gazdagabbnak kell lennie.

A JKSZ és VKSZ történetének megírására irányuló újabb akció nagy jelentőséggel bír és éppen ezért nem elégedhetünk meg az események megjelenési formáinak hiteles és részletes rekonstruálásával, hanem a társadalmi ellentétek tényleges, valóságos vetületét kell bemutatni történetesen azt, hogy milyen változások álltak be az osztályerők viszonyában és fejlődésük hogyan vezetett forradalmi változáshoz.

A történetírás is, fejlődésével párhuzamosan a történetek mélyebb megismerését helyezi előtérbe és így válik új számottevő eszmei-politikai erővé. A jelenkori vajdasági és jugoszláv történetírás a legújabb idők fontosabb társadalmi jelenségeiről és áramlatairól temérdek adattal rendelkezik, ugyanakkor a forradalmi harc már közzétett, kihasználatlan tapasztalata is rendelkezésére áll. Ezért most már valóban határozottabban belemerülhet abba a vállalkozásba, melynek célja a jugoszláv forradalom Vajdaságban kialakult osztályharc fejlődésének teljesebb bemutatása és áttekintése. Bár analitikus szempontból nincs egyformán kidolgozva minden szakasz és a társadalmi átalakulás⁴ összes alkotóeleme az eddig megjelent történeti munkák — melyeknek tárgya a munkásmozgalom a Jugoszláv Kommunista Párt, a JKSZ, a népfelszabadító háború, a forradalom a szocialista építés és a polgári politikai harc volt — kivétel nélkül jelentős elemző anyagot szolgáltatnak a szintézis részére, melynek célja a társadalmi átalakulás és a proletár avantgard szerepének teljes áttekintése. A társadalmi erők proletariátus által értelmezett fejlődésének és hatásának átfogó értékelésére van szükség.

A *II. Internacionálé bukása* című munkájában Lenin azt mondja miszerint az a tudományos felismerés, amely „a jelen társadalom viszonyainak nézetéből indul ki.”⁵ A VKSZ történetének megírására irányuló munkának alkotói szempontból kell túlhaladnia az eddigi vajdasági történetírást, amely a tőkés és szocialista időszakról, valamint az átmeneti periódusról tudósított, következésképp az elfojtott fejletlen harc és az eszmei ellentétek alkotó megoldását kell, hogy szorgalmazza.

Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a szocialista forradalom történetét elsősorban a proletariátus osztályöntudatának, osztályszervezeti tevékenységének fejlődése jelenti, valamint az osztályerők fejlődése, a társadalmi válságok érlelődése és megoldása, mely a proletárdiktatúrával éri el tetőfokát és legvégül ide sorolható a társadalmasítás jelen-

sége is. Fontos megjegyezni, hogy a forradalom minden újabb fokozata az össz előbbit is magába hordozza. Vajdaságban a forradalom különböző társadalmi-politikai viszonyok közepette fejlődött először a feudális-tőkés Magyarország (vagyis Osztrák—Magyar Monarchia) keretein belül, valamint a burzsoá Jugoszlávia keretében, mely időben egybeesik az októberi forradalom győzelmével, amikor az osztálytársadalom felszámolásával a szocializmus története kezdődik, továbbá a népfelszabadító háború a forradalmi demokrata erők harcának és végül a szocialista öngazgató társadalom építésének közepette. Az öngazgatású független Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság jelentős erőt képvisel az el nem kötelezettek mozgalmában és az új gazdasági rendszer megvalósításában. Tudjuk, hogy a társadalmi ellentétek Délkelet-Európában a kapitalizmus elöretörése és fejlődése folyamán az 1848-as évtől kiindulva a proletariátus mozgalmának azt a célkitűzést adták, hogy az osztályharcot a burzsoá demokrata forradalom befejezéséhez vezesse, először az Osztrák—Magyar Monarchia keretén belül, majd az Oroszországban lejátszódott első szocialista forradalom tapasztalata és eszmei-politikai hatása révén és ennek mintájára Jugoszláviában is. Mint ismeretes hazánkban a forradalmi átalakulás a népfelszabadító háborúban kezdődött a demokratikus, szövetségi Jugoszlávia a testvériesült nemzetek és nemzetiségek közösségének megalakításával, és a szabadon társult termelők öngazgatói és el nem kötelezett közösségének megteremtésével folytatódott. A jugoszláv forradalom a szocialista fejlődés világfolyamatának jelentős tényezőjévé vált. Azonban nem áll rendelkezésünkre e forradalmi átalakulás haladásának és a máig lezajló belső fejlődésének érthető, világos áttekintése.

Itt kitérünk a mai Vajdaság területén kialakult társadalmi válság és forradalmi átalakulás érlelődésének problémájára a burzsoá Jugoszlávia idején. Ez a szakasz a két forradalmi hullám között jelentkezik, melyek véletlen folytán fonódtak egybe a két világháborúval. Az egész periódus a forradalom érlelődésének szakasza a körülmények kialakulása és összeállása, melyekben kezdetét veszi a forradalom, a társadalmi erők erősödésének, a forradalmi tevékenység kibontakozásának szakasza. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az októberi forradalom révén a bolsevik párt gyakorlata és Lenin munkássága folytán a burzsoázia bizonyos fokú tapasztalatra tett szert, és hogy megtesz mindent azért, hogy sehol se ismétlődjön meg a proletárforradalom. Ezért mondta Lenin, hogy a fiatal, kezdő kommunista pártoknak az osztályharc terén megfelelő tapasztalatot kell szerezniük, új taktikát kell alkalmazniok és a forradalmi gyakorlat alapján és ennek figyelembevételével új ismeretekhez kell jutniuk és meghatározott értelemben előről kell előkészíteni a forradalmat. Lenin előrelátta az újabb forradalmi hullám elkerülhetlenségét, amelyre a látszólag csendes időszakban kell felkészülnie a proletár avantgard köreinek. Meggyőzően bizonygatta, miszerint a forradalmi változás tette érlelődése az osztályharc mindkét felének ered-

ménye lesz, és nem lehet csupán a proletár élcsapat szubjektív akarata. A második világháború már az elkövetkező forradalmi szituáció kifejezése volt, az új forradalmi hullámé, melyben kezdetét vette a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek szocialista forradalma. Ezért kell az osztályfront mindkét oldalának vívmányait figyelembe venni, történetesen azokat, melyek a forradalmi átalakuláshoz vezettek és azokat, amelyek a forradalmi változás kezdetét jelentették. A fentebb kifejtett alapvető tételekből következik annak szükségessége, hogy a VKSZ történetét vagyis JKP Vajdaságban az osztályharc folyamán szerzett tapasztalatok szempontjából kell átekinteni és alkalmassá tenni arra, hogy felismerje az osztályerők valóságos viszonyát és rendszerét, valamint megértse a társadalmi események lényegét az osztályerők fejlődésének további lehetőségét és azt, hogy az adott körülményekhez és objektív lehetőségekhez igazodjon forradalmi cselekedeteiben. Emellett számolni kell azzal is, hogy a JKP a Kommunista Internacionálé szekciója. A forradalmi tapasztalatszerzés az osztályharc szellemének elsajátítása, a forradalmi átalakulás megvalósítása nem történt szervezetlenül. Lenin elég világosan meghatározta az osztályharc vezetésének taktikai módszerét és azokat a célokat, melyek megvalósítására törekedni kell a viszonylag nyugodt időszakban, hogy az elkövetkező forradalmi hullám esetén minden készen álljon a forradalmi harc elindítására. Ez lényegében a munkásosztály parasztsággal történt szövetségének akcióprogramja volt a középréteggel egyetemben a burzsoá reakció ellen, célja pedig az volt, hogy a munkásosztály és a középréteg többsége, elsősorban a parasztság a proletár avantgarddal karöltve forradalmi harcba induljon és megvalósítsa a társadalom forradalmi demokratikus átalakulását. A forradalmi harc előző periódusbeli gyakorlata és különösen az októberi forradalom tapasztalata bebizonyította, hogy a proletariátus élcsapatának csakis ily módon kell eljárnia a forradalom győzelmének érdekében. Az *októberi forradalom* nem váltott ki láncrendszer jellegű folyamatot, mint ahogy azt a forradalmi erők egy időben várták. Ellenkezőleg nyilvánvalóvá vált, hogy a fejlett európai országokban a kapitalista rendszer továbbra is fennáll és a munkásosztály, valamint a dolgozó rétegek azon részére támaszkodik, akik a II. Internacionálé politikájának sovíniszta, osztálymegbékítő és -áruló ideológiáját követték. A munkásosztály és középréteg ezen része jóval tömegesebb volt attól a résztől, amely a nemrég önállósult kommunista mozgalmat követte. Ilyen támasszal lépett fel a burzsoázia a kommunista mozgalom és a munkásosztály érdekei ellen, miközben veszélyeztette a burzsoá demokratizmust is, amellyel a munkásmozgalomnak sikerült a munkásosztály számára bizonyos politikai jogokat kivívni és megfelelő feltételeket teremteni a további harchoz.

Európában a két világháború közti periódusban egy karakterisztikus jelenséggel találkozunk, számos reakciós polgári diktatúra alakul ki. Magyarországon a Horthy-rendszer 1919-ben lép fel, Olaszországban

Mussolini fasiszta diktatúrája 1929-ben, úgyszintén Romániában, Lengyelországban, Bulgáriában, Görögországban és Jugoszláviában is polgári diktatúrát létesítenek, Németországban Hitler fasiszta rendszere 1933-tól kezdődik. Spanyolországban Franco fasiszta diktatúrája 1936-tól, illetve 1939-től lép életbe. Az össz polgári diktatúrára jellemző, hogy szembeszegült a forradalmi demokratikus erőkkal, nemcsak országain belül, hanem általában egész Európában és az egész világon, valamint ellenezte az októberi forradalom és a fiatal Kommunistá Internacionálé eszmei-politikai hatását. Másrésztől a diktatúra azt jelentette, hogy a tőkés és burzsoá hatalom az osztályharc folyamán sokkal határozottabban megtagadja a burzsoá demokratikus elveket, mint az előző periódusban. Figyelembe véve azt a tendenciát, valamint az októberi forradalom tapasztalatát Lenin az egységes proletárfront és a munkásosztály középrétegekkel elsősorban a munkás-paraszt szövetség megalakulásának irányelvét és létrejöttét sürgette. Ez utóbbira azért volt szükség, hogy felélesszék a megsemmisült mezőgazdasági és ipari termelést Szovjet—Oroszországban, valamint a szocialista viszonyok építésének és a tőkés világban kiharcolt munkásvívmányok megőrzése érdekében élelmet, mezőgazdasági eszközöket, nyersanyagot biztosítsanak.

Lenin kihangsúlyozta, miszerint a Kommunistá Internacionáléra hárult az a feladat, hogy egybekapcsolja a szocializmus építését a munkásosztály akcióegységét a tőke és a burzsoá reakció ellen Szovjet—Oroszországban, Európában és az egész világon. Egységes forradalmi folyamattá kell érlelni, melyben a kommunista pártok és a forradalom előcsapata körül fokozatosan összesereglik a munkásosztály és a dolgozó tömegek minden rétege, és így válnak a kisbirtokosok is elsősorban a mezőgazdasági termelők a proletár forradalom szövetségeseivé. Lenin szerint a középparasztsággal való szövetség megvalósításának sikere, mely sokban hozzájárul a szocialista viszonyok kiépítésében Oroszország területén, egyben a tőkés társadalom középrétegeit is forradalmivá teszi. Másfelől pedig a munkásmozgalom akcióegységének megvalósítása a középrétegekkel való szövetség kiépítésének sikere a tőkés és burzsoá reakció ellen folytatott harcban megnehezíti a burzsoázia első proletár állam ellen szőtt összeesküvését. A munkásosztály és a kisbirtokosok rétegének szövetségét a burzsoázia hatalma ellen indított harc tette szükségessé, különösen azokban az országokban, ahol a középréteg jelentős politikai erőt képviselt. A burzsoá demokratizmus védelme sürgős, nélkülözhetetlen lépést jelentett a munkásmozgalom vívmányainak megőrzésében, a burzsoá demokratikus forradalom befejezésében, mely szükségképp a szocialista forradalmat készítette elő.

Lenin nagyvonalakban így képzelte el azt az egységes stratégiát és taktikát, amely a szovjet hatalom védelmét, a munkásmozgalom vívmányait, a forradalom világfolyamattá való fejlesztését szolgálta volna a jelentős mértékben megváltozott körülmények közepette, mely az októberi forradalom után következett be. Ez a stratégia Lenin halála után

1924-ben el lett felejtve, csak 1935-ben a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusán újítják fel ismét, mint olyan politikai módszert, mely az antifasiszta népfront kialakításában játszik döntő szerepet. Meglehetősen nehéz feladat volt, hiszen a kommunista vagyis a forradalmi munkásmozgalom ellen nemcsak a burzsoá hatalom lépett fel, hanem a szociáldemokrata erők is, akik az osztályharc folyamán hol a proletariátus táborához, hol a burzsoáziához pártoltak. Ezenkívül nehézséget és fennakadást okozott a kommunista párton belül a baloldaliak ténykedése is.⁶

A forradalmi helyzet és átalakulás *jeleiről* és lehetőségeiről Lenin 1905 után többször is írt, legtöbbit az első világháború idején. 1915-ben A II. Internacionálé bukása című írásában a revolucionárius forrongás jelenlétéről igyekezett meggyőzni az össz forradalmi-demokratikus erőket és arra ösztökélni őket, hogy a hódító imperialista háborút forradalmi polgári harccá érleljék; gondolatait főleg a politikai válság rendeleteire összpontosította és részben forradalmi megoldásának feltételeire:

„Vitathatatlan, hogy a marxisták számára a forradalom elképzelhetetlen forradalmi szituáció nélkül, azonban mégsem vezet minden forradalmi szituáció forradalomhoz. Melyek is általában véve a forradalmi szituáció jegyei?

Nem tévedünk ha rámutatunk három fő ismertetőjegyére.

1) Annak lehetetlensége, hogy az uralkodó osztály megőrizze kormányzatát megingathatatlan formájában, a „vezérek” ilyen vagy olyan jellegű krízise, az uralkodó osztály politikájának válsága, mely „részt” okoz, amelyen keresztül elégedetlenségüket és mérgüket éreztetik az elnyomott osztályok.

A forradalomhoz nem elegendő az, ha a kizsákmányolt és elnyomott tömegek belátják, hogy a régi módon lehetetlen tovább élniük, és változást követelnek; a forradalomhoz az is szükség, hogy a kizsákmányolók ne tudjanak élni és kormányozni a régi módon. Csak amikor az „alul levők” nem akarják a régit, és amikor a „felül levők” nem tudnak élni és kormányozni a régi módon, csak akkor győzhet a forradalom.

2) A helyzetnek a szokottnál erősebb kieleződése, a kizsákmányolt osztály ínsége és nyomorúsága.

3) A tömegek aktivitásának fokozódása a felsorolt okok következtében, akik a „nyugodt” korszakban megengedik, hogy szabadon fosztogassák őket, azonban a viharos idők beálltával így a válság össz körülményei is, és a vezérek *jómaguk* is önálló történelmi *fellépésre* készítik őket.

A felsorolt objektív változások nélkül, melyek az egyes csoportoktól, pártoktól és osztályoktól függetlenül jelentkeznek, a forradalom az általános törvény értelmében elképzelhetetlen. Az objektív változások összességét nevezzük forradalmi helyzetnek. Azonban forradalom csak akkor jön létre, amikor a fent említett objektív változások szubjektív változással párosulnak, vagyis amikor hozzákapszódik a forradalmi osztály tömeges forradalmi akciókra való képessége is, és így elég *erőtel-*

jesnek bizonyul a régi rendszer megdöntésében, mely soha, még a válság időszakában sem „dőlt meg”, ha nem „döntik meg.”⁷

Oroszországban, ahol már beálltak a forradalmi változások és megszűnt a bolsevikok hatalmába vetett hitetlenkedés, Lenin 1917. október elején *Megtartják-e a hatalmat a bolsevikok?* című vitájának zárószavában megfogalmazta a burzsoá hatalom konkrétan az orosz „koalíciós” hatalom elleni fegyveres felkelés objektív feltételeit. Elsősorban a szubjektív tényező szerepét, és a forradalmi osztály tömegekre gyakorolt hatásának jelentőségét emelte ki. Hangsúlyozta, hogy a burzsoá hatalom elleni harcban a forradalmi pártnak rendelkeznie kell „a haladó forradalmi osztályok csoportjaival az országban” különben nem szabad fegyveres harcra indulnia. Lenin a forradalomnak még három objektív feltételét sorolja fel: a forradalom általános nemzeti méreteket ölt, a régi rendszer teljes erkölcsi és politikai csődbe jut, a középrétegek és elemek, akik tegnapig a régi rendszer hívei voltak, most ingadoznak.⁸

Miután a bolsevikok megszerezték és kezükben tartották a hatalmat, Lenin a fent említett feltételeket részletesebben fogalmazta meg. *A baloldaliság, a kommunizmus gyermekbetegsége* című vitáiratában. Ez idő tájt kezdődtek a Kommunistá Internacionálén belül az osztályharc forradalmi stratégiájáról és taktikájáról folytatott viták, melyeknek célja a kommunisták tevékenysége révén megőrizni az osztályerők elért viszonyát, és szem előtt tartani a forradalmi érdekeit.

Lenin írásában a következőképpen mutatta be azokat a körülményeket, amelyekben létrejön a hatalom forradalmi kisajátítása.

„Amikor a tömegek gyakorlati akciójáról, milliós handseregeknek — ha szabad így kifejeznünk magunkat — elosztásáról, az adott társadalmat alkotó osztályerők *összességének a végső és döntő harc céljából* való felsorakoztatásáról van szó... Itt nemcsak azt a kérdést kell feltennünk magunknak, hogy meggyőztük-e a forradalmi osztály élcsapatát, hanem azt is, hogy az adott társadalom *valamennyi* osztályának, feltétlenül és kivétel nélkül valamennyi osztályának történelmileg cselekvő képes erői úgy vannak-e elosztva, hogy a *döntő ütközetet teljesen megérettnek* lehet tekinteni olyan értelemben, hogy 1) a velünk szemben álló ellenséges osztályerők már mind eléggé tanácstalanok, eléggé hajba kaptak egymással, eléggé legyöngítették egymást az erejüket meghaladó harcokban; hogy 2) valamennyi ingadozó, tétovázó, állhatatlan, változékony elem, azaz a kispolgárság — a burzsoáziától eltérően —; a kispolgári demokrácia eléggé leleplezte magát a nép előtt és gyakorlati győdjével eléggé szégyent vallott; hogy 3) a proletariátus soraiban megkezdődött és egyre hatalmassabbá vált a burzsoázia elleni legeredményesebb, halálmegvetően bátor forradalmi akciók támogatásának kedvező tömeghangulat. Akkor megérett a forradalom, akkor győzelmünk — ha helyesen vettük számba valamennyi fentebb jelzett feltételt és helyesen választottuk meg a pillanatot — biztosítva van.”⁹ Következésképp hogyha helyesen értelmeztük Lenin szavait, ha figyelembe vesszük ebben az időben

született más írásait is, akkor megállapíthatjuk miszerint forradalmi változás csak a burzsoá hatalom rendszerén képződött „résen” keresztül valósítható meg, másrészt a forradalmi párt csak akkor léphet akcióba, akkor tudja előbbre vinni forradalmát, ha az elnyomottak és a tőkétől független tömegek erőteljes forradalmi demokratikus mozgalmának élén áll, és ha az aktív erők úgy rendeződnek, hogy készek a végső döntő ütközetre, ami szerinte csakis akkor lehetséges, ha a burzsoá csoportok eléggé legyengültek az egymás közti összetűzésekben és nem tudnak a régi rend szerint uralkodni, amikor a kisbirtokos demokrácia „vezérei” elvnelküli, áruló megadásukkal leleplezték magukat és amikor a munkástömegek nagy része a forradalmi élcsoporthal akcióra kész. A JKP ötödik kongresszusán Tito elnök *beszámolójában*, a forradalmi felkelés megszervezésének kérdésében Lenin tapasztalatához fordul és részletet idéz „baloldaliság” a kommunizmus gyermekbetegsége című vitairatából azzal a céllal, hogy rámutasson miszerint 1929-ben nem voltak adottak a felkelés feltételei, mivel az akkori pártvezetőség politikája felelőtlen és avanturisztikus volt és „megtizedelte a Párt és ifjúság amúgy is kiszámú tagságát,”¹⁰ rámutatott arra, hogy 1918—1920-ban adottak voltak a forradalom lehetőségei, azonban a pártvezetőség nem tudta kellőképpen kihasználni és javára fordítani.

Később, amikor *beszámolójában* az 1941. évről beszél, valamint többi írásában és beszédében, amelyekben a burzsoá Jugoszlávia széthullása előtti eseményekre és az 1941-es felkelésre tér ki, Tito nem fordul többé közvetlenül Leninhez, az 1939—1941-es eseményeket nem viszonyítja az említett Lenin idézethez, hanem marxista, proletár logika útján imeri fel a forradalmi tevékenység kibontakozásának lehetőségét és a forradalmi élcsapat kötelességét.

A JKP 1940-ben megtartott ötödik országos értekezletének határozatában hangzott el, hogy „gigantikus forradalmi erőket gyűjtenek és mozgósítanak” a harcban álló imperialista hatalmak ellen.

„Az imperialista burzsoáziával ellentétben, amelyet az imperializmus belső erői egyre inkább a tönk szélére sodornak, és háborúba kényszerítenek az elnyomottak tömegének háborús hulláma egyre fokozódik az annektálás és mindenfajta közös hozzájárulás nélküli béke, valamint minden nép elszakadási jogának önrendelkezése érdekében. A dolgozó és elnyomott tömegek ilyen jellegű követelése az imperialista rendszer megdöntését készítik elő. A burzsoáziának azon perspektíváival ellentétben, hogy új imperialista békével fejezze be a háborút, melynek a világ újrafelosztása és az elnyomottak még fokozottabb kizsákmányolása képezi alapját, a munkás-paraszt szövetség számára lehetőség nyílik az imperializmus forradalmi felszámolására a szocializmus újabb győzelmére és a hódító háborúk megszüntetésére.”¹¹ A harc ilyen jellegét Tito következetesen hangoztatja a háború előtt, a háború idején és után, függetlenül a SZSZKP JKP-hoz, illetve a szovjet hatalom JSZSZK-hoz való viszonyától. Mindenkor hangsúlyozza, hogy a háború felszabadító

jellegét elsősorban a nagy szocialista ország sokoldalú fejlődésétől kölcsönözte. Azonban a felszabadító mozgalom erősödése meggátolta a proletár élcsapatot abban a célkitűzésében, hogy gyakorlatával kiküszöbölje a Kommunista Internacionálé antidemokratikus praxisát a szocialista építkezésnek a Szovjetunióban bekövetkezett hibáinak negatív hatását és eltorzítását, ugyanakkor hogy megbírkózzon a szocialista építés objektív nehézségeit kihasználó burzsoázia rosszmájúságával, antikommunista rágalmaival és hazugságával, és hogy mindenek ellenére továbbfejlessze és megőrizze a tömegek szocializmusba vetett hitét.

A második világháború kezdete és a Horvát Bánság megalapítása 1939-ben a JKP osztályharcának és a népfelszabadító háború taktikájának megváltoztatását irányozta elő. Tito erről az ötödik országos értekezletre írott beszámolójában beszél:

„Megszűnik minden kapcsolat a különböző burzsoá vezetőkkel az ún. demokratikus pártokkal, melyek egyre reakciósabb tényezőkké váltak. Pártunk számára mint a Kommunista Internacionálé össz többi szekciója számára is a következő feladatok hárulnak: a dolgozó tömegekért folytatott harc a népfront útján, a fasiszmus és a reakció elleni harc megszervezése, ezenfelül a tömegek mindennapi szükségleteiért, a drágaság ellen, a háború ellen, a munkás és a nemzetileg elnyomott tömegek szabadságáért, jogaiért folytatott küzdelem.”¹² Ez a változás annak a felismerésnek a tükörképe volt, hogy a JKP eszmei szempontból megérett, szervezetenleg megerősödött és egyedül maradt a vezető politikai erő szerepében a forradalmi-demokratikus oldalon. A Jugoszláviában létrejött osztályharc helyzetéről hangzott el az a kijelentés, hogy az osztályellentétek kieleződése a „közeljövőben döntő harcokat” sejtet.¹³ A JKP dokumentumai rámutatnak, hogy az uralkodó vezetők néptől való elszakadása 1939-ben és 1940-ben történt Lengyelország és Franciaország megszállása után. Tito megjegyzése az 1941. március 27-i események kapcsán tulajdonképpen a tömeg JKP által irányított harci felkészültségének a bírálata volt. Az ebből az időből származó dokumentumok azt igazolják, hogy a JKP vezetősége számára nyilvánvaló volt, hogy a Szovjetunió létezése és fejlődése jelentősen befolyásolja, fokozza a forradalmi tömegek elszántságát. 1917-ben nem létezett ilyen jellegű forradalmi tényező. A JKP tevékenysége növelte a tömegek az iránti meggyőződését, miszerint a fasiszta támadás következtében — mely szükségyszerűen önvédelemre késztet — elkerülhetetlen a harc, és hogy a szabadságra és demokratizmusra irányuló törekvéseik teljes kibontakozásában, győzelmük kivívásában a Szovjetunió jelentős erkölcsi és anyagi támaszt nyújt. Ez a meggyőződés jut kifejezésre pl. a Vajdaság Dolgozó Népeinek, Dolgozó Ifjúságának és a tisztelt nyilvánosságnak! című röpiratban is, mely 1940-ben jelent meg.

... Mint ahogy az elmúlt imperialista háború homályában, az első proletár forradalom győzelmével az egész világ dolgozó népe újra hinni kezdett győzelmének lehetőségében, úgy ebben a sorrendben második im-

perialista mézárálás homályában is a világ dolgozó és kizsákmányolt emberisége szemét a Szovjetunióra szegezi, s mélyen hisz a végső győzelemben és az imperialista háborús öldöklések előidézőinek végső megsemmisítésében.¹⁴ Tito szerint az első szocialista ország létezése az össz elnyomott és függő viszonyban élő ember számára a tőkés igából és az imperialista rabságból való kiutat jelentette. Az elkerülhetetlenség meggyőződése és a szocializmus legyőzhetetlenségében vetett hit a népfelszabadítási és a felszabadító mozgalom anyagi erejét képviselte.

A JKP a Népfront számára a burzsoá Jugoszlávia bukásáig a következő feladatokat adta:

- 1) a szociális kizsákmányolás és a nemzeti elnyomás ellen folytatott harc,
- 2) harc az ország demokratizálásáért és a fasiszmus elleni küzdelem,
- 3) az egyre fenyegetőbb fasiszta támadás veszélyével szemben fokozott előkészületek foganatosítása,
- 4) az ötödik hadoszlop elleni harc,
- 5) diplomáciai kapcsolatok, később pedig szövetség létesítése a Szovjetunióval.¹⁵

A megszállás után „A Népfront új jelleget kapott, jóval szélesebb körű és nagyobb felelősség hárult rá és programja is új pontokkal bővült, mint például a megszállók és a hazai árulók elleni harc, Jugoszlávia népeinek testvérisége és egysége, népfelszabadító bizottságok megszervezése és egyéb”¹⁶. Azonban Lenin példájára hivatkozva Tito kihangsúlyozta, hogy az imperialista láncrendszerben a burzsoá Jugoszlávia volt a leggyengébb láncszem. Ami a forradalmi felkelés más feltételeit illeti Tito teljes egészében elfogadja Lenin tapasztalatát. A Népfront 1947-ben megtartott második kongresszusára írt beszámolójában nyolc pontban mutatta be a háború előtt és a megszállás első napjainak és politikai helyzetének jellegzetességeit a burzsoá Jugoszláviában:

1) A hatalmon véglegesen felsorakoztak az össz burzsoá pártok, beleértve Maček és ún. parasztpártját is, ezek a pártok többé-kevésbé a monarchia vagyis a reakció oszlopai voltak, s kivétel nélkül mindegyik a nép érdekei ellen dolgozott.

2) Jugoszlávia régi szövetségesei nélkül maradt, a kisantan megszűnt és a tengelyhatalmakkal folytatott együttműködés is megszakadt (Stojadinović, Jevtić, Pavle herceg és mások).

3) Az ország fasiszációjával szemben tanúsított ellenállás fokozódása, koncentrációs táborok létesítése és a rezsim növekvő terrorja a haladó antifasiszta elemekkel szemben.

4) A Cvetković—Maček kormány arra vonatkozó végleges elhatározása, hogy Pavle herceg utasítására Jugoszlávia az antikommunista egyezményhez csatlakozzon.

5) Az uralkodó körök a katonai és civil személyek tehetetlensége az ország védelmének megszervezése terén.

6) A terrorista fasiszta szervezetek, az usztasák favorizálása nemcsak

a HSS reakciós klikkje (Mačekkal az élen) részéről, hanem a belgrádi hatalomtartók részéről is.

7) A Jugoszláviát ért támadás-alkalmával keletkezett teljes zűrzavar, a legnehezebb napokban a pártok vezetői cserbenhagyják a tömeget, külföldre menekülnek, a megszállók szolgálatába állnak, vagy bujkálnak, ez egyben a tömegeknek a vezetőiktől történő elszakadását és a Népfront mozgalmába való bekapcsolódást jelenti.

8) Ilyen helyzetben a JKP elnyeri a széles néptömegek bizalmát, mely a harc folyamán egyre jobban megerősödik.

Ezek szerint tehát még a fasiszta támadás előtt leleplezték a polgári pártok vezetőségét, ugyanakkor ezeknek az uraságoknak a magatartása a megszállás első napjaiban már beigazolta, hogy véglegesen elvesztették a néptömegek bizalmát. A fentebb kifejtett alapvető tételekből következik, hogy Jugoszláviában a Népfront képezte az *össz haladó polgárok és antifasiszták egységét*, mindazokét, akik készek voltak a Kommunista Párt vezetése alatt harcolni az ország függetlenségéért, valamint a megszállók és hazai segítőik ellen.”¹⁷

Tito valójában az októberi forradalom és a jugoszláv forradalom hasonlóságaira és különbségeire mutatott rá. Mindenekelőtt a forradalmi harc megindításának idejében jelölte meg a különbséget. A mi esetünkben a Szovjetuniót ért támadás volt a kellő pillanat. Azonban meg kell érteni a társadalmi haladás teljes mélységét és jelentékenységét e mozzanaton belül is, történetesen az októberi forradalomtól a jugoszláv forradalomig eltelt időszakot. Az osztályharc fejlődésének fő vívmányait Lenin forradalmi szituációra vonatkozó meghatározása tükrében kell felülvizsgálni, melyet a forradalmi hullám második szakaszában fogalmazott meg, valamint Titónak az új forradalmi hullám idején és után kifejtett véleménye alapján.

Történetírásunk az események nagy részét bizonyos szempontból már többé-kevésbé megvilágította, azonban kevésbé tanulmányozott részét épp az eseményeknek az osztályharcban és a forradalmi átalakulásban játszott szerepe képezi.

Figyelembe véve a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek népfelszabadító harcát az új demokratikus Jugoszláviáért, mely tkp. a burzsoá, fasiszta megszállókkal felerősített Jugoszláviában létrejött társadalmi válság forradalmi megoldását szolgálta, megkísérelünk egy általános képet nyújtani azokról a társadalmi folyamatokról, melyek a válságot előidézték.

A burzsoá Jugoszlávia gazdasági szempontból fejletlen ország volt, politikailag a külföldi tőkétől függött. A centralisztikus társadalmi berendezés az uralkodó nagyszerb úrgazdag burzsoázia számára jelentős gazdaságon kívüli eszközként hatott és a gyors tőke felhalmozást szolgálta, valamint lehetetlenné tette Jugoszlávia többi népének konkurrenciaképességét, elsősorban az ún. odaátról valókét, akik korábban az Osztrák—Magyar Monarchiához tartoztak, céljuk az volt, hogy elfojt-

sák mások nemzeti sajátosságait, és hogy megvalósítsák a nemzeti függőséget.

A burzsoá Jugoszlávia kifejezetten kisbirtokos és kispolgári társadalom volt, melyre a parasztság 70—80%-os túlsúlya volt jellemző.

A középréteg összes képviselői az iparosok, kereskedők az értelmiségiek, — kivételt csak a magasabb beosztásúak képeztek — a parasztsággal egyetemben többé-kevésbé egyformán ki voltak szolgáltatva a rétegződés és proletarizálódás jelenségének. A burzsoá forradalom befejezetlensége következtében a középső réteg egyre nehezebben viselte el a rétegződés folyamatát és mind határozottabban készült az ellentámadásra.

A burzsoá demokratikus forradalom befejezetlensége a SHS Királyságban leginkább a demokratikus földreform megvalósításának hiányában és az agrárviszonyok feudális függőségének maradványaiban, valamint a szövetségi államberendezés megalapításának sikertelenségében és a nemszerb nemzetiségek nemzetiségi voltának figyelmen kívül hagyásában és a nem egységes törvényhozás terén mutatkozott meg. A hat örökölt jogterület a Királyságban jogi polgári egyenlőtlenséget jelentett. Ennek egyik legkifejezőbb formája az adóegyenlőtlenség volt, mely mély társadalmi és nemzeti egyenlőtlenséget okozott. A fent említett tényezők a társadalmi és főleg a politikai viszonyok gyakorlásában jelentősen befolyásolták a proletár és kisbirtokos tömegeket és szembeszállásra kényszerítették őket. Azonban, hogy milyen lesz az említett tömegek akciója, az elsősorban attól függött, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt mennyiben tudja őket megnyerni a forradalom ügyének, és tudni fogja-e vezetni őket az akcióba és az akció során. Meghatározott szempontból azt mondhatjuk, hogy a burzsoá Jugoszláviában az osztályharc a proletár élcsapatnak a burzsoázia és parasztság forradalomellenes szövetsége ellen irányuló harca volt, célja pedig a munkásosztály és parasztság, valamint a középső rétegek forradalmi szövetségének megvalósítása. A harc kezdetén a burzsoázia szervezettebb és anyagi szempontból is erősebb volt, lényegében azonban áthatolhatatlan gyűrű vette körül, s lassanként elvesztette a csatát.

Jugoszláviában a munkásosztály nem volt fejlett. Éppen ezért volt szüksége a jugoszláv proletárforradalomnak a munkásosztály a középső rétegek és elsősorban a parasztság szövetségére. A munkásosztály a lakosság 10%-át képezte, míg a bérmunkások számának csak 5—10%-a tömörült szakszervezetekbe. Mennyiségi szempontból jelentéktelen erőt képviselt ugyan, mégis nagy volt eszmei-politikai hatása, és még nagyobb lehetett volna, ha egységes erőt képvisel. Sem a kommunista, sem a szocialista mozgalom nem volt egységes, még önmagában véve sem. Mindkettő legyengült, és nemcsak azokban az egymásközi harcokban, melyeket a szocialista mozgalom hozott felszínre, hanem a belső zügypolitikus és frakciós összetűzésekben is. Mindebből az a legfontosabb, hogy a szocialista mozgalom vezetői kitartóan felléptek az egységes proletárfront,

a munkásosztály akcióegysége, valamint a munkásosztálynak a polgári pártok demokratikus erőivel, való szövetsége ellen. A polgári politikai harcok és az osztályharc központi problémája az államberendezés kérdése körül merült fel. A polgári erők legreakciósabb vonulata a centralisztikus államberendezés híve volt, míg a demokratikus erők szövetségi államformát követeltek. Vajdaságban ez a politikai harc a polgári harcok légkörében alakult, legfontosabb kérdése pedig az volt, hogy vajon hová csatolják Vajdaságot, Jugoszláviához illetve Horthy Magyarországhoz?

A polgári erők pszichikai állapota egyre labilisabbá, mérgezettebbé vált, ily módon az általuk teremtett eszmei-politikai légkör jelentős mértékben befolyásolta a kommunista és szocialista mozgalom helyzetét, és kihatott az osztályerők viszonyára is, és nem utolsósorban megnehezítette a forradalmi demokratikus erők egybegyűjtését, ennek ellenére azonban a mozgalom egyre erősödött. A tőke és a munka állandó változatlan özönlése és csökkenése fokozatosan érlelte a forradalmi átalakulás lehetőségét, az osztályerők viszonya és elrendezése is fokozatosan helyreállt a forradalmi átalakulás érdekében.

Véleményünk szerint a szintézis feladata, hogy bemutassa a társadalmi válság objektív érlelődését és a forradalmi demokratikus erők szubjektív irányítását meghatározott történelmi feladatok megvalósítása érdekében. Feltétlenül szükséges, hogy felismerjük az osztályharc fontosabb folyamatait és jelentős mozzanatait, hogy ezáltal elkerüljük a történetírásunkban elterjedt korszakolás jelenségét.

Az októberi forradalom után az Osztrák—Magyar Monarchia szét hullásának és a „rés” meglétének idején meglehetősen magas feszültségű forradalmi hangulat alakult ki, a forradalmi demokratikus erők tevékenysége egyre fokozódott, és politikai meggyőződésük alapján csatlakoztak a Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárthoz, illetve a Jugoszláv Kommunista Párthoz és szakítottak a II. Internacionálé forradalmi szónoklataival és sovinizmusával. Vajdaságban ezen a téren a „Pelagíc-hívek” szerepe volt jelentős, bár „baloldaliságuk” eléggé homályos részét képezi tevékenységüknek.

Ebben az időben kezdte el a burzsoá hatalom a szociáldemokraták által indítványozott földreform megvalósítását, valamint a telepítés kérdésének megoldását, melynek az volt a célja, hogy megnyerje a „nemzeti” parasztságot a nagyszerb hatalmi fölény számára Vajdaságban, és hogy fékezze a tömeges forradalmi demokratikus hangulatot. Ennek a periódusnak volt vívmánya az ún. szociális törvényhozás — a munkások védelméről szóló törvény a szociális biztosításról és a munkafei-ügyeletről szóló törvény, bár a munkások védelmét biztosító törvényhozás alapvető törvényeit 1921-ben és 1922-ben fogadták el.

A fent említett törvények megfelelő normákat és álláspontokat tartalmaztak a munka védelmére és a bérvizonyra vonatkozóan, azonban szüntelen harc árán kellett volna gyakorlattá változtatni őket.

Már a JKP legális működése idején a kisbirtokos demokrácia többsége szembeszegült a forradalommal és a tőkés oldalára állt, míg a középrétegek nagy része a „nemzeti” jellegű polgári pártokba csoportosult. Ugyanakkor erősödött az antikommunista szocialista munkásmozgalom is.

A JKP körül a munkásosztály jelentéktelen hányada maradt, főleg magyar nemzetiségűek.

Ilyen volt az osztályerők viszonya és elrendezése Vajdaságban, melynek során a JKP illegalitásba kényszerült, és elkezdte a parasztsággal és középrétegekkel való szövetség kiépítését. Obznana után 1921-ben a JKP szervezetenleg legyengült, a tömegek eltávolodtak tőle és erősödött a szocialista mozgalom, mely mindenekelőtt a kisbirtokos, hazafias ideológiát tükrözte a munkásosztály és a munkásmozgalom keretein belül. Ezzel párhuzamosan erősödött az ORJUNA (A Jugoszláv Nacionalisták Szervezete) és a SRNAO (Szerb Nemzeti Ifjúság) nacionalista és sovinezta terrorja, melyek bottal és ököllel igyekeztek elfojtani a munkásszervezetek és a nem szerb népek nemzeti szervezeteinek tevékenységét. Ezekre az évekre esik Jugoszlávia, így Vajdaság, tőkés gazdaságának megújodása is, azonban a centralisztikus állam keretébe tartozó tartomány gazdasági egyenlőtlensége azonnal nyilvánvalóvá vált. Vajdaság ilyen helyzetének legfőbb okai a következők voltak: a kiegyenlítetlen törvényhozás az országban, a legszükségesebb gazdasági törvények hiánya, az aránytalan adómegterhelés és Vajdaság gazdasági és kulturális fejlődésének figyelmen kívül hagyása.

A világ- illetve az európai piacon beállt változások következtében — melyekre a nagyszerb állam és a gazdasági politika tudatlanul és korlátozottan reagált, a gazdasági fejlődés Vajdaságban lelassult.

A nagyszerb burzsoázia politikájának visszatükröződése gyanánt, illetve e politika ellenhatásaként jelent meg Vajdaság polgári politikai életében a Német Párt, a Magyar Párt, a Szlovák Párt és a Román Párt azzal a céllal, hogy mindegyik megőrizze „nemzeti” érdekeit. A társadalmi berendezésen belül a tartomány helyzetével való elégedetlenség az egyenjogúságról szóló politikai követelmény megfogalmazását eredményezte.

A JKP harmadik országos értekezletét megelőző nyilvános vita, melyet 1942 januárjában tartottak meg, beigazolta a Pártnak azt a törekvését, mely szerint a jövőben másként kell eljárni a nemzeti és agrárkérdés rendezése terén, nem úgy, mint 1919-ben és 1920-ban, amikor is a munkásosztály eszmei-politikai és szervezeti egység hiánya mellett, a fentebb említettek voltak a társadalmi ellentétek legfőbb okozói. A figyelem lényegében a kapitalista termelési viszonyok és a hatalom burzsoá parlamentáris rendszerének és megszilárdításának álláspontjaira irányult. A társadalmi élet és a pártpolitika kérdései a bal- és jobboldal szétválását eredményezték a Pártban. Az értekezlet előtti vita folyamán,

magán az értekezleten, valamint utána 1942-ben a referendumon a baloldali jelentősen igazságosabb álláspontját fogadták el.

A centralisztikus államberendezéssel ellentétben, amely a szerb burzsoázia számára leigázó és kizsákmányoló politika megvalósítását tette lehetővé — szem előtt tartva Jugoszlávia pozitív történelmi voltát — az az elképzelés jutott kifejezésre, mely szerint a munkás-paraszt köztársaságok szövetségeként kell berendezni az országot, munkás-paraszt hatalmakkal mégpedig a Balkán-félszigeten és a Dunamelléken létrejött munkás-paraszt szövetségekkel összhangban.

A Párt fő feladata, mint elhangzott, abban volt, hogy összegyűjtse és elindítsa a különböző nemzetiségű tömegeket a reakciós Vidovdáni alkotmány, a centralisztikus államberendezés és a nagyszerb burzsoázia kizsákmányoló politikája ellen, valamint elősegítse a földreform osztály és nem pedig nemzeti mérce alapján történő megvalósítását és a munkás-paraszt hatalom megszervezését, de ugyanakkor biztosítsa a munkásosztály parasztsággal és az elnyomott népekkel való szövetségét és hogy „segítse az elnyomott nemzetek parasztozsgalmait” azáltal, hogy kapcsolatot teremtsen Jugoszlávia paraszt szervezeteinek összes baloldali elemével.

A nemzeti kérdést és a földreformot tagláló vita folyamán a JKP baloldali áramlata felismerte a Vajdaságban uralkodó nemzeti és gazdasági egyenlőtlenség ellen irányuló polgári elégedetlenséget, azonban kihangsúlyozta álnokságát, történetesen a polgári vezetők egyenjogúságra irányuló törekvéseinek osztálybeli korlátozottságát.

A kommunista beállítottságú osztályharc jellegű munkásmozgalom egyre erősödött, miközben határozottan lépett fel a burzsoá nacionalista és sovíniszta szervezetek terrorja és a kispolgári szocialista demokrácia romboló tevékenysége ellen, bár szervezeti szempontból a szocialista munkásmozgalomhoz viszonyítva még gyenge volt, szervezeti kiépítésének legnagyobb eredményét a független szakszervezetek számának növekedése jelentette, hiszen Jugoszlávia Független Munkáspártjának 1924—1925 közötti fejlődése, valamint a Jugoszláv Munkásifjúság Szövetségének előrehaladása jóval jelentéktelenebb volt. Vajdaság területén a kommunista munkásmozgalom megteremtését elsősorban a nemzetiségek nyelvén megjelenő, különösképpen pedig a német és magyar nyelvű, sajtó hiánya és hiányossága korlátozta. A mozgalom egyik jelentős vonása volt a magyar proletárok és a magyarországi emigránsok mozgalomtól való távolmaradása, akik attól tartottak, hogy ki lesznek szolgáztatva Magyarországnak, pontosabban Horthy fehér terrorjának. A bal- és jobboldal viszálya a Párton belül szakadást idézett elő, s a mozgalom erősödésének legnagyobb belső akadályává vált. A jobboldal elutasította a referendum által elfogadott határozatok megvalósítását. Ennek ellenére a legjelentősebb politikai tényező mégis a megbomlott munkásmozgalmi és osztályerők viszonyának szempontjából a kommunista szellemiségű munkásmozgalom akciótevékenysége volt, mely mindenek-

előtt a nemzeti és agrárkérdés rendezésére irányult a burzsoá Jugoszlávia keretein belül, azonban függetlenül a polgári erők ez irányú törekvéseitől, melyek úgyszintén demokratikusabb viszonyokért küzdöttek.

A Kommunisták Internacionálé ötödik kongresszusa a jugoszláv nemzeti kérdésről szóló határozatában a JKP harmadik országos értekezletén és az 1924-ben megtartott januári referendumon elfogadott álláspontok majdnem mindegyikét igazolta. Kivételt csak a jugoszláv szövetségi munkás-paraszt köztársaságokért folytatott harc álláspontja képezett.

A nemzetek önrendelkezési jogának jelszava, melyet a JKP hangoztat, csakis úgy valósítható meg, ha Horvátország, Szlovénia és Macedónia kiválnak Jugoszlávia összetételéből és független köztársasággá formálódnak.”¹⁹ Sztálin a jugoszláv nemzeti kérdésekkel kapcsolatos felszólalásaiban 1925-ben megerősítette és továbbfejlesztette az említett álláspontot. A Pártban kialakult vita dokumentumaiban, mely 1924 októberében a második referendum előtt és után keletkezett, nyilvánosságra került a Kominternnek az önrendelkezési jog különválásáig érvényes értelmezése. Figyelmesen kívül hagyták azt az álláspontot mely szerint „a szerb, a horvát és szlovén nép közös államba való egyesítése a történelmi haladást és proletariátus osztályharcának érdekeit szolgálja”. Ezzel párhuzamosan felerősödött a polgári demokratizálásért indított akció elleni harc.

1924 decemberében a kormány betiltotta a NRPJ (Jugoszlávia Független Munkáspártja) valamint a Horvát Köztársasági Parasztpárt működését (melynek vezetője a moszkvai Paraszt Internacionáléhoz fordult) azzal a kifogással, hogy a Komintern politikáját követi. A polgári körökben 1925 márciusában jelentős politikai fordulat állt be: a HRSS (Horvát Köztársasági Parasztpárt) vezetősége lemondott a republikanizmusról és megbékélt a centralisztikus államberendezéssel és a monarchiával. A párt nevet cserélt és a Horvát Parasztpárt nevet vette fel, képviselői pedig 1925 júliusában a radikálisokkal valamint a centralizmus és a nagyszerb hatalmi fölény legfanatikusabb védelmezőivel egyetemben a kormányba kerültek. A munkásosztály szempontjából az 1925-ös év dramatikus törekvések jegyében alakult, melynek végső célja az akcióegység megteremtése és a független és szocialista munkásszervezetek egyesítése. E törekvések következtében mindkét oldalon kiéleződött és elmélyült a belső viszály, a Jugoszláv Szocialista Párt jobboldali áramlata nem engedélyezett semminemű formális eltérést az antikommunista politikától, ellenszegült a volt centrikus áramlat kommunista törekvései taktikai visszhangjának, mely a munkásszakszervezetek érdekében az akcióegységet sürgette. Részben a szakszervezetek egyesüléséről folytatott tárgyalások hatására, részben pedig a HSS (Horvát Parasztpárt) radikálisokkal kötött egyezsége alapján, a Független Szakszervezetekből, valamint a JKP jobboldali áramlataiból kivált egy csoport, mely feltétel nélkül elfogadta az egyesülés szocialista, antikommunista

és osztálymegbékítő feltételeit. Szlovéniában a független szakszervezetek teljes egészében csatlakoztak a szocialista szakszervezetekhez.

A szocialista mozgalom folyamán a párt és szakszervezeti bürokratizmus a kommunista munkásmozgalom elpártolt elemeivel együtt 1925 októberében megtartotta a szakszervezeti egyesülés kongresszusát és létrehozta a Jugoszláv Egyesült Munkásszakszervezetek Szövetségét. A független szakszervezetek továbbra is megmaradtak az ún. centrális szakszervezeti szövetségekkel egyetemben. Az egyesülési kongresszus komoly csapást jelentett az egységes proletárfront és a munkásosztály akcióes egységének kiépítése számára, amelyet azonban a JKP a független szakszervezetekkel együtt sikeresen kivédett. A forradalmi munkásmozgalom eszmei-politikai téren megerősödött és megszabadult a nem forradalmi tehertől. Ez volt tulajdonképpen a Jugoszlávia megsemmisítésére irányuló ellentmondásos politika felerősödése, valamint az igazságos földreformért, a munkásosztály jobb anyagi helyzetéért, a munkásvédelmező törvényhozás megteremtéséért és annak következetes megvalósításáért folytatott harc kifejezése a burzsoá Jugoszláviában. Mindez sokban befolyásolja a Párton belül a frakciós, de ugyanakkor az antifrakciós erők felerősödését is, valamint a független szakszervezetek különösen pedig a Jugoszláv Mezőgazdasági Munkásszövetség fejlődését és erősödését.

A munkásmozgalom és az osztályharc viszonyainak *fejlődése*, jelentős hatást gyakorolt a JKP 1926 májusában megtartott harmadik kongresszusa, ahol arra a következtetésre jutottak, hogy a frakciós harc a Párt forradalmi erőit és a munkásosztályt fojtogatja, azonkívül pedig akadályozza és fékezi tevékenységüket.

A királyság egész politikai élete, hangzott el a kongresszuson, a megoldatlan és egyre jobban kiéleződő nemzeti és agrárkérdés körül forog. Ilyen körülmények közepette a „Radić-féle egyezmény elkerülhetetlenül az elnyomott osztályok általános és hirtelen elkülönüléséhez vezet, és ez az elkülönülés mindenképpen az osztályerők és pártok átcsoportosulásához kell hogy vezessen”²¹. A Pártnak az a feladata, hogy összegyűjtse az összes baloldali „nemzeti forradalmi áramlatokat”²², a polgári pártokon belül, melyek egybegyűjtik a szocialista szakszervezetek összes baloldali erőit valamint a parasztságot és hogy élükre álljon a centralisztikus államberendezés, a nagyszerb hatalmi fölény elleni harcban és lehetővé tegye a munkásosztály akcióegységének megvalósítását, és a szakszervezeti egyesülést. Felismerték, hogy a munkás és paraszt harcos szövetség létrehozására kedvezőbb körülmények vannak kilátásban.

A szakszervezet politikájáról szóló határozat egyik tétele felvetett egy már adott jelenséget, történetesen a túlnyomórészt magyar proletariátus független szakszervezetekbe való tömörülésének jelenségét: „Tekintettel a szerb burzsoázia újonnan hozzácsatolt területek feletti diktatúrájára és a nemzetiségek nemzeti szabadságának kíméletlen megfékezésére, a Pártra és a forradalmi szakszervezetekre hárul az a felelős-

ség, hogy minél nagyobb számú tagot toborozzon a nem szerb vidékekről a szakszervezeti mozgalom szerveibe, és hogy a forradalmi szakszervezeteket oly módon építse ki, hogy azáltal a nem szerb vidékek munkásai is kifejthessék aktivitásukat és a szakszervezeti központ általános vezetősége irányításával lehetővé váljon a szervezetek igazgatása”²³.

A JKP harmadik kongresszusa után fokozottabban dolgoztak a független szakszervezetek erősítésén és a mezőgazdasági munkások szakszervezetbe való tömörítésén. Ennek a tevékenységnek egyik új mozzanatát képezték a Független Szakszervezetek keretein belül létrejött ifjúsági szekciók. Szembeötlő jelenség volt, különösen a bácskai Potisjeban, hogy a magyar proletariátus kilép a SPJ és az UKS szakszervezeteiből, és a független szakszervezetekhez csatlakozik különösképpen pedig a SPRJ-hez.

A Független Szakszervezetek által megjelentetett brosúra A földreform sírja felett címmel még inkább felgyorsította a SPRJ tömegesítésének folyamatát. Az év végéig a brosúrát magyar nyelven is megjelentették, azonban betiltása után csakis illegális úton terjeszthették. Bár a kommunisták célkitűzése az volt, hogy minél több gyári munkást toborozzanak a független szakszervezetekbe, ez a törekvésük mégsem járt különösebb eredménnyel. A független és szocialista szakszervezetekbe tömörült szervezett munkások száma nem haladta túl az összes munkás 5⁰₀-át sem.

A JKP és JSP belső összetűzései és viszályai nem vonzották a tömeget, mert megnehezítették vagy pedig megghiúsították az osztályharcos akciókat. A körzeti szkupstinai választások után 1927 januárjában, melyen a JSP kevesebb szavazatot kapott, mint a Népszkupstina 1925-ben megtartott előző választásain, a JSP-belüli URS-áramlat tárgyalásokat folytatott a független szakszervezetek képviselőivel a helyezések és erők elosztásáról, mely biztosította az újvidéki munkáskamarába való bejutást. Vajdaságban 1927 kezdetén M. Palić közlése alapján az URSSJ 2790 tagot számlált, míg egyes későbbi adatok szerint mindössze néhány százan lehettek. Egyes források alapján a Független Szakszervezetekbe 3988 tag tömörült, abból 2081 a SPRJ, míg egy későbbi forrás szerint a SPRJ 3800 tagot számlált. Létrehozták az együttes jelöltek listájáról szóló megállapodást, melyen az URSSJ rendelkezett a jelöltek többségével, a Független Szakszervezetek számára pedig lehetővé vált a kamara munkájának befolyásolása (mely addig nem ismerte el őket hivatalosan). A SPJ URS-áramlata a megállapodás ellen fordult, sőt a JKP vezetősége sem támogatta egységesen ezt a megállapodást. A baloldal az SPJ-vel kötött általános megállapodás híve volt, mely az együttműködést szolgálta a munkás-kamarákon belül, ugyanakkor — hivatkozva az ORSJ arra vonatkozó elutasítására, hogy Zágrábban ilyen megegyezést írjon alá — az újvidéki megállapodás ellen fordult. Ezzel ellentétben a jobboldal, mely kezében tartotta a független szakszervezetek és pilla-

natnyilag a JKP vezetőségének irányítását, helyeselte és elfogadta az újvidéki megállapodást.

A Vajdaságban működő antifrakciós erők a szocialistákkal való általános megállapodás hívei voltak, azonban elfogadták az újvidéki megállapodást is. Mivel pedig a megállapodás egyedüli és egyetlen volt, a rajta levő jelölteket 1927. augusztus közepén megválasztották. Újvidéken 1927. október elején a munkáskamara közgyűlése megválasztotta az igazgató bizottságot, amelyben az ursisták 7, a Független Szakszervezetek 4, míg Jugoszlávia Grafikai Munkásainak Szövetsége 1 szavazatot kapott.

Az együttműködés még az év decemberében megszakadt, mivel az ursisták a hivatalnoki apparátus megválasztása során megszegték a megállapodást. Az említett munkahelyeket mind saját embereik számára kaparintották meg. Gyakorlati szempontból ez azt jelentette, hogy az intézmény munkája az ő kezükben maradt, mert a Kamarát valójában nem a közgyűlés irányította, hanem a hivatali apparátus. Azonban az ursisták önkényének megfékezése kudarcra végződött.

A szkupstinai választási hadjáratban 1927. szeptember 11-étől a kommunistáknak először sikerült Vajdaságban mind a hat választási kerületben kitűzniük a munkások és parasztok forradalmi szövetségének listáját. Bár sem a kommunisták, sem pedig a szocialisták — a várakozásokkal ellentétben — nem jutottak mandátumhoz, mégis az összegyűjtött szavazatok jelentős változást idéztek elő az erők egymás közti viszonyában, ugyanis a szocialisták a kommunistáktól kevesebb szavazatot kaptak.

A polgári pártok és belső áramlataik magatartása a választási kampány folyamán, valamint a választás eredménye még fokozottabban kiélezte a nemzeti viszonyokat. A polgári pártok viszonya és elrendezése, mely a kormány szerb frontját képviselte a HSS-el (Horvát Parasztpárt) szemben, mely már nem volt a kormányban. A választások után a szkupstinán belül a vezető szerb polgári pártok kerültek túlsúlyba, a kormány pedig a kívánt választási eredmény kierőszoakolása érdekében a Népszkupstinát megfosztotta demokratikus jellegétől. A nemzeti viszonyok egyre jobban kiéleződtek, a polgári demokrácia pedig a kisbirtokos és nemzeti színezetű tőke érdekeinek egybehangelolása terén egyre tehetetlenebbé vált. Épp, hogy csak befejeződött a Népszkupstina választási hadjárata, Vajdaságban 1927. november 6-án kezdetét vette a községi és városi szkupstinák választási kampánya. Bár nem volt annyira viharos, mint az előző, mégis a kommunista és szocialista erők mozgalmának szempontjából nagy jelentőséggel bírt. M. Palić megjegyzése alapján kitűnik, hogy RSRS listájáról 184 bizottsági tagot választottak meg 23 helyen, míg a szocialisták közül 121-et 21 helyen.

Szemmel látható volt, hogy a vajdasági kommunista mozgalom túlszárnyalta a szocialista mozgalmat (mely egymás közti erőviszonyaikat is feltételezte). Az egymás közti erők viszonyában bekövetkezett minő-

ségi változást a diktatúra is csak ideiglenesen és látszólag tudta megfékezni. A polgári vezetők vidovdáni alkotmány és a centralisztikus államberendezés körüli bajlódása, valamint a polgári politikai erők sorában bekövetkezett ellentmondások két frontra osztották őket. A HSS (Horvát Parasztpárt) és a Független Demokrata Párt vezetősége úgy döntött, hogy létrehozza a paraszti-demokratikus koalíciót, hogy ezáltal eredményesebben harcoljon a tőkés konkurrencia és a gyorsabb kapitalista fejlődés megvalósítása terén. A koalíciót odaáti frontnak nevezték el. A Népszkupstina adóbizottságában az SDK (Paraszt Demokratikus Koalíció) képviselői összetűzésbe kerültek a szerbiai pártokkal az ország adókötelezettségeinek kiegyenlítésének kérdése körül. A törvény kiegyenlítését követelték. Ugyanakkor ez a kérelem vetette fel Vajdaság helyzetének tisztázását a Királyság keretein belül.

Vajdaság iparának és gazdaságának nagy része külföldi tőke kezében volt. Egyre nyilvánvalóbbá vált, miszerint a nagyszerb állami politika Vajdaság gazdaságát, valamint területeinek egész társadalmi életét idegennek, tőle távolállónak tekinti. Mindez Vajdaság jelentős politikai fejlődéséhez vezetett, és a szerb rétegek egyre fokozódó elégedetlenségét eredményezte a Királyság keretein belül kialakult egyenlőtlenségük és alárendelt helyzetük miatt. Vajdaság mint fogalom fokról-fokra az elégedetlenséggel azonosult, a földreform, az 1925-ben kezdetét vevő kizsákmányoló adókötelezettség következtében előálló mezőgazdasági válság, a lakosság gazdasági kizsákmányolása és a vajdasági szerb és nemszerb polgárság iránt tanúsított politikai bizalmatlanság folytán. Vajdaság leple alatt egy egészen más jellegű pszichológiai-politikai helyzet volt kialakulóban, melynek végső célja volt annak politikai mozgalomává való érlelése.

A polgári politikai erők nemszerb körei jóval előbb felvetették Vajdaság egyenjogúságának kérdését a Királyságban. Az ún. nemszláv kisebbségi pártok — a német, a magyar és a román már 1922 végén és 1923 elején megalakulásuk alkalmával elfogadott programjaikban felismerték e kérdés tisztázásának szükségességét, míg a szerb polgárok számára 1925-től vált döntő fontosságú kérdéssé. Az SDK (Paraszt Demokrata Koalíció) létrejötte híven tükrözte a Királyságban kialakult társadalmi ellentétek mélységét és valódi természetét. Napirendre került a nemzetiségek, illetve az egy kulturális-történelmi és gazdasági egységet alkotó tömegek gazdasági helyzetének megoldása.

Ez volt a nemzetiségi kérdés ipari megnyilvánulása a Királyságban, míg valóságos tartalmát a közép rétegeknek és a munkásosztálynak központi hatalommal, és a tőkével szembeni helyzetének kérdése képezte az új állam minden területén.

Az SDK (Paraszt Demokrata Koalíció) létrehozásával jelentős haladás történt az osztályerők átcsoportosulásában, ugyanis elősegítette a kisbirtokos erők egybegyűjtését a burzsoá demokratikus forradalom elérése érdekében folytatott harcban. Azonban Vajdaságnak az államberendezés-

ben való egyenjogú helyzetéért folytatott harc folyamán a polgári erők között még meglehetősen mély nemzetiségi szakadékok, nézeteltérések jelenlétével kellett számolni. Az „odaáti front” Horvátországban és Vajdaságban a horvát és a szerb kisburzsoázia szövetsége volt, mely ily módon igyekezett megvédeni gazdasági érdekeit és biztosítani egyenjogú részvételét a hatalomban. Ezzel szemben a kisebbségi pártok e szövetségen kívül maradtak. Nézeteltérések jelentkeztek a JKP politikájával szemben is. A párt felfedte a polgári „nemzetiségi” pártok vezetőinek következetlen, megalkuvó politikáját azzal a céllal, hogy a nemzetiségi forradalmi mozgalmak irányába terelje figyelmüket és sugallja az állam megsemmisítésének politikáját, s nem pedig a velük való együttműködést a szövetségért folytatott harcban.

Bár a munkásosztály megbontott erői jelentéktelenek voltak a polgári „nemzetiségi” pártok erőivel szemben, mégis a kommunisták politikai befolyásának erősödése, annak lehetősége, hogy a községi szkupstinák által beavatkozhatnak a munkásrétegek mindennapi életében felmerülő kérdések megoldásában, óriási jelentőséggel bírt.

A hatalom szervei ez idő tájt egyre kíméletlenebbül kezdték üldözni a Független Szakszervezetek szervezeteit, különösképpen Jugoszlávia mezőgazdasági munkásainak szövetségét. Elkezdődött a harc a fennmaradásért, melynek kezdetben sikere is volt, hiszen 1927 szeptemberében a SPRJ 4299 tagot számlált 34 fiókszervezetben.

1927-től még néhány jelentős változás történt az osztályharc fejlődésében. A Független Szakszervezetek erősödésével párhuzamosan, de lehet hogy ennek következményeként, megváltozott a hatalom és az uralkodó osztálynak a munkásvédelmi törvényhozással szembeni gyakorlata is akképp, hogy halogatta kialakítását és megtagadta bevezetését annak, amit már törvényesített. Ezzel tulajdonképpen fokozta a munkásvédelmező törvényhozás jelentősebb határozatainak megsemmisítésére irányuló törekvést, melynek lehangosabb szószólói az iparosok voltak, akik e törvényhozást a gazdasági válság előidézőjének tekintették, illetve a tőkével szembeni konkurrens tehetetlenségük okozóját látták benne. Ellenvetésüket azzal indokolták, hogy az a törvényhozás fejlettebb gazdaságnak felel meg, s nem pedig a jugoszlávnak. Az 1928. év folyamán néhány lépést tettek a munkásvédelmi törvény javítása érdekében. Életbe lépett a munkásmegbízottokról, az állami munkaközvetítő hivatalokról, a kisipari műhelyek munkaidejéről szóló rendelet, valamint a munkanélküliek biztosításáról és segélynyújtásáról szóló rendelet.

A bérmunkások törvényes védelmét szolgáló kötelezettségek, melyek alatt a munkások védelmét biztosító törvény értendő, továbbra sem léptek hatályba, életbeléptetésük külön rendeleteket igényelt. A mezőgazdasági munkások ismét rosszul jártak, mivel a munkanélküliek biztosításából és támogatásáról szóló rendelet rájuk nem vonatkozott. Érdekeiket egyedül csak az a rendelet szolgálta, mely a községi munkaerő alkalmazását kötelezően elsőrendű tényezőnek tekintette, valamint az a

rendelet, mely az egyenlőségi bizottságok létrehozását szabályozta, azzal a céllal, hogy a járási elöljárók helyett, ezek tárgyalják a munkaviszonyból eredő pereket.

A munkásvédelmi törvényhozás szerény, látszólagos javulásával párhuzamosan megerősödött Vajdaságban a Független Szakszervezetek, különösen pedig az SPRJ üldözése. 1928 szeptemberében rendőri határozattal betiltották Jugoszlávia Mezőgazdasági Munkásai Szövetségének működését, melyet a bírósági döntés következtében sem voltak hajlandók visszavonni, bár az érvénytelennek tekintette ezt a határozatot. Ugyanakkor ez idő tájt Vajdaságban az antifrakciós erők hatásos törekvésére figyelhetünk fel, melynek volt a célja, hogy a Pártot valóságos forradalmi élcsapattá tegye és elrekesse Rothermere lordnak a nagy-magyar irredentizmust szorgalmazó akciójától (azzal, hogy a trianoni békeszerződés módosítása útján Vajdaság egy része Magyarországhoz kerüljön vissza), mely nagy hatással volt a vajdasági tömegekre.

Ebből a szempontból jelentős a KPJ 1928 február végén Szabadkán megtartott kerületi gyűlése és az a két írás, amely a *Szervezett Munkás* 1928. évfolyamának két márciusi számában jelent meg. A kerületi gyűlésen a JKP jelentős határozatot fogadott el a párton belüli viszonyokról és a frakciós viszály határozott megszüntetésének szükségességéről. A *Szervezett Munkás* március 11-én és 18-án megjelent számában közölt cikkében a JKP vajdasági része az ún. „odaáti front” és a nemzetiségi kérdés ürügyén nyilatkozott álláspontjáról. Nyíltan kimondták, miszerint a szerbiai terror elleni lelkesítő beszédek nem a munkástömegek érdekeit szolgálják, hanem elősegítik az „odaáti” burzsoázia számára, hogy a munkástömegek támogatásával „igazságosabban” osztozzon a hatalomban. Az „odaáti egyenlőség” nem jelent mást, mint a munkás és paraszttömegek kizsákmányolásának azonos fokú szabadságát és az „odaáti” demokratizmus ugyanaz, mint a szerbiai burzsoázia demokratizmusa, mindkettő a munkástömegek elnyomásával egyenlő. A proletariátus számára mindkettő ellenség, mégpedig osztályellenség...²⁴

A nemzetiségi kérdést taglaló cikk a magyar proletariátus társadalmi helyzetét és a Magyar Párthoz való viszonyát világítja meg. Kihangsúlyozta, hogy a nemzetiségi kérdést a tőkés társadalomban nem lehet megoldani, annál is inkább, mivel a tőkés államok imperialisztikus politikát folytatnak, és mert az imperializmus nemzetiségi jelszavakkal igyekszik a fölvilágosulatlan tömegek figyelmét az égő társadalmi-politikai kérdésekről elterelni.

A nemzetiségi kérdés végleges megoldása csakis a kapitalista-imperialista ellentétek, illetve a tőkés rendszer felszámolásával valósítható meg. Ezek szerint tehát a nemzetiségi elnyomás ellen folytatott harc szorosan összefügg az osztályelnyomás alóli felszabadító harccal. Ilyen szempontból tekintették át a Magyar Párt szerepét is. Kifejtették, hogy míg a párt programjában a nemzetiségi elnyomás ellen agitál, addig gyakorlatban a magyar nagybirtokosok érdekeiért harcol a földreform ellen.

Ezért a magyar proletariátus „nemzetiségi kérdéssel szembeni álláspontja elsősorban a Magyar Párt elleni harcban kell hogy megnyilvánuljon.”²⁵ A tények arra készítetik a magyar proletariátust „hogy vállalva harcoljunk a szerb proletariátussal a gazdasági és kulturális elnyomás ellen.”²⁶ — áll a cikk befejező szakaszában. Ez az álláspont tulajdonképpen válasz volt Rothermere akciójára.²⁷

A Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottsága *nyílt levelet intézett Jugoszlávia Kommunista Pártjának tagságához*, és felhívta őket a frakciós harc gyökeres megszüntetésére, mely annak idején sokban hozzájárult ahhoz, hogy a JKP „a rezsím politikai hanyatlásának idején, mely akkoriban készítette elő a katonai diktatúrát”, valamint az összpolitikai párt, többek között a szociáldemokraták degenerálódását is „nem volt képes a munkástömegek élére állni a tőkés reakció együttes erői ellen folytatott harcban.”²⁸ Egyre világosabbá vált, hogy a *Nyílt levéltől* és utána is a JKP keretén belül kialakult frakció elleni harc valójában a Párton belüli kisbirtokos felfogás és mérce elleni küzdelem volt. A kisbirtokos elem jelentéktelen felismerése a mozgalomban hatékony akcióvá teljesedett és arra irányult, hogy a JKP gyakorlatában minél előbb megszűnjön. A frakciós szakadék elleni harc és az antifrakciós erők győzelme olyan tagságot toborozott, amely a Pártot valóságos forradalmi élcsapattá változtatja. Vajdaságban a kommunisták többsége elfogadta és magáévá tette a *Nyílt levelet* és a JKP és a SKOJ szervezési, valamint ideológiai-politikai erősítése terén hasznosította pártsejtek létrehozásával. Ebben segítségére voltak a JKP és a KB küldöttei, kiképzői, s bár erősödése szerény volt, mégis politikai szempontból óriási jelentőséggel bírt. Sikerral járt a német mezőgazdasági proletariátus Független Szakszervezetekbe való egybegyűjtése is. 1928. június és július folyamán Észak-Bácskában és a Tisza mellékének északi részén a mezőgazdasági munkások béremelésért folytatott sztrájkjairól van tudomásunk. A pártellenes elemek Újvidéken és Szabadkán jelentek meg. A polgári táboron belüli viszonyok egyre jobban kieléződtek. Vajdaság a polgári zugpolitikus összetűzések egyre jelentősebb színterévé vált és pedig gazdasági jelentősége és az államban betöltött fejlettebb politikai környezete folytán. Az SDK többek között a következőket kérte „a szkupstina feloszlását és szabad választások bevezetését az egész országban”.²⁹ Az egyre elfajultabb személyi sértegetések és a küldöttek tettelegesen összetűzése a Népszkupstinában a HSS küldöttek Scjepan és Pavle Radić, valamint Dj. Basariček meggyilkolásához vezetett 1928. június 20-án. Ezt követően július végén egy válságos pillanatban megváltozott a hatalom és az idő tájt sokat emlegették Horvátország „amputálását”. Azonban augusztus elsején Zágrábban az SDK küldöttei elfogadták azt a határozatot, mellyel egy demokratikusabb államformára tartanak igényt.

A Népszkupstinában elkövetett merénylet az SPJ-ben belül alkalmat nyújtott a további összetűzésekre és politikai arculatának valódi megnyilatkozására. *Az ursisták, akik az SPJ 1928 áprilisában megtartott kong-*

resszusán az orsisták fölé kerekedtek a szerbiai front mellett döntöttek, míg az orsisták az „odaátihoz” pártoltak. Az egymás közti nézeteltérések fokozatosan a párt szakadásához vezettek. Vajdaságban az orsisták kialakították körzeti pártvezetőségeiket a már meglévők mellett. Mindez azonban a legyengült szervezet vonaglása volt csupán. 1928 októberében Újvidéken az ursisták megindították a *Munkás Újságot*, melynek tényleges célkitűzése a magyarok urs szervezetekbe, különösképpen pedig a Mezőgazdasági Munkások Országos Szövetségébe történő toborzása, az utóbbi ugyanebben az évben alakult meg. Mialatt a polgári pártok egyre súlyosabb helyzetet idéztek elő a társadalmi viszonyok életében, s mialatt vajúdik a szocialista mozgalom, az idő alatt a JKP rendezte sorait. 1928 októberében megtartották a tartományi értekezletet, majd a JKP IV. kongresszusát. Mindkét összejövetel munkájában a Kommunista Internacionálé hatodik kongresszusának irányvonalát követte.

A tartományi gyűlés elősegítette a frakció elfojtását Újvidéken és Szabadkán, de ugyanakkor felerősítette a kommunisták munkáját a falvakban és városokban, illetve a Független Szakszervezetekben. Ekkor Vajdaságban, Szerémségen kívül, a JKP 76 alapszervezetében, 360 tag volt (26 községi bizottságban és 5 körzetben), Újvidéken, Szabadkán, Nagy-Becsckereken, Zomborban és Pancsován — és a JKP tartományi bizottságában Becsckereken. Fennállt a SKOJ Tartományi Bizottsága is. A kongresszusi dokumentumokban kifejtett általános meggyőződés alapján lényegében sikerült a frakciós erőket megsemmisíteni. A párt élére főleg a munkások soraiból került ki a vezetőség és ezzel magyarázható az erős antifrakciós akció is. Azonban a frakciós összetűzések a Pártban elég súlyosak voltak: „tagságát kétségek gyötrik a Párt stratégiáját, taktikáját és feladatait illetően és veszélyes opportunistá tendenciák észlelhetők soraiban.”³⁰ A kongresszus határozata alapján ezért mindenképp előtt nagy erőfeszítéseket kell tenni a Párt akcióképessége érdekében, hogy ezáltal szervezeten kiépüljön, ideológiai-politikai szempontból megerősödjön, a munkásosztály és az elnyomott tömegeket *polgári harc*-ba gyűjtse a burzsoá reakció ellen (és a Szovjetunió ellen irányult esetleges imperialista háború esetén), valamint hogy megvalósítsa a munkásság és parasztság demokratikus diktatúráját, szovjetek útján, és a munkás-paraszt köztársaság szövetségét a Balkán félszigeten.

Ezért a kongresszus arra kötelezte a JKP-t, „hogy teljes mértékben támogassa a tömegek azon akcióit, melyek a független Horvátország”,³¹ a független Crna Gora, a független és egyesült Macedónia, a független és egyesült Albánia és a független Szlovénia megalakulásához vezetnek. A megjelölt feladatok nem voltak újkeletűek, csak a feladatokat feltételező körülmények voltak valamivel másabbak mint korábban, s így megoldásuk módja is eltért a korábbi gyakorlattól.

Megszületett a határozat, mely szerint a JKP tömegekkel való közvetlen kapcsolatát tovább kell építeni, erősíteni és szélesíteni, a töme-

geket a JKP tevékenységéhez közelebb kell hozni és a tömegek spontán megmozdulásainak élére állva kiszorítani a polgári, nemzeti sovinszti-
kus és megalkuvó oppozíciót a mozgalmak éléről, ezt követően pedig
minél előbb megsemmisíteni a gyökértelen szociális demokrácia minden
árnyalatát, annál is inkább, mert a munkásosztály a baloldal felé haj-
lik. A JKP tevékenysége és hadjárata a proletariátus akcióegységének
megteremtése érdekében és a többi elnyomott réteg esetében is az egész
országra érvényes kell hogy legyen. Éppen ezért „a Pártnak határozot-
tan kell fellépnie a nemzeti csoportosulással szemben, mely megnehezíti
Jugoszlávia különböző nemzeti proletariátusának osztályközösségét, meg
kell szüntetnie a nemzeti elnyomás kihasználását a hatalmon levő bur-
zsoázia részéről és fel kell számolnia az elnyomott nemzetek burzsoá-
ziáját, mely ellentéteket szít a hatalmon levő nemzet és az elnyomottak
munkássága és parasztsága között és ezáltal meggátolja egyesülésüket a
burzsoázia elleni harcban.”³²

A polgári pártok oppozíciós, hatalmi koalíciót támogató soraiban az
alkotmány módosításának kérdése került előtérbe, mely szembehelyez-
kedett a kormány hivatalos, gyakorlati, mindenfajta demokratizmust
mellőző politikájának. A kormány lemondása után 1928. december
30-án, a király 1929. január 6-án feloszlatta a Népszkupstinát, betiltotta
a politikai pártok és szervezetek működését a Független Szakszerveze-
tekkel egyetemben. Az egységes jugoszlávság politikáját hirdette és a
nép érdekeinek közvetlen képviselőjévé nevezte ki magát. *A diktatúra
uralma objektív szakadásokat okozott a kormány rendszerében. Azon-
ban az erősödő forradalmi-demokrata erők még nem voltak együtt, s
nem álltak készen a döntő ütközetre, a munkásosztály javarészt szerve-
zetlen volt, eszmei-politikai szempontból és szervezetség dolgában sem
volt egységes; az „odaáti front” nem támogatta a Királyság megdön-
tését és a polgári ellenzék vezetői sem voltak egységesek és készek a
döntő demokratikus harcra.* A kisbirtokos rétegek már huzamosabb idő
óta a törvényhozás egységesítését kérték a Királyságban. A király ja-
nuár 6-i kiáltványában meg is ígérte az egységes ország egységes tör-
vényhozását az örökölt különbségek helyett. Az egységes törvényhozás
a munkásosztálynak is érdeke volt. Ami a munkásvédelmező törvényho-
zást illeti, alapját a munkások védelméről szóló törvény, a biztosításuk-
ról szóló törvény és a munkafelügyelőségről szóló törvény kellett hogy
képezze, azonban állandóan meggátolták és halasztgatták meghozatalát.
Az ún. „odaáti” vidékeken nem egy a munkaviszonyból eredő kérdést,
sőt más jellegűeket is az osztrák—magyar törvények szellemében tár-
gyaltak. Pillanatnyilag fennállt annak a lehetősége is, hogy a munkás-
védelmi törvényhozás eddigi eredményei is kárba vesznek. Az új poli-
tikai helyzet, mely a diktatúra bevezetésével nyert megfogalmazást meg-
felelő alkalmat nyújtott a kisbirtokos érdekek törvényhozással kapcso-
latos kérelmeinek benyújtására. A kormány el is fogadta a módosítás
javaslatát. Középpontban a munkások védelmezéséről és biztosításáról

szóló törvény volt. A kormány programjának előírása értelmében a munkásvédelemre vonatkozóan és hogy lehetővé tegye a munkások és munkaadók együttműködését.”³³ (Dj. M.)

A támadás célpontja a bér munkások munkaidejének meghatározása a kiskereskedelmi üzletekben és kisipari műhelyekben, amely 1928 májusáig nem volt törvénnyel szabályozva. A munkások védelmét biztosító törvény elvben ugyan nyolcórás munkaidőt határozott meg, azonban ezekben a gazdasági ágakban mindig a pillanatnyi osztályerőviszonyok állása döntött. Az 1928-ban hozott rendelettel megszűnt a bizonytalan-ság, mégpedig azzal a kötelezettséggel, hogy a kereskedő és kisipari műhelyek nyitvatartási ideje azonos kell hogy legyen a bér munkások munkaidejével, az pedig 8 vagy 9 órát tett ki. A kereskedők és kisiparosok hevesen tiltakoztak a rendelet ellen, hiszen megnehezítette a nagytőkével és nagyiparral szembeni fennmaradásukat, és ezért bér munkásaink minél fokozottabb kizsákmányolására törekedtek. A munkások számára a rendelet védelmet jelentett ugyan, de inkább morális vonatkozás-ban, mint gyakorlatilag, ugyanis az illetékes hatalom a szabályok értelmében nem vonhatott felelősségre senkit ilyen esetben, sőt a rendelet sem tartalmazott erre vonatkozó határozatot. 1929 júliusában a kormány újabb rendeletet hozott nyilvánosságra, melyben előírta, miszerint a nyitvatartási idő hosszabb is lehet a bér munkások törvénnyel szabályozott munkaidejénél. Ez valójában azt jelentette, hogy a bér munkás addig dolgozik, amíg a műhelyek nyitva tartanak. A munkabér kérdése az osztályerők tényleges viszonyától függött, vagyis a piac szabad játéknak volt alárendelve, ahol viszont az egyre fokozódó munkanélküliség okozott fejtörést. A rendelet látszatra sokat jelentett a kisiparosok számára, átsegítette őket a gazdasági válságon, lényegében azonban a tőke és burzsóá reakció érdekeit képviselte a demokratikus erők elleni harcban. Ahhoz már nem volt ideje, hogy a kisbirtokos réteget megmentse a rétegeződés jelenségétől, azonban sikerült egybegyűjtenie és a munkásosztály ellen fordítania. És ebben rejlett politikai jelentősége. Kétségtelen, hogy a rendszer és a nagytőke sikerét jelentette az osztályharc folyamán. A munkásvédelmi törvényhozásról később is élénk viták folytak. A kérelmek egyfelől a „gazdaság” mindennemű megterheléstől való mentesítését kérték, ugyanis nincs olyan állapotban, hogy vesztegesség nélkül elbírja a túlterhelést, mely viszont fontos érdekeit károsítaná meg, míg másfelől a biztosítások minden válfajának hatálybaléptetését kérték a fennálló törvények szellemében. A kormány mindkét kérelmet hivatalosan is elfogadta annak ellenére, hogy szemmel láthatóan kizárta egyik a másikat.

A munkások biztosításáról szóló törvényjavalatért folytatott viták még 1930 és 1931 folyamán is tartottak és 1931 decemberében fejeződtek be azzal, hogy meghozták a munkásvédelmi törvény határozatainak megváltoztatásáról szóló törvényt, amely a szülés alkalmával történő segélyjuttatásra vonatkozott. Természetesen lecsökkentették, mégpedig

azzal, hogy súlyosbították azokat a feltételeket, amelyek alapján valaki hozzájuthatott ehhez a segélyhez, egészében azonban nem változtattak a törvényen. A törvény körüli viták nem jártak különösebb eredménnyel, hiszen régi betegségei, gyengeségei továbbra is megmaradtak, ugyanis nem került napirendre a végkimerültség, öregség, halál és a munkanélküliség esetében való biztosítás kérdése. Mivel csökkent a dolgozók száma, a betegség és szerencsétlenség következtében a biztosítás terén növekedett a hiány. A legfontosabb tulajdonképpen, hogy nem is gondoltak egységes biztosítás és öngazgatás bevezetésére, továbbra is több biztosítási „kassza” létezett, továbbra is folytatódott az igazgatóság biztosítási irodákba való kinevezése választások helyett. Mindenesetre a szociális biztosítás nehezebb anyagi helyzetbe került, mint amilyenben kezdetben volt.

A szociális politikát és a népegészséget tárgyaló minisztérium munkájával egyidőben más minisztériumok is beleártották magukat törvényhozó tevékenységük révén a munkaviszonyok és a bér munkások helyzete kérdésének tárgyalásába. Így például az erdészeti és bányászati minisztérium új bányásztörvényt és a munkások és alkalmazottak biztosításáról szóló törvényt hozott, amely azokra vonatkozott, akik azokban a vállalatokban dolgoznak, amelyek a bányásztörvények értelmében tevékenykednek. A közlekedésügyi és szociális politika minisztérium közösen vetette fel a tengerészeti szociális törvényhozás módosításának lehetőségét. A munkaidőről szóló rendelet utáni legjelentősebb kezdeményezés a kereskedelmi és ipari minisztérium nevéhez fűződik a műhelyekről szóló törvény meghozatalával kapcsolatosan. Életbe lépésének fő indítéka a kisipari műhelyek különböző területeken való feltételeinek kiegyenlítődése, mert egyenlőtlenségük egyre komolyabb gazdasági-politikai kérdéssé vált. A törvényt 1931 novemberében hozták meg. Második fejezete a segédekre vonatkozott, vagyis a kisiparban dolgozó bér munkásokra.

A kisipari műhelyekről szóló törvény meghozatala a munkásvédelmi törvényhozás befejező hadjárata volt. A munkaidőről szóló törvény révén sikerült megfékezni a kisiparosokat és a kis- és középkereskedőket, akiket a nagytőke és a válság következtében a proletariátussal egyetemben egyazon kérdés szorongatott. A műhelyekről szóló törvény a munka és a tőke viszonyának rendezéséhez sokkal rosszabb alapot szolgáltatott, mint a munkásvédelemről szóló törvény, melyet látszólag nem bántottak ugyan, annak ellenére sem, hogy minden oldalról heves támadások érték. A legszembeötlőbb különbség a segédekre szóló határozatokra vonatkozott, mely ez esetben szociális békére kényszerítette a tömegeket és ezáltal sikerült megfékezni a proletárok osztályérdekeinek kivívásáért folytatott harcot. A munka és a tőke viszonyainak kapcsolatos törvényhozási tevékenység alkotó tényezőjévé vált az állami gazdasági életbe való beavatkozásának, mely egyébként a válság idején világjelenség volt.

A revízióknak tulajdonképpen olyan politikai szerepet kellett volna

betöltenie, mint a földreformnak 1919—1920 között. A kormánynak valóban sikerült egy pillanatra a proletariátus ellen fordítani a kispolgári tömegek jelentős hányadát a falvakban, városokban. Mindenekelőtt osztálybékére volt szüksége a tőkének, erős szövetségesre a demokratikus kérelmekkel szemben és az állami centralizmus fenntartása érdekében. Ezért tették lehetővé az iparral és kereskedelemmel foglalkozók számára a látszólagos védelmet biztosítottak a hazai és külföldi tőkével szemben. Talán a pillanatnyi siker befolyásának tudható be az 1931-ben hozott alkotmány. A király ezzel igyekezett lecsillapítani a gazdasági válság és a kormány terrorjával szembeni elégedetlenséget. Az újonnan meghozott alkotmány szellemében történtek a népszkupstinai választások, amelyek során a kormánynak csak egy pártja szerepelt.

A munkásvédelmi törvényhozás módosításának osztálycélzatossága az ellenhatás csíráját hordozta magában. A revízió nem akadályozhatta meg a kisiparosok és kiskereskedők rétegeződését, hiszen a kormány más eljárásokkal is egyengette a nagytőke útját az ipar és a mezőgazdaság fejlesztésében. Csak amikor ráeszméltek arra, hogy kiméletlen hatalmak játékszere és amikor bekövetkezett az antikapitalista feleszmélés, akkor vette kezdetét a kisbirtokos antikapitalista mozgalom, melyhez külső tényezők is hozzájárultak. Az ursisták szervezeteinek vezetősége oly módon igyekezett megszervezni a munkásvédelmi törvényhozás módosítása elleni hadjáratát, hogy a munkásosztály ne ismerje fel a kezdeményezés valódi célzatosságát, s hogy ezáltal megakadályozza a munkásosztály esetleges spontán ellenállását. Az urs szervezeteinek vezetője a meglevő törvényes előírások szigorú tiszteletben tartását kérte, mely az adott körülmények közepette helyes osztályálláspont volt.

Elvben határozottan ellenezték a revíziót, míg gyakorlatban együttműködtek a kormánnyal. Szembeötlő volt például, hogy azt a meggyőződést terjesztették, hogy éppen a kormány fog törődni a munkásérdekkel, és első helyen a kommunista akció elleni harcot jelölték meg, és a munkásság szakszervezeti megszervezésének hadjáratát a kulturális-oktató tevékenység érdekében és az állítólagos szigorúan anyagi érdekeik védelmének biztosítását. Az említett feladatok megvalósításának gyakorlatában kiméletlen harc folyt a személyes elsőbbségért. Ebben az ádáz személyes küzdelemben a munkásosztály érdekei a tömegek ámitásának félrevezetésének eszközévé váltak, a funkcionáriusok személyes egymás közti leszámolásához vezetett. Így a január 6-i diktatúrának mindkét szocialista áramlatban akadtak segítői, melyek sokban hozzájárultak az osztálybéke erőszakos bevezetéséhez és megvalósításához. Az osztálybéke fokozott erőszakos bevezetésével kapcsolatban még egy lényeges jelenséggel kell számolnunk. Az 1930-as év első felében éppen a teljes munkásvédelmi törvény revíziójáról folyó nyilvános és titkos viták visszhangjában jöttek létre a Jugoszláv nemzetiségi szakszervezetek (JNRS 1934-ig maradtak fenn), amelyek nyíltan hirdették a kormány-

nyal és a munkaadó szervezetekkel való együttműködést mégpedig az idegen tőkével szemben a nemzeti gazdaság védelmében.

Világossá vált, hogy JNRS tevékenysége a munkásmozgalom elszigetelődését, állami keretekbe történő visszahúzódását jelentette (minden internacionálé ellen). Nyílt osztályegyüttműködésre került sor, ami nem volt egyéb, mint a kisiparosok, a kis- és középkereskedők számára szervezett segélynyújtási akció, melynek fő célkitűzése az volt, hogy a válság közepette is fenntartsák magukat és pedig a proletariátus számlájára. Érdekes jelenség volt, hogy a JNRS felkínálta az egységes jugoszlávság emléket a munkásosztálynak, ellentétben a nagyszerb és az „odaáti” orsisták és ursisták meggyőződésével. A Független Szakszervezetek és kiadói tevékenységük beszüntetésével, mely Vajdaságban magyar nyelvű volt, aktív tagjainak és kommunistáinak fokozott üldözésével a diktatúra erőszakkal meggátolta a munkásosztály forradalmi erőinek erősödését. Vajdaságban a kormány osztályharc elfojtására és a szociális béke megteremtésére irányuló politikája politikailag izolálta a magyar nemzetiségű proletárellenzék és a burzsoázia ideológiai-politikai hatáskörébe vonta. A Független Szakszervezetek beszüntetése nagy csapást jelentett a vajdasági magyar proletariátus számára, ugyanis az osztályharc elfojtásával a nemzetiségi egyenjogúságért folytatott harc is válságba került. Az osztályerők viszonya egy pillanatra a tőke és a burzsoá reakció javára billent. Az osztályerők fejlődésében bekövetkezett változások kedvezőtlenül hatottak a lehetőségek forradalmi változássá való érlelésére. A proletariátus soraiban megerősödtek az akcióegység ellen forduló erők, ugyanakkor a kommunisták többségét kétségek gyötrik a tömegek egységbe tömörítését, vezetését illetően. A JKP vezetősége engesztelhetetlen harcos álláspontra helyezkedett az uralmon levő diktatúra, a szocialista szakszervezetek, különösen pedig az urs-áramlattal szemben. A diktatúra bevezetését az új korszak nyitányának tekintette, mely „a proletariátus hegemoniáért folytatott harca a nemzeti és parasztkérdésben”³⁴, valamint nyílt hadüzenetnek a nagyszerb burzsoázia és monarchiája részéről, mely polgárháború formájában a proletariátus, a parasztság és Jugoszlávia elnyomott népei ellen irányulna”³⁵. Ez igaz is volt. A JKP vezetősége számolt a spontán paraszt- és munkáslázadások lehetőségével, amelyeket a JKP-nak fegyveres harccá kell változtatni. Úgy látta, hogy pillanatnyilag csak fegyveres felkelés útján lehet létrehozni a szovjet hatalmat a munkásosztály és a parasztság akcióegységét. Ezért a kommunistákat illegális szakszervezetek létesítésére, valamint a szocialista mozgalom vezetői elleni harcra ösztönözte, az ún. szociálrendőrök és a polgári ellenzék a munkásosztály és a parasztság forradalmi szövetségének ellenségei ellen.

A JKP vezetősége nem fogta fel a munkásvédelmi törvényhozás valódi értelmét (a Kommunista Internacionálé sem) és nem látta, hogy a revízió pillanatnyi politikai sikere lehetetlenné teszi a tömegek fegyveres felkelését a diktatúrával szemben. A Független Szakszervezetek illega-

litásának megvalósítására irányuló törekvések kudarcot vallottak. A polgári opposzió részére sem volt semmiféle ellenállás még a növekvő nemzetiségi elnyomás következtében sem, sőt ellenkezőleg a magyar kisburzsoázia körében egy jelentős akcióra került sor, amely során hivatalos kijelentéssel igazolta a rezsimmel szembeni hűségét és támogatását, és éppen emiatt a magyar nemzetiségű munkásréteg nagy része még nagyobb zűrzavarba került, ezenkívül hallatlan nyomorban tengődött, munkanélküliségben és megvetésben szenvedett. A kommunisták a rezsim ellen irányuló támadásukban magukra maradtak. Az illegális kommunista szervezet széthullott részben a letartóztatások és belső szakadások, részben pedig a belső összetűzések következtében, melyek az illegális szakszervezetek létrehozásának és a felkelés megszervezésének fő irányvonala körül alakultak ki. E zűrzavar közepette a harcrakész kommunisták tevékenységének eredményei 1930 és 1931 folyamán kivételes teljesítményt jelentettek az illegális szervezet felújításában és a kommunisták körében jelenlevő ún. felszámolási törekvés áthidalásában. Ezek a sikerek nem segítették elő a proletárerők erősödését, hanem a JKP, tömegeket magától elutasító politikáját erősítették.

Az uralkodó nagyszerb burzsoázia mindent megtett annak érdekében, hogy fenntartsa és elmélyítse a munkásosztály meghasonlottságát és elfojtsa a kommunista mozgalmat. A diktatúra államrendszerének fő feladata ennek a politikának következetes megvalósítása. Végeredményben azonban az osztályharc további fejlődésében és az egységes proletárfront a munkásosztály és a középrétegek szövetségének kiépítésében előálló fordulatot a kormány politikája feltételezte. Azzal, hogy csak a szocialista, majd a jugoszláv szakszervezetek működését engedélyezte, melyek vezetői kitartóan ellenezték az egységes proletárfront létrehozását, a diktatúra államrendszere a lehető legjobb utat választotta a munkásosztály egységének megszilárdításában. Objektívan tekintve a tények alakulását, lényegében egységes teret biztosított a munkásosztály egybegyűjtésére, az „egységes” antikommunista munkásszervezetek számára, melyeket később az egységes proletárfront szervezetévé alakítanak a kommunisták. Az egységes proletárfrontért folytatott harc során az egyesült munkásszervezetek kérdését a diktatúra levette napirendről.

Az általános és mély gazdasági válság, mely éppen ez idő tájt éreztette hatását, igazolta miszerint a fejlett kapitalizmus imperialista törekvései meggátolták az egész társadalmi fejlődést s főleg a termelők és a hazai piac fejlődését a fejletlen jugoszláv tőkés társadalomban. Jugoszláviában a gazdasági válság idején felmerülő kérdések középpontjában a tőkés válság minden jegyét magán hordozó „agrárkrízis volt”, „mely nemcsak a gazdaság szempontjából jelentett problémát, hanem a falu és város társadalmi viszonyait is mélyen érintette”.⁹⁶

A nemzetközi gabonapiacra előálló egyre inkább fokozódó versengés következtében a jugoszláv búza értékesítése egyre problematikusabbá vált. A gabonafélék árcsökkenése arra készítette a parasztokat, hogy

többet termeljenek és úgy pótolják veszteségeiket. Törekvésük azonban hiábavalónak bizonyult. A megnövekedett termelés méginkább lenyomta az árakat, s ily módon csökkent a mezőgazdasági termelők bevétele. Az állattenyésztés csökkenése közvetlen kapcsolatban volt ezzel a jelenséggel. A mezőgazdasági termelők vásárlóképesége a minimumra csökkent, azonban az adók, a pótdók és kötelezettségek megmaradtak, ezzel szemben az ipari termékek árai enyhébb csökkenést mutatott a mezőgazdasági termékek ára csökkenésével. Ugyanakkor fennakadás jelentkezett az iparban, a kézműiparban és a kereskedelemben is. A munkanélküliség egyre nagyobb méreteket öltött városban, faluban egyaránt, mivel „a falusi munkaerő inváziója... sok dolgozót kiszorított”.³⁷ A falusi középbirtokosok családtagjaikkal dolgoztattak, a termelést pedig olyan ágakra terjesztették ki, melyek kevesebb munkaerőt igényelnek, másfelől különösen a nagy gazdaságokban terjedt a mezőgazdasági gépek alkalmazása.

Az SHS Királyságban, valamint Jugoszláviában a kapitalizmus és a tőkés társadalom fejlődése sokban függött a földreform kérdésének megoldásától, mert a parasztság mint a lakosság legnagyobb számú csoportja számára lehetőség nyílt jelentősebb helyzet kivívására a társadalmi viszonyok és a politikai élet vonatkozásában. Erre nagy szükség volt a társadalomfejlődés szempontjából, mégsem valósították meg. A földreform gyakorlati megvalósítását korlátolt burzsoá-demokratikus jellege akadályozta. A parasztság rétegének támogatása érdekében a következő intézkedéseket fogantatosították: megalapították a Privilegizált Agrárbankot, a Privilegizált Kiveli Társaságot (a kivitelre szánt gabonafélék engedélyes áron történő felvásárlása, világviszonylatban is magasabb áron) meghozták a földművesek védelméről szóló törvényt, mellyel bevezették az adósságok moratóriumát. Mindez azonban még fokozottabb mértékben hozzájárult a kapitalista viszonyok erősödéséhez falun és általában lehetővé tette a tőkés mezőgazdasági birtok fejlődését, illetve a kis- és középgazdaságok hanyatlását. Az árak csökkenése a pénznélküliség messzeható következményekkel járt a gazdasági és politikai haladás szempontjából. Fokozódott a parasztság és a kisiparosok túlterheltsége. A lakosság folytonos növekedése jelentős mértékben felgyorsította a vagyoni rétegeződést mind falun, mind városban. 1929—1931-ig terjedő időszak a fordulat időszaka volt a jugoszláv burzsoátársadalom fejlődésében, ugyanis a nagy gazdasági válság következtében széthullott a liberális kapitalizmus rendszere és „új fejlődési fázisába lépett, melyet az állami kapitalizmus szektorának kibővítése, a magántőke és állami tőke együttműködése, a kapitalizmusnak monopol, magán, állami és vegyes szervezete jellemezett.

Mindez Vajdaságban a nemzeti nézeteltérések vonatkozásában jutott kifejezésre, melyek természetüknél fogva a nemzetközi viszonyok, nevezetesen a Magyarországról érkező békeszerződés, illetve az államhatárok revíziójának követelése, valamint a német és általában az eu-

rópai fasizmus térhódításának hatása alatt voltak. A nemzetiségek, elsősorban a magyarok társadalmi szervezeteinek tevékenységét azzal igyekeztek megfékezni, hogy nem engedélyezték előadások és egyéb manifesztációk anyanyelvű megtartását, s ennek viszont az lett a következménye, hogy egyes egyesületek felhagytak munkájukkal. Fokozódott az oktatás és hatalom szerveiben dolgozó hivatalnokokkal szembeni nyomás, akik nem beszélték jól az „állami” nyelvet, s ezért áthelyezték, menesztették őket stb.

Közben pedig a nagy gazdasági válság gyorsan és mélyrehatóan tette hatásképtelenné a kormánynak a társadalmi és gazdasági válság legsúlyosabb következményeinek elfojtására és leküzdésére irányuló intézkedéseit.

Fordította *Agoston-Pribilla Valéria*

Jegyzetek

1. Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Munkásmozgalmi Intézet, Belgrád, 1963.; A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1963.
2. Pero Morača: Istorija Saveza komunista Jugoslavije (rövid áttekintés), Rad Kiadó, Belgrád, 1966.; Pero Morača, dr Dušan Bilandžić, dr Stanislav Stojanović: Istorija Saveza komunista Jugoslavije, rövid áttekintés, Rad Kiadó, Belgrád, 1976.
3. A vajdasági forradalmi munkásmozgalom fejlődésének rövid áttekintése 1870—1950. Újvidék, 1969.
4. Predlog koncepcije sadržaja i rada na istoriji Saveza komunista, Savremenost, 1975/5. szám, Újvidék. Az eddig megjelent irodalom áttekintése: Istoriografija o radničkom pokretu u Vojvodini u godinama između I i II svetskog rata, a Vajdasági Történészek Egyesületének Évkönyve, Újvidék, 1975. 157. old.; Studijski projekat Istorije Saveza komunista Vojvodine, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Történelmi Intézete TMASZ, Újvidék, 1976. 3—17. old., Dosadašnji istoriografski rezultati i problemi daljih istraživanja című fejezet.
5. V. I. Lenjin: Izabrana dela (16 kötet), Kultura Kiadó, Belgrád, 1960. 9. kötet, 230. old.
6. Đorđe Milanović: Marksova, Engelsova i Lenjinova strategija i taktika klasne borbe i razvoj klasnih snaga u Vojvodini u vremenu od 1929. do 1941. godine, a Vajdasági Történészek Egyesületének Évkönyve, Újvidék, 1975. 129—139. old.: Jedinstveni proleterski front i savez sa srednjim slojevima (seljaštvom), és a Nova zakonitost u razvoju klasne borbe című fejezetek. Lásd még a Létünk 1973/1. számában megjelent Történetírásunk mozzanata című írást.
7. V. I. Lenjin: Izabrana dela (16 kötet), lásd a 9. kötet 236—237. lapján.
8. Uo. 11. kötet 361. old.
9. Uo. 13. kötet 478—479. old.
10. Josip Broz Tito: Govori i članci III. kötet, Naprijed Kiadó, Zágráb, 1959. 324. old.

11. Proleter 1929—1942. Belgrád, 1968. 762. és 763. old.
12. Komunist, 1. szám, 1946. októbere, 78. old.
13. Proleter 1929—1942. 764. old.
14. Vajdasági Szocialista Forradalmi Múzeum (MSRV), 1191-es irattári szám.
15. J. B. Tito: Govori i članci, III. kötet, 126. old.
16. Uo. 130. old.
17. Uo. 128—129. old.
18. A JKP Történelmi Levéltára, II. kötet; Kongresi i konferencije KPJ 1919—1937. Belgrád, 1949. 66. és 73. old.
19. Uo. 421. old.
20. Uo. 71. old.
21. Uo. 107. old.
22. Uo. 111. old.
23. Uo. 118. old.
24. Szervezett Munkás, Szabadka, 11. szám. 1928. március, 11. old. A prekói front c. írás.
25. Uo. 12. szám 1928. március 18., 1. old. A nemzetiségi kérdés c. írás.
26. Uo.
27. Az eddigi feljegyzésekben, melyek a JKP proletárfront és népfront mozgalom megszervezésére irányuló harcáról tudósítanak Vajdaságban, igyekeztem a magyar proletariátus Független Szakszervezetekbe és a Pártba (mely ez idő tájt Jugoszlávia felszámolásának politikáját folytatja) tömörülésére rámutatni. Az a következtetés merült fel, miszerint ez a politika vontá be a forradalmi mozgalomba a magyar proletariátust. A vonatkozó irodalom: Izgradnja saveza radničke klase i seljaštva u Vojvodini od 1929. do 1941., Jugoslovenski istorijski časopis, 1974/1—2. szám, 170. és 179. old.; Marksova, Engelseva i Lenjinova strategija i taktika klasne borbe i razvoj klasnih snaga u Vojvodini u vremenu od 1929. do 1941. godine, a Vajdasági Történészek Egyesületének Évkönyve, Újvidék, 1975. 140. és 149. old.; A munkásosztály és a parasztság szövetségének kialakítása Vajdaságban 1929 és 1941 között, Létünk, Újvidék, 1975/1. szám, 34. és 44. old. Az igazságos földreform, a munkásosztály anyagi és politikai helyzetének jobb feltételei, s ezzel egyetemben a nemzetiségi jogok is vonzóbb erőt képviseltek. A Független szakszervezetek bizonyos nemzeti szabadságot biztosítottak a magyar munkásosztály, különösen pedig a mezőgazdaságban dolgozó proletariátus részére és ezáltal lehetővé tették az igazságos földreformért folytatott harcuk megszervezését. Mindez döntően befolyásolta a magyar proletariátus Független Szakszervezetekbe való tömörülését.
28. A JKP Történelmi Levéltára, II. kötet, 448. old.
29. Nada Jovanović: Politički sukobi u Jugoslaviji 1925—1928. Rad Kiadó, Belgrád, 1974., 258. old.
30. Uo. 157. old.
31. Uo. 162—163. old.
32. Uo. 163—164. old.
33. Politika, Belgrád, 1929. III. 22. 1—2. old.
34. Filip Filipović: Izabrani spisi, II. kötet, Belgrád, 1963. 496. old.
35. Proleter, 1929—1942. 1. old.

36. N. Vučo: Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930—1934., Belgrád, 1968. előszó.
37. Uo. 219. old.
38. Uo. 76., 88., 94., 121—124. és 255. old.
39. Dr. Mija Mirković: Ekonomska struktura Jugoslavije 1918—1941., Zágóráb, 1952. 45. old.

Szimpozion

A POLITIKAI TUDOMÁNYOK MŰVELŐINEK ORSZÁGOS TANÁCSKOZÁSA

Az év első hónapjában, 13-ától 15-éig, Belgrádban három napon át értekeztek politikai rendszerünk időszerű kérdéseiről az ország politológusai. A seregszemle zárórészeiben a köztársasági és Tartományi Politológus Egyesületek küldöttei megtartották a Jugoszláv Politológus Egyesületek Szövetségének III. tisztújító kongresszusát, ezért is szerepelt a tudományos tanácskozáson a két főtéma egyikeként a politikai tudományok helyzetének, fejlettségének és eredményeinek felmérése országos viszonylatban és a JPESZ egyesületein belül is.

Mégis, a központi kérdés a szocialista öngazgatású demokrácia politikai rendszere időszerű kérdéseinek megvitatása volt. A vitát Edvard Kardelj elvtárs ismert tanulmányának nemcsak figyelembe vétele, de az általa felvetett lehetőségek és az irántuk támasztott elvárások körvonalazása jellemezte.

A tudományos tanácskozáson még két kérdést vitattak meg bizottsági munkában, kerekasztal beszélgetés keretében: A felelősség elve, különös tekintettel a küldöttrendszerre és A kommuna helye és szerepe a szocialista öngazgatású demokrácia politikai rendszerében.

Kétségtelen, hogy a politikai tudományok művelése egészében véve és országos viszonylatban jelentős eredményeket hozott. Mégis, művelőik nem kis hányadára jellemző még mindig a JKSZ X. kongresszusán elhangzott, a társadalomtudományok egészére vonatkozó bíráló megállapítás, nevezetesen, hogy sekélyes akademizmusukban a meglévő helyzet magyarázásával foglalkoznak, s nem rendelkeznek kellő alkotó erővel a meglévő túlhaladására, a tudományos meglátás jövőbemutató eredményeinek létrehozására. Mostani társadalmi helyzetünk, amikor a társadalmi viszonyaink egészének továbbfejlesztése érdekében a már kialakult öngazgatási viszonyok megkövetelik a politikai rendszer továbbfejlesztését, a politikai tudományok művelői számára nagy kihívást jelent, de egyben lehetőséget is a politikai tudományok affirmálására.

A sok kérdés közül, amelyet az előterjesztett beszámolók és a tanács-

kozás vitája tárgyalt csak két kérdéskörre utalunk. Az egyik az érdekek pluralizmusa és a pluralizmus általában, amit a nemzetközi munkásmozgalom csak lassan körvonalazott mindeddig. Valójában az öngazgatás ad alkalmat, hogy teljes tartalmában és jelentőségében határozza meg e fogalmat a proletariátus diktatúrája szemszögéből. Nem az a kérdés: vajon létezik-e az érdekek és társadalmi erők pluralizmusa a szocializmusban? A helyes kérdésfelvetés: milyen pluralizmus fejezi ki a társadalmi átlakulást, és van összhangban a proletárdiktatúra politikai rendszerének haladást jelentő fejlődésével, elhatárolva ezt a fejlődést az etatista monizmustól, de a parlamentáris pluralizmustól is.

A tudományos értekezlet másik jelentős kérdése az érdek társadalmi tartalmi meghatározása és az érdek kifejezőjének és hordozójának körvonalazása volt. Mert beszélünk róla és létezik: egyéni érdek, csoport-érdek, közös érdek, általános társadalmi érdek, és nem mindegy ki ezeknek az érdekeknek a tényleges, vagy látszólagos hordozója. Még kevésbé mellékes, hogyan és milyen tényező fogalmazza meg a tényleges vagy vélt érdekeket. Különösen jelentős kérdés a Kommunista Szövetség szerepe az érdekek nemcsak tudatosításában és körvonalazásában, de azok összehangolásában, az érdekek szintézise kialakításában szocialista öngazgatásunk társadalmi gyakorlatában.

Folyóiratunk e számában a jelentős tudományos értekezleten felvetett kérdések érzékeltetéseként két közismert politológus munkáját közöljük: dr. Jovan Đorđević akadémikus munkáját, akit a III. kongresszus újra a JPESZ elnökévé választott és a szerbiai köztársasági egyesület elnökének, dr. Najdan Pašić professzornak a munkáját.

R. L.

A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁS POLITIKAI RENDSZERÉNEK VÁZLATA ÉS IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Jugoszlávia politikai rendszerének a kialakítására és fejlődésére két, viszonylag eredeti és mindenképpen egyedi vonás jellemző: egyrészt az, hogy kifejezésre juttatta és garantálta szocialista forradalmunk folyamatosságát, amely egy sajátos térben és időben, meghatározott nemzetközi helyzetben — az elnyomott osztályok, rétegek, népek és nemzetiségek önmegvalósításáért és érvényesüléséért folyó kiélezett osztályharc időszakában — jött létre és teljesedett ki, másrészt pedig az, hogy önálló és szerves része a világnak, mert közvetlenül kifejeződtek benne és manapság is felszínre kerülnek általános értelemben a világ ellentmondásai, válságai és dilemmái.

A korunk társadalmainak különböző szféráira és területeire jellemző megállapodottság és válságok nem kérdőjelezhetik meg annak lehetőségét, hogy meghatározott tervszerűséggel ki lehet lábalni ebből az állapotból. Korunk szellemisége — a filozófiától a politikáig, a kultúráig és a pszichológiáig — igazolja azt a marxi felfogást, miszerint az emberi társadalom a változások és a továbbfejlődés által marad fenn, és hogy kiteljesedésében nem őrzi és tartósítja a régi formákat, hanem túlhaladja önmagát, mert a társadalom, különösen a szocialista, mindig is magában hordozza a megújulás, a jobb megoldás keresésének lehetőségét. Ahogyan Einstein mondta, valójában egy *nagy építkezés*, amire sor kerülhet, és kell hogy sor kerüljön a szocialista forradalmat követő szocializmusban.

Az új társadalmi intézmények kialakításának legfontosabb hordozói, mindenekelőtt a szocialista társadalomban, az egyesített és szervezett népi erők, elsősorban a munkásosztály és más dolgozók. Az általános eszmei irányvétel hordozója maga az öngazgatás.

A fentiekben elmondottak arra utalnak, hogy az ilyen társadalom, az önmagához hű szocialista társadalom állandóan keresi, de lehetővé is teszi a megújulás folyamatát. Az öngazgatás egy történelmileg új képződmény, ami történelmileg és társadalmilag azon az elképzelésen alapul, hogy nem egy olyan zárt rendszer, amely önmagát „tökéletes” és

„befejezett társadalommá” alakíthatja. Megnyilvánulási formája az elkerülhetetlenül jelentkező egyoldalúság és a múlt által feltételezett elmaradottság állandó túlhaladása. Az öngazgatás lényege abban rejlik, hogy nem alkalmazzák, hanem megvalósul.

Hazánk korszerű eszmei-politikai törekvéseinek azzal kell egyetemes jelentőségűvé válniuk, hogy elméletileg kialakítjuk és politikai tartalommal telítjük a szocialista öngazgatás politikai rendszerének vázlatát és ügyelünk arra, hogy ne egy társadalmi-gazdasági valóság, illetve gyakorlat rajzolódjon ki benne, hanem hogy a politikai rendszer alkalmassága céljából minél ésszerűbbé váljon, hogy ténylegesen is olyan értelemben legyen rendszer, mint az összes nagy társadalmi rendszerek egészen napjainkig.

A szocialista forradalmat megvalósított, vagy a szocializmus építésére határozottan törekvő országokban a demokráciát, a politikai rendszer formájaként sohasem vonták kétségbe, de bevezetése és értékelése viszonylag új megállapításokhoz vezetett. Ezek közé tartozik az a nézet is, hogy a demokrácia logikus és elkerülhetetlen következménye a kapitalista viszonyok és intézmények felszámolásának. A demokráciának úgyszólván *természetszerűleg* kellene következnie a szocializmusnak mint hierarchiától mentes és politikailag felszabadult társadalomnak a lényegéből. Egy másik elképzelés viszont egyenlőséjlet tesz a demokrácia és a szocialista forradalomban kialakult, illetve a burzsoá parlamentarizmus modelljét megváltoztató intézmények közé. Így a szovjet államhatalmi rendszert kiegyenlíti (pl. Sztálin és mások) a „reális demokráciával”.

Az öngazgatás társadalmi és politikai értelemben a munkásosztálynak a társadalomban vezető szerepet biztosít és kifejezésre juttatja egyedi és általános határozatait és irányvételét. Ilyen értelemben nem más, mint a népek demokratikus önrendelkezési elvének folytatása és túlhaladása: a munkásosztály szuverenitásaként már önmagában is századunk radikálisan demokratikus eszméje.

Az államigazgatási intézményeket áthatva és a társadalmi döntéshozatal minden szintjén megvalósulva az öngazgatás sajátos, belső viszonyai és formája alapján demokratikus politikai rendszer kialakítására törekszik. Az ilyen politikai rendszerben a tartalom és a forma egysége oly módon valósul meg, hogy a demokratikus társadalmi szerkezetből következik a szocialista öngazgatás politikai rendszerének demokrátiakussága.

Jugoszláviában a forradalom idején, amikor a néphatalom új intézményei és szervei fokozatosan kialakultak, nem távolodtak el a szocializmus és a demokrácia viszonyának általánosan elfogadott marxista elképzelésétől. A néphatalom szervezetében némileg kifejezésre jutó formális demokratizmus mellett a demokrácia nem csak a népfelszabadító bizottságokban jutott érvényre, hanem a forradalom által feltárt új osztályviszonyokban is: ezeknek a szervezeteknek az osztály- és népi jellegé-

ben, illetve összetételében; az új hatalmi szervek közvetlenül demokratikus és öngazgatási jellegében; a közvélemény egyetértésében és támogatásában, a szocializmus építésében, egy olyan társadalomban, amelyben a dolgozók és a tömegek megszerzik a társadalomirányítás eszközeit.

Az ország gazdasági fejlődése, a munkásosztály növekedése, a szocialista tudat és a kultúra új elemeinek társadalmi méretű elterjedése, s ezentúl a régi és az újonnan kialakult bürokrácia elleni küzdelem, a munkásosztály élcsapatának — különösen vezető köreinek — a politikai és erkölcsi egysége radikális társadalmi és politikai változásokhoz vezetett. Ezekre az 1946-ban meghozott első alkotmányt követően került sor, 1948 utáni felgyorsulásuk pedig az öngazgatás bevezetését tette lehetővé. Az eltelt időszakban a JKSZ V. és VI. kongresszusának határozatai, az 1950-es törvényhozás, az 1953-as alkotmányerejű törvény és az 1963-as alkotmány alapján létrejött társadalmi változások a demokráciához való hűségnek a jegyében és a szocializmus politikai rendszerének, a szocialista demokráciának a kialakítása tudatában mentek végbe. Az öngazgatásnak a gazdasági szervezetekben és az élet más szféráiban való kifejezésre jutása, de mindenekelőtt a deatizáció folyamatának megerősödése és a kommunális rendszer fejlődése jelentette a következő lépést a szocializmus és a demokrácia összekapcsolódása felé. Egy új típusú demokráciának, a demokratikus szocialista öngazgatásnak, illetve az öngazgatáson alapuló szocialista demokráciának a feltételeit és intézményeit kellett létrehozni.

A Kommunista Szövetség kongresszusának előkészítése és Edvard Kardelj tanulmánya tette lehetővé, hogy a szocializmus és a demokrácia szerves kapcsolatát ne csak öngazgatási alapokra helyezzük, hanem hogy az alkotó jellegű marxista gondolkodás és a szabad bíráló és elkötelezett viták eredményeképp kialakítsuk a szocialista öngazgatás már fejlett politikai rendszerének koncepcióját, és hogy ez hozzájáruljon társadalmunk új stratégiájának a kifejlődéséhez, különös tekintettel a Kommunista Szövetség szerepére. Az előttünk álló időszakban ennek az elképzelésnek élő és hatékony politikai rendszerként kell megelevenednie, amely majd felöleli mindazokat az erőket és intézményeket, amelyek saját létezésük, fejlődésük és haladásuk biztosítékát a szocializmusban és általában a szabadság, az alkotótevékenység és a demokratizmus viszonyai között látják.

Az új eszmék, de különösen a Kardelj tanulmány és a JKSZ Elnökségének Határozatai által kiváltott visszhang arra utal, hogy hazánkban megvoltak a feltételei ennek az új közösségi tudatnak a dolgozók és a kommunisták körében, valamint annak, hogy összehangoljuk és egymást kölcsönösen kiegészítővé tegyük öngazgatási alapon intézményesített társadalmi-gazdasági struktúránkat (amelyet az 1974-es alkotmány és a nemrégiben meghozott A társult munkáról szóló törvény tartalmaz) és politikai rendszerünket, hogy ezentúl ehhez hasonló viszony alakuljon

ki a gazdaság és a politika között az érvényesülésért folyó harc összetűzéseinek elkerülése végett.

Emellett az öngazgatású szocialista demokrácia elmélete tartalmazza a politikai rendszerünkkel kapcsolatos állásfoglalásokat is.

A központi irányítású szocializmus elmélete a monolit társadalom eszméjén alapul, amiből a politikai rendszer egyöntetűségének elve is következik. Mivel ez az elmélet magában foglalja az abszolutizmus lehetőségét, ezáltal nem tartozik a demokrácia szférájába. A polgári demokrácia bevezette ugyan a pluralizmus eszméjét, de az nem valósult meg a társadalomnak azzal a piaccal való kiegyenlítésével, amely a termelőeszközökkel és az áruval rendelkezők szférája. Más vonalon ez a pluralizmus a politikai pártok pluralizmusában, illetve a politikai küzdőtérnek egy pártharcoktól terhes arénájává válásában fejeződik ki. A munkásosztály politikai öntudatosodása és szociális mozgalmak fejlődése korlátozta ennek a látszólagos pluralizmusnak a polgári gyakorlatát.

Az öngazgatásnak a társultmunka-szervezetekre és más szervezeti egységekre való kiterjesztése egyben egy társadalmi, gazdasági és funkcionális pluralizmus megvalósulásának a kifejeződése is. Ez a pluralizmus munkásosztályunk, dolgozóink, népeink és nemzetiségeink legkülönbözőbb szükségleteit, vágyait és törekvéseit fejezi ki. Már azáltal, hogy nem akadályozza kibontakozásukat, demokratikus. Ez a demokrácia az öngazgatású jugoszláv társadalom egyedi és általános érdekeinek hordozója, mert a munkásosztály társult minden más dolgozó réteggel.

Ez az öngazgatási pluralizmus (a társultmunka-szervezetek és más tényezők útján) és az öngazgatási érdekek pluralitása (a széles körű öngazgatási jogokból és döntéshozatalból következően) elkerülhetetlenül egy új, demokratikus társadalmi-politikai rendszerhez, a szocialista öngazgatás rendszeréhez vezet.

Ennek a rendszernek a demokratizmusa tükröződik mind a szocialista közösség öngazgatási struktúrájához és viszonyaihoz való szerves kötődésében, mind abban, hogy lehetőséget nyújt az öngazgatás alanyainak autonómiára és önrendelkezésre, tárgyalásra és összehangolódásra, az integrációs törekvések kibontakozására és az önellenőrzésre, valamint a társadalmi és politikai egység elemeinek meghatározására, az általános és közös érdekek kialakítására.

Az öngazgatás politikai rendszerének lényeges vonása, hogy közvetlenül és nyíltan — a különböző vitákban és megbeszéléseken, a döntéshozatal és egyezkedés színhelyén — juttatja kifejezésre az érdekeket. Nem kendőzi el és alakítja át őket, mint a többpártrendszerű társadalmakban. Ezzel nyeri meg magának a széles néprétegek támogatását, illetve biztosítja a társadalom tevékeny erőinek általános egyetértését, mert az öngazgatású pluralista demokrácia egyetértés nélkül képtelen biztosítani mind a demokráciát, mind a saját hatékonyságát.

Az öngazgatás politikai rendszerének megvalósítása érdekében körül kell határolni távlatait, amelyek ténylegesen abból a társadalmi közegből következnek, ahol az öngazgatás megvalósul, valamint a munkássztaály és a többi szocialista erő képességeiből. De ezek a távlatok meghatározott elméleti viszonyulást és feladatkijelölést igényelnek a politikának, a politikai rendszernek az általános elfogadása és megvalósítása érdekében. Ezen a téren a következő feladatok adódnak:

1. *Az állam és az öngazgatás ellentéte és összefonódása szocialista társadalmunkban.* Elvileg az öngazgatás politikai rendszere nem az állam és az öngazgatás kettősségén, sem pedig a hagyományos értelemben vett államnak az öngazgatást védelmező szocialista állammá való átalakításán alapul. Ennek a két területnek a viszonya — a politikai rendszer kialakulása és ezek fejlettségi foka — az anyagi és kulturális fejlődéstől és az öngazgatású társadalmi és politikai struktúra sikerességétől függ. Az említett két szféra közt mindig kölcsönhatások érvényesülnek, függetlenül a szükségszerű összetartozástól és ellentmondásoktól, az önállóságtól és a komplementaritástól. Bár az állam még mindig az öngazgatás létezésének, kiterjedésének és megerősödésének egyik legfontosabb feltétele, hatalmi rendszerként, társadalmi viszonyokat szabályozó rendszerként és ideológiai eszközként egyre inkább a munkássztaály korlátozott és öngazgatásilag feltételezett hatalmának és befolyásának társadalmisított szférájává kell átalakulnia.

Nem „szocialista állam” olyan értelemben, hogy a szocialista társadalom általános és a priori törvényes képviselője. Lényegében véve régi polgári állam, a hatalom elidegenült szervezete, amely él nemcsak a kényszer, hanem az erőszak alkalmazásának a lehetőségével is. Az öngazgatás politikai rendszerében ezért elhalásra van ítélve. Ezt az elhalást az öngazgatás társadalmi-politikai viszonyainak létezése és hatása teszi lehetővé, mert elvben mentesek a dominációtól és erőszaktól, de ez nem jelenti, hogy a kényszertől is (ezek nem azonos fogalmak, bár gyakran fordulnak elő együtt).

Hazánkban a társadalmi-politikai szervezetek, különösen pedig a JKSZ eredetisége és korszerűsége a hagyományos gondolkodásmódtól való eltávolodásban rejtezik, miszerint a szocializmus eredményessége annak a hálózatnak a sűrűségétől függ, amely a társadalom és a politikai hatalom viszonyát ellenőrzi és a legkülönbözőbb, a társadalmi szükségletek kielégítésére irányuló követeléseket veszi számba. Túlságosan sokat éltünk olyan államban, amely gyámkodott a társadalom felett, hogy ezekben a fogalmakban és a dolgozók jelentős részének magatartásában végbement változások mellékesek lehetnének az állam, a szocializmus és az öngazgatás közvetlen kapcsolatának megvitatásakor. A szocializmusnak nem célja egy jobb és haladóbb államot létrehozni, amely biztosabb alapokra helyezve és minden szempontból sokoldalúan elégítené ki a szükségleteket. Feladata és lényege abban van, hogy a szocializmus talaján kísérli meg azoknak az intézményeknek, elveknek és fogalmak-

nak a kialakítását, amelyek alapján a dolgozók önmaguk felkészülhetnek a saját, és ezáltal a társadalmi problémák megoldására, szükségletek kielégítésére.

2. *Az államszervezet és a társadalmi-politikai képződmény átszervezése.* Az öngazgatás politikai rendszerében az állam állandó változásnak és szerkezeti átalakulásoknak van kitéve. Bár lényeges, de mégsem elég csupán leépíteni a központi hatalmi és igazgatási szerveket; ez csak az átszervezés egyik legfontosabb feltétele, annál is inkább, mert ez az öngazgatás területi egységeit (a községet, a várost, néhol pedig részben az egész régiót) erősíti.

Az állam lényegbevágó átalakulásához mélyebb és messzemenőbb folyamatokra van szükség, amelyek az öngazgatás lényegéből következnek, abból ahogyan a tömegek kisajátítják maguknak nemcsak a politikai államot, hanem magát a közéletet is. A pluralista szerkezetű szocialista társadalomnak ilyen sajátos folyamatokra van szüksége az egyedi és általános érdekek rétegzéséhez, ami azontúl, hogy valószerűvé teszi az önállóság és a szabadság elvét, még lehetővé teszi az egyoldalúság és a szürkesség, a szükségszerű apparatúsz elkerülhetetlen működési zavarainak a kiküszöbölését is.

Az öngazgatás politikai rendszerének megvalósítása megköveteli annak az álláspontnak a feladását, amely még mindig az államhatalom megújulásának forrása, és az egyöntetűséget teszi meg az egyenlőség, az egység garanciájává.

Ennek az új öngazgatási pluralizmusnak sajátos támaszai a plurális és független tájékoztatási rendszer, a fejlett és szabad hírközlési hálózat, amelyek nemcsak „a hatalom és a tömeg” között kell hogy közvetítsenek, hanem a szocializmusnak mint öngazgatási rendszernek és szervezetnek az összes tényezője, tehát az „egyszerű emberek” között is. Nem csupán a döntéshozatal központjaiban, a városokban kell jelen lenniük, hanem „a periférián”, a falvakban is. Az öngazgatású pluralista szocializmusnak és politikai rendszerének serkentőleg kell hatnia és lehetővé kell tennie a társadalmi kísérletezés széles körű folyamatait, amelyeknek hordozói szeretnének jobban, biztonságosabban, humánusabban élni és mind személyes, mind közös ügyeiket a maguk felelősségére megoldani. Ilyen értelemben külön figyelmet kell szentelni a helyi és érdekközösségek, az öngazgatási kommuna, illetve a társadalmi-politikai szervezetek decentralizált egységei elméletének és gyakorlatának.

Az öngazgatás következetes megvalósítása szükségessé teszi az öngazgatásnak a hétköznapi életre való kiterjesztését is. A társadalmi öngazgatásnak ez a legáltalánosabb formája egyben a széles körű kulturális mozgósítás eszköze is, amely nélkül az öngazgatás nem juthat el mindenüvé.

3. *Lehetővé tenni az emberi szabadság és méltóság kiteljesedését, és teret engedni az egyéni és csoportos kezdeményezésnek.* A szocialista társadalmak közléte nemcsak az egyes szocialista országok, így hazánk

anyagi és kulturális helyzete következtében egyoldalú és szegényes, hanem egyrészt a központok és az állam kultuszának hatására, másrészt pedig az öngazgatásnak a gyárkapuk és falusi kerítések mögé zárkózó irányzata miatt. Az öngazgatás elsősorban a társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyokra és a hivatalos kereteken kívül csoportok és egyének kezdeményezőkézségére, hozzáállására, érdeklődésére és tevékenységére támaszkodhat. Az öngazgatás politikai rendszere mihelyt nem védelmezi és nem segíti az emberi szabadság és a társadalmi csoportkezdeményezések kibontakozását, elveszíti hatékonyságát, sajátos jellegét. Mert éppen ezeken a területeken jönnek létre az embert és az intézményeket, a termelőt és a küldöttet összekötő tájékoztatás feltételei és tényezői. Az említett kommunikáció hiányában a társadalom passzívvá válik, és ezáltal még az öngazgatástól — ami azt jelenti, hogy a tömegektől, az embertől — is elidegenedik. A szocializmusnak csak úgy van értelme, ha az egyéni- és csoportkezdeményezések állandóan kiszélesedő és erősödő folyamatává válik. Az öngazgatású szocializmus így határozza meg azoknak az érdekeknek a tartalmát és öngazgatási jellegét, amelyek az ember szocializációja és másokkal kialakított viszonyának demokratizációja során igazolódni kezd az egész közösségben. A küldöttrendszert még mindig úgy értelmezik és alkalmazzák, mint egyféle választási rendszert, holott az — ha már a választást a döntéshozatal megelőzően a tömegkommunikáció formájává válik és az marad —, akkor túlhaladható.

4. *Az egyes és általános érdekek meghatározása a szocialista öngazgatás politikai rendszerének olyan kulcskérdése, amely Aristotelészről Rousseau-ig minden demokráciának nehézséget okozott.* A szocialista öngazgatási rendszerben a döntéshozatal előfeltétele és követelménye a közösségi tudat. Ez elvileg túlhaladja a kisszerű és önnös érdekeket, a társult munkában dolgozók osztálytudatából, egymás közötti viszonyából és szolidaritásából, illetve a társadalmi öngazgatás és a politikai rendszer gyakorlatából következik. Az osztálytudat legközvetlenebb megnyilvánulása.

A közösségi érdekek tudatosításához és megvalósításához jelentős mértékben hozzájárulhatnak politikai tevékenységükkel és eszmeiségükkel a társadalmi-politikai szervezetek, de különösen a Kommunista Szövetség. A közösségi érdekek megállapításához tudásra, szak- és tudományos ismeretekre, de mindenekelőtt a megvitátás és a döntéshozatal demokratikus véghezvitelére van szükség.

Az öngazgatású szocialista társadalom általános érdekei elvben azonosak kell hogy legyenek a közösségi érdekekkel. Az általános érdekek ilyen demokratikus és hatékony kialakítása, illetve kielégítése, és ezáltal az egyedi, valamint közösségi érdekekhez való közelítése az öngazgatású szocialista demokrácia útján lehetséges.

A Kommunista Szövetség az igazságosság keresésének és felfedésének hordozójaként, az öngazgatás tényezőjeként nem helyettesíti az öngazgatás szerveit szocialista és demokratikus értelemben vett gyakorlatuk kialakításában és véghezvitelében, sem az emberi alkotást, a dolgozók és más polgárok alkotótevékenységét.

Az öngazgatást manapság egyre inkább az öngazgatási rendelkezések szellemében kell fejleszteni. Senki sem helyettesítheti az embert, senki sem dönthet, igazgathat, tervezhet és gondolkozhat helyette. Ezek a nézetek hozzá tartoznak az öngazgatás lényegéhez, és megvalósításuk által válik a társadalmi-politikai viszonyok átalakulásának legfontosabb tényezőjévé, a szabadság és az emberi méltóság visszanyerésének feltételévé.

Az öngazgatás kollektív döntéshozatal és alkotótevékenység. Az ember csak ily módon közeledhet másokhoz és önmagához: a társadalmi és személyes igazsághoz. Kimondani az igazságot, és közösen jutni el hozzá annyi mint véghezvinni egy kommunista és forradalmi akciót — mondta Gramsci. Az öngazgatás tehát ezek szerint minden bürokratizmus és technokratizmus ellen irányuló kritika eszköze, új kritikai eszköz, a közvetlenebb demokrácia, humanizmus és humanitás feltétele.

Az öngazgatás új társadalmi-politikai szerkezetéből kiindulva a KSZ történelmileg új szerepet tölthet be. Kialakíthat egy eszmei harcot, egy eszmei áramlást, hogy minél jelenvalóbban és egyöntetűbben vegyenek részt fórumainak munkájában, amelyeknek így állandóan lehetőségük nyílik a kölcsönös tájékoztatásra, tapasztalatcserére. Ilyen alapokra helyezkedve készül fel a dogmatizmus és a bürokratizmus felszámolására, amelyek még mindig jelen vannak a társadalomban és a különböző szervezetekben. A lehetőségekhez mérten igyekszik biztosítani a nézetek egyenrangúságát és állampolgáraink egyenjogúságát, azzal a lehetőséggel, hogy mindenki betöltheti társadalmunkban a munkájával és képességeivel kiérdemelt helyet. A KSZ így válhat, és kell hogy váljon valódi értelemben demokratikussá.

A Kommunista Szövetség nem kiválasztott egyének akaratából alakít ki nézetazonosságot, mert semmi szüksége sincs, hogy fegyelmi úton és a következményektől való félelem jelenlétében mondjon ki „abszolút igazságokat”. Ez a szervezet nem valamilyen abszolút metafizika rabja, sem pedig a tömegek felé való közvetítője. Szabad emberek szabad társulása, amely a szocialista társadalom munkásosztályával együttesen igyekszik kialakítani az eszmei nézetazonosságot, a korszerű tudományos eredmények felhasználásával, a gyakorlati igazság keresése során adódó új eszmék segítségével, a dolgozók helyzetének és az emberi munka és alkotótevékenység gyakorlatának figyelembevételével. Ezzel összhangban a KSZ-nek arra kell törekednie, hogy mindenben nevelő hatása legyen, s nevelőként maga legyen az első tanítvány.

Az embernek, különösen pedig valamilyen kollektív tagjának, általában nem a fitogtatott őszinteség és a vakhit határozza meg az értékét,

hanem a tudatossága, ami lehetővé teszi számára, hogy reálisan megítélje, mikor fordulhat társaihoz bizalommal, és mikor kell alaposan felülvizsgálnia a helyzetet. Az embernek mindig nyitott szemmel kell járnia a világban, még a saját szervezetében, abban a csoportban is, amelyhez tartozik. Az az őszinte ember, aki kérdéseket tesz fel, ha bizonytalan, és nem bólogat ha valami előtte ismeretlen.

Csak az ilyen ember képviselheti és védheti pártja politikáját. A JKSZ-nek soraiba kell fogadnia az ilyen embereket és támogatnia kell az ilyen tagokat. Szükség van rájuk, mert nélkülük nem alakulhatna ki a vélemények küzdelme és a JKSZ nem tölthetné be demokratikus szerepét. A Kommunista Szövetségnek serkentő jellegű együttműködést és kapcsolatot kell fenntartania a többi társadalmi-politikai szervezettel (különösen a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségével, az egyetemista és ifjúsági szövetséggel), hogy minden különösebb pretenzió nélkül serkentse az oktatás, a kultúra és a tudomány központjainak tevékenységét. Ennek a nyitottságnak kell eredményeznie, hogy a szubjektív erők legjobb képviselői egyenrangúan vehessenek részt az általános politikai és eszmei döntéshozatalban és irányításban minden szinten. A szervezetek lényege — az intézményektől eltérően — tehát ilyen nyitottságban jut kifejezésre, és ez hangsúlyozottan vonatkozik a Kommunista Szövetségre.

Nem lehet alkotó jellegű egyetlen megbeszélés sem, ha nem ad lehetőséget párbeszédre és konfrontációra, ha nem várható eszmei haladás és a döntéshozatal ésszerűsödése, ha azok nem alapulnak a választás lehetőségén.

Az azonos nézeteket valló emberek akkor válnak társadalmi-politikai szervezetük tudatos tagjaivá és politikájának harcosává, ha szabad emberként küzdenek azért, hogy szervezetük a legjobb eredményeket érje el. Ehhez nem olyan vitákra van szükség, amelyek ismétlődő és jó hangzású monológokból állnak; hanem marxista és kommunista értelemben vett véleménycserékre, amelyekben felszínre kerülnek a különböző nézetek és álláspontok, még akkor is, ha az adott körülmények között nem azonosak a többség, a tekintély véleményével. Az ilyen párbeszédés viták igazolják az emberi méltóságot és egyenjogúságot, miközben a politikát az alkotótevékenység és a demokratikus társadalomtudományok igényeinek megfelelően alakítják. A párbeszédés, a viták egyáltalán nem zárják ki annak lehetőségét, hogy meghatározott területeken különböző terv, irányvétel és munkaterv érvényesüljön. A KSZ (és a többi társadalmi-politikai szervezet) minden tagjának jogában áll az öngazgatásból adódó választási lehetőségek megfogalmazására; az öngazgatáson alapuló választásra. Ideológiánk és a JKSZ tagságának kollektív gondolkodása a biztosítéka, hogy ezek a választási lehetőségek ne váljanak ellentétessé az osztályérdekekkel és a szocialista öngazgatású programmal. Tehát a választásra való jog nem más, mint *az öngazgatású szocialista választásra való jog*. Ez a jog teszi egységessé és egyöntetűvé a döntéshozatal folyamatát és ad módot azoknak a választási lehetőségeknek az

elkülönítésére, amelyekről tényszerűen bebizonyosodik, hogy szándékosan „csempészték be” őket, és hogy törekvésekben nem egyeznek meg az öngazgatású szocialista társadalommal.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség nem valósíthat meg egy ilyen akciótervet, és nem vihet véghez ilyen demokratikus gyakorlatot az ösztársadalmi politikai élet megfelelő fejlettsége nélkül, de akkor sem, ha a demokratikus viszonyok és a nyitottság nem válnak általános jelenséggé. A szocialista öngazgatás politikai rendszerének megvalósításához elengedhetetlen feltételként kapcsolódik az öngazgatású szocialista társadalmi és politikai élet.

A demokrácia látszólagos és liberalista felfogásától eltérően az öngazgatáson alapuló szocialista demokrácia a politikai életben nem olyan jelenség, mint az időről időre telezsúfuló szavazó-aréna, ahol a tájékoztatás eszközeinek a kritizálás mellett azt is megengedik, hogy ellenőrizzék a „kormányt”. A politikai élet szerves része az öngazgatás politikai rendszerének, és ezért demokratizmusa nem korlátozódik pusztán a választásokra, a sajtóra, a kisebbség, illetve az ellenzék elleni támadásokra.

Az öngazgatási politikai rendszer történelmileg a kultúra folyománya. A kulturális alkotótevékenység serkentése és felőlelése nélkül nem bontakozhat ki és fejlődhet az új, demokratikus szocialista rendszer. Ez különösen vonatkozik a szocializmus fejlődésének arra a fokára, amelyen nemcsak konzerválódik a társadalmi és emberi történelmi elmaradottság és szellemi fejletlenség, hanem még elő is segíti a tradicionalizmus, a trivialisitás, az alacsonyabb tudati formák fejlődését.

Manapság és a szocialista öngazgatási rendszer előttünk álló fejlődési szakaszában elsősorban politikai téren válik sürgetővé nemcsak a politikai, hanem az egész társadalmi struktúrával, de mindenekelett a tömegekkel való kapcsolatfelvétel.

A kultúra egyidőben teszi termékennyé az embert és az emberi, de különösen a politikai viszonyokat, készíti fel az embert biológiai és társadalmi énje megkülönböztetésére, és arra, hogy ez utóbbit állandóan műveltebbé tegye. Alapjában véve ez a jugoszláv társadalmi és politikai rendszer korszerű problematikájának az összetevője. A politikai kultúra egyféle tudatosodás a szocializációnak és a demokratizációnak — mint általában az elmaradott társadalmaknak a mai civilizációba való bekapcsolódásának — a szükségességéről. Nincs politikai kultúra szocializáció nélkül, sem civilizáció kultúra és kultúrpolitika nélkül.

A politikában való jártasság megfelelő elméleti szintű tájékozottságot kíván meg a társadalom vezető erőitől és a közvéleménytől, valamint az ország munkásosztályának az állandó képzését, annál is inkább, mert ez a szint még nem felel meg a korszerű anyagi, szellemi és politikai körülményeknek. Ezt az elméleti szintet nem kell keresni, mert több-

nyire, de nem kizárólagosan, a marxista elmélet állandó fejlődésében és korszerűsödésében fejeződik ki.

A munkásosztály, az összes öngazgató és állampolgár elméleti ismeretei szintjének emelése nemcsak az oktatási rendszer feladata, hanem minden intézményé és az egész eszmei-jogi felépítményé; lényege pedig nem abban van, hogy javaslatokat tesz, hanem olyan politikát folytat, amely pozitívan viszonyul az ifjúság sajátos problémáihoz. Az ifjúság részvétele nélkül aligha számíthatunk új kultúrára és öngazgatósi politikára. Ebben különös szerepet töltenek be a társadalmi-politikai szervezetek és a tudomány, de elsősorban a JKSZ.

A szocializmusban — a kapitalizmustól és a bürokratikus államhatalomtól eltérően — az ember azzá válhat és azzá kell hogy váljon *ami*, nem pedig *egészen más*; pontosabban szólva meg kell szabadulnia a régi, elmaradott osztálytársadalom maradványaitól, amelyek a vele született emberi önzés elemeivel elvegyülve oda hatottak, hogy Hobbes végül az embert az ember farkasának nevezte, Machiavelli pedig az ember szabadságát és boldogulását alárendelte a fejedelem korlátlan hatalmának és uralmának. A szocializmus értékrendszere — főleg egy olyan társadalomban, amely öngazgatóson alapul — arra az erkölcsi categoricus imperativusra kell hogy támaszkodjon, miszerint az ember az ember célja, nem pedig eszköze (Marx).

A szocializmus alapvető, új társadalmi viszonyokat kialakító értéke az etika. Csökkenti a különbségeket és az ellentmondásokat a hatalom és az egyén között, ezenkívül kiiktatja a társadalmi és a politikai életből az állandó bünbakkeresést és a büntetések osztogatását. Egyszóval, lehetővé kell hogy tegye az erőszak és a terror minden formájának túlhaladását.

Az öngazgatóban lehetőség nyílik ezeknek a viszonyoknak a kialakítására. De ezt nem vihetjük végbe sikeresen az etikai viszonyok és erkölcsös egyének nélkül. Az öngazgató valójában önellenőrzés, ami nem támaszkodhat egyértelműen a jogi szabályokra, szankciókra. Az önellenőrzés formájában jelentkező öngazgatósnak fejlesztenie kell az erkölcsi viszonyokat és ezáltal az etikai normákat is. Az etikától független öngazgató csupán az igazgató egy módja, nem pedig az életkörülmények megváltozásának közege és a szocialista egyéniségnek, az öngazgatónak a kialakítója. Nem beszélhetünk öngazgatósról, ha az nem válik egy új élet és ezáltal az új etikai viszonyok kialakításának gyakorlatává. Ezek a viszonyok az előfeltételei a felelősség kialakításának, ami igen jelentős dimenziója öngazgatósunknak és politikai rendszerünknek.

Fordította *Garai László*

ADALÉKOK A POLITIKAI TUDOMÁNYOK FEJLŐDÉSÉHEZ HAZÁNKBAN

A politikai tudományok fejlettségi szintje mindig is jelentős fokmérője volt annak, hogy egy társadalom mennyire van felkészülve a saját fejlődésének természetével, lehetőségeivel kapcsolatos demokratikus, de kritikai jellegű párbeszédre. A rabszolgatartó társadalomtól egészen napjainkig a politikai demokráciának és a politikai tudományának közösek a forrásai és azonos a fejlődésük.

A Szerb Szocialista Köztársaságban — akárcsak az egész ország területén — az osztályharc és általában a politikai jelenségek törvényszerűségeinek az elméleti és tudományos vizsgálata, a forradalmi gyakorlatnak és legközvetlenebb megnyilvánulási formáinak a haladó tudományos gondolkodással való összekapcsolása párhuzamosan ment végbe a politikai rendszer önigazgatáson alapuló demokratikus átalakulási folyamatával.

I.

Marxista politikai tudományunk eltelt évtizedeit elsősorban az önigazgatáson alapuló demokratikus döntéshozatal és igazgatás széles körű kiépítése, növekvő szükségletei, belső ellentmondásai és nehézségei jellemezték. Az eddig elért eredményeket nem fejezik ki egyértelműen az alábbi tények: a politikai tudományokat megfelelő akadémiai szintű elismeréssel iktattuk a többi tudomány sorába, szinte nincs olyan pedagógiai és tudományos kutatóintézetünk, amelyek ne foglalkoznának ezek rendszeres fejlesztésével és előadásával, egyre több szakirodalom jelenik meg mind a hazai mind a külföldi szerzőktől ezen a területen, jelentős számú tudományos összejövetelet rendeznek meg ezzel a tárgykörrel, számokban egykönnyen ki sem fejezhető, hogy hányan szereznek képesítést a politikai tudományok valamely területén felsőoktatási intézményeink-

ben. Ezek a tények még önmagukban véve is rendkívül sokatmondóak és kétségkívül jelentősek. Ettől még jelentősebb az, hogy egy viszonylag kis ország — amely évszázadokon át a világ tudományos gondolkodásán kívül rekedt — a politikai elméletével eredeti módon járult hozzá a korunk legháladóbb társadalomelméletét foglalkoztató támeneti időszak törvényszerűségeinek és forradalmi lehetőségeinek megismeréséhez.

A politikai elmélet fejlődésének rendkívül jeeltős ideológiai ösztönzést adott és ad forradalmi gyakorlatunk, amely a munka társadalmi méretű felszabadítási folyamatán alapul. Ennek már az első fázisában bekövetkezik az osztálytársadalom formáinak és viszonyainak (a monopolhelyezetnek és a bürokrata-technokrata túlsúlynak) a bomlása, hogy elfoglalhassa az őt megillető helyet az a szocialista társadalmi szervezeti forma, amelyben az ember munkájának társításával válik saját léte társadalmi feltételeinek urává és ilyen értelemben valóban szabaddá.

Éppen ennek az ellentmondásoktól szabdalt, de konkrét eredményeket felmutató forradalmi folyamatnak, nem pedig az akadémiai tudományosság szűk keretei közé zárt „intellektuális alkotótevékenységnek” a folyománya az öngazgatás elmélete, ami által társadalmi és tudományos gondolkodásunk bekapcsolódott korunk legháladóbb társadalomelméletének a formálásába.

Magától értetődő tehát, hogy milyen rendkívüli jelentőséggel bírnak azok az eredmények, amelyeket hazánkban a marxista elmélet és forradalmi gyakorlat összekapcsolódása eredményezett, és amelyek állandóan visszahatottak a társadalmi és politikai tudományok helyzetére és fejlődésére. Azonban bármennyire erős és ösztönző hatás is volt ez, nem pótolhatta hirtelenjében a társadalomtudományok sok évtizedes lemaradását, és nem tette lehetővé, hogy lépést tartson társadalmunk növekvő szükségleteivel, amelyeknek tudatosan irányított fejlődését egyedül a tudományos ismereteknek a társadalomigazgatás folyamatába való beépítése biztosíthatta.

Bár a délszláv területeken, így Szerbiában is, a munkásmozgalomnak olyan kiemelkedő politikai gondolkodói és teoretikusai voltak, mint Svetozar Marković, Dimitrije Tucović, Filip Filipović és mások, az időbeni távolság és a radikálisan megváltozott társadalmi körülmények korlátozták ennek a hagyománynak a közvetlen befolyását a társadalom-, de főleg a politikai tudományok korszerű fejlődésére.

Az ország fejlődésének öngazgatási alapokra való helyezése, ami a Kommunisták Szövetsége világos és határozott álláspontjában fogalmazódott meg, egyben szakítást jelentett az elzárkózó, etatisztikus dogmatizmusmal. Hazánk a saját belső fejlődésének logikája következtében minden téren, így a társadalomtudományok terén is, szélesre tárta a nemzetközi együttműködés kapuját.

A gondolatok és eszmék egyre szabadabb áramlásának légkörében

tudományunk egyre gyorsabban vált alkalmassá a nemzetközi együttműködésre és egyenjogú párbeszédre. Ez annál termékenyebb és ösztönzőbb volt, minél szilárdabban támaszkodhatott társadalomtudományi gondolkodásunk a hazánk társadalmi, gazdasági és politikai viszonyai-ban lejátszódó szocialista öngazgatású forradalom mind gazdagabb gyakorlatának tapasztalataira és ismereteire.

Akár a nemzetközi együttműködés többi területén, a tudományos együttműködés terén sem idillikusak a viszonyok, s magától értetődő, hogy a résztvevők egyenjogúsága nincs eleve biztosítva. Az általános társadalmi, gazdasági és kulturális fejlettség szintjén a rendelkezésre álló szakembergárda és a tudományos, kulturális áramlatok terén jelentkező hatalmas különbségek a nemzetközi együttműködésben is egyenlőtlen viszonyok felé mutatnak, és eszmei-kulturális fölérendelődéshez, illetve passzív, kritikátlan és epigon jellegű alárendeltséghez vezetnek.

Társadalomtudományunk, de különösen az ideológia legérzékenyebb területét képező politikai tudomány volt kitéve ilyen nyomásnak és különböző hatásoknak. Ezek a negatív következmények azonban sohasem váltak olyan méretűvé, hogy kérdésessé tették volna az egyre szélesedő, mind tartalmasabbá és szerteágazóbbá váló nemzetközi tudományos együttműködés eredményeit. Hazánk ebbe az együttműködésbe annál egyenjogúbban és sikeresebben kapcsolódhat be, minél nagyobb mértékben támaszkodik tudományos gondolkodásunk a saját társadalmi eredményeinkre és a nagyvilágban érvényesülő eszmei áramlatok bíráló befogadására.

Fejlődésünk korábbi szakaszaiban, különösen az 50-es évek vége felé és a 60-as évek elején a pozitivistá empirizmus hatása volt érezhető. Az elvont, deduktív és spekulatív dogmatikus irányvétel reakciójaként felépő empirista szemléletmód egy másik véglethez vezetett: az empirikus kutatás egyes módszereinek (a közvéleménykutatásnak, az interjúknak stb.) az egyoldalú túlértékelését idézte elő.

Ezeket a kezdeti tévelygéseket többnyire már magunk mögött hagytuk. Az empirikus kutatások száma ugyan csökkent (amit bizonyára az anyagi eszközök hiánya is előidézett), de a jelenlegi kutatások elméletileg sokkal jobban *megalapozottak*, sokkal inkább a marxista elméleten és annak a társadalmi fejlődés nyitott kérdéseire való alkalmazásán alapulnak, mint például a küldöttrendszer vizsgálata és az ehhez hasonló többi vállalkozás.

A vulgáris empirizmus alapos bírálata még hátra van: egyrészt a pozitivistá objektivizmuson alapuló empirizmus osztályjellegének és társadalmi-politikai következményeinek a mind tökéletesebb felfedezése, másrészt az empirikus módszer felülvizsgálása és mértéktartó alkalmazása, hisz kétségkívül megvan a maguk értéke a társadalomkutatási módszerek együttesében.

A polgári politikológia másik erős, nálunk is érvényesülő irányzata a korszerű funkcionálisizmus, amelyet a legkülönbözőbb változataiban, régebbi és újabb kiadásaiban ismerhettünk meg. A politikai folyamatoknak, tevékenységi formáknak és intézményeknek a fennálló társadalmi rend fenntartásában játszott szerepének vizsgálatára összpontosítva a funkcionálisizmus — a társadalmi status quo álláspontjára helyezkedve — a legteljesebben és a legátfogóbban fejezi ki a szociális konzervatívizmus törekvéseit, a különböző típusú jelenkori társadalmakban.

A funkcionálisizmus alapelve és egész gondolati együttese egy olyan társadalmi állapot ideológiai szükségletét fejezi ki, amikor a kiélezett és ellentmondásos helyzetből hatalmas, bürokratikus irányító apparátus létrehozásával igyekeznek kilábalni, amely az ellentmondásokat nem oldja meg, hanem csak elfojtja. A társadalmi viszonyok és az adott termelési mód nem létező harmóniáját funkcionális konstrukcióval, az igazgató és irányító elidegenült racionalitásával — azaz a formális intézmények és apparátusok logikájával és összhangjával — helyettesítik.

A társadalom gondjainak bürokratikus logikával való megoldása felel meg a funkcionálisizmusnak legjobban. A funkcionálisizmus — a felett kapitalista társadalom szülötteként — megtalálta módját és lehetőségét, hogyan kell behatolni mindazokba a korszerű társadalmi rendszerekbe, amelyekben a bürokráciának jelentős pozíciói vannak, így tehát az állammonopolista kapitalizmus rendszerében is jelen van. A funkcionálisizmus elemeit nálunk is felfedezhetjük a szocialista öngazgatású demokratikus rendszerrel kapcsolatos különböző fejtegetésekben. A formális intézmények befejezett és zárt rendszereként értelmezni a szocialista demokráciát valójában annyit jelent, mint tudatosan vagy ösztönösen elfogadni a szocializmus öngazgatásellenes és funkcionalista értelmezését. A funkcionálisizmus marxista bírálatának — amit egyes folyóirataink kezdeményeztek és ami végül a monografikus feldolgozás formáját öltötte — tehát megvan a maga időszerűsége és jelentősége.

A marxista politikai tudományok fejlődése szempontjából hasonló jelentőséggel bír a marcuse-i nézeteket valló új baloldal és a többi intézményellenes anarchista áramlathoz való kritikai viszonyulás. Az új baloldaliság a túlintézményesített bürokratikus társadalom terméke, szélsőségesen negatív reakció az ember egyéniségét minden téren bürokratikus ellenőrző, elszemélytelenítő és szabadságától megfosztó rendszer ellenében. A fennálló rend elleni lázadásnak ez a módja — mivel nincs alapos képe a társadalmi állapotokról és képtelen eligazodni a helyzet megváltoztatását lehetővé tevő erők és eszközök között — ezért sokkal inkább a céltévesztett egyének, degradált társadalmi csoportok és a magatehetetlen tömeg reménytelenségének és kétségeinek kifejezője, mint a forradalmi változások valóságos történelmi hajtóereje. Az új baloldali álradikalizmus kilátástalan jövőjű és káros hatással van a munkásosztály

szervezett harcára, és még kevésbé igazolható léte azokban a társadalmakban, ahol a munka társadalmi felszabadításáért folyó harc a forrása minden emberi szabadságnak, ahol a társadalmi cselekvés szintjén a dolgozók milliói kapcsolódnak be az öngazgatási társadalmi viszonyok kiépítésének folyamatába.

Néhány évvel ezelőtt még nálunk is jelentős befolyást gyakorolt az új baloldal elvont humanista radikalizmusa, amit politikai tudományunk „gyermekbetegségének” is nevezhetnénk, de amelyet többnyire sikeresen átvészelt.

II.

Politikai tudományunk állandó jelleggel két nagy lehetőség között terül el, egyrészt a rendkívül eredeti és gazdag forradalmi gyakorlat, másrészt a politikai pragmatizmus és az akadémikus konzervativizmus nyomása következtében jelentkező veszélyek között.

Egyébként a politikai elmélet, a politikai tudomány fejlődésének egész története azt mutatja, hogy ez a tudományág mindig — az ógörögöktől egészen napjainkig — egy sajátosan megkülönböztetett és ellentmondásos helyzetben volt. Az ember állandóan arra törekszik, hogy megismerje a sorsa fölött uralkodó erők természetét, de törekvéseiben mindig megakadályozzák az adott hatalmi és igazgatási rendszer követelményei és szükségletei. Féldaként említhetnénk, hogy minden hatalmi és igazgatási rendszer görcsös harcot folytat saját legitimálásáért, egy olyan ideológiai alap kialakításáért, amellyel igazolhatja és megerősítheti egzisztenciáját.

Innen ered minden fennálló hatalmi rendszer ideológiai szükségleteinek a politikai tudományra gyakorolt állandó nyomása, az a törekvése, hogy a politikai tudományok a politikai közvetlen, napi szükségleteinek szolgáltatóivá váljanak.

Joggal állapította meg Jean-Jacques Rousseau, hogy: „Senki sem olyan erős, hogy állandóan uralkodhatna, ha nem tudná, hogyan kell az erőszakból jogot, az engedelmisségből kötelességet formálni.” Innen erednek azok a kísérletek, amelyek a politikai tudományokat az — erőszakot joggá, az engedelmisséget pedig kötelességgé való — átalakítás eszközévé akarják megtenni, azaz olyan intellektuális ágazattá, ami a fennálló helyzet igazolását, a meglévő hatalmi rendszer szolgálja, vagy valamilyen más osztály érdekét, amely a saját hatalmi rendszerének a kialakítására törekszik.

Egyébként maga Rousseau is — a közakaratról szóló elméletével — hozzájárult a burzsoá parlamentáris demokrácia rendszerének legitimizálásához.

Jelenleg hazánkban a politikai tudományok helyzetét három lényeges mozzanat határozza meg.

Elsőként azt említhetnénk, hogy társadalmi és politikai valóságunkat tanulmányozva történelmileg új jelenségekkel ismerkedünk meg, és ezért sokkal élesebben vetődik fel a jelenségek kategorizálásának kérdése. Vajon módszertani és más eszközeink a felmerülő jelenségek újszerűségére való tekintettel mennyire alkalmasak a vizsgálódásra, a megértésre?

A második mozzanat az, hogy társadalmunk igyekszik tudatosan az első meghatározott célok elérése felé irányítani saját fejlődését, igyekszik egy társadalmi fejlesztési program szerint haladni. Hogy elérhesse kitűzött céljait, és hogy fejlődését a kívánt irányba terelhesse, számos politikai eszközt, mindenekelőtt az állam normatív eszközeit kell igénybe vennie. Ez viszont a politikai tudományok és általában a társadalomtudományok elé egy rendkívül jelentős és összetett kérdést állít, a normatív elvárások és a valóság közötti viszony kérdését.

A harmadik dolog amiről nem feledkezhetünk meg, hogy társadalmunk embere tevékenyen kiveszi részét a politikai és társadalmi életből, hogy társadalmunk öngazgatási alapokon épül, ami azt jelenti, hogy ebben a folyamatban minden tagja a társadalmi változások aktív szubjektumaként vesz részt. A társadalmi változások alanyainak, a tömegeknek a mozgósítása hozza felszínre azt a kérdést, hogy a folyamatokat irányító elmélet és a tömeg ideológiája között milyen viszony jöjjön létre.

A széles néptömegek, dolgozók közvetlen gyakorlati munkáját tevékenységét nem irányíthatjuk csupán elvont elméleti tételekkel. Magatartásmódjuk meghatározott ideológia, az öngazgatás ideológiája által feltételezett, amelynek kiépítésére és fejlesztésére törekszünk. Ilyen körülmények között rendkívül jelentős és összetett kérdés az, hogy hogyan alakuljon a politikai tudományok és az ideológia viszonya.

A társadalmi helyzetnek ez a három jellemvonása határozza meg alapvetőleg hazánkban a politikai tudományok helyzetét.

Már önmagában a jelenség újszerűsége is meghatározott nehézségek forrásává válik, amire Marx is több alkalommal rámutatott. A Louis Buonaparte brumaire 18-ja című írásában arra a tényre hívja fel a figyelmet, hogy a „letűnt nemzedékek hagyománya tengerként feszül az élők tudatának”. A Polgárháború Franciaországban című művében arról értekezik, hogy a korabeli tudomány mennyire képtelen volt felfogni azoknak a társadalmi változásoknak a lényegét, amelyeknek a Kommün volt a hordozója. Egy olyan törekvés jelentkezett, amely a Kommünt a múlt tapasztalatai fényében vizsgálta, és azt a nagy történelmi ugrást, amit a bürokratikus államhatalomnak az alapokon szerveződő társadalommal való behelyettesítése jelentett, a feudális felaprózottsághoz való visszatérésként értékelte.

Ilyesmi néha az öngazgatás jelenségeinek a taglalásakor is előfordul, nem csak a külföldi, hanem időnként a hazai tolmácsolóknál is, mindazoknál, akik ezeket a jelenségeket a korábbi tapasztalatok és az örökölt kategóriarendszer körébe utalják.

Egyre kiélezettebb formában jelentkező kérdés, hogy elemzési módszereink mennyire is alkalmasak a rájuk háruló feladat elvégzésére, és hogy mennyire is támaszkodhatunk azokra a kategóriákra, amelyeket egy egészen más társadalmi valóság alapján kialakított elmélet hozott létre?

Hol vannak azok az eszközök, módszerek és kategóriák, amelyek valóban lehetővé teszik a dolgok lényegébe való behatolást, és valójában hol is nehezítik meg a lényegre látást, az eredeti, a *történelmileg új* felfedését?

Feltehetjük például azt a kérdést, hogy miként is értelmezzük mi a *föderalizmus és a föderalizmus elve* fogalmakat, mindazt amit politikai elméletünk a múlt összetett társadalmainak szövetségi berendezéseit elemmezve kialakított. Mennyire lényegesek például számunkra a föderalizmus és a konföderalizmus közötti különbségek, a két fogalom elkülönítésének mércéi, mennyire tudunk nélkülük megenni, és mivel lehet őket esetleg felcserélni.

Emlékezzünk csak, hogy milyen megterhelést is jelentett gondolkodásmódunk számára a régi polgárjogi tulajdonviszony, de arra is érdemes kitérni, hogy még manapság is mennyire elterjedt ez a szemlélet, és hogy a társadalmi tulajdon, az új termelési viszonyok megértését mennyire is akadályozhatja.

Azt is megemlíthetjük, hogy mi milyen könnyen hajlamosak vagyunk az olyan új fogalmakat mint a *tiszta jövedelem*, a *nyereség* minden fenntartás nélkül kiegyenlíteni a profittal, és hogy állandóan azokkal a fogalmakkal keresünk összefüggéseket, amelyek egészen más társadalmi valóságban alakultak ki.

Másrészt fennáll annak a veszélye, hogy időnként az elnevezések váltogatásával próbáljuk megváltoztatni a dolgok lényegét. Ha egy jelenséget másként nevezünk mint eddig, akkor azt hisszük, hogy ezzel megváltoztattuk a lényegét is, nemcsak az elnevezését. (Amikor például a sztrájkot munkabeszüntetésnek nevezzük, vagy ehhez hasonlóan más fogalmak nevét változtatjuk meg.)

A politikai tudományok szempontjából tehát rendkívül lényeges dolog, hogy pontosan körülhatároljuk azoknak az új fogalmaknak a tartalmát amelyeket használunk, és amelyeket azért hozunk létre, hogy elvégezhessük társadalmi valóságunk tudományos elemzését. Nem könnyű feladat tudományosan meghatározni a jövedelem fogalmát, vagy feltárni a társadalmi tulajdon fogalmának minden vonatkozását. A régi fogalmak és fogalomalkotási módszerek egyszerű átvételével olyan nehézségeink támadhatnak, amelyek lehetetlenné teszik hogy eredményeiket érjünk el saját társadalmunk tanulmányozásában.

Ami a társadalmi jogrendszer széles körű alkalmazását illeti, az minden bizonnyal nagy mértékben bonyolítja az érvényben levő jog és a valóság viszonyát.

Mi még ott tartunk, hogy minden jelentősebb lépést állami intézkedé-

sek foganatosításával teszünk meg. Végző soron az öngazgatás létrejöttét is egy törvény meghozatalának, Az állami gazdasági vállalatoknak a munkaközösségek igazgatása alá való helyezéséről szóló törvényeknek köszönhetjük. Minden eddigi alkotmányunk célja az volt, hogy a jogrendszer változtatásával elősegítse az új viszonyok kifejlődését.

Vajon nem haladunk-e túlságosan gyorsan, amikor a társadalmi fejlődés felgyorsítására törekedve nagy mértékben a társadalmi jogrendszerre támaszkodunk, vajon nem olyan jogrendszert alakítunk-e ki, amely túlságosan eltávolodik a társadalmi valóságtól? Milyen távolság a legmegfelelőbb a társadalmi jogrendszer és azon valóságos társadalmi viszonyok között, amelyekre hatnia kell, amelyeket meg kell változtatnia?

A társadalmi kérdésekről vitatkozva igen gyakran, elsősorban a napi politikában vagyunk hajlamosak összetéveszteni a társadalmi normákat a valósággal. A jogi megoldásokról legtöbbször úgy beszélünk mint olyasvalamiről, ami már megvalósult, ami már gyökeret vert az életben, pedig legtöbbször ez nincs így. Az elmélet így szűnik meg a gyakorlat ösztönzője lenni. A jogi jelenségek valóságként való elfogadásával elködösítjük a társadalmi viszonyokról alkotott reális képet és megtévesztjük a társadalmi tevékenységet.

Az 1963. évi alkotmányunk például a községről, mint fejlett társadalmi-politikai alapegységről adott képet. Abból indult ki, hogy a községben minden határozatot a dolgozók és a lakosság hoz meg a különböző gyűléseken, referendumokon, a képviselő-testületekbe jelölt küldötteik, illetve a döntéshozatal szerteágazó és közvetlenül demokratikus rendszere útján.

Ilyen jogi kép alakult ki a községről, illetve ezek voltak a jogi kifejeződései azoknak a törekvéseinknek, amelyek a község társadalmi fejlődésének befolyásolására irányultak. Az öngazgatáson alapuló községnek ez a feltételezett képe azonban még igen messze volt a politikai valóságtól. A jogrendszer (amit mindig könnyű jogi fikciókká átalakítani) választófala mögött legtöbbször egy egészen más politikai valóság húzódott. A különböző községi esetek, amelyek leplező példái voltak a hatalommal való egyéni vagy csoportjellegű, helyi vagy regionális jellegű visszaélésnek.

Tehát a társadalmi jogrendszer — aminek gyakori alkalmazása ebben a történelmi fejlődési időszakban szükségszerű — rendkívül hatékony és veszélyes fegyver, amit — ha a tudomány nem ad kritikai támpontot annak értékeléséhez, hogy a jogi rendszer mennyire vált valóra, és hogy az adott pillanatban milyen távolság választja el a jogot a valóságtól — akkor fennáll annak lehetősége, hogy a jogi rendszer, aminek a társadalmi fejlődés szabályozása a célja, átalakul egy olyan látszólagos normarendszerré, amely elfedi a valóságot és megnehezíti mindennemű elemzést, minden olyan tevékenységet, amely utat nyit a megtervezett fejlődés előtt.

Kutatásaink még mindig nem tudnak szabadulni a jogi megközelítés bűvköréből. Példaként a küldöttrendszer vizsgálatának módszereit említhetem. Azt tapasztaljuk, hogy számos hipotézis abból a feltételezésből indul ki, hogy a jogrendszer már valósággá vált. A tudományosan ellenőrzésre szoruló hipotéziseket úgy fogalmazzák meg, mintha mindez amit társadalmilag szabályoztunk gyakorlattá vált volna.

A különböző kérdőívek stb. a közvetlen demokratikus kezdeményezőkézség vizsgálatára irányulnak, aminek a feltételezések szerint az öngazgatás alapegységeiből kell kiindulnia, az öngazgatási alapszervezetekből és közösségekből kell a községi küldöttek és küldöttségek közvetítésével eljutnia azokhoz a szervekhez, amelyek megvalósítanak egy meghatározott politikát.

Tehát egy olyan folyamatot szeretnénk figyelemmel kísérni, amely még a kezdeteinél tart. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy a legtöbb kezdeményezés nem a küldöttektől indul ki, hanem a politikai végrehajtó szervektől. Ez azt jelenti, hogy mi olyasmit szeretnénk tapasztalni, ami még nem valósult meg. Ilyesmiből akarunk kiindulni kutatásaink során, ahelyett hogy azt a reális feltételt vennénk alapul, hogy már a küldöttrendszer bevezetése előtt is létezett egy meghatározott társadalmi struktúra és a társadalmi erőviszonyok, amelyeket nem egyik napról a másikra számoltunk fel.

Feladatunk tehát nem merülhet ki a rendszer feltételezett funkcionálásának vizsgálatában, hanem arra is ki kell terjednie, hogy az elfogadott jogi megoldások mennyire hatnak kedvezően az adott állapotok megváltoztatására.

Ezek szerint a reális helyzetből kell kiindulnunk, ha ténylegesen meg akarjuk ítélni, hogy az új intézkedéseknek milyen a gyakorlati hatása.

Végül elértünk a harmadik kérdéshez, az ideológia és a tudomány, jobban mondva öngazgatáson alapuló ideológiánk és az öngazgatási politikai tudományok viszonyához.

Valójában politikai tudományunk az adott körülmények között képtelen megszabadulni attól a szerepétől, amit a társadalmi helyzet ró rá. Ez a tudomány értelmező és mozgósító szerepe. A mi tudományunk még mindig és még nagyon sokáig arra lesz hivatott, hogy hozzájáruljon azoknak a jogi és más megoldásoknak az érvényesüléséhez, amelyeket a politika honosít meg.

A küldöttrendszer bevezetésekor nekünk politikológusoknak mire kell elsősorban összpontosítanunk? Az elfogadott megoldásokat feltételező mozzanatok értelmezésére, a rendszer előnyeinek taglálására, önmagunk és mások afelől való meggyőződésére, hogy a legmegfelelőbb megoldást választottuk, és ezután minden attól függ, mennyire alkalmazzuk őket következetesen.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek a megoldásoknak a sikeres véghezviteléhez megfelelő eszmei-politikai mozgósításra van szükség. A politikai mozgósítás azonban egy jó értelemben vett kritikátlan viszonyulást igényel.

nyel mindaz iránt amit el akarunk érni, hitet abban, hogy ez a legjobb megoldás. Kritikai viszonyulással, kétkedéssel, az új jelenség iránti fenntartásokkal, a gyengeségekre való azonnali rámutatással, a nehézségek felfedezésével stb. kellemetlen politikai hatást válthatunk ki.

Még nem sikerült elérnünk, hogy különbséget tegyünk a különböző megoldások melletti elvi állásfoglalások és a megvalósításukra irányuló konkrét döntések között. Példaként említhetjük a társadalmi munka különböző területeinek az érdekközösségek útján való öngazgatási összekapcsolódását. A helyes elvi állásfoglalás ellenére a gyakorlatban negatív jogi megoldások is szülehetnek. Vajon amikor egy hosszútávú irányvétel tudományosan támogatunk, akkor kritikátlanul dicsérnünk kell-e minden olyan gyakorlati megoldást, mindazokat az első lépéseket, amelyeket a gyakorlati megvalósítás felé tesznek?

Véleményem szerint ennek a jelentős problémának a megoldása is a politikai tudományokra vár: hisz nem egyszerű dolog az adott viszonyokat tudományos tárgyilagossággal elemezni és ugyanakkor értelmező és mozgósító szerepet betölteni.

A politikai pragmatizmus, az adott politikai pillanat gyakran követeli meg egy meghatározott politikai irányvonal támogatását.

Meddig mehet el a tudomány ezeknek a követelményeknek a kielégítésében? Olyan tisztes távolságot kell felvennie a politikai érvényesítése érdekében, ami végső soron megóvja az illető politikai akciót a különböző hibáktól, az egyoldalúságtól stb. Tehát a mi politikai tudományunkat is a többi társadalom politikai tudományához hasonlóan az elfogult védelmezés hibája veszélyezteti. Ezért mindannyiunknak, akik politikai tudományokkal foglalkozunk erőfeszítéseket kell tennünk, hogy a politikai tudományokat a társadalom és a saját öngazgatási fejlődésük stb. érdekében megszabadítsuk az ilyen veszélyektől, mert ezek csak árthatnának a tudománynak, s ezek szerint a társadalmi mozgások tudatos irányításának is.

Így jutottunk el általában a tudományoknak és ezen belül a politikai tudományoknak az öngazgatási társadalomban betöltött szerepéig. Hogyan lehet elérni, hogy a politikai tudományok és általában a társadalomtudományok viszonylagosan független öngazgatási pozícióra tegyenek szert? Tapasztalataink szerint ugyanis a világ minden táján növekszik a társadalomtudományokra, de különösen a politikai tudományokra nehezedő nyomás. Az USA tudományos kutatásait figyelemmel kísérve nem nehéz megállapítani, hogy az állam kutatási megrendeléseire alapvetően meghatározzák a különböző kutatások irányát és tartalmát, és milyen közvetlen módon rendelik alá őket a pragmatikus politikai céloknak. Másrészt a szocialista országok tudományos életében is tapasztalhatunk negatív jelenségeket.

Ez is egy olyan kérdés, amivel politikai tudományunknak a társadalmi viszonyok öngazgatási átalakulásáért folyó harc folyamán szembe kell néznie: ki kell alakítania öngazgatási helyzetét.

Politikai tudományaink nem pályázhatnak a kívülálló kritikus szerepére, aki alig várja, hogy a politika valamilyen lépést tegyen, hogy tudományos mércéit alkalmazva levonja a következtetéseket. Erre más társadalmakban sincs példa, és így a mi társadalmunknak sem felel meg egy ilyen viszony, hisz a társadalmi változások irányítását a munkásosztály élcsapata, a Kommunista Szövetség végzi — fenntartva magának a tudományos elmélet irányítását.

Eszerint a politikai megoldásokban már eleve helyet kell hogy kapjanak meghatározott elméleti állásfoglalások is.

Másrészt a gyakorlati megoldások sohasem a tudomány receptszerű alkalmazásai. Általában véve — mint arra Marx is figyelmeztetett a párizsi kommünt elemezve — a politikai tudományok nem törekedhetnek a jövőbeni megoldások teljes kidolgozására, a társadalom sablonok alapján való fejlesztésére.

Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert mindig fennáll annak a veszélye, hogy a társadalom tudományos irányítását sokan elméleti konstrukciók alapján képzelik el, amelyekbe az életet bele kell illeszteni.

Lehetőséget kell hagyni a gyakorlatnak is, hogy rátaláljon a legmegfelelőbb megoldásokra az elmélet közvetlen segítségével, ami ily módon már nemcsak elvont tudomány, tiszta elmélet, hanem a gyakorlat közvetlen irányítója is.

Ebből a szempontból rendkívül lényeges, hogy minden gyakorlati megoldást kezdetektől fogva elemzés és bírálat alá vessenek. A megoldásokat kialakításukkal egyidőben tesszük gyakorlati megfigyelés és kritika tárgyává.

Az elméleti irányítású gyakorlati tevékenység legfontosabb feladata szabadabbá tenni azokat a progresszív társadalmi törekvéseket, amelyek bizonyos fokig már kiérlelődtek.

A tudományos politikának nyújtott segítsége, a kettő összekapcsolódása abban is kifejeződik, hogy a társadalom mely lehetőségeit kell szabadabbá tenni és támogatni.

De a tudomány nem olyan fejlett és az elmélet sem veheti magának azt a szabadságot, hogy „tévedhetetlenül” meghatározza az egyes folyamatok véghezvitelének módját.

A gyakorlati vonatkozások meghatározásában lehetőségünk van tévedni, és ezzel már előre kell számolni. Túlságosan is veszélyes lenne a társadalmi fejlődés meghatározott irányvételének érvényre juttatására törekedve olyan gyakorlati megoldásokat mutatni be, amelyeket már jóelőre vitathatatlannak minősítünk a tudományosság nevében. Ez már eleve kizárná az alkotó jellegű bírálatot. Tehát elméleti feltételezésekből kiindulva építünk, de ugyanakkor tudományos kritikával szemléljük saját eredményeinket, annak tudatában hogy a tudomány csak az általános vonásokat fedheti fel; a megvalósítás konkrét lehetőségeiről, intézményes formáiról viszont kevésbé adhat számot. Helyet kell biz-

tosítani azoknak a tévedéseknek, kutatásoknak és helyreigazításoknak, amelyeket a gyakorlat hoz magával.

Ilyen szempontból igen fontos világosan különbséget tenni a napi politikának alárendelt politikai tudományok és az öngazgatáson alapuló forradalmi folyamatokhoz kötődő tudomány között. Ez két különböző dolog.

A politikai tudományok számára rendkívül veszélyes volna, ha minden feltétel nélkül alárendelnék az elméletet a napipolitikai céloknak, sőt a gyakorlati megoldások védelmének (amelyek, bármennyire is legyenek átgondoltak, sohasem biztosíthatják előre a sikert), méginkább végzetes volna számunkra, ha elvátolodnának a forradalmi folyamatától, ha nem ezekből a folyamatokból merítenének ösztönzését. Éppen ebben rejlik a politikai tudományunk nyújtotta lehetőség. Abban az esetben, ha a politikai tudományokat különválasztjuk forradalmi politikai tapasztalatainktól és bizonyos távolságból, az elvont tudományos mércék álláspontjáról szemléljük őket (amilyenek valójában nem is léteznek), akkor tudomány helyett egyértelmű utánzássá egyszerűsödne.

Politikai és társadalomtudományaink — a nagy történelmi lehetőségek ellenére — ebben az esetben a két háború közötti jugoszláv társadalomtudományok szintjére süllyedne, amikor többnyire azt ismételték és parafrázták, amit a fejlett nyugati társadalmak tudománya már elért.

Politikai tudományaink most nagy történelmi lehetőség előtt állnak: figyelmünket forradalmi tapasztalatainkra kell irányítanunk, de nem a létrejövő eredmények elfogult védelmezésének, hanem kritikai értékelésének a szellemében. Hisz a kritikai értékelés is egyféle alkotás, ami elválaszthatatlan az új létrejöttétől.

Fordította *Molnár Irén*

Külpolitikai szemle

Aleksandar Magarašević

AZ EL NEM KÖTELEZETTSÉG TITÓI ÉRTELMEZÉSE —
A NEMZETKÖZI VISZONYOK ÁTALAKÍTÁSÁNAK ÉS
RENDEZÉSÉNEK FORRADALMI ELMÉLETE
ÉS GYAKORLATA

„... a népfelszabadító háborúban és e háború vívmányaiban megtaláljuk a társadalmi fejlődés azon történelmi törvényszerűségeinek az elemeit, amelyeket még nagy tanítóink, Marx Károly és Engels Frigyes fedeztek fel és amelyeket V. I. Lenin gazdagított elméletileg, mélyített el és alkalmazott. E történelmi törvényszerűség fejlődésének nálunk Jugoszláviában, bizonyos fókig, új formái voltak és vannak, amelyeket a háború folyamán a harc új jellege, később pedig a háború új következményei határoztak meg. Ezek szerint a fejlődés sajátos jellege és fejlődésünk eredményei nincsenek ellentétben a marxizmus-leninizmus tanításaival, sőt teljesen megfelelnek e tanításnak... Hazánkban a a szocializmust építjük, de nem használunk sablonokat, hanem a marxista elméletet alkalmazva saját utunkon haladunk szem előtt tartva azokat a sajátos feltételeket, melyek hazánkban vannak.” (Hangsúlyozta Tito a Komunist 1. számában 1946-ban megjelent Miben rejlik a népfelszabadító háborúnak és az új Jugoszlávia szocialista átalakulásának a sajátossága című cikkében, valamint a munkásönigazgatás bevezetéséről szóló exposzéban, amelyet 1950. július 26-án terjesztett elő a SZSNK Népszkupstinájában.)

A társadalomtudományok művelői nálunk jogosan állapították meg, hogy Tito eszméinek jelentősége, a modern politikai elmélet és a társadalmi gyakorlat fejlesztéséhez való hozzájárulása Jugoszláviában eddig még tulajdonképpen nem képezte egy alapos tanulmányozás tárgyát, különösen vonatkozik ez Tito összegyűjtött műveinek és kéziratainak a tanulmányozására. Ez a megállapítás helyénvaló, kivéve azokat a tanul-

mányokat, amelyek Titónak az általános honvédelemre vonatkozó gondolatairól szólnak, valamint azokat, amelyek Titónak a nemzetközi viszonyokról szóló műveit vizsgálják rendszeresen, különösen azokat a műveket, amelyek Titónak az el nem kötelezettségre mint a jelenkori nemzetközi viszonyok szocialista elméletére és gyakorlatára vonatkozó gondolatait, értelmezését tartalmazzák. A Tito-jubileumok alkalmából készült dolgozatom ezért főleg arra korlátozódik és irányul, hogy rendszerbe foglalja Titónak az el nem kötelezettség elméletére és gyakorlatára vonatkozó, írásban megjelent eszméit és álláspontjait. Ennek során abból indultam ki, hogy tudományosan is a legindokoltabb magának a szerzőnek az írott szavát, tehát Tito megfogalmazásait közölni és idézni, hiszen ezek fejezik ki a legjobban és legpontosabban a gondolatait. Ezenkívül tekintetbe vettem, hogy a nemzetközi viszonyokat vizsgáló tudományban és a politikai tudományokban általában indokoltan hangsúlyozzák, hogy az el nem kötelezettség rendkívül összetett nemzetközi, de ugyanakkor nemzeti társadalmi jelenség és folyamat is, amely viszonylag rövid múltra tekint vissza. Ez a tény bizonyos óvatosságot és mértéktartást is követel, hogy elkerüljük a szubjektív lehetséges veszélyeit az el nem kötelezettségnek a korunk nemzetközi viszonyaiban és a mai nemzetközi közösség egészében betöltött társadalmi szerepéről szóló tudományos értékelés során.¹

A mai szocialista elméletben, másrészt, kivételt képeznek azok a nézetek, amelyek nem értik meg, vagy lebecsülik az el nem kötelezettségnek, a mai nemzetközi viszonyok fejlődése és átalakulása e forradalmi tényezőjének az általános osztály- és társadalmi szerepét. Ez az eset a szocialista közösségben uralkodó felfogással, például az SZKP programjának az értelmezésével, ahogyan azt 1971-ben az SZKP XXIV. kongresszusán megfogalmazták. Szerintük a béke, a függetlenség és a nemzetközi együttműködés megteremtéséhez szükséges objektív tényezők és a mai világ általános forradalmi erői a következők: a szocializmus, elsősorban mint társadalmi rendszer, nem pedig mint társadalmi folyamat; a nemzetközi munkásmozgalom és a népek felszabadító harcai.² Ma azonban már tudományosan is kétségtelenné vált az el nem kötelezettségnek a nemzetközi viszonyok alakulásában betöltött tartós szerepe és hatása, valamint Tito hozzájárulása az el nem kötelezettség korszerű értelmezéséhez, nemzetközi gyakorlatának érvényesítéséhez világméretben és külön Jugoszláviában. Bakarić ezért teljes joggal állapítja meg: „... az el nem kötelezettség alapeszméje Titótól származik. A világhelyzetet értékelve megállapította, hogy az emberiség fennmaradásának és továbbfejlődésének ez az egyetlen lehetősége.”³

1. A forradalmi eszme és a tett megkövetelték és kialakították azt, ami a legjobb és leghaladóbb egy osztályban és népen, a világ és az egész emberiség kölcsönös összefüggésének a korszerű feltételei között. Céljaikkal és a jövő „társadalmi lehetőségének” a „társadalmi valósággá” való átalakulását sejtető víziójával a forradalmak történelmi sze-

mélyiségeket teremtettek, akik az értelem és a szavak erejét bátorsággal és a cselekvés határozottságával egészítették ki és egyesítették. Valóban így történt a nemzetközi munkásmozgalom történelmi személyiségeivel, különösen a szocialista elmélet és gyakorlat klasszikusaival — Marx-szal, Engelsszel és Leninnel; számukra a társadalmi jelenségek és folyamatok tudományos elemzése útmutatóul szolgált forradalmi cselekvésükben és munkásságukban.

Minden demokratikus és haladó forradalom megindítója és vezetője alkotói gondolatainak és akcióinak az egyik lényeges jellemzője a következetesség és elvszerűség volt, valamint az ellenállás minden kísértésnek a forradalom megvalósítása során. A haladó forradalmak, ezek elmélete és gyakorlata, rendszerint nem kitaposott úton haladnak a fejlődés felé, apály és dagály, felemelkedés és hanyatlás volt ezen az úton, tévelygés, elidegenedés, sőt néha kisiklás is. Közismert, hogy még a marxizmus megteremtői, a rájuk jellemző előrelátással, rámutattak azokra a veszélyekre, amelyek a szocialista elméletet és gyakorlatot, sőt magát a munkásosztályt is fenyegetik történelmi szerepének a megvalósításában. Ez a szerep pedig az embernek a mindenfajta elidegenedés alól való felszabadítása, valamint a társadalom nemzeti és egyetemes méretekben történő szocialista átalakulása hordozójának az osztályszerepe. Marxnak a Polgárháború Franciaországban (1817) című művéhez írt előszavában Engels, a többi között, prófétai módon megjósolja, amit a jelenkori világ szocialista építésének a tapasztalatai igazolnak:

„A Kommünnek mindjárt az elején be kellett látnia, hogy a hatalomra került munkásosztály nem irányíthat a régi államapparátus segítségével, hogy ennek a munkásosztálynak, *nehogy elveszítse az éppen kivívott hatalmat*, egyrészt meg kell semmisítenie a kizsákmányolás régi gépezetét, másrészt pedig *biztosítani kell magát saját képviselőivel és hivatalnokaival szemben...*”⁴

A szocialista forradalmi eszme és tett állandóan és mindig újra alkotó módon határozta meg a népek, államok és az egész emberiség haladó szellemű átalakulásának a stratégiáját és taktikáját. Különösen érvényes ez az európai és az Európán kívüli eddigi szocialista forradalmak történelmi személyiségeire. Abban a korban, amelyben élünk, vonatkozik mindez Tito forradalmi eszméire és munkásságára is, különösen az el nem kötelezettségnek mint a mai nemzetközi viszonyok és a nemzetközi közösség berendezése és átalakulása szocialista forradalmi elméletének és gyakorlatának az értelmezésére. Az el nem kötelezettség azon átmeneti szakaszáról van szó, amely az emberiség fejlődésének történelmi fordulópontját képezi, amelyben a világméretű gyökeres változásoknak és a világ ellentmondásokkal teli kölcsönös függőségeinek az alapvető, fontos tényezője az új szocialista forradalmak térhódítása, valamint a klasszikus gyarmati rendszereknek, a bennük levő függőségeknek és a nemzetközi gazdasági és politikai viszonyok megfelelő struktúráinak a

széthullása, továbbá a tudományos-technológiai forradalom minden társadalmi következményével.

Az el nem kötelezettség elmélete és gyakorlata titói értelmezésének történelmi és osztályjellegű gyökereit megtaláljuk már a jugoszláv népfelszabadító háború és szocialista forradalom társadalmi folyamataiban. Tito nem dogmatikus eszméi és akciói már akkor lehetőséget teremtettek a nemzetközi viszonyokban, hogy Jugoszlávia felszabadító harca és szocialista forradalma, szabadsága és függetlensége megerősítést nyerjen mint a Hitler-ellenes koalíció önálló nemzetközi tényezője.⁵ Attól az időtől kezdve a népek és államok szabadságának, függetlenségének és egyenrangúságának az elve Jugoszlávia külpolitikájának, a titói el nem kötelezettségnek és általában az el nem kötelezett politikának az egyik alapköve volt és maradt, különösen ami a nemzetközi béke, biztonság és a különböző társadalmi országok egymás mellett élésének elvei alapján történt sokoldalú nemzetközi együttműködés megőrzésében és megszilárdításában betöltött korszerű társadalmi funkcióját illeti.

2. Nem véletlenség, hanem a történelmi törvényszerűség és szükség-szerűség megnyilvánulása, hogy az emberiség legnagyobb elméi a múltban és a jelenben is — az osztályfelfogásban mutatkozó eltérésektől, valamint a népek, országok és nemzetközi közösségek nemzeti és nemzetközileg feltételezett fejlődésében levő objektív különbségektől függetlenül — megkülönböztetett figyelmet szenteltek a nemzetközi béke, biztonság és együttműködés megszervezése és megőrzése kérdésének. E problémák megoldásában az egyes nemzetek és az egész emberiség demokratikus, haladó szellemű fejlődésének, a nemzeti és az egyetemes előrehaladásnak a tényezőit látták. Már Kant, hogy csak egy kifejező példát említsünk a múltból, az 1795-ben megjelent Tartós béke című művében a világ átalakulásának és új berendezésének a politikai alapjait elsősorban a népek kölcsönös kapcsolatában, az abszolutizmus nemzeti és világméretekben való felszámolásában, egy nemzetközi közösség szövetségi elveken alapuló jogi-politikai megszervezésében, továbbá a nemzetközi viszonyokban a háború, a beavatkozás és az erőszak alkalmazásának a megtiltásában látja. Kant külön hangsúlyozza ezt a gondolatot:

„A népek közötti — szorosabb vagy lazább — kölcsönös együttműködés ma már olyan hatalmas méreteket öltött, hogy a világ egyik részében történt jogsértés már az egész világon érezhető.”⁶

Lényegében hasonló, de természetesen a jelenkori belföldi és nemzetközi körülményekre vonatkozó gondolattal találkozunk Titónál is (1964), miközben szem előtt kell tartanunk az újabbkori emberiség történelmi fordulópontjának az előbb említett két tényezőjét és ezeknek a jelenkori nemzetközi viszonyokra gyakorolt hatását:

„Attól az időtől eltérően, amikor a nemzetközi életben a hatalmak szűk köre vitte a szót, ma egész sor

független országot találunk. A nemzetközi együttműködésben ezért ma már nem lehet háttérbe szorítani egyes államok, még kevésbé egész övezetek érdekeit, mert egyetlen nép sem akar többé alárendelt helyzetben maradni. Régebben *a világ sohasem fejlődött ilyen sokféle formában*, de ugyanakkor korábban *sohasem létezett ekkora kölcsönös függőség*. Minden válság, vagy valamely nép ellen elkövetett igazságtalanság, de a sikerek is mindenütt visszhangra találnak.”⁷

Az el nem kötelezettség titói értelmezése tehát a modern világ „társadalmi valóságából” indul ki: az államok és egyéb globális társadalmi csoportok kölcsönös függőségéből, valamint a fejlettségi fokok különbözőségéből, ezáltal pedig a társadalmi fejlődés formáiban mutatkozó eltérésekből is, azaz a különböző társadalmi berendezésű államok koegzisztenciájának az elvéből. A rá jellemző egyszerű érthetőséggel, Tito még 1954-ben meghatározza a jelenkori „válságokat” és „igazságtalanságokat” okozó nemzetközi viszonyok fontos jellegzetességeit, valamint a koegzisztenciának, az aktív és sokoldalú nemzetközi együttműködés politikájának az elvét:

„... ma négy olyan negatív tényező létezik, amely előidézi mindazon rosszat, amelytől az emberiség retteg és aggódik, s amelyet ma már minden haladó szellemű ember nemcsak fölöslegesnek, hanem abszurdnak is tart. Ezek pedig: először is az országok és népek közötti egyenlőtlenség; másodsor a mások életébe való beavatkozás, s ennek során a beavatkozók leggyakrabban, vagy szinte állandóan a nagy és legfejlettebb államok; harmadszor a világ érdekövezetekre és tömbökre való felosztása; és negyedszer a gyarmatosítás. Amíg ezt a négy dolgot nem küszöböljük ki a nemzetközi viszonyok gyakorlatából, addig az emberiség nem menekül meg a rettegetől... A világ ideológiai felosztottságával és a tömbökkel szemben, annak érdekében, hogy az emberiség elkerülje történelme legnagyobb katasztrófáját, *a legnagyobb reális lehetőséget a népek és a különböző társadalmi berendezésű országok koegzisztenciájában látjuk*. Nem a passzív egymás mellett élésre gondolok, hanem az aktív együttműködésre, a különböző problémák megoldását célzó békés megegyezésre és mindazon tényezők kiküszöbölésére, amelyek megzavarhatják a kis és nagy országok egymás közötti sokoldalú együttműködését.”⁸

Számos művében, valamint a hazánkban és külföldön mondott beszédekben Tito elvileg és fokozatosan kidolgozta az aktív, békés egymás mellett élés és az el nem kötelezettség kölcsönös viszonyát és társadalmi

szerepét. Konceptiójának egyik alapvető kiinduló pontja, hogy „a mai és a jövő világnak nincs más választása, csak az aktív, békés koegzisztencia”, amelyet úgy határoz meg mint „a különböző társadalmi berendezésű államok közötti tartós együttműködés fejlesztésének szükségességét és lehetőségét” (az ENSZ közgyűlése XV. ülészakán 1960-ban mondott beszédében). Politikai filozófiájának egyik legfőbb, de ugyanakkor legérthetőbben megfogalmazott ezzel kapcsolatos gondolatát Tito a Föderáció első általános gyűlésén mondta el 1973-ban:

„Jugoszlávia a jövőben is az aktív, békés koegzisztencia mint a nemzetközi viszonyok egyetemes elve mellett száll síkra, a népek és országok nagyságától, erejétől, gazdaságától és társadalmi berendezésétől függetlenül egyenrangúságáért, a kizsákmányolás, dominancia és elnyomás minden formájának megszüntetéséért, a gazdaságilag fejlett és a fejletlen országok közötti szakadék csökkentéséért küzd, tehát — általában a nemzetközi élet demokratizálásáért... Jugoszlávia, az el nem kötelezettség elveiről vezérelve, mindig azon munkálkodott, hogy a lehető legnagyobb mértékben hozzájáruljon a békéhez és a haladáshoz, mivel ezeket egymástól elválaszthatatlannak tartja...”⁹

Tito, ezek szerint, az aktív, békés koegzisztenciát a nemzetközi viszonyok rendezésének egyetemes politikai elveként határozza meg, mint olyan társadalmi jelenséget, amely a nemzetközi közösség fejlődésének átmeneti szakaszát jellemzi. Az így értelmezett koegzisztencia a nemzetközi viszonyok nem szűk politológiai-etatisztikus értelmezését és felfogását fejezi ki. Tito, nem véletlenül, „a népek és országok koegzisztenciája” kifejezést használja erre az objektív társadalmi szükségszerűségre. Szintén nem véletlenül tekinti a koegzisztenciát „a legnagyobb reális lehetőségnek” és „a békéhez és a haladáshoz való lehető legnagyobb hozzájárulásnak”, amelyek elválaszthatatlanok a mai világban. Továbbá a nemzetközi közösség fejlődésének az átmeneti szakasza a nemzetközi viszonyok alakulásának a folyamatában jut kifejezésre, amelyre — mint ahogyan Tito számos művében kiemeli — főleg ez jellemző: a kapitalizmus általános válságának további elmélyülése, aminek következtében eltűnt a nemzetközi viszonyok korábbi egységes kapitalista társadalmi-gazdasági alapja; a szocialista és más haladó erők világméretű rohamos térhódítása, különösen a második világháború után (új szocialista országok keletkezése; új, független országok felszabadulása; az ázsiai, afrikai és latin-amerikai gyarmaturalmi rendszerek felbomlása; a szocializmus világfolyamattá válása).¹⁰

Az aktív, békés koegzisztenciának a gyakorlatban, Tito értelmezése szerint, az el nem kötelezettség politikájának az elvén kell alapulnia. Ily módon Titónak a nemzetközi viszonyokhoz való hozzáállása egységes konceptusban kapcsolja össze a koegzisztenciát és az el nem kötelezett-

séget, amelyek általánosan és egyetemesen feltételezett szükségszerűségek. Ebből az alapvető felfogásból következik a békeszerető és haladó subjektív társadalmi gyakorlatának a szükségessége is a jelenkori nemzetközi viszonyokban. Ez a külpolitikában és a diplomáciában valósul meg, azaz a legtágabb értelemben vett — tehát nemcsak az államok, hanem más globális társadalmi csoportok közötti — nemzetközi kapcsolatok stratégiájában és taktikájában. Ennek a legáltalánosabb céljai a következők: a) az aktív, békés koegzisztenciának mint a béke és a társadalmi haladás politikájának a világméretű, általános megvalósítása a különböző társadalmi berendezésű országok között, az el nem kötelezettség elvének a nemzetközi viszonyokban, különösen pedig az államközi kapcsolatokban való alkalmazásával; b) a világ katonai-politikai és gazdasági felosztottságának (ami az országok ideológiai tömörülésének a következménye) a megszüntetése; c) a jelenkori nemzetközi viszonyokban mutatkozó erőpolitikával, befolyásokkal és erőegyensúllyal katonai-politikai szövetségek, tömbök, imperializmus és neokolonializmus) való szembehelyezkedés és ezek megszüntetése az egyenlőtlenség, az elnyomatás, a hegemonia és a kizsákmányolás minden formájának a kiküszöbölése által, amennyire ez ma reálisan lehetséges és megvalósítható a jelenkori és jövőbeni történelem új társadalmi mozgó erőinek a közreműködésével.¹¹ Az aktív, békés koegzisztencia és az el nem kötelezettség egységes titói értelmezéséből következik a nemzetközi viszonyok demokratizálására irányuló külpolitikai célok megvalósításának a meghatározott stratégiája és taktikája. Ezek lényegét két jelentős gazdasági és politikai tényező képezi: a mai nemzetközi közösség társadalmi-gazdasági alapjának és politikai-jogi szerkezetének a fokozatos átalakítása az el nem kötelezettség elvének alkalmazásával, különösen, de nem kizárólagosan az országok és a létező csoportosulások közötti nemzetközi kapcsolatok társadalmi gyakorlatában.

3. A szocializmus és a haladó társadalmi erők általános forradalmi és egyetemes stratégiájának és taktikájának, főleg pedig a koegzisztenciának a kérdése, természetesen nem csupán a második világháború utáni időszakban merül fel először, és nem is akkor, amikor Tito kidolgozta az aktív és békés egymás mellett élésre és az el nem kötelezettségre vonatkozó elképzelését.

Köztudomású, hogy Marx és Engels, ha nem is dolgozták ki külön a nemzetközi kapcsolatok egységes elméletét a szocializmus fejlődésének a szempontjából, meghatározták a forradalmi proletariátus nemzetközi politikájának az alapelveit. A nemzetközi viszonyok szocialista átalakulásának perspektívájaként és ugyanakkor társadalmi szükségletként emelték ki, hogy a proletariátusnak nemzeti- és világméretű saját külpolitikát kell folytatnia, a burzsoázia reakciós politikájával pedig szembe kell szegülnie és bírálnia kell azt. A proletariátus e politikájának a társadalmi gyakorlatban a nemzeti- és világméreteken megnyilvánuló, nemzeti és nemzetközi hegemonián, kizsákmányoláson és elnyomaton

alapuló burzsoá külpolitika tagadásának és antitézisének kell lennie. A proletariátus külpolitikájának ezért a proletár internacionalizmus elvén kell alapulnia. A proletariátus külpolitikájának, osztályfeladata megvalósításakor, az erkölcs és igazságosság etikai elveiből és törvényeiből kell kiindulnia. Marx és Engels nem elvont eszmékből és sémákból, hanem az akkori világ társadalmi viszonyainak a konkrét állapotából, valamint a munkásosztálynak a nemzetközi viszonyokban betöltött történelmi osztályszerepéből indult ki. Nem elfogultság és nem is túlzás, ha azt állítjuk, hogy Marx és Engels meghatározták a proletariátus külpolitikájának az alapvető osztályjellegét és társadalmi szerepét, felállítva a nemzetközi viszonyokra vonatkozó stratégiájának és taktikájának, azaz tulajdonképpen a külpolitikai és általában a nemzetközi viszonyok társadalmisítási folyamatának az alapvető és általános elveit.

A proletár internacionalizmus elvén kívül, a tudományos szocializmus megalapítói külön jelentőséget tulajdonítottak az egyenjogúság, a nemzetek és országok belügyeibe való be nem avatkozás, az önrendelkezés, valamint a nemzeti, politikai és gazdasági elnyomás és kizsákmányolás alól való felszabadulás elveinek. Ezeknek az elveknek Lenin is nagy figyelmet szentelt a világ első szocialista forradalmának elméletében és gyakorlatában a nemzetközi viszonyokat illetően (Oroszország munkás és kizsákmányolt népének deklarációja, A békéről szóló rendelet).¹² Ezek az elvek képezik, mint mondtuk, a koegzisztencia és az el nem kötelezettség titói értelmezésének, valamint Jugoszlávia külpolitikájának az alapjait.

Leninnek a szocialista elmélethez és a forradalmi társadalmi gyakorlathoz való történelmi hozzájárulása abban van, hogy megeremttette a szocializmus és a kapitalizmus korszerű értelemben vett egymás mellett élése stratégiájának és taktikájának az első elméleti és gyakorlati alapját, valamint kifejtette az ellentétes társadalmi berendezésű országok hosszabb-rövidebb ideig tartó egymás melletti létezésnek és együttműködési lehetőségének a gondolatát. Lenin koncepciójának a lényege, hogy — a külső fegyveres beavatkozás és Szovjet-Oroszországnak a kapitalisták által való bekerítése ellenére is — megvan a Szovjet-Oroszország és a tőkés államok egymás mellett élésének a „társadalmi lehetősége”. A különböző társadalmi rendszerű államok koegzisztenciáját és együttműködését a korabeli nemzetközi viszonyok fejlődése objektív szükségszerűségének tekintette. A békés egymás mellett élés politikáját „társadalmi valósággá” tevő tényezők közé Lenin a következőket sorolta: a) a szocializmusnak mint háborúellenes, békeszerető társadalmi berendezésnek az új minőségi jellege; b) a szocializmus gazdasági, politikai és katonai hatalma növekedésének a távlata, s ezért a béke és a szocializmus erői idővel döntően befolyásolhatják a világpolitikát, miközben a gyarmati és félgymarmati nemzetek felszabadító mozgalmak az új forradalmi társadalmi erőknek, valamint a burzsoá felépítésű nemzetközi viszonyok megváltoztatásának a forrásaivá és döntő tényezőivé válnak (az önálló

döntéshozatalra, illetve a nemzeti és gyarmaturalmi rendszerre vonatkozó tézisek a Komintern II. kongresszusán, 1919-ben); c) a tőkés államok ellentmondásainak a világ első szocialista országával szembeni egyetemes politikájára gyakorolt hatása. Leninnek mindezek az elemzései és értékelései hamarosan pontosnak bizonyultak, különösen amikor a Szovjet-Oroszország és Németország között megkötött szerződéssel a genovai értekezleten megtört a tőkés nagyhatalmak által felállított gazdasági blokádnak és megszűnt a szovjet állam politikai elszigeteltsége a nemzetközi életben.¹³

Leninnek a békés egymás mellett élésre vonatkozó koncepciója a konkrét belföldi és nemzetközi feltételek eredménye, mindenekelőtt annak szükségleteként, hogy a tőkés államok fegyveres intervenciója feletti győzelem után megszűnjön a szovjet államot övező gazdasági blokádnak és a politikai elszigeteltség. Lenin a békés koegzisztencia lehetőségeiről és realitásáról szólva azonban szem előtt tartja általában a kapitalizmus és a szocializmus viszonyait mint jövőbeni fejlődésük általánosan feltételezett távlatát. Érthető okokból Lenin elméletének és gyakorlatának a súlypontja abban az időben a szocializmus és a kapitalizmus gazdasági koegzisztenciájának a megvalósításán volt, kizárva ugyanakkor minden kompromisszumot a szocializmus lényeges kérdéseit, a „kommunizmus elvét” illetőleg, ahogy azt Csicserin szovjet külügyi népbiztos fogalmazta meg a Szovjet-Oroszország és az akkori vezető tőkés államok genovai értekezletén megtartott programbeszédében.¹⁴

4. A békés koegzisztencia lenini értelmezésének e legáltalánosabb vizsgálatában külön figyelmet érdemel Szovjet-Oroszország külpolitikája és diplomáciája alapelveinek, megvalósulásának és jellegzetességeinek a bemutatása, hogy jobban megérthessük a nemzetközi szocialista elméletet és gyakorlatot, valamint Titónak az el nem kötelezettségre vonatkozó nézeteit. Az októberi forradalom győzelme utáni első évekről van szó, amikor még Lenin személyesen irányította az új szocialista állam fejlődését, beleértve a nemzetközi kapcsolatokat is.

Mint ismeretes, az új szovjet hatalom első rendeletei, köztük Leninnek A békéről szóló rendelete is, az elsők voltak a nemzetközi munkásmozgalom és a nemzetközi viszonyok történetében, amelyekkel egy szocialista társadalmi berendezésű állam elsőként valósította meg a nemzetek és országok egyenjogúságát, függetlenségét és önrendelkezési jogát, valamint a más belügyeibe való be nem avatkozás elvét (a titkos diplomácia elítélése és felszámolása, a Kelet országaival: Afganisztánnal, Perzsiával, Külső-Mongóliával és Törökországgal megkötött barátsági szerződések, amelyek alapján Szovjet-Oroszország lemond a cári Oroszország egyenlőtlen szerződéseiben megállapított kapitulációs jogról). A Kelet országaival 1921-ben megkötött barátsági szerződések törlik a cári Oroszországnak való tartozásokat, illetve a Szovjet-Oroszország részéről való pénzübeli vagy egyéb segély nyújtására vonatkozó határoza-

tokat; új elemeket visznek a belügyekbe való be nem avatkozás elvének a nemzetközi-jogi értelmezésébe, mint amilyen például: az olyan egyének vagy csoportok működésének a megtiltása, amelyek esetleg kárt okozhatnak a másik szerződő félnek, valamint távolmaradás minden olyan beavatkozásból, amely esetleg a másik szerződő fél ellen irányul.¹⁵ Csicserin szavai szerint, a breszt-litovszki békéig, tehát a szovjet állam első hat hónapjában „mi a halaszthatatlan forradalomra hivatkoztunk”. Szovjet-Oroszország e nemzetközi szerződésének megkötése után, Lenin 1919 októberében hivatalosan is kifejezte a szovjet kormány készségét, hogy szavatolja: nem avatkozik más országok belügyeibe. Abban az időben a be nem avatkozás elvét politikai és nemzetközi-jogi szempontból úgy értelmezték mint „a forradalom szuronyokon való kivételének” a megtiltását.¹⁶

Szovjet-Oroszország 1921-ből származó szerződésének a nemzetközi jelentősége különösen abban van, hogy a gyarmati és félgyarmati helyzetben levő államok, a nemzetközi viszonyok és a nemzetközi jog történetében először, egyenjogú nemzetközi szerződéseket kötöttek. Ezek a szerződések és az ezeknek megfelelő szovjet-orosz külpolitikai gyakorlat Lenin és az októberi forradalom igazi hozzájárulását jelentették a nemzetközi viszonyok és a nemzetközi jog új, haladó szellemének a fejlődéséhez, a függetlenség, az egyenjogúság és a be nem avatkozás elvének az érvényesítéséhez az akkori nemzetközi közösségben. Tulajdonképpen már Marx meghatározta a beavatkozás társadalmi lényegét a kapitalizmusban, az osztályharc és elnyomatás sajátosságaiban, amikor elemezte a Szent Szövetség Mexikóban történt beavatkozását. Közismert Marxnak az erről az intervencióról adott értékelése, mely szerint a politikai agresszió és a beavatkozás „a kapitalizmus farkas-törvénye”. A máig történt intervenciók története igazolta Marx e gondolatának a pontosságát, amelyre a kapitalizmus e nemzetközi viszonyokban megnyilvánuló társadalmi gyakorlatának az általánosítása jellemző. Ezért a nemzetközi jogtudomány egy része helyesen állapítja meg, hogy a beavatkozás politikája a kapitalizmusra jellemző, és hogy a burzsoázia osztályhelyezete és történelmi szerepe következtében, nem képes teljesen kiküszöbölni az intervenciót; ezt egyedül a munkásosztály viheti végbe.¹⁷

Ebben az időszakban állapítja meg a szovjet kormány a Kelet országai felé irányuló gazdaságpolitika elveit is. A Szovjet-Oroszország és a Horezmi Népköztársaság közötti szerződés (1920) például 500 millió rubel értékű segílyt irányoz elő a Horezmi NK kulturális felemelkedésére, szabályozza a Szovjet-Oroszország által nyújtandó tudományos-műszaki segílyt, továbbá az árucserét, különös tekintettel a horezmi nyersanyagokra, „bármilyen nyereszkedés nélkül”.¹⁸ A külkereskedelmi monopólium megteremtése (1920) és a külső beavatkozás feletti győzelem után, amikor a genovai értekezlet idején a Nyugat tőkés országaival való kereskedelmi kapcsolat felújítása volt a szovjet diplomácia egyik

alapvető feladata, megjelentek A külkereskedelem irányelvei (1923). Leninnek a nemzeti és a gyarmati kérdésre vonatkozó elveiből kiindulva (a keleti népeket sújtó imperializmus gátolja a gyarmati és félgyarmati országok fejlődését; a kommunista pártok feladata, hogy segítse az ezekben az államokban kibontakozó felszabadító mozgalmakat), valamint a szovjet kormány akkori nemzetközi gyakorlata alapján A külkereskedelem irányelveiben meghatározzák a gyarmati és félgyarmati országokkal folytatott kereskedelem elveit. Ezek az elvek alapvetően különböznek azoktól, amelyeket a nyugati tőkés országokkal való kereskedelmi kapcsolatokban alkalmaznak: a keleti országokkal való áruforgalom, különösen ami a nyersanyagokat illeti, a külkereskedelem monopóliumának alkalmazásával történik; a Szovjetunió nem törekszik arra, hogy ezekkel az országokkal szemben aktív kereskedelmi mérlege legyen; a szovjet ipari termékeket alacsonyabb áron adják el Keleten, mint Nyugaton.¹⁹

A nemzetközi szerződéseknek a függetlenség, egyenjogúság, be nem avatkozás és gazdasági segélynyújtás elvei alapján, a kereskedelmi szerződéseknek pedig a Kelet fejletlen országait előnyben részesítő elvek alapján történő megkötése azt jelentette, hogy Szovjet-Oroszország és a Szovjetunió ezekkel az országokkal teljesen új viszonyokat teremtett, a kapitalizmusban ismeretlen új elvek alapján.²⁰ Az új nemzetközi gazdasági rendszer szocialista értelmezésének első történelmi gyökereit találjuk meg Lenin koncepciójában és az októberi forradalom utáni évek első szocialista államának a nemzetközi gyakorlatában. A jelenkori világban, egy új nemzetközi gazdasági rendszer kidolgozott koncepcióját az aktív, békés koegzisztencia és az el nem kötelezettség titói felfogásában találjuk meg mint azon új nemzetközi politikai és gazdasági rendszer egységes konceptusának részét, amely kifejezi a mai nemzetközi viszonyok demokratizálódási folyamatát. Tito még 1958-ban, a legáltalánosabban, de szabatosan, így határozta meg ezt a konceptust:

„A mai világ óriási, külön problémája a gazdasági fejlődésben mutatkozó egyenlőtlenség... Ezeknek az egyenlőtlenségeknek a megszüntetését az egész világ gazdaság tisztán gazdasági érdekei is megkövetelik, beleértve a legfejlettebb országok érdekeit is; ez úgyszintén politikai okokból és egyéb nemzetközi szükségletek miatt is elkerülhetetlen, mert amíg ezt az egyenlőtlenséget nem küszöböljük ki, nem beszélhetünk igazi egyenjogúságról, de tartós békéről sem. A mai körülmények között ezt csupán szervezett nemzetközi gazdasági segéllyel érhetjük el, mindenekelőtt az ENSZ által, de regionális és kétoldali együttműködéssel is, azzal a feltétellel, ha a segélynyújtás nem tartalmaz politikai vagy katonai jellegű kötelezettségeket... E szakadék eltüntetésével teljes mértékben megvalósulnának az országok és a népek füg-

getlenségének és egyenjogúságának az elvei, függetlenül attól, hogy kis vagy nagy, erős vagy gyenge országokról, fehér- vagy színes bőrű népekről van-e szó.²¹

Ezzel kapcsolatban Tito kiemeli a gyarmaturalom alatt levő népek felszabadító mozgalmainak, e korszerű folyamatnak az osztályfunkcióját. A nemzetközi viszonyok változásai, amelyek „a gyarmatosított népek önállósulásával következnek be, lényegében az új és haladó elemeknek a nemzetközi viszonyokba való bevonását jelentik”, mert a gyarmaturalom járma alól felszabadult népek „új, igazságosabb társadalmi viszonyok kialakítására törekcsenek”.²² Már az el nem kötelezett országok első értekezletén (Belgrád, 1961) Tito többek között egy világgazdasági értekezlet összehívását is javasolja. Ez a kezdeményezés, a belgrádi értekezleten részt vevő országok tevékenysége következtében, különösen az ENSZ keretében (Az el nem kötelezett országok kairói gazdasági értekezlete, 1962; Az ENSZ kereskedelmi és fejlesztési értekezlete, Genf, 1964) egy külön nemzetközi szervezet — Az ENSZ kereskedelmi és fejlesztési értekezlete (UNCTAD) — megalakítását, idővel pedig az ENSZ akcióinak és programjának, stratégiájának és taktikájának a meghatározását eredményezte egy új nemzetközi gazdasági rendszer megteremtése érdekében, ahogyan az különösen az ENSZ közgyűlésének a határozatában áll (Az államok gazdasági jogairól és kötelezettségeiről szóló alapokmány, 1974).²³

5. Tito koncepciója tehát lényegében kifejezi, de ugyanakkor tovább fejleszti azokat az elvi elképzeléseket, amelyeket a maga idejében Lenin képviselt és az imperialistaellenes harc, valamint a nemzeti és gyarmati kérdés megoldása során a gyakorlatban végrehajtott, szem előtt tartva az akkori korszak sajátos feltételeit: a szovjet államnak mint a világ első szocialista országának a történelmi feladatait; a gyarmaturalom alatt és függőségben levő országok felszabadító mozgalmainak mint az általános haladás tényezőinek az imperialistaellenes szerepét, Szovjet-Oroszország és a Szovjetunió szocializmusának e „tartalékait”, valamint a kapitalisták által való bekerítettséget.

Az aktív, békés koegzisztencia és az el nem kötelezettség titói értelmezése azonban jelentős különbségeket is tartalmaz azzal a felfogással szemben, amely ma uralkodik — Lenin koncepciójára hivatkozva — a szocialista közösség országaiban a békés koegzisztenciát és külön a felszabadító mozgalmak szerepét illetőleg.

A bevezetőben említettük, hogy a szocialista közösségben az a nézet van túlsúlyban, amely szerint a mai világ alapvető forradalmi erői a következők: a szocializmus mint az e közösségen belüli viszonyok társadalmi rendszere, nem pedig mint az egyetemes méretekben és különböző formákban vett korszerű nemzetközi közösség változásának a társadalmi folyamata; továbbá a nemzetközi munkásmozgalom és a népfelszabadító harc. A mai nemzetközi viszonyok ilyen konceptuális felfogásából, amely azon a nézeten alapszik, hogy a mai világ alapvető ellent-

mondását a kapitalizmus és a szocializmus, e két antagonisztikus rendszer ellentéte képezi, miközben a marxizmus megalapítóinak és Leninnek az álláspontjára is hivatkoznak, meghatározott elméleti értelmezés is következik a szocialista közösségen belüli államközi kapcsolatokat, valamint a szocialista közösségen kívüli államok — még ha szocialista államok is — iránti viszonyukat, továbbá az új, független államokat, népfelszabadító és haladó mozgalmakat illetőleg. E felfogás szerint, tulajdonképpen, az el nem kötelezettségnek az aktív, békés koegzisztencián alapuló politikája nem képezi a nemzetközi közösség változásának és fejlődésének az alapvető forradalmi tényezőjét. A felszabadító és haladó mozgalmak többé-kevésbé a neokolonializmus- és imperializmus-ellenes harc másodlagos tényezői, olyan tényezők, amelyek csak akkor járulhatnak hozzá a munkásosztály történelmi szerepének a megvalósításához, ha a szocialista erők imperialistaellenes harcának külpolitikájával és diplomáciájával, stratégiájával és taktikájával összhangban működnek. Ezek az erők viszont úgy jelentkeznek, mint a világ szocialista erőinek vezető szubjektív tényezői, amelyek politikailag és jogilag a szocialista közösség egésze kölcsönös viszonyainak a rendszerébe, a sajátos globális szocialista társadalomba tartoznak. A szocializmus elkötelezett erői mint a szocializmus és a haladás alapvető hordozói így valósítják meg történelmi szerepüket, különösen a „reális szocializmus” útján, a szocialista közösségen belüli kölcsönös viszonyok rendezésében elért fokon, a szocialista internacionalizmus elveinek az alkalmazásával. A szocialista internacionalizmus elve a szocialista közösségen belüli államközi viszonyok rendezésének az alap- és vezérelve.²⁴

Az aktív és békés egymás mellett élés valamint az el nem kötelezettség titói értelmezése szerint a kapitalizmus és a szocializmus ellentétei mellett a mai nemzetközi közösség alapvető ellentmondásainak egyike a fejlett és a fejlődő országok ellentéte, főleg a megváltozott belső és nemzetközi feltételek közepette, amelyek a második világháború következményei (különösen: a szocializmus mint világfolyamat, valamint a gyarmaturalom alól való felszabadulás). A felszabadító mozgalmak és a haladó erők ezért a jelenkori nemzetközi viszonyok forradalmi megváltozásának az alapvető tényezői; máris társadalmi valóság, hogy ők a haladó folyamatok hordozói és a tartós rendezés, igazságosabb változás döntő tényezői lehetnek. Annál is inkább, mert az egyenlőtlen társadalmi fejlődés törvényszerűsége a nemzetközi viszonyokban is a világ politikai és gazdasági ellentéteinek a kiéleződéséhez, különösen pedig a legfejlettebb országok, beleértve a szocialista közösség országait is, és a fejlődő országok közötti szakadék elmélyüléséhez vezet. Mindezek az összetevők a jelen korban és a jövő világ víziójában is a nemzetközi közösség egyenlőtlen viszonyai forradalmi megváltoztatásának a tényezőit képezik.

A koegzisztencia korszerű jelenségének az értékelése, a szocialista közösségben kifejezésre jutó felfogások, valamint a titói értelmezés között

mutatkozó különbségekből következnek a szocialista és haladó erők stratégiájában és taktikájában észlelhető különbözőségek. Ezek a különbségek a szocialista internacionalizmus elvének a különféle értelmezésében is kifejezésre jutnak. Ebből következnek a koegzisztencia elvei társadalmi szerepének felfogásában mutatkozó eltérések is, különösen az ENSZ alapokmányában meghatározott és az ENSZ közgyűlésének A koegzisztencia elveiről szóló 1970. évi nyilatkozatában részletezett elveket illetőleg (különösen: az országok szuverén egyenlősége; a fenyegetés vagy az erő alkalmazásának a megtiltása; a be nem avatkozás).

6. A békés koegzisztenciának a szocialista közösségben túlsúlyban levő koncepciója miatt az ENSZ alapokmányának az elvei nem érvényesülnek a valóságban egyetemes méretekben; különösen vonatkozik ez a szocialista közösségen belüli szocialista országok viszonyaira, amelyekben a szocialista internacionalizmus elvének van döntő súlya. Az 1968-as csehszlovákiai válságos események után, erre az elvre hivatkozva, kidolgozták a szocialista közösség államainak a kollektív (integrált) szuverenitásáról szóló elméletet, azzal a céllal, hogy politikailag és jogilag igazolják a csehszlovákiai beavatkozást. A csehszlovákiai intervenciónak szélesebb társadalmi jelentősége van, amely túlhaladja a szocialista közösség államai kölcsönös kapcsolatainak a kereteit. Azon ok miatt, mert a szocialista országok kölcsönös kapcsolataiban, a nemzetközi viszonyok történetében első ízben került sor a fegyveres erők közvetlen, kollektív akciójára, valamint azért, mert a nemzetközi viszonyok demokratikus fejlődésében a szocialista társadalmi erők nemzetközi elméletének és gyakorlatának jelentős példaként kell állnia.

A kollektív szuverenitás elméletének lényege abban van, hogy a Varsoói Szerződés tagállamai közötti szocialista internacionalizmus vezérelvére hivatkozva, jogot ad a kollektív fegyveres beavatkozásra e katonai-politikai szövetség területén, ha azt, a szocialista közösség általános és közös érdekei, különösen az imperialistaellenes harc, megkövetelik.²⁵ A kollektív szuverenitás elméletét és gyakorlatát azonban nem fogadták el általánosan magában a szocialista közösségben sem. Bizonyítja ezt a román fegyveres erők távolmaradása a csehszlovákiai eseményektől, valamint a Románia külpolitikai elveiről 1968. augusztus 22-én kiadott nyilatkozat.²⁶ A csehszlovákiai akció kérdése elkerült az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé is, s ez alkalommal Jugoszlávia képviselője a be nem avatkozás általánosan kötelező elve alapján bírálóan nyilatkozott róla.²⁷

A kollektív szuverenitás elmélete újabb keletű és tartós társadalmi lényegét a szocialista közösségben levő hordozói jelenlegi és jövőbeni gyakorlata alapján lehet megítélni. Ettől függetlenül úgy tűnik, hogy újdonságot jelent a szocialista közösségen belüli viszonyok koncepciójában, amikor bizonyos módon megerősíti a szocialista internacionalizmus elvének elsődleges osztályfunkcióját. A sokoldalú kölcsönös együttműködés és testvéri segélynyújtás kötelezettségén kívül, amelyek korábban is alkotó elemei voltak ennek az elvnek, ma beleértődik az is, hogy magá-

ban foglalja a szocialista közösség államai szuverenitásának és politikai döntéshozatalának a korlátozását biztonságuk érdekében, vagy pedig a szocializmus meghatározott formájának a megőrzése, a nemzetközi viszonyok azon általános érvényű törvényszerűségeinek és elveinek a ki nyilvánítása céljából, ahogyan azt a marxizmus klasszikusai és a szocializmus lenini kiépítése meghatározza.²⁸ Ebben a politikai-jogi keretben a Szovjetunió iránti viszony és a külpolitikája iránti viszony ma is a szocialista internacionalizmus alapvető mércéje; ezen elv lényegének másfajta tolmácsolása szocialistaellenesnek számít, egyes nézetek szerint szovjetellenesnek is, amit azt az eurokommunizmus lényegére vonatkozó legújabb nézetkülönbségek is bizonyítják.²⁹ Úgy tűnik, hogy a kollektív szuverenitás elmélete azt a véleményt fejezi ki, hogy a szocialista közösségben nem léteznek, vagy — a korszerű nemzetközi viszonyok általános szerkezetében és a világ kapitalizmusra és szocializmusra való antagonisztikus felosztásában — túlhaladottak azok a nézetek a szocialista országok kölcsönös viszonyairól, amelyekről szó volt a szovjet kormány 1956. október 30-i Deklarációjában a magyarországi helyzettel kapcsolatban. A Deklaráció az SZKP XX. kongresszusának a személyi kultusszal kapcsolatos határozatára hivatkozva, többek között megállapítja, hogy a szocialista országok kapcsolatában, a pozitív szempontok mellett, „csökkentett egyenjogúság” is volt, és hogy a jövőben ezeknek a viszonyoknak a teljes nemzeti egyenjogúság és függetlenség elvén kell alapulniuk.³⁰

7. A szocialista közösségen belüli viszonyok általános elméleti konceptusa, ezek szerint, a nemzetközi viszonyok stratégiájára és taktikájára vonatkozó fontos kérdésekben jut kifejezésre, amelyek rendkívül jelentősek a szocialista fejlődés jelenlegi és jövőbeni útjaira és formáira, valamint a proletariátus általános történelmi szerepének a megvalósítására nézve.

Először, a békés koegzisztenciáról a szocialista közösségben uralkodó nézet miatt, e közösségen belül nem alkalmazzák a békés koegzisztencia elveit, beleértve a függetlenség és a be nem avatkozás feltétlen tiszteletben tartását is, hanem a szocialista nemzetközi jog normáit érvényesítik. Ez minőségileg új, az általános nemzetközi joghoz viszonyítva inkább regionális nemzetközi jog, amely a kapitalizmus és a szocializmus mint ellentétes társadalmi rendszerek államközi kapcsolatait rendezi a békés koegzisztencia elvei alapján. A nemzetközi kapcsolatok ezen új formáját, amelynek a szocialista internacionalizmus elve az alapja, osztályszempontból úgy értékelik, mint az új internacionalista nemzetközi viszonyokra vonatkozó lenini eszméknek a megvalósulását a szocialista közösségen belüli viszonyok gyakorlatában. Másodszer, a lenini nézetekre való hivatkozás és a békés koegzisztencia elveinek a gyakorlatban való alkalmazása kell hogy képezze a szocialista közösség külpolitikájának és diplomáciájának az alapját a tőkés országok felé. A békés koegzisztencia elveit az azon szocialista országokkal való kapcsolatokban is

alkalmazzák, amelyek nincsenek a szocialista közösség összetételében, valamint az el nem kötelezett és a fejlődő országokkal szemben is.³¹

Ebből a szempontból jelentős különbség észlelhető a szocialista közösségnek a békés koegzisztenciára vonatkozó nézete, valamint az aktív, békés koegzisztencia és az el nem kötelezettség titói értelmezése között. A különbség a szocialista internacionalizmus elvének az értelmezésében mutatkozik meg, amely annak idején kifejezésre jutott a szocialista országok államközi kapcsolataiban, Jugoszláviával szemben a Varsói Szerződés csehszlovákiai intervenciója előtt is, különösen a szocializmusban való önrendelkezési elv megvalósítása szempontjából, azaz a szocialista társadalmi viszonyok és berendezés fejlesztési útjának és formájának a szabad megválasztása, minden ország konkrét osztályfeltételeitől, nemzeti és egyéb sajátosságaitól, politikai demokratikus és kulturális fejlődésétől és hagyományaitól, valamint a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődési fokától függően.

Ma már közismert és általánosan elismert Tito úttörő munkája a szocializmus osztály- és demokratikus funkciója nemzeti és világméretű megvalósításának, valamint ezen új, a valóban demokratikus és szocialista nemzetközi viszonyok megteremtésének a szempontjából rendkívül jelentős kérdés elméleti és gyakorlati megoldásához való alkotói hozzájárulása. Tito lényegében határozta meg a Tájékoztató Iroda és Jugoszlávia közötti vita általános társadalmi és külön osztályjellegét, amikor úgy értékelte, hogy szó sincs „semmilyen ideológiai vitáról”, vagy „a mi állítólagos eszmei elidegenedülésünkről”, hanem csak „az állam és állam közötti viszonyról”. Eközben eszmei kérdéseket használnak fel, hogy igazolják „a ránk gyakorolt nyomást”, állapítja meg Tito és hangsúlyozza, hogy olyan problémákról van szó, amelyek nemcsak Jugoszláviára, hanem általában a haladásra és a szocializmus egész jövőbeni fejlődésére nézve jelentősek:

„... a mi számunkra az egész dolog nem tragikus, de káros. Kétségtelenül káros a világ egész haladó mozgalmára, de megvan ennek a pozitív oldala is, mert szerencsésebb megoldást kell találni a szocialista országok nemzetközi viszonyaira, és el kell vetni ezt a téves irányt, amely felé indultak. Ha megváltozik ez az út, akkor ez óriási haszonnal lesz a nemzetközi haladó mozgalomra, akkor a harcunknak, Pártunk harcának kétszeres termése lesz. Ezért el lehet és el kell viselni a legnagyobb sértéseket és nehézségeket is, mi pedig tudatában vagyunk annak, hogy mindezt igaz és jogos ügy győzelméért tesszük.”³²

E vita kirobbanása és megoldása, Tito értelmezése és értékelése szerint, a szocializmus és a nemzetközi viszonyok történelmében először, érvényesítette a politikai önrendelkezés elvét a szocializmusban és világviszonylatban, ugyanakkor pedig rámutatott arra, milyen igazuk volt a

marxizmus megalapítóinak, amikor figyelmeztettek azokra a veszélyekre, amelyek a hatalmon levő szocializmust fenyegetik. Másrészt Lenin elméleti felfogásával és nemzetközi gyakorlatával kapcsolatban, talán nem is lehetne kifogásunk azokra a nézetekre vonatkozólag, amelyek a Varsói Szerződés néhány tagállamának a csehszlovákiai beavatkozás után jutottak kifejezésre. E nézetek megindoklása a következőkben rejlik: Marx és Lenin úgy vélték, hogy a nemzetközi munkásmozgalom számára a szocializmusért, illetve a kapitalizmus ellen folyó harcnak az érdekei az elvont, osztályon kívüli, a konkrét történelmi valóságtól elválasztott, az önrendelkezésre, a nemzeti függetlenségre és demokráciára vonatkozó nézetek felett állnak. A marxizmus klasszikusainál éppen ebben van a proletár, illetve szocialista internacionalizmus elvének a lényege.³³

8. Az októberi forradalom győzelme és a világ első szocialista államának a megalakítása óta eltelt időszakban azonban lényegesen megváltozott a konkrét történelmi valóság. Elsősorban azzal az idővel ellentétben, amikor Szovjet-Oroszország és a Szovjetunió a tőkés világ szorítógyűrűjében volt, a szocializmus ma számos ország társadalmi berendezésének valóságává és a társadalmi viszonyok átalakulásának világfolyamatává vált. A régebbi időben történelmi s osztályszempontból igazolt volt Sztálin nézete, amely a Szovjetunió és a politikája iránti viszonyulást tekintette a proletár internacionalizmus lényeges mércéjének. De ismét azzal a feltétellel, ahogy Tito több ízben kiemelte, hogy a proletár (ma szocialista) internacionalizmus elvének ilyen értelmű alkalmazása ne hasson negatívan és ne fékezze a marxista-leninista tudomány alkalmazását a munkásosztály történelmi szerepének a megvalósításában minden egyes országban, ahol megérték a szocialista forradalom objektív és szubjektív feltételei. Ezzel kapcsolatban Tito, különösen a JKP 40. évfordulóján mondott beszámolójában hangsúlyozta, hogy a JKSZ nemcsak a szavakban, hanem a valóságban is megvalósította a proletár internacionalizmus elvét, amelyet a legáltalánosabban úgy határoz meg, mint Marx, Engels és Lenin eszméi megvalósításának a társadalmi gyakorlatát:

„Mi joggal lehetünk büszkék álláspontjainkra és az elmúlt négy évtizedben betöltött szerepünkre, bátran nézhetünk minden becsületes munkás és forradalmár szemébe. Az októberi forradalom támogatásától és az oroszországi éhezők segítségétől kezdve, egymás után következtek a más országok forradalmi harcának a megsegítésére irányuló akcióink. Amikor 1923-ban Bulgáriában megbukott a lázadás, több mint kétezer bolgár harcost fogadtunk hazánkba Dimitrov elvtársal az élen. Amikor a nemzetközi burzsoázia hadjáratot indított a magyarországi forradalom ellen, mi általános sztrájk meghirdetésével akadályoztuk meg, hogy

a királyi Jugoszlávia csapatai részt vegyenek a magyar forradalom elfojtásában... Közismert Pártunk álláspontja a spanyolországi antifasiszta harcot illetően és a több mint 1300 jugoszláv önkéntes részvétele a spanyol köztársasági hadsereg küzdelmeiben. Ismeretesek Pártunknak a Dimitrov megsegítésére irányuló nagy akciói a leipzig-i per folyamán, valamint a Tellmannak nyújtott támogatásunk és a Rákosi megmentése érdekében tett erőfeszítésünk. 1938—39-ben, a csehszlovákiai sorsdöntő napokban önkénteseket toboroztunk a Csehszlovák Köztársaság megvédésére és kétszáz ezer jelentkezést sikerült összegyűjtenünk... Közismert Pártunk szerepe a második világháborúban, és a fasizmus feletti győzelemhez való hozzájárulásunk. A legsúlyosabb harcok idején sem csupán hazánk felszabadításáért harcoltunk, hanem segítséget nyújtottunk a szomszédos országok antifasiszta erőinek is.”³⁴

A szocializmus megvalósításának a Tito koncepciója szerinti útjait és formáit az egyes országokban és világviszonylatban is az egyenlőtlen társadalmi fejlődés határozza meg, feltételezi és teszi szükségyszerűen különbözővé. Lenin annak idején — Marx és Engels azon feltételezésével szemben, amely szerint a proletár forradalom kitörése elsősorban a legfejlettebb országokban várható — a nemzetközi viszonyok új és eredeti stratégiájához jutott. Úgy látta, megvan a társadalmi lehetősége annak, hogy a szocialista forradalom előbb egy olyan fejletlen országban valósuljon meg, mint amilyen a cári Oroszország volt, az imperializmus láncának a leggyöngébb karikája. Lenin sem az elméletben, sem a forradalmi gyakorlatban nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a szocialista forradalom és a szocializmus építésének útjai és formái más országokban, különösen a cári Oroszországnál fejlettebbekben, szükségyszerűen különbözőek legyenek. Mi több, nem zárta ki annak a lehetőségét sem, hogy az orosz szocializmus idővel lemarad a fejlett országok szocializmusához viszonyítva. Ezért Lenin, habár kiemelte a társadalmi folyamatok általános szükségszerűségeinek a jelentőségét a szocialista átalakulás megvalósításában, nem tartotta a Szovjetunió szocializmusának az elméletét és gyakorlatát a szocialista társadalmi berendezés egyetlen modelljének. Tito a szocializmus építésének elméletében és gyakorlatában alkotó módon alkalmazta és érvényesítette Leninnek ezeket, a szocializmus fejlődése szempontjából rendkívül fontos gondolatait, és már a népfelszabadító háború előtt is alkalmazta a jugoszláviai konkrét körülményekre.

Másrészt, a második világháború befejezése után egész sor gyarmati és függőségben levő ország szerezte meg a politikai függetlenségét, a szocialista eszmék és társadalmi erők hatásának erősödése és tevékenysége következtében. Ebben a forradalmi folyamatban a felszabadító

mozgalmak és az új független országok nem voltak csupán a szocialista rendszer terjedésének a „tartalékai”, vagy a „forrásai”, és az imperialistaellenes harc tényezői. A nemzetközi viszonyok általános rendszerének, valamint a gyarmati és félgymati országok felszabadító mozgalmi szerepének ilyen értékelései tudományosan megalapozottak és pontosak voltak Lenin korában. Abban az időben a nemzeti és gyarmati kérdésre vonatkozó tézisekben meghatározta a nemzetközi munkásmozgalom stratégiájának és taktikájának, valamint Szovjet-Oroszország külpolitikájának és diplomáciájának az alapjait az imperialistaellenes harcot illetően. Tito koncepciójában, mint már mondtuk, a jelenkori felszabadító mozgalmak és felszabadult országok a nemzetközi viszonyok és az egész nemzetközi közösség átalakulásának és fejlődésének a viszonylag új, de önálló tényezői.

E társadalmi folyamatok és változások következménye, hogy nem a nemzetközi viszonyok általános szerkezetében, a két háború közötti állapotokhoz viszonyítva alaposan leszűkült és korlátozódott a kapitalizmus és imperializmus területe, de osztályjellegű hatása is az emberiség szocialista és általában haladó szellemű fejlődésére. Tito szerint mindez megköveteli a nemzetközi viszonyokban a szocialista és összes haladó erő megfelelő új stratégiáját és taktikáját; alkalmazkodniuk kell a mai valósághoz, a jelenkori világ minden összetettségéhez és ellentmondásához, az oszthatatlan nemzetközi béke és biztonság általános érdekében. Ez kiváltképpen a szocializmus mint országhatárokon belüli és világméretű társadalmi folyamat minél szabadabb és zavartalanabb terjeszkedésének a szükséglete.

Az előbbieket során a legáltalánosabban és tömören elmondtuk, hogy ez az új stratégia és taktika, azaz a nemzetközi viszonyok külpolitikája és diplomáciája az aktív, békés koegzisztencia és az el nem kötelezettség titói értelmezésének, a nemzetközi közösség társadalmi viszonyai demokratizálódásának az egyik alapkövét képezi. A nemzetközi viszonyok fejlődésének a Tito által való egységes értelmezése ugyanakkor alkotó hozzájárulás a XX. századi nemzetközi közösség átalakulásának a gyakorlatához és a modern politikai tudományhoz. Ennek a felfogásnak a tudományos gyökerei és eszméi a társadalmi folyamatok azon általános törvényszerűségeiben, amelyeket a marxista tudomány megalapítói határoznak meg, valamint a békés koegzisztencia lenini elméletében és gyakorlatában vannak. Tito maga is kijelentette 1972-ben Moszkvában, a Lenin Érdemrend átvételekor, hogy számára Lenin mindig „nagy tanító, forradalmi stratégia, a forradalmi törekvések és változások ihletője” volt és hogy a JKSZ számára „Lenin műve és eszméje mindig forrás volt, amelyből erőt merítettünk és ösztönzést kaptunk az új erőfeszítésekhez és akciókhoz”. A marxizmus-leninizmus tudományos eredményeit és gyakorlatát Tito nem értelmezte és a valóságban nem alkalmazta sem dogmaként, sem sablonként, hanem valóban mint ösztönzést a korszerű szocialista eszmékhez és tettekhez.

A két háború közötti állapotokhoz viszonyítva a sokkal összetettebb mai új belföldi és nemzetközi körülmények között elkerülhetetlen, hogy a szocialista elméletben és a társadalmi gyakorlatban kifejezésre jussanak az egyetértések, de a nézetkülönbségek is az egyes kérdésekben, a mai nemzetközi valóság osztálylényegére vonatkozó értékelésekben, vagy a szocialista és más haladó erők gyarmaturalom- és imperialista-ellenes harcának módját illetőleg, továbbá a szocialista internacionalizmus, a függetlenség, az egyenjogúság, valamint a be nem avatkozás elveinek a lényegére vonatkozó eltérések.³⁵ Lenin álláspontjaira is hivatkozva (az első világháború meggyorsította a forradalmi folyamatokat), amelyeket a második világháború következményei és eredményei is megerősítettek, különböző vélemények keletkeztek arra vonatkozólag, hogy vajon a béke mint a koegzisztencia és el nem kötelezettség egyik tényezője, vagy pedig a háború-e a világ jövőbeni gyors szocialista forradalmi átalakulásának a tényezője. Erre a kérdésre az aktív, békés koegzisztencia és az el nem kötelezettség titói értelmezése adja meg a választ, szem előtt tartva azokat a társadalmi törvényszerűségeket és szubjektív tényezőket, amelyek meghatározzák a nemzetközi viszonyok ellentéteinek a megoldására.

9. Az aktív, békés koegzisztencia és az el nem kötelezettség koncepcióját, különösen a nemzetközi gyakorlatban és elméletben való kialakulása kezdetén, bírálták egyes országok szocialista elméleteiben, főleg lényegét és osztályszerepét tekintve. Ezekben a bírálatokban, igaz különböző eszmei szempontokból kiindulva, az a vélemény jutott kifejezésre, hogy az el nem kötelezettség tulajdonképpen megfelel a kapitalizmusnak és az imperializmusnak, hogy gyöngíti a szocialista erők egyetemes föllépésének a lehetőségét, ezáltal elősegíti a nemzetközi közösségekben meglévő osztály- és politikai állapotok további fennmaradását.

Az aktív, békés koegzisztencia és az el nem kötelezettség titói értelmezésére, éppen ellenkezőleg, a forradalmi hozzáállás a jellemző. Mindez már Titónak az előbbiek során említett gondolataiból és megfogalmazásaiból következik. A szocialista forradalmi folyamatot, ahogy azt már az előbbiek során elmondtuk, Lenin a gyarmati és félgymati népek felé irányította. E folyamat a második világháborúban érte el tetőfokát, hogy ennek befejeződése után a gyarmati és alárendelt sorban levő népek forradalmi felszabadulásának a világfolyamatává nőjön. E világfolyamat súlypontja pedig a klasszikus imperializmus és kolonializmus maradványai ellen: a neokolonializmus; valamint az elnyomás és kizsákmányolás minden egyéb formája ellen irányul. Az emberiség eddigi fejlődésének e legnagyobb méretű forradalma a szocialista elmélet és társadalmi gyakorlat egyik lényeges kérdéseként vetette fel azon nemzetközi gazdasági és politikai viszonyok minőségi átalakulásának a problémáját, amelyek még az imperializmusban jöttek létre, kaptak politikai-jogi formát és fejlődtek. Ezek a viszonyok, a második világháború következményeiként létrejött minden gyökeres társadalmi változás mel-

lett, a végletekig kiéleződtek a hidegháborús időszakban és a világ tömbökre szakadásának erősödésekor, ezt pedig a tömböknek a világ válságócaiban való szembehelyezkedése, az erőpolitika és az erőegyensúly kifejezése követte (különösen a lokális háborúk és intervenciók). Mindez a nagyhatalmak hegemoniájának és dominanciájának a kifejezése volt, ahogyan arra Tito gyakran rámutatott.

Ezek között a feltételek között Tito kifejti elméletét nemcsak az aktív és békés koegzisztenciának, valamint az el nem kötelezettségnek, hanem ezek alkotó elemének, a békének az egyetemes szükségességéről, figyelmeztet a nemzetközi nézeteltérések és ellentétek békés megoldására, az örökölt nemzetközi viszonyok megváltoztatása érdekében. Ugyanakkor úgy értékeli, hogy az ENSZ — márcsak azért is, mert egy felszabadító háború következményeként, eredményeként jött létre, a Népszövetségtől eltérően, amelyet Lenin jogosan nevezett „fosztogatónak” — a korszerű nemzetközi közösség megszervezésének legmegfelelőbb politikai-jogi formája és a nemzetközi viszonyoknak az el nem kötelezettség elvei alapján történő egyetemes átalakulásának az eszköze. Az ENSZ közgyűlésének XV. ülészakán mondott beszédében Tito szembevetni határozottsággal követeli az ENSZ alapokmányának az általános tiszteletben tartását, és mint olyan elvnek a következetes alkalmazását, amely kifejezi az aktív, békés egymás mellett élés alapelveit is, s ezért a következő álláspontot foglalja el:

„Mi hisszük és állítjuk, végre, hogy a háború nem elkerülhetetlen, azaz minden reális kilátás megvan arra, hogy örökre kiküszöböljük mint a nemzetközi viták megoldásának és a politikának az eszközét. Meggyőződésünk azon a felismerésen alapszik, hogy következetes békepolitikával elszigetelhetjük és megakadályozhatjuk a világ azon erőit, amelyek céljaik elérése érdekében a háború mellett foglalnak állást és készülődnek rá.”⁹⁶

Kardelj ugyanabban az évben A szocializmus és a háború című tanulmányában feldolgozta ezt a témakört és ez tudományos adalékul szolgált az el nem kötelezettség elméletéhez és gyakorlatához annak megszületésekor, valamint eszmei és politikai kialakulásakor. A tanulmányban vörös fonalként húzódik végig az a gondolat, hogy a kapitalizmus és imperializmus, illetve a szocializmus és a béke közötti minőségileg megváltozott erőviszonyokban ma már a világháború nem szükségszerű, viszont a béke az egyes országokban és egyetemes méretekben is a gyorsabb és szabadabb forradalmi szocialista átalakulás fontos tényezője lehet.⁹⁷ A népfelszabadító és gyarmatellenes forradalmak befolyása abban az időben és később is, különösen a gyarmati uralom elleni forradalmak afrikai szakaszában, a gyakorlatban igazolták Tito és Kardelj megállapításának a helyességét. Ma, különösen az eurokommunizmus társadalmi jellegéről és osztályszerepéről folytatott véleménycserék fényében, ez a tudományos hozzáállás semmivel sem kisebb jelentőségű.

Az aktív, békés egymás mellett élés és az el nem kötelezettség politikája, ezek szerint, a végső elemzésben sem elméletileg, sem a társadalmi gyarkolatban nem a gazdasági, politikai vagy osztályjellegű status quo, sem pedig a meglévő belső és nemzetközi viszonyok kifejezője.³⁸ Egyébként — az el nem kötelezett politika alapelveinek megvalósításában tapasztalt időnkénti stagnálások vagy visszaesések mellett is — az el nem kötelezett országok akciói az ötvenes évektől máig ezt igazolják. Különösen a Lusakában 1970-ben megtartott harmadik értekezlet óta az el nem kötelezettséget a meglévő nemzetközi gazdasági és politikai rendszer szerkezeti átalakítására vonatkozó politikai és alapelvek önálló elméleti és eszmei feldolgozása jellemzi.³⁹

10. Ily módon az el nem kötelezettség koncepciójának és gyakorlatának elvolúciójával fejlődött a világ forradalmi változásainak az ideológiája és konkrét politikája, létrejöttek az el nem kötelezettségnek mint a nemzetközi közösség meglévő gazdasági és politikai jogi felépítésének a gyökeres megváltoztatására törekvő társadalmi erőnek a nemzetközi politikai és diplomáciai céljai. A nemzetközi viszonyokban elfoglalt helyzetükből adódóan ezek a társadalmi erők — az el nem kötelezettség politikájának a hordozói — az emberiség általános és közös érdekeit és értékeit fejezik ki. Az el nem kötelezettség alapelveinek és az ezeknek megfelelő politikai célok meghatározása és megvalósítása ezért rendkívül fontos a fejlődés és haladás, valamint a demokratikus, humanista és szocialista irányú nemzetközi viszonyok megteremtésének a szempontjából. Nem véletlen tehát, hogy Tito az el nem kötelezettség elméletének és gyakorlatának a kidolgozásakor különös figyelmet szentel — és ezt tették a marxizmus klasszikusai is — a haladó külpolitika alapelveinek, a mai világban az el nem kötelezettség alapelveinek és politikai-jogi megformálásuknak az el nem kötelezettség mozgalmának és az ENSZ-nek a keretén belül.

Tito már az el nem kötelezett országok második értekezletén (Kairó, 1964) felvetette az ENSZ alapokmánya elvei törvényesítésének a kérdését. Az el nem kötelezett országok mozgalma, minden tartózkodás és ellenállás mellett, azt eredményezte, hogy 1970-ben az ENSZ közgyűlésének jubiláris ülészakán meghozták a „kis alapokmányt”, az Egyesült Nemzeteknek az államok és népek közötti baráti, az ENSZ alapokmányának szellemében történő együttműködéséről szóló nyilatkozatát (A koegzisztencia elveiről szóló nyilatkozat). Ezzel a nyilatkozattal érvényesítették és részben kidolgozták politikailag és jogilag az Egyesült Nemzetek alapokmányának az elveit (2. szakasz), amelyek, ahogyan azt Tito elvtárs hangsúlyozza — egyben az el nem kötelezettség alapelvei is (különösen: az államok szuverén egyenlősége; a nemzetközi viszonyok békés úton való rendezése; a fenyegetések és az erőszak betiltása; a nemzetközi kötelezettségek teljesítése; a be nem avatkozás).⁴⁰ Ezek a politikai elvek az el nem kötelezett országok és az Egyesült Nemzetek

hozzaállásának és az új nemzetközi gazdasági rendszer megteremtésére irányuló akcióinak az alapját képezik.⁴¹

Ezzel azonban nem merült ki az el nem kötelezettség eszméjének a lényege, és nem egyenlíthető ki a korszerű nemzetközi viszonyok általános egészéhez való szűk politikológiai, vagy ekonomisztikus hozzáállással. Az el nem kötelezett országok negyedik értekezletén (Algír, 1973) hozott Gazdasági nyilatkozat például tartalmazza a fejlődő országok élelmezési és környezetvédelmi problémáira vonatkozó álláspontokat, de ugyanakkor hangsúlyozza a nemzeti kultúra megőrzésének és fejlesztésének a jelentőségét is. Az imperializmus és a neokolonializmus ugyanis az új, fejletlen országokra rákényszeríti a behozatali civilizáció eszmei fölényét és idegen kultúráját is. A Gazdasági nyilatkozat éppen ezért hangsúlyozza, hogy az ilyen kulturális elidegenítéssel „szembe kell szállni, mégpedig a saját kulturális és társadalmi értékkel”, amelyek meghatározzák a nemzeteket „mint saját gazdaságuk független urait, hogy minden nép ellenőrizhesse saját értékeit és küzdhessen a gazdasági fejlődéséért a szuverenitás, eredetiség, béke és igazi nemzetközi együttműködés feltételei között”.

Végül, de jelentőségét tekintve nem utolsósorban, az el nem kötelezettség és az aktív békés egymás mellett élés titói értelmezését az ENSZ keretén belüli egyetemes kollektív biztonsági rendszer megteremtésére irányuló törekvés jellemzi. Ez a népek és országok közötti sokoldalú és egyenjogú nemzetközi együttműködés létrehozásának az egyik módja az állandó béke megteremtése érdekében, ellentétben azokkal a törekvésekkel, amelyek a világot ellentétes tömbökre akarják felosztani, az országokat pedig az egyes nagyhatalmak által vezetett katonai-politikai és gazdasági csoportosulásokba tömöríteni.⁴² Az el nem kötelezettség politikájának a célját már világosan meghatározza az el nem kötelezett országok első értekezletén (Belgrád, 1961) meghozott programnyilatkozat is, amely pontosan kimondja, hogy az el nem kötelezett országok „nem teremtenek új tömböt és nem is lehetnek tömb”, és hogy „az el nem kötelezett terület bővülése az egyetlen lehetőség a világ totális tömbfelosztásával és a hidegháborús politika kieleződéssel szemben”. Az el nem kötelezett országoknak az ENSZ tevékenységére gyakorolt nagyobb és valódi politikai hatását, különösen ami a kollektív biztonság titói elvét illeti, a Biztonsági Tanács és a Gazdasági-Szociális Tanács átszervezésével, a tagországok (az új, független ázsiai és afrikai tagországok) számának növelésével lehet elérni. Az ENSZ alapokmányának az ilyen értelmű módosítását már el is végezték, annak ellenére, hogy egyes nagyhatalmak elkeseredetten tiltakoztak az el nem kötelezett országok akciója ellen.⁴³

Az el nem kötelezettség titói értelmezésében a kollektív biztonság egyetemes rendszerének egyik legfontosabb tényezője a fegyverkezés szabályozása és a leszerelés. Az el nem kötelezettek elő értekezletén (Belgrád, 1961) is hangsúlyozták e kérdés megoldásának a hidegháborús

feltételek közötti nemzetközi együttműködés stabilizálására vonatkozó jelentőségét. Az értekezlet nyilatkozata felhívja a nagyhatalmakat, hogy írják alá az általános és teljes leszerelésre vonatkozó szerződést, a kairói értekezlet (1964) nyilatkozata pedig egy leszerelési világértekezlet összehívását sürgeti. Az el nem kötelezett országok erre vonatkozó akciói az ENSZ-ben, mint ismeretes, tartózkodó fogadtatásra találnak, különösen a szuperhatalmak részéről azon törekvés miatt, hogy a leszerelés kérdését az ENSZ nélkül, kétoldali tárgyalásokkal oldják meg, legújabbban pedig az enyhülési politika keretében, amelyet elsősorban a tömbök közötti fegyverkezési hajszák csökkentéseként és egybehangolásaként értelmeznek. Azokban az erőfeszítésekben, hogy ezeket a törekvéseket túlhaladják, fontos hozzájárulást jelent Titónak az el nem kötelezett országok ötödik értekezletén (Colombo, 1976) elhangzott javaslata az ENSZ közgyűlésének a rendkívüli leszerelési értekezletére vonatkozólag. Ezt a javaslatot, az el nem kötelezett országok szervezett tevékenységének és főleg Jugoszláviának köszönhetően, az ENSZ közgyűlésének legutóbbi rendes ülészakán el is fogadták.⁴⁴ Ez a tevékenység az el nem kötelezett országok korábbi akcióin alapszik, amelyek bebizonyították Tito azon értékelését, hogy az el nem kötelezett országok, a tömbök versenysége közepette is, közvetítő szerepet tölthetnek be a nagyhatalmak között, áthidalhatják a tömbök ellentételeit és megjavíthatják a bizonytalan nemzetközi viszonyokat.⁴⁵

11. Az el nem kötelezettség elmélete és gyakorlata titói értelmezésének ilyen tömör bemutatása nem lenne teljes, ha nem említénék meg Tito diplomáciai tevékenységét, mint olyan államférfiért, aki kialakította Jugoszlávia külpolitikájának a jellegét, s aki az el nem kötelezettség mozgalmának egyik megalapítója, különösen a más országokban tett diplomáciai látogatásai révén.

A nemzetközi viszonyok tudományában és a nemzetközi jog elméletében rámutatnak arra, hogy a mai korszerű diplomáciát — a klaszszikussal szemben, amely állandó diplomáciai képviselők és az államfőnél akkreditált diplomáciai vezetők útján valósult meg — a nemzetközi kapcsolatok új formái jellemzik: a nemzetközi szervezeteken belüli multilaterális kapcsolatok; ideiglenes és személyes államközi kapcsolatok (időszakos diplomáciák, beleértve a különleges missziókat és jószolgálati küldöttségeket is), valamint a csúcstalálkozók mint az állam- és kormányfők közvetlen nemzetközi kapcsolatai. A nemzetközi viszonyokat vizsgáló tudományban általános az a vélemény, hogy a korszerű személyes államközi kapcsolatok és csúcstalálkozók az angolszász diplomáciára jellemzőek és Roosevelttel meg Churchill fejlesztették ki a második világháború során. Ez a vélemény helytálló, de az is igaz, hogy ezeket a módszereket Tito rendszeresen alkalmazta Jugoszlávia külpolitikájában, olyan személyes jelleget kölcsönözve neki, mint kevesen a mai világ vezető államférfiai közül.⁴⁶

Tito diplomáciai tevékenységének a személyes jellege azokban az erő-

feszítésekben nyilvánul meg, hogy — szem előtt tartva a jelent és a jövő fejlődésének a vízióját — világszerte közösség és barátság alakuljon ki és fejlődjön az államférfiak, az azonos nézetűek, a nemzetek és országok, különösen az el nem kötelezett országok és államférfiak között. A személyes vonás megnyilvánul abban is, hogy Tito megalkuvás nélkül, határozottan szembeszáll az erőszakkal és a kizsákmányolással, különösen ha az öngazgatású szocialista Jugoszlávia létérdekéről, függetlenségéről és egyenjogúságáról van szó, ez a szembeszállás pedig rendkívüli személyes bátorságot és a történelem ítélszéke előtti óriási felelősségérzetet követel. Ez a személyes vonás tükröződött Tito minden törekvésében, amikor a jugoszláv állami és pártküldöttségek vezetőjeként a jelentős nemzetközi értekezleteken a világ elé kellett tárni a jugoszláv külpolitikának és az el nem kötelezettségnek az alapelveit. Az el nem kötelezettség politikájának a kialakulásakor, abban az időben, amikor a hidegháború az emberiség fennmaradását veszélyeztette, Tito részt vett az ENSZ közgyűlésének 1960-ban és 1963-ban megtartott ülésszakán és a tárgyalásokon kívül is nagy figyelmet keltő, rendkívül széles körű diplomáciai tevékenységet fejtett ki; első afrikai körútja során 1961-ben hét országba (Ghána, Guinea, Libéria, Mali, Marokkó, Togo, Tunézia), 1963-ban pedig öt latin-amerikai országba (Bolívia, Brazília, Chile, Mexikó, Peru) látogatott el. Tito vezette a jugoszláv küldöttséget az el nem kötelezett országok minden értekezletén, 1961-ben pedig az első, belgrádi értekezletnek a házigazdája volt. Felszólalásaival és a nemzetközi viszonyokról adott értékeléseivel, amelyekből az el nem kötelezettség elmélete és gyakorlata keletkezett, Tito jelentős mértékben személyesen is hozzájárult a határozatok meghozatalához és az eredményekhez mind az európai biztonsági és együttműködési értekezleten (Helsinki, 1975), mind az európai kommunista és munkáspártok értekezletén (Berlin, 1975).

Tito személyes diplomáciájának egyik ismérve, hogy közvetlenül részt vett és vezette a jugoszláv külpolitika igen érzékeny kérdéseiről folytatott diplomáciai tárgyalásokat, amelyek nagyfokú diplomáciai jártasságot, tehetséget és tapintatot igényelnek. (A Churchillal és Sztálinnal való első nápolyi és moszkvai találkozása még 1944-ben, tehát a második világháború alatt; a Hruscsovval való belgrádi találkozás 1955-ben —, hogy csak néhányat említsünk a sok közül). Tito a személyes diplomáciát alkalmazta a világ válsághelyzeteinek megoldásában is, akár jószolgálati közbenjárásával, akár pedig a helyszínen való közvetítéssel (1974-ben meglátogatta Indiát és Bangladest, 1976-ban pedig a Ciprusi helyzet rendezése céljából, Görögországot, és Törökországot). Tito személyes diplomáciai, erkölcsi és politikai támogatásban részesítette a haladó mozgalmakat (például: az el nem kötelezett országok belgrádi csúcsertekezletén, amikor még javában tartott a Franciaországgal szembeni népfelszabadító háború, elismerte az algériai ideiglenes forradalmi kormányt; az állítás mellett szólnak az Arafattal és a Netoval, vagyis

a PLO és az angolai felszabadítási mozgalom vezetőivel folytatott beszélgetései is), továbbá a hatalmon levő haladó kormányokat, amelyek függetlenségi politikáját kisebb vagy nagyobb nyomás veszélyeztette) 1976-ban tett portugáliai és panamai látogatása, amelyre második latin-amerikai körútján került sor és amely együtt járt a mexikói és venezuelai diplomáciai csúcstalálkozóval is. Tito diplomáciai tevékenységének és személyes angazsáltságának méreteit és fontosságát beszédesen szemlélteti az az adat, hogy az 1944-ben Churchillal és Sztálinnal való első diplomáciai csúcstalálkozótól számítva napjainkig 67 országban végzett különleges diplomáciai küldetést, beleszámítva ebbe a Kínai Népköztársaságban és a Koreai Demokratikus Népköztársaságban, valamint 1971-ben a Vatikánban tett látogatását, amely a diplomácia történetében egy szocialista és el nem kötelezett állam vezetőjének a Szentszékhez tett első látogatása volt, amely hozzájárult a JSZSZK és a Szentszék kapcsolatának a rendezéséhez.

A Föderáció első általános gyűlésén elhangzott, már említett expozéban (1973), majd pedig a JSZSZK képviselőházi tanácsainak 1976. november 26-án az Államelnökség beszámolóját követő beszédben, vagyis azon a napon, amikor aláírta A társult munkáról szóló törvényt is, Tito egyebek között megszabta Jugoszlávia külpolitikájának és diplomáciájának létfontosságú érdekeit. Ebből az alkalomból ismét hangsúlyozta, hogy *az el nem kötelezettség politikája kifejezi a jugoszláv forradalom történelmi folytonosságát*, és arra irányul, hogy Jugoszláviának a világban, „sok barátot és rokonszenvet szerezzen”. El nem kötelezett politikánknak az a célja, hogy megerősítse Jugoszlávia függetlenségét és hogy megghiúsítsa a hazánk nemzetközi elszigetelésére irányuló törekvéseket. Mint ismeretes, ez a politika rendkívül fontos szerepet játszott Jugoszlávia biztonságának és függetlenségének a megvédésében a különböző világhelyzetekben (például: a Sztálinnal és a Tájékoztató Irodával való összeütközés, az 1953. és 1954. évi trieszti válság). Tito, amikor a forradalom folytonosságáról beszél, Jugoszlávia bel- és külpolitikájának szerves összetartozására, azaz a jugoszláv külpolitikának és diplomáciának mint Jugoszlávia belső társadalmi berendezése kifejezőjének *nemzetközi, osztály- és internacionalista szerepére helyezi a hangsúlyt*.⁴⁷

Tito ebbéli elképzeléseit tömören összefoglalta a Föderáció első általános gyűlésén elhangzott expozéjában, amelynek ide vonatkozó részait teljes egészükben idézzük:

„Országunk belső fejlesztési feladataival párhuzamosan továbbra is teljes figyelmet szentelünk a bennünket körülvevő világnak és nemzetközi kötelezettségeinknek. Mindenkor azt vallottuk ugyanis, hogy függetlenségünk és biztonságunk, akárcsak nemzetközi tevékenységünk, belső fejlődésünk fontos feltétele. A kis országok, mint amilyen Jugoszlávia is, nem engedhetik meg maguknak, hogy ne érdeklődjenek a világ-

események jellege és folyamata iránt, vagy hogy ezeken az eseményeken kívül álljanak. Ellenkezőleg: létérdeünk, hogy tevékenyen és állandóan részt vegyünk a békeharcban, síkraszálljunk az egyenrangú nemzetközi együttműködésért és a demokratikus nemzetközi viszonyokért. A tapasztalat ugyanis arra tanít bennünket, hogy ellenkező esetben éppen a kis országok és érdekeik voltak a leginkább kitéve az erőpolitika nyomásának, a szükségleteikkel és szándékaikkal ellentétes megoldások ráerőszakolásának.

Mint ahogy már többször leszögeztem, téves volna kizárólag a szükségleteinkkel magyarázni hazánk külpolitikai tevékenységét, vagyis csak azoktól a kérdésektől tenni függővé, amelyek a legközvetlenebbül érintenek bennünket. *Külpolitikánk ugyanis országunk öngazgatású szocialista lényéből fakad, országunkéből, amely a világ haladó és forradalmi erőinek szerves része.* Külpolitikánk kifejezi a korszerű folyamatokról és a világ valamennyi részének kölcsönhatásáról vallott nézeteinket, tartalmazza nemcsak öszinte szándékunkat és készségünket, hanem az általános fejlődés iránti kötelezettségeinket is. Az egész háború utáni időszakban a többi békeszerető és haladó erővel együtt Jugoszlávia arra törekedett, hogy a nemzetközi események aktív tényezője legyen...⁴⁸

12. Titónak a jugoszláv bel- és külpolitika kapcsolatáról és egységről vallott nézetei a társadalmi gyakorlatra is általános érvényűek, jelentősek a korszerű szocialista elmélet és a nemzetközi viszonyok gyakorlati szempontjából is.⁴⁹

Tito álláspontjának meg nem értése kifejezésre jutott mind a szocialista elméletben, mind pedig a társadalmi gyakorlatban, és pedig vagy a teljes meg nem értésben vagy pedig az el nem kötelezettségi politika téves magyarázatában. Éppen ezért mély jelképeség van Titónak abban a tettében, hogy ugyanazon a napon, amikor expozét mondott Jugoszlávia bel- és külpolitikájáról, mint annak a szocialista öngazgatási lényéből fakadó egységes egészből, aláírta Jugoszlávia „kis alkotmányát”, A társult munkáról szóló törvényt. Az el nem kötelezettségen alapuló jugoszláv külpolitika ugyanis tökörzi az egyenrangú nemzetközi viszonyok jellegéről és szükségyszerűségéről vallott szocialista öngazgatású nézeteket, külön hangsúlyozva a szocialista országok közötti egyenrangúság fontosságát. Ez a nézet kifejezi az imperializmus és az újgyarmatosítás sajátos törekvései ellen irányuló harc szükségességét is, az olyan tendenciák elleni harcot, mint amilyenek az egyenlőtlen és kizsákmányoláson alapuló nemzetközi viszonyok és a szocialista országok közötti esetleges egyenlőtlen viszonyok kialakítására irányuló, a szocializ-

mustól idegen törekvések. Mint ahogyan a szocializmus nemzeti és világméretű építésében és fejlesztésében szerzett tapasztalatok mutatják, ezek a viszonyok kifejezésre juthatnak az egyenlőtlen nemzetközi kapcsolatok létrehozására irányuló törekvésekben, sőt a szocialista társadalmi berendezés építése sajátos útjainak a tagadásában is. Mégpedig annak ellenére, hogy a sajátos utak megválasztása szükséglet, mert kifejezi az objektív társadalmi törvényszerűségek szubjektív felismerését, azaz, ahogyan Tito mondja: „a társadalmi folyamatok történelmi törvényszerűségeit.”

Tito diplomáciai tevékenységének jegyeiről és a bel- és külpolitika iránti viszonyulásáról szólva — amely egyébként azonos Leninnek e problémáról szóló tudományos értékelésével (a kérdést Lenin egy konkrét probléma, nevezetesen a szociáldemokráciának az első imperialista világháború iránti viszonyulása kapcsán elméletileg is kifejtette), — emlékeztetünk arra, a bevezetőben már említett szükségletre, hogy Tito munkái és kéziratai alapján módszeresen kell tanulmányozni az el nem kötelezettség elméletéről és gyakorlatáról vallott nézeteit.

Tito ma az egyetlen élő vezető államférfi, aki a második világháborútól mostanáig megszakítás nélkül tevékenykedik a világpolitikában. Churchill, Rooseveltt és De Gaulle, hogy csak a XX. század néhány történelmi személyiségét említsük, már nincsenek az élők sorában, mégis sokat tettek a politikai tudományok fejlesztéséért, mert személyesen vagy közvetve emlékirataikat és kéziratokat a világ közvéleménye számára hozzáférhetővé tették. Tito sok, olykor nemcsak Jugoszlávia számára sorsdöntő nemzetközi eseménynek volt a tevékeny résztvevője, és alakulásukat befolyásolta már a népfelszabadító háborútól és a szocialista forradalomtól kezdve. A nemzetközi viszonyokról szóló írások és dokumentumok szerzője volt, olyanokénak, amelyek igen fontosak a korszerű diplomácia történetének és a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésének szempontjából is. A korszerű nemzetközi viszonyok tanulmányozásának fontos forrásai lehetnének Tito munkái, kéziratai és emlékiratai, lehetőleg azok, amelyek eddig érthető okokból nem kerültek a nyilvánosság elé. Annál is inkább, mert az eddig rendelkezésünkre álló történelmi anyag arra vall, hogy ez a feltételezés indokolt.⁵⁰

13. Az eddigi fejtegetésben megkíséreljük, hogy tömören, amennyire a rendelkezésünkre álló terjedelem megengedi, érzékeltessük Tito el nem kötelezettségi elveinek általános és döntő jegyeit, diplomáciai tevékenységét ezeknek az elveknek a gyakorlati megvalósításában, főként pedig azt, hogy milyen mértékben járult hozzá alkotó módon a politikai filozófia gazdagításához, a korszerű nemzetközi viszonyok elméletéhez és gyakorlatához. Tito koncepciója tudományos, elméleti alapot nyújt a politikai, szocialista és internacionalista társadalmi akcióhoz. Tito értelmezése szerint az aktív, békés koegzisztencián alapuló el nem kötelezettségnek az a rendeltetése, hogy hozzájáruljon az ellentmondásoktól terhes, egyetemes társadalmi problematika osztályalapon és forradalmi mó-

don való megoldásához. Nem vitás, hogy az emberiség eddigi fejlődésében ez a legnagyobb történelmi fordulópon, amely megnyitja az eddigi civilizációknak egy újabb, sokkal emberibb korszakát.

A korszerű világ társadalmi problematikája a sokoldalú és gyökeres forradalmi átalakulásból, az államhatárokon belül és a XX. század nemzetközi közösségében általában végbemenő átalakulásból ered. Tito értelmezésében az el nem kötelezettség elméletileg és gyakorlatilag is kifejezi ezeket az irányzatokat és ezt az átalakulást, a nemzeti és világméretű társadalmi fejlődés osztályöntudatú irányításában tehát „az akció vezérelt”. Ez a titói koncepció személyében is testet ölt, határozottságában és bátorságában jut kifejezésre abban a forradalmi és államfői felelősségben, amely a szocialista forradalmak történelmi személyiségeinek jellemző vonásai voltak, és amelyről Tito szerényen a következőket mondta: „... azt tettem, amire a kommunista lelkiismerete és a forradalmár kötelessége készítetett”.⁵¹

Titónak az el nem kötelezettségről alkotott szemlélete tudományosan megalapozott, egységes világnézet, amelynek kiindulóponja a korszerű nemzetközi viszonyok mélyenszántó elemzése és összetettségük felmérése, a társadalom és a nemzetközi közösség fejlődésének általános törvényszerűségeiről szóló marxista-leninista tudományos elvek dogmamentes továbbfejlesztése és alkalmazása, a nemzetközi viszonyok irányelveinek és gyakorlatának marxista-leninista alapokon való kiteljesítése. Titónak a nemzetközi viszonyok összességéről alkotott véleménye és értékelése, akárcsak a szocialista forradalomról és a jugoszláv szocialista önigazgatás létrehozásáról vallott nézetei a munkásosztályba vetett töretlen hiten alapszanak. A munkásosztályén, amely történelmi osztályküldetése révén a társadalom többi haladó rétegével együtt az alapvető hajtó- és alkotóerő, a világméretű haladás és szocializmus letéteményese. Olyan elvek ezek tehát, amelyeket a haladás távlatával és a szocializmus győzelmével kapcsolatban már a marxizmus alapítói lefektettek. Ezeket az eszméket valósította meg Lenin, Mao Ce Tung és Tito, ki-ki a maga korában számolva a konkrét helyzettel, korának objektív és szubjektív társadalmi-forradalmi adottságaival, elméleti és forradalmi dogmák és sablonok nélkül. Ezek az adottságok szükségszerűen kialakítják a történelmi személyiségek minden szocialista és haladó eszme, illetve gyakorlat egyéni tulajdonságait és erényeit. Tito erre vonatkozó elveit még 1953-ban egyik beszédében kifejtette és ezt tette tíz évvel később is a Fitzroy McLeannel folytatott beszélgetésében arra a kérdésre válaszolva: „Hathatnak-e az egyének a történelem alakulására?” Tito a következőket válaszolta:

„... az embernek ismernie kell népének törekvését és azzal számot kell vetnie. Amint ezt nem látja, hanem csak önmagát, ha népe fölé helyezi magát, ha olyan ember, aki „kinyilatkoztatásokra” vár, akkor vesztett ügye van... Csak az vezethet sikerre, ha ismeri és

megérti mindazt, ami az emberekből, a népből, a tömegekből, az életből fakad... nem kell elfelejteni, hogy valaki csak akkor válhat történelmi személyiséggé, ha a nép támogatja és lehetővé teszi számára ezt a hatást. Önmagától az egyén nem szerez ilyen szerepet. Leegyszerűsítve: előbb kap, azután ad.”⁵²

Tito és az el nem kötelezettek első belgrádi csúcsértekezletén részt vett államfők — haladó személyiségek érdeme, hogy létrehozták az el nem kötelezettség politikáját és mozgalmát és ezzel új, imperialista- és hegemonia-ellenes, szocialista demokratikus ideológiával gazdagították a világot, eléje vetítve az emberiség átalakulásának vízióját és azt az eszmét, amelyhez Tito ma már általánosan elismert rendkívüli elméleti és gyakorlati hozzájárulását adta. Ez már önmagában véve is elég ahhoz, hogy Tito forradalmi tettét és művét besoroljuk korunk történelmi személyiségeinek vívmányai közé.

Minden elméleti elgondolás, így Titónak az el nem kötelezettség elméletéről és gyakorlatáról kialakított szemlélete sem önmagáért született. Fennmarad, vagy megbukik, a társadalmi gyakorlat vagy igazolja, vagy tagadja. A nemzetközi viszonyok kialakításának gyakorlatában egyre inkább érvényesülő el nem kötelezettségi politika egyik, mégpedig döntő fontosságú bizonyítéka és igazolása, hogy az el nem kötelezettség mozgalmához — az időleges nehézségek, hullámvölgyek és stagnálás ellenére is, amelyeket zömmel a mozgalmon kívül álló társadalmi erők váltottak ki —, ma az önkéntességi elvek alapján 82 politikailag tevékeny ország és 11 megfigyelő ország tartozik. Az országok lakosainak száma meghaladja a két milliárdot. Tizenhat évvel ezelőtt az el nem kötelezettek első belgrádi értekezletén mindössze huszonöt állam és három megfigyelő ország képviselői vettek részt.

Fordította *Kartag Nándor*

Jegyzetek

- ¹ B. Tadić: Nesvrstanost u teoriji i praksi međunarodnih odnosa, Belgrád, 1976, 11—13. oldal; V. Dimitrijević és R. Stojanović: Osnovi teorije međunarodnih odnosa, Belgrád, 1977, 329—300. old., valamint a felsorolt irodalom; B. Ibrahimpašić: Titova misao i moderna politička filozofija, Pregled, 4 (1977), 478. oldal
- ² Az SZKP XXIV. kongresszusának az anyagai, Moszkva, Politizdat, 1971, 4. oldal. — Bővebbet a Kelet és a Nyugat teoretikusainak a nézeteiről, lásd: R. Stojanović: Politika sile i nerazvijene zemlje u savremenim međunarodnim odnosima, Belgrád, 1967, különösen a 92—98. old.
- ³ V. Bakarić, A külföldi újságírók számára megtartott sajtóértekezlet, Zágráb, 1977. április 16-án (Politika, 1977. április 17.) — A nemzetközi viszonyokat tanulmányozó polgári tudományban jelentkezők olyan vélemények, amelyek szerint az el nem kötelezettség a nemzetközi

viszonyok új rendszerét képezi, különösen az erőegyensúly és a kollektív biztonság klasszikus rendszeréhez hasonlítva. — Lásd: J. W. Burton: *International Relations*, Cambridge, 1967, különösen a 228—243. old.

- ⁴ A. M. kiemelése — K. Marks—F. Engels: *Izabrana dela*, I. kötet, Belgrád, 1947, 460. old.
- ⁵ Lásd: Titónak a Bandungi Egyetemen jogi díszdoktorrá való avatása alkalmából megtartott beszéde (1958. december 25.), *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 1 (1959), 1—2. old. — Bővebben azokról az okokról, amelyek miatt Jugoszlávia az el nem kötelezettség mellett foglalt állást: V. Gavranov és M. Stojković: *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Belgrád, 1972, 101. old.; B. Tadić: az 1. jegyzetben említett műve, 89—100. old.; L. Mates: *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Belgrád, 1976, 117. old.; E. Kardeľj: *Polazne tačke socijalističke i demokratske politike u međunarodnim odnosima, a Nacija i međunarodni odnosi* című gyűjteményben, Belgrád, 122—145. old.
- ⁶ E. Kant: *The Perpetual Peace*, ed Smith, New York, 1917, 142. old.
- ⁷ A. M. kiemelése — Titónak az el nem kötelezett országok második értekezletén megtartott beszédéből (Kairó, 1964), *Zbirka dokumenata o konferencijama nesvrstanih zemalja* (a továbbiakban: *Skupovi nesvrstanih zemalja*), Belgrád, 1974, 91—98. old.
„Olyan történelmi fordulópont, olyan új, építőjellegű és humánusabb nemzetközi viszonyok kialakítása előtt állunk, amelyeknek lehetővé kellene tenniük, hogy az emberiség a jövője miatti rettegés nélkül éljen, hogy fejlődjön és békés célokra használjon fel minden eddigi vívmányt, amelyet az emberi ész eddig megteremtett. Az atomkorszak megköveteli a nemzetközi viszonyokra és a modern világ problémáinak a megoldására vonatkozó nézeteink alapvető megváltoztatását.” (Titónak az ENSZ közgyűlése XVIII. ülészakán, 1963-ban megtartott beszédéből.)
- ⁸ A. M. kiemelése — Titónak az indiai parlamentben megtartott beszédéből, Új-Delhi, 1954. december 21. (Politika, 1954. december 22-én)
- ⁹ A. M. kiemelése — Titónak a Föderáció első általános gyűlésén mondott expozéjából, 1973. április 23. (Politika, 1973. április 24-én).
- ¹⁰ Lásd: Titónak az 5. jegyzetben említett műve, 7—9. oldal, és az el nem kötelezett országok első értekezletén mondott beszéde (Belgrád, 1961), *Skupovi nesvrstanih zemalja*, 45—58. oldal; a JKSZ X. kongresszusán mondott beszámoló (1975), I. rész (Promjene u savremenom svijetu i spoljna politika Jugoslavije), *Deseti kongres SKJ — dokumenti*, Belgrád, 1975, 10—19. oldal
- ¹¹ Még 1958-ban, *Tito rendkívül határozottan megállapítja az aktív, békés koegzisztenciának — mint az általános társadalmi törvényszerűség kifejezésének — a feltételezett szükségszerűségét és realitását*: „Nem elegendő azonban csupán elveink kihirdetése. Azok a kérdések, amelyek a mai idők összetűzései és békétlenségei mögött állnak, nem oldhatók meg egyetlen húzással, nekünk viszont nem szabad szemet hunynunk a valóság felett. Ellenkezőleg, cselekednünk kell a meglévő világban és erőfeszítéseinkkel hozzá kell járulnunk ennek a fokozatos megváltoztatásához... a nagyhatalmak gazdasági és kato-

nai potenciálja az anyagi erőknél a történelemben eddig még soha nem látott koncentrációját képezi. Ez egyeseket olyan téves megállapításokhoz vezet, hogy annak a politikának, amely nem keres támaszt valamelyik tömbnél, nincs jövője. Mi elvetjük az ilyen nézeteket, mint téveseket és károsakat. Az aktív, békés koegzisztencia politikájának mély realitása éppen abban van, hogy ez a politika minden nép legnagyobb érdekét szolgálja, azokét is, akik az ellenértékes katonai-politikai tömbökben vannak, és azokét is, akik nem tartoznak ezekbe a tömbökbe — a világnak mint egésznek az érdekét szolgálja... *A legnagyobb erő, amely sikeresen száll szembe a nagyhatalmak anyagi túlerejével, a népek nagy történelmi ébredése, amely az emberek százmillióit a történelem aktív formálóiává tette. Ez a termelés korszerű módjának elválaszthatatlan kísérő jelensége és döntő egyensúlyt képez azoknak a hatalmával szemben, akik a kezükben tartják a termelőeszközöket.* — A. M. kiemelése — Titó-
nak az 5. lábjegyzetben említett műve, 11. old.

- ¹² Közelebbit: A. Magarašević: O demokratizaciji spoljne politike, Zbor radova Pravog fakulteta u Novom Sadu, IV (1970), 201. old. és a felsorolt irodalom. — Lásd S. Milošević: Marksovo i Engelsovo shvatanje medjunarodnih odnosa i njihov značaj za savremene medjunarodne odnose (doktori disszertáció), Belgrád, 1971, különösen a 35—98. old.
- ¹³ Közelebbit: V. Gavranov: Osnovne karakteristike savremenih medjunarodnih odnosa, Belgrád, 1964, 37—40. old.; R. Vukadinović: Medjunarodni politički odnosi, Zágráb, 1974, 268. old. és a felsorolt irodalom.
- ¹⁴ Csicserin: Članci i govori o pitanjima medjunarodne politike, Belgrád, 1967, 183. old.
- ¹⁵ Az Afganisztánnal, Külső-Mongóliával és Törökországgal megkötött szerződés szövege: J. Degras, Soviet Documents on Foreign Policy, Volume I, 1917—1924, London, 1951, 233., 237. és 484. old., valamint Perzsiával: *Dokumenti vnyesnyei politiki SSSR*, III. kötet, Moszkva, 1959, 536. old.
- ¹⁶ Lásd: Csicserin beszámolója a VCIK ülésen (1920 június). — Csicserinnek a 14. jegyzetben említett műve, különösen a 120. old.
- ¹⁷ Baginyan: *Narusenie imperialiszticeszkimi goszudarsztvami principa nemesatellysztva*, Moszkva, 1954; *Szovjetszkoje goszudarsztvo i mezsdunarodnoe pravo*, Kozsevnikov szerkesztésében, Moszkva, 1967, 89—100. old.; *Kursz mezsdunarodnovo prava*, II. kötet, Moszkva, 1967, 161—171. old.
- ¹⁸ Közelebbit: *Pervaja szovjetszkaja konsztitucija*, Moszkva, 1948, 204—205. old.
- ¹⁹ Közelebbit: G. Lenczowski: *Russian and the West in Iran 1918—1948*, New York, 1949, 91. old. — Szovjet-Oroszországnak a Kelet országaiával való viszonyáról: *Istorija diplomatije*, Potemkin szerk., III. kötet, Belgrád, 1951, 106—110. old.; J. Duroselle: *Histoire diplomatique de 1919 a nos jours*, Paris, 1962, 38—55. old.; Csicserinnek a 14. jegyzetben említett műve, különösen a 143—146. és a 171—178. old.
- ²⁰ A Komintern III. kongresszusa (1921) úgy értékelte, hogy Szovjet-Oroszország politikája hozzájárult a forradalmi mozgalmak erősödéséhez és

az imperialista pozíciók gyengüléséhez a keleti országokban, különösen Iránban, az imperialista érdekek összeütközésének egyik csomópontjában. — Ilyen értelemben lásd Agaszadnak az Iráni KP nevében írt beszámolóját: Protokoll des III Kongresses der Kommunistischen Internationale, Verlag der Kommunistischen Internationale, 1921, 1002. old.

²¹ Titónak az 5. lábjegyzetben említett műve, 9. old.

²² Titónak az 5. lábjegyzetben említett műve.

²³ Az ENSZ közgyűlésének 3821 (XXIX) 1974. Határozata — Közelebbit: M. Sukijasović: Povelja ekonomskih prava i dužnosti država, Međunarodni problemi, 1 (1975).

²⁴ Közelebbit: R. Vukadinović: Temeljna načela saradnje socijalističkih zemalja — članica SEV, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo. 1—3 (1967); A. Magarašević: Osnovi međunarodnog prava i međunarodnih odnosa, I. füzet, Novi Sad, 1974, 186. old.; V. Dimitrijević és R. Stojanović: az 1. lábjegyzetben említett mű 336. oldala és a felsorolt irodalom; R. Vukadinovićnak a 13. lábjegyzetben említett műve 276. old. és a felsorolt irodalom.

²⁵ A szovjet képviselőnek az ENSZ Biztonsági Tanácsában tett kijelentése szerint (1968. augusztus 21-én) a mai nemzetközi viszonyokat a szocializmus és az imperializmus harcának a rendkívüli kieleződése, szélességben és mélységben való bővülése határozza meg. Ebben a harcban az imperializmus „a csendes vagy rejtett ellenforradalom kivitelével” új módszereket, illetve a szocialista közösség és az egész közösség egyes államai ellen irányuló intervenciót alkalmaz. Az ilyen körülmények között a szocialista közösségen belüli együttes akció nem beavatkozás, hanem az imperializmus agresszív tevékenysége elleni önvédelmi intézkedés, az ENSZ alapokmánya 51. szakaszának és a szocialista internacionalizmusnak az elvei alapján. Amikor konkrétan Csehszlovákiáról van szó, ez a kérdés „Csehszlovákia szigorúan vett illetékességébe tartozik”, amely a „szocialista közösségből származik, a Varsói Szerződés határozatai értelmében.” (ONU, Chronique mensuelle, 8/1968, 51. old.).

²⁶ A nyilatkozat hangsúlyozza, hogy a Varsói Szerződésnek a szocialista országokat az imperializmus fegyveres támadása ellen kell védelmeznie, és nem létezhet semmilyen motívum, amely indokoltá tenné a bármely szocialista ország ellen irányuló fegyveres akciót. — Lásd: Keesing's Contemporary Archives, 22994 (1967—68).

²⁷ Jugoszlávia képviselője kijelentette, hogy Csehszlovákia esetében a be nem avatkozás elvének a megsértéséről van szó, „amelynek a tiszteletben tartása pedig a nemzetközi viszonyok stabilitásának és a világ biztonságának, valamint minden nép szabad fejlődésének az előfeltétele” — ONU, Chronique mensuelle, 8 (1968), 77—78. old. Közelebbit: a jugoszláv kormány 1968. augusztus 22-i nyilatkozata (Politika, 1968. augusztus 23-án); Đ. Ninčić: Ideološko-politička suština i pravni izražaji teorija o ograničenom suverenitetu, Međunarodni problemi, 1 (1969).

²⁸ E korlátozás magában foglalja a szocialista közösségen belüli fegyveres beavatkozás alkalmazását akkor is, ha nincs szó fegyveres támadásról. Azonban a Szovjet-Oroszország és Perzsa között megkötött ba-

rársági szerződés (1921) VI. szakasza kivételesen megengedi Szovjet-Oroszország intervencióját Perzsiában mint megelőző önvédelmi intézkedést, de a kapitalizmus által való bekerítettség és a külső fegyveres intervenció megismétlődésének a reális veszélyei közepette. Szovjet-Oroszország intervenciójoga szigorúan korlátozott és csak abban az esetben érvényes, ha a többi országok fegyveres intervenciót kísérelnek meg Perzsiában azzal a céllal, hogy „folytassák Perzsia kizsákmányolását”, illetve hogy területét „az Oroszország ellen irányuló fegyveres intervenció bázisaként használják”. A szerződés e részét a gyakorlatban nem alkalmazták. A szerződés megkötése előtt Gyenyikin tengerészeinek maradéka Enzele perzsa kikötőbe húzódott. A szovjet erők partraszálltak, felmorzszolták Gyenyikin egységeit és azonnal visszavonultak a perzsa területről. Az 1921-ben megkötött szerződés világosan meghatározza: „... a szovjet-országi kormány kötelezi magát, hogy a veszély elhárítása után haladéktalanul visszavonja fegyveres erőit Perzsia területéről.” Ezek szerint a kollektív szuverenitás elmélete tágabb: magában foglalja az intervenció alkalmazását abban az esetben is, amikor nem fenyeget az imperializmus fegyveres beavatkozásának a veszélye. — Lásd: *Dokumenty vnjesnye politiki SSSR*, a 15. lábjegyzetben eml. mű, 536. old.

²⁹ Közelebbit: *Moralnij kodeksz sztritelja komunizma*, Moszkva, 1965, különösen a 124. old.; Bliscsenko: *Antiszovjetizm i mezsdunarodnoe pravo*, Moszkva, 1968, 9—12. old.; *Kursz mezsdunarodnovo prava*, I. kötet, Moszkva, 1967, 98. old.

³⁰ Szöveg: Borba, 1956. november 1-én. — A személyi kultusz korszakában nemcsak a szovjetunióbeli demokrácia elveit sértették meg, hanem a szocialista országokkal (Jugoszláviát is beleértve), valamint az egyes többi országokkal, különösen a Törökországgal való kapcsolatok demokratikus elveit. — Lásd: Az SZKP XX. kongresszusa, *Spoljnopolitička dokumentacija*, 4 (1956); Hvosztov: A szovjet állam külpolitikájának kérdéseiről folytatott vita bevezetője, *Mezsdunarodnaja zsznij*, 4 (1957).

⁴¹ Mindez kifejezésre jut például a mai nemzetközi viszonyok konkrét kérdéseire vonatkozó eltérő nézetekben. A Szovjetunió és a szocialista közösség országainak a többsége tartózkodó az el nem kötelezett és a fejlődő országoknak az új nemzetközi gazdasági rendszer megteremtésére irányuló törekvéseivel szemben. Ezt azzal is indokolják, hogy a fejlett és a fejletlen országok közötti szakadékot nem a szocializmus, hanem a kapitalizmus hozta létre. Hasonló az álláspont az el nem kötelezett és a fejlődő országoknak az ENSZ keretén belül tett azon javaslatairól is, amelynek az államok nemzeti joghatóságának határain kívül eső tengerfenék és vizek új nemzetközi rendszerének a megteremtésére vonatkoznak.

³² Titónak a Szerb KP második kongresszusán 1949. január 21-én megtartott beszédéből (Borba, 1949. január 22.)

³³ Közelebbit: Sursalov: *Mezsdunarodno-pravovie formi szotrudnicsesztvo szocialiszticeszkib goszdarsztvo*, Moszkva, 1962, különösen az 56—57. old.; Kovalyov: A szocialista országok szuverenitása és internacionalista kötelezettségei, *Pravda*, 1968. szeptember 26.; Ivanov: A jövő szempontjából nélkülözhetetlen események tanulságai, *Mezsdunarod-*

naja zsznj, 10 (1968), 6. oldal; Irinyin és Nikolov: A szovjet internacionalizmus érvényesülése, *Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo*, 12 (1968), különösen az 5. old.; Csikvadze: A függetlenségről és a demokráciáról szóló lenini eszmék, *Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo*, 1 (1969).

³⁴ Titónak az 1959. április 19-én megtartott beszámolója: Četrdeset godina revolucionarne borbe KPJ, Borba, 1959. április 20.

³⁵ Ami Jugoszláviát illeti a Tájékoztató Irodával való összetűzés megoldása után, az önrendelkezés és a be nem avatkozás kérdését a JSZNK és a Szovjetunió kormányainak a nyilatkozata szabályozza (1955 júniusa), amelynek a kidolgozásában Tito személyesen részt vett. A deklaráció tartalmazza mindkét kormány külpolitikájának az elveit, amelyek közül az önrendelkezés és a be nem avatkozás elvét a szocialista országok viszonyában általánosan és korlátozás nélkül megerősítik, mivel a belső berendezés, a különböző társadalmi rendszerek és a szocializmus fejlesztésének a különböző formái kizárólag az egyes országok népeinek a saját akaratától függnék. — Szöveg: V. Gavranov és M. Stojković: az 5. lábjegyzetben eml. műve, 380. old. Lásd továbbá a Tito legutóbbi Szovjetunióbeli látogatásakor kiadott közleményt (Politika, 1977. augusztus 20.).

³⁶ Lásd: Titónak a Bandungi Egyetemen jogi díszdoktorrá való avatása alkalmából megtartott beszéde (1958); az ENSZ közgyűlésének XV. ülészakán mondott beszéde (Politika, 1960. szeptember 23.), valamint ezen ülészak részvevőjének, D. Vidićnek a Szövetségi Külügyi Titkárságon tartott előadása (Politika, 1977. május 8.); M. Peleš: Jugoszlavija i Ujedinjene nacije, *Politička misao*, 2—3 (1972), 188—191. oldal.

³⁷ Kardelj ezt a gondolatot így fogalmazta meg a tanulmányában: „... ahhoz, hogy a háború ne legyen tovább történelmi szükségyszerűség, nem az kell, hogy a világ utolsó részecskéje is szocialista legyen, hanem hogy a szocializmus és a béke anyagi és erkölcsi-politikai erői annyira szilárdak legyenek, hogy meg tudják akadályozni az imperialista és egyéb nemzetközi ellentétek világháború által való megoldását, s hogy egyben a politikai és gazdasági harc belső eszközeivel és formáival minden országban meggyorsítsák ezeknek az ellentéteknek a megoldását. Hogy milyenek lesznek ezek a formák — fegyveresek vagy békések — ezt mindegyik ország belső feltételei határozzák meg.” (Kardelj kiemelése) — E. Kardelj: *Szocializmus i rat*, Belgrad, 1960, 58. oldal.

³⁸ Kardelj: Az el nem kötelezettség történelmi gyökerei című elemző beszámolójában, amelyet A béke és a háború erői és útjai elnevezésű nemzetközi értekezletre készített (Zágráb, 1975), az el nem kötelezettség osztályrendeltetése értékelésének és megértésének szempontjából fontos központi gondolatként emeli ki: „Amikor megjelentek az új országok mint a világtörténelem független tényezői, már kialakultak az új viszonyok a nagyhatalmak és a fejlett országok között, valamint az új világszervezet felépítése is készen állt. Azokban az években az új országoknak nem volt más választásuk, minthogy beilleszkedjenek ezekbe a keretekbe. Mivel azonban éppenhogy megszabadultak a gyarmaturalomtól, a kizsákmányolás és függőség más formáitól, nem

akartak megbékélni a hegemonia új formáival. Éppen ebből a kiertartó harcból született meg az el nem kötelezett politika . . . mint az emberiség integrálódásának a békés egymás mellett élésen, a nemzeti egyenjogúságon, a népek demokratikus egyesülésén alapuló új törekvése.” (Politika, 1975. szeptember 12-én).

³⁸ Közelebbit: B. Tadićnak az 1. lábjegyzetben említett műve, 115—242. oldal.

⁴⁰ Az ENSZ-nek a koegzisztencia alapelveiről szóló deklarációja az el nem kötelezett országok kairói értekezletén (1964) meghozott A békéről és a nemzetközi együttműködésről szóló nyilatkozat alapján kifejtett tevékenység eredménye, amely Nyilatkozat alapján ajánlják az ENSZ közgyűlésének, hogy törvényesítse ezeket az elveket. Irod. V. Gavranovnak és M. Stojkovićnak az 5. lábjegyzetben említett műve, 447. old. — Közelebbit: Kodifikacija principa miroljubive aktivne koegzistencije, Zbirka radova jugoslovenskih autora, Belgrád, 1969.

⁴¹ Lásd: Az államok gazdasági jogairól és kötelezettségeiről szóló alapokmány, I. fejezet — Az ENSZ dokumentuma: GA RES 3821 (XXIX) 1974. — Irod.: Medjunarodno javno pravo, Izbor dokumenata, Zágráb, 1975, 361. old.

⁴² Lásd: Titónak az ENSZ közgyűlése XV. ülősszakán 1960-ban, valamint az el nem kötelezett országok első, belgrádi értekezletén 1961-ben mondott beszédei.

⁴³ Az ENSZ alapokmányának a 23., 27. és 61. sz. módosításával a Biztonsági Tanács, tehát a nemzetközi békéért és biztonságért elsősorban felelős szerv nem állandó tagjainak a számát hatról tízre, a Gazdasági-szociális Tanács tagjainak a számát pedig 18-ról előbb 27-re, majd 54-re emelték. Az ENSZ alapokmányának módosításával megvalósult az el nem kötelezett országok kairói értekezlete (1964) Béke- és nemzetközi együttműködési programjának az egyik követelése. — Közelebbit: S. Avramov: Proširenje Saveta bezbednosti i Ekonomskog i socijalnog saveta Ujedinjenih nacija, Jugoslovenska revija za medjunarodno pravo, 2—3/1965.

⁴⁴ Az általunk javasolt platform megállapítja és kidolgozza a fegyverkezés és leszerelés szabályozásának a stratégiáját és taktikáját, beleértve az általános és teljes leszerelésre vonatkozó konkrét intézkedések javaslatait is, valamint az ENSZ-en belüli részleges és külön intézkedések javaslatait. — Irod.: Politika, 1977. május 13.

⁴⁵ Az el nem kötelezett országok ezen szerepére a nemzetközi gyakorlatban számos példát találunk. Itt csak néhányat említünk: a) békekötés Koreában; a Biztonsági Tanács el nem kötelezett, nem állandó tagországainak a határozata lehetővé tette, hogy 1974-ben, a negyedik arab—izraeli háború kitörése után a Közel-Keleten megalakuljanak az ENSZ rendkívüli erői; b) az el nem kötelezett országoknak az ENSZ-ben kifejtett tevékenysége hatására megszületett A nukleáris fegyverek Latin-Amerikában való megtiltásáról szóló egyezmény (1967), A nukleáris fegyverek terjesztésének megtiltására vonatkozó szerződés (1968), valamint A világűr békés célú kutatásáról és felhasználásáról szóló egyezmény (1967); c) az el nem kötelezett országok síkra szálltak a világ egyes részeinek az atommentesítéséért és az idegen katonai támaszpontok felszámolásáért. Már az ENSZ

közgyűlésének a 2165/XXI./1966. sz. határozata követeli az idegen katonai támaszpontoknak az afrikai, ázsiai és latin-amerikai országokból való eltávolítását, még 1961-ben pedig a közgyűlés 1652/XXI./1961. sz. határozata kihirdeti az afrikai kontinensre vonatkozó atommentes övezet tiszteletben tartásának az elvét, ami ma már Latin-Amerikára vonatkozólag is megvalósult. — B. Tadić eml. könyve, 273—316. old.

⁴⁶ A diplomáciáról bővebben: A. Magarašević: *Diplomatija kao način i sredstvo medjunarodnog opštenja*, Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu, 3—4/1966, 268—299. old. és a felsorolt irodalom.

⁴⁷ A bel- és külpolitika osztályjelentőségére Lenin is rámutatott ismert írásában, amelynek címe *A marxizmus karikatúrája* (1916), amelyben kiemeli, hogy a bel- és külpolitika különválasztása vagy szembeállítása nem tudományos és nem marxista szemléletre vall. Lásd: *Diplomatija i mirovoe hazajajstvo*, Pletnyev szerkesztésében, Moszkva, 1966, 83—85. oldal.

⁴⁸ Kiemelés: A. M. — Lásd: Titónak az 5. lábjegyzetben említett műve, hasonló értelemben pedig a JSZSZK Elnökségének a képviselőházában elhangzott jelentése kapcsán mondott beszéde (Politika, 1976. XI. 27.).

⁴⁹ Kardelj a nemzetközi forradalom szempontjából már 1960-ban feldolgozta ezt a kérdést: „Általában azt mondják, hogy a külpolitika a belpolitika kifejezője, ennek azonban az ellenkezője is helytálló. A külpolitika ugyanis hatással van a belső társadalmi és politikai fejlődésre. Egyfajta belső fejlődési feltételeket teremt a békés egymás mellett élés politikája és másfajta feltételeket a háború elkerülhetlenségét valló politika. Ez egyaránt érvényes a kapitalista és a szocialista országokra, noha ezek a folyamatok eltérő módon zajlanak le. Mind az egyik, mind a másik politikának különösen nagy hatása van a szocializmusra mint világrendszerre, amely jellege, sokoldalú folyamatai, módozatai szövevényének az eredménye...” (E. Kardeljnak a 37. lábjegyzetben említett műve, 177. oldal).

⁵⁰ Állításunk szemléltetésére csak példát említünk: az egyik a szocialista országok kapcsolatának kölcsönhatására, a másik pedig az el nem kötelezett politika kialakulásának történetére vonatkozik.

A diplomácia történetében meghonosodott az a nézet és Tito is úgy írt róla, hogy Sztálin nem ismerte fel, hogy az új szocialista államok létrejöttével új problémák is jelentkeztek, így például az, milyen legyen a közöttük levő viszony. A nézet helyénvaló, főként ha figyelembe vesszük a sztálinizmus nemzetközi viszonyokban való megnyilvánulásának belső társadalmi gyökereit. A rendelkezésünkre álló adatok azonban arra is utalnak, hogy Sztálin e tekintetben mégsem táplált illúziókat. Ezt igazolják a Moszkvában járt jugoszláv küldöttséghez intézett szavai is (1947): „És hogy volna, ha mi egyáltalán nem is alakítanánk vegyes társaságokat, hanem ha segítenénk, ha adnánk egy alumíniumgyárat, vagy ha segítenénk a kőolajkitermelésben és feldolgozásban? Világos, hogy egy olyan szövetséges és baráti országgal mint amilyen Jugoszlávia, a vegyes társaságok nem jó együttműködési forma. Szüntelenül meg nem értést, nézetkülönbséget váltana ki, valamiképpen az ország függetlensége is kárát valaná és ez megrontaná baráti viszonyainkat.” — V. Dedijer: Josip

Broz Tito — Materijali za biografiju, Kultura, Belgrád, 1953, 465. oldal.

Az el nem kötelezettség kialakulásának és eszmei-politikai alapjainak vizsgálatához érdemes volna tanulmányozni mind a nézetazonosságokat, mind pedig a nézetkülönbségeket, amelyek az el nem kötelezettségi mozgalom megalapítóinak és követőinek nézeteiben időnként jelentkeztek. Így például az el nem kötelezett országok első csúcsertekezletén (Belgrád, 1961) dilemmák merültek fel az el nem kötelezettségi politika legfontosabb céljainak megállapításában. Amíg például Nehru a háború és a béke kérdésének rendezését tartotta legfontosabbnak, Sukarno elnök a kolonializmus elleni harcra és a dekolonizációra helyezte a hangsúlyt. Tito az el nem kötelezettség egyetemes koncepciójából nem emelte ki ezeket a kérdéseket, mert a mozgalom általános stratégiája és taktikája szempontjából összefüggőnek és egyaránt fontosnak tartotta őket. Így tekintett például a gyarmatosításra és a gyarmatosítás felszámolására, a békére és a tömbpolitika felszámolására, a kollektív biztonságra, leszerelésre és gazdasági fejlődésre. — Részletesebben: B. Tadićnak az 1. lábjegyzetben említett műve, főként a 163—164. oldal.

⁵¹ Idézet abból a beszédből, amelyet Tito mondott a JSZSZK képviselőházában 1977. május 34-én a Nép Hőse Érdemrend harmadszori odaítélése alkalmából (Politika, 1977. május 25.). — A JKP V. kongresszusán (1948) elhangzott politikai jelentésben Tito idézi Lenin szavait, miszerint „a marxizmus nem dogma” és „megváltozhatatlan tanítás”, „hanem az akció eleven irányítója”. (A JKP V. kongresszusa — Izveštaj i referati, Belgrád, 1948, 163. oldal).

⁵² Az 1953. szeptember 27-i rumai látogatásakor mondott beszédéből és Fitzrov McLeannal 1963. december 14-én folytatott beszélgetéséből.

Könyvszemle

Svetislav Stojakov

DUŠAN POPOVIĆ A JK SZ FORRADALMI IRÁNYVONALÁÉRT

(A VKSZ Tartományi Bizottságának politikai és marxista oktatási központja.
Újvidék, 1976)

Dušan Popović könyvét olvasva* megismerkedhetünk a JK SZ harcával és forradalmi irányvételével, Tito elvtárs politikájának következetes megvalósításával, és a megalkuvó liberalizmus, a különböző csoportosulások és frakciók elleni küzdelem tapasztalataival. A kiadó rövid utószavában megállapítja, hogy „a könyv tartalmát a jugoszláv szocialista társadalom legjelentősebb múltbeli összetűzései képezik, azok az események, amelyek döntően kihatottak arra, hogy valóban sikerüljön haladást elérni szocialista öngazgatásunkban és a munka felszabadításáért folyó harcban, hogy ne kelljen visszatérnünk sem a központosított bürokratikus államhatalmi formához, sem a kapitalista társadalmi rendszerhez. Ezen a téren az elnökünk által vezetett Jugoszláv Kommunista Szövetség ismételtén történelmi lépést tett.”

Bár a kötetben összegyűjtött írások különböző időpontban keletkeztek (1967-től 1973-ig íródtak), tárgykörüknél fogva és formailag eltérőek és a legkülönbözőbb alkalomból került sor megfogalmazásukra, mégis olyan elevenen és időszerűen hatnak — amihez stílusuk is hozzájárul —, hogy tényekkel alátámasztott párbeszédek és a különböző viták a szerző eszmei-politikai irányvételének folyamatosságát tükrözve is az olvasók széles rétegeinek érdeklődésére tarthatnak számot. A róla megjelent kritikák elsősorban azt hangsúlyozták, hogy a szerző eszmei-politikai állásfoglalásai Tito elnöknek a munka felszabadításával kapcsolatos eszméin alapulnak. Ezekhez következetes maradt még azokban az eszmeileg és a politikai harc szempontjából válságos pillanatokban is, amikor egyesek eretneknek igyekeztek nyilvánítani.

Az írások létrejöttének időpontja lehetővé teszi az olvasó számára annak megítélését, hogy valójában milyen jelentőséggel is bírtak mind az

* Megjelent a *Savremenost* 1976. 6. számában.

újvidéki és vajdasági pártszervezet liberalizmus, frakciózás és csoportba tömörülés elleni küzdelmében, mind a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek az öngazgatás és szocialistaellenes erők elleni harcában.

Mindannyiunk számára ismeretes, hogy az újvidéki községi pártszervezet, amelynek élén könyvünk szerzője állt, „a Vajdasági Kommunista Szövetségben belül a liberalizmus, az oportunitizmus, a frakciózás és a különböző csoportosulások elleni küzdelem kezdeményezője és hordozója volt éppen abban az időszakban, amikor tartományunk Kommunista Szövetsége széttzilálódott és tevékenységét lehetetlenné tették”. Írásai ezért az említett periódus küzdelmeinek hű tükrői, s nem egyszer dokumentáris jelentőséggel bírnak. Természetesen ez nem jelenti, hogy ezeket a munkákat egy párttitkár naplójaként kell kezelnünk. Bár mindenképpen ilyen jellegűek is, mégis azt mondhatjuk, hogy a szerző elemzései, elképzelései és álláspontjai olyan általános vonatkozásúak, hogy az olvasó számára lehetővé teszik a JKSZ forradalmi irányvételéért folyó harc könnyebb megértését, a következtetések levonását.

Az első mellékletben a szerző a tudomány és az ideológia viszonyát tárgyalja. Kritikailag elemzi egyes filozófusok tudománytalan és elfogadhatatlan téziseit, akik a tudományt szembeállítják az ideológiával, az ideológiát pedig a fennálló tudati viszonyok konzerválójának tartják. Az írásaikat elemezve Popović megállapítja, hogy a marxizmus klasszikusainak munkáiból kiragadott idézeteik „kiindulópontul szolgálnak ahhoz, hogy az ideológiát történelmietlenül és a dialektikus szemlélet mellőzésével értelmezzék, és hogy mechanikusan alkalmazzák Marxnak és Engelsnek a korábbi történelmi korokra vonatkozó bírálatait a szocializmusra, mintegy megfosztva őket forradalmi tartalmuktól”.

A dogmatikus sztalinista és anarcho-liberalista megközelítést — azaz az ideológia és a tudomány kapcsolatának történelmietlenül és dialektikátlan szemléletét — visszautasítva Popović a gyakorlatra, az ideológia tudományosságának fokmérőjére helyezi a hangsúlyt. „Társadalmi-politikai gyakorlatunk lassan túlhaladja az állami, a pártjelleget és más irányítási formákat és azt helyezi előtérbe, hogy a társult termelőket és dolgozókat mielőbb olyan társadalmi-gazdasági viszonyok kialakítására készítse, amelyek lehetetlenné teszik a társadalom nevében való uralkodást, és amelyek a fejlett öngazgatás körülményei között érvényesülnek.” A forradalmi mozgalom elméletével és ideológiájával kapcsolatos viták időszerűsége azon a nemrégiben hazánkban megtartott nemzetközi tudományos összejövetelen is kifejezésre jutott, amely témájául a szocializmus jelenét választotta. Ezen az összejövetelen bebizonyosodott, hogy elfogadhatatlan dolog a marxista ideológia nevében csak bírálni a szocialista társadalmi gyakorlatot, mert ennek a valóságnak a továbbiakban is hozzá kell járulnia a marxista gondolkodás és világszemlélet gazdagodásához.

Legtöbbet a Kommunista Szövetségnek az öngazgatású szocialista társadalomban betöltött szerepével foglalkozik. Ez nemcsak azokban az

írásaiban jut kifejezésre, amelyekben a munkásosztálynak és élcsapatának, a kommunista dolgozóknak a szerepével foglalkozik, hanem a könyv többi fejezetében is.

Külön figyelmet érdemel szerzőnknek a Politikai Tudományok Karának keretében működő Politikai Tanulmányi Intézet által 1969. októberében szervezett politikológiai tanácskozásról készült jegyzete. Kritikai felmérésében kitért mindazokra az elméletekre és eszmei-politikai álláspontokra, amelyeket az 1967. júniusában, a JKSZ újjászervezésével és továbbfejlődésével kapcsolatos szemináriumon képviseltek egyes felszólalók. Popović szerint annak idején a pártról ugyanúgy beszéltek mint az államról. A Kommunista Szövetség eszmei és gyakorlatban megnyilvánuló egységének gyengeségeiről, a munkásosztály közvetlen társadalmi és történelmi érdekeinek megvalósítására való alkalmatlanságáról szólva az alábbi kérdéseket vonja be vizsgálódási körébe: a Kommunista Szövetség gócainak és az egész szervezetnek a viszonya, a KSZ-en belüli differenciálódás, a KSZ hatásköre, a demokratikus centralizmus és a káderpolitika.

A KSZ-nek az öngazgatási társadalomban betöltött szerepével kapcsolatos elméleti feltételezések egy része, amelyeket egyébként az említett 1967-es szemináriumon el is fogadtak, rombolóan hatott a KSZ szerveinek és egészének dialektikus egységére, minek folytán „a Kommunista Szövetség legöntudatosabb tagsága számára tettük lehetetlenné, hogy tevékenységükkel elősegítsék a felhalmozódott társadalmi kérdések öngazgatáson alapuló megoldását”. A KSZ hatáskörének kérdéséről beszélve, ami egyébként általános szinten fel sem merült, azt az álláspontot képviseli, hogy a „KSZ hatáskörének kérdése azonos a KSZ központjainak a különböző társadalmi és politikai problémákra, teljesen körül nem határolt jelenségekre irányuló tevékenységével.”

Popović azt is téves nézetnek tartja, miszerint a KSZ-en belüli differenciálódás majd úgy megy végbe, hogy a pártpolitikával nem egyező tagok önkéntesen elhagyják a szervezetet. A gyakorlat az ellenkezőjét, éppen azt bizonyította, hogy az említettek a KSZ-en belüli pozícióik megszilárdítására törekszenek „és a szervezetet olyan harcokra használják fel, amelyek idegenek a Kommunista Szövetségtől”. Szerzőnk arra is figyelmeztetett, hogy az említett időszakban pártunk elhanyagolta a káderpolitikát, amiről a IX. kongresszuson sem esett elég szó. Mindezek alapján az alábbi következtetésre jut: „A Kommunista Szövetség napjainkban valójában nem is politikai szervezet, hanem egyféle mozgalom.” Mint az események menete beigazolta, az elsők közé tartozott, akik a KSZ XXI. ülészaka előtt figyelmeztettek a válságra.

A Savremenost című folyóirat által szervezett politikológiai összejövetelen, amelyen a JKSZ tevékenységének és fejlődésének időszzerű eszmei-politikai problémáival foglalkoztak, Popović szintén alaposan ki-elemezte a JKSZ újjászervezésével és fejlődésével kapcsolatos nézeteket és részletesen ismertette már korábbról ismert álláspontját. Így például

elmondta, hogy az ellentmondások megoldására — amelyek a múltban látszólag rejtettek voltak — a pragmatikus és formális logikai módszer kezdett jellemzővé válni, és ezért arra az álláspontra helyezkedett, hogy „a demokratizáció és az öngazgatási fejlődés során hasonlóan lehet alkalmazni az olyan különböző tényezőket is mint az állam és a párt. A liberalisták erre összpontosítottak, és nem vették figyelembe, hogy a szocialista öngazgatású társadalom átmeneti forma a kommunizmus felé, a proletariátus diktatúrájának egyik faja. A polgári társadalom maradványainak lebecsülésével és az öngazgatás történelmi helyének szem elől tévesztésével eljutottak a párt és az állam demokratizálódásának és decentralizálásának elméleti és gyakorlati azonosításáig, az állam elhalásának a pártra való vonatkoztatásáig”.

A kommunista munkásaktívák jelentősége és szerepe szintén alkalmat nyújtott a liberalista pártkoncepció képviselőinek, hogy agresszíven fellépjenek a JKSZ II. konferenciájának akcióprogramjába foglaltak ellen, miszerint ezeket az aktívákat minden községben létre kell hozni. Valamennyiünk számára ismeretes, hogy az újvidéki pártszervezet az elsők között hozott létre hazánkban ilyen aktívát, aminek következtében elvszerűtlen bírálatok tárgyává vált, és szálla lett mindazok szemében, akik ebben „a párt megoszlását”, „a párton belüli párt létrehozását”, „az élcsapaton belüli élcsapatot” stb. látták. A könyvünkben szereplő írók szemléltetően élénk tárják, hogy milyen viták és eszmei-politikai küzdelmek folytak a JKSZ álláspontjának érvényesítéséért. Írásaiból világosan kitűnik, hogy olyan viták ütközőpontjává vált, amelyekben a liberalista felfogásmód képviselői „mind elméletben, mind a politikai gyakorlatban nem vették figyelembe a termelésben dolgozókat, a Kommunista Szövetség tevékenységének legfontosabb politikai tényezőit”. Az olvasó arra is felfigyelhet, hogy sajtónk annak idején Popovićnak a kommunista munkásaktívákkal kapcsolatos polemikus írásait nem közölte teljes terjedelmükben, mert ezúttal nem maradtak ki írásaiból ezek a megállapítások.

A liberalizmusról és az ellene folyó harcról szóló írásaiban teljes képet nyújt az öngazgatásellenes és szocialistaellenes társadalomfelfogásról és a párt szervezeti felépítéséről kialakult nézetekről. Szerinte a liberalizmus szocialista körülmények között visszavezethető egészen az ötvenes évekig. Tito elvtárs több alkalommal, de különösen 1972. vége felé, bírálta a KSZ negatív jelenségeit és irányvételét. A VI. kongresszus jelentőségét és általános határozatait figyelembevéve hangsúlyozza, hogy annak idején a munkásosztálynak a szocialista öngazgatású társadalomban betöltött szerepével kapcsolatban felmerült különböző nézetek csúcsosodtak ki a Djilasszal való összetűzésekben. A Kommunista Szövetség újjászervezése során egyes konkrét megoldások ismét ezekből a liberalista nézetekből indultak ki. „A nagy pártszervezetek egyes elvtársak számára szereplést és érvényesülést jelentettek, a politikai életet ki-sebb nagyobb vezérek futtatására használták fel. „Popović arra is em-

lékeztetett, hogy „a kommunista mozgalom történetében a pártszervezetek az osztályharc forrásainál, tehát elsősorban a vállalatokban jöttek létre. Ilyen gyakorlat érvényesült a JKP-ben a háború előtt és a Kommunista Szövetségben a második világháború után. Csak a párt 1967-es újjászervezésekor hangsúlyoztuk ki a Kommunista Szövetség területi szervezésének elvét”.

Emellett a JKSZ-ben és a társadalomban elhanyagolttá vált az ideológiai tevékenység, a pártban pedig nem érvényesült a demokratikus centralizmus. Mindez csökkentette a tevékenységet és lehetővé tette a liberalizmus párton belüli érvényesülését, ami a társadalom stagnálásához vezetett. Szerinte a liberalizmus „nem más mint egyféle megalkuvó viszonyulás társadalmunk forradalmi kötelezettségei iránt. Visszavonulás a burzsoá restauráció és a központosított bürokratizmus elől”.

Szerzőnk figyelemmel kísérte a liberalizmus fejlődését a Szerb SZK-ban és a VKSZ-ben is. Bár a JKSZ Elnökségének XXI. ülészakán elmondottakat széleskörűen elfogadtuk, egyes vezetőink mégis úgy vélték, hogy értékelései és határozatai nem vonatkoznak mindenkire, hanem csak a Horvát KSZ-re. „Abban az időben a JKSZ, illetve az Elnökség és Tito elvtárs forradalmi akcióját a többi köztársaság már elfogadta, és arról volt szó, hogyan jusson ez kifejezésre a Szerb KSZ-ben. Ezeknek a lényeges változásoknak a fordulópontján az volt a kérdés, hogy a Szerb KSZ elfogadja-e vagy sem pártunk és elnökünk politikáját. Az utóbbi esetben a JKSZ-en belül kialakulhatott volna két különböző politikai irányvétel: a JKSZ elnökségének XXI. üléséből következő és a szerbiai pártvezetőségben érvényesülő opportunist-liberalista vonal. A szerbiai politikai irányvétel meghatározásakor Vajdaság Kommunista Szövetségének képviselői azokkal az erővel együtt léptek fel, amelyek nem szándékoztak elfogadni Tito elvtárs és a JKSZ politikáját a Szerb KSZ-ben és Vajdaság Kommunista Szövetségében.”

Mindazok, akik magukévá tették Tito elvtárs bírálatát, követelték, hogy köztársaságunkban nyíltan és önkritikusan viszonyuljanak a negatív jelenségekhez, de javaslatukat nem fogadták el. Ehelyett azt a nézetet terjesztették, hogy nincs különösebb nézetkülönbség a felelős politikai vezetők között, hanem csak egy olyan csoport jelentkezett, amely meg akarta szerezni magának a hatalmat”.

Ezt követően szerzőnk a tartományi pártvezetőségnek a szerbiai csúcsszervekben végbement változásokhoz való viszonyát elemzi, és rámutat, hogyan fejlődtek ezek a kapcsolatok és torkollottak frakciókba és csoportosulásokba a liberalista politika és a vezető szerep megőrzése céljából. Az olvasó konkrét példákon, az időrendbe állított eseményeket sorrendben követve győződhet meg, hogy mihez is vezettek a csoportosulások és a frakciózás, valamint hogy milyen módszereket alkalmaztak, hogyan terjesztették féligazságait és valótlanságait, miként manipuláltak az információkkal és az emberekkel. Így például „a tartományi pártvezetőségben olyan nézetek kaptak szárnyra, hogy a köztársas-

sági pártvezetőségben levő elvtársak — akik magukévá tették elnökünk bírálatát — helytelen nézeteket vallanak a tartományok önállóságáról, a nemzeti kérdésről és a nemzetiségek, főleg a magyar, a legszámosabb nemzetiség egyenrangúságáról. Valamivel később az is elhangzott, hogy ezek az emberek értelmiség ellenesek”. Az olvasó arról is tudomást szerezhethet, hogy hogyan vezették félre a Tartományi Pártbizottság tagjait és manipuláltak Tito elvtárs kijelentéseivel és szavaival. Mindez jelentősen kiegészíti ismereteinket arról az összetűzésről, amely a Tartományi Pártbizottság ötvenkettedik és ötvenhatodik összejövetelén ért véget.

Igen sok írásában foglalkozott szerzőnk az időszerű kulturális kérdésekkel. Mint ismeretes, Popović publicisztikai tevékenységében folyamatosan helyet kaptak a kultúrpolitika, a kulturális alkotótevékenység, de mindenekelőtt a színház problémái. Ezek az írásai a nagyvilág kulturális folyamatainak és a hazai körülmények széles körű ismeretére vallanak. Határozott elemzőkészséggel és kritikai viszonyulással polemizált mindazokkal, akik a művészetet destruktív álláspontjuk kinyilvánítására szándékozzák felhasználni, illetve egy öngazgatástól és szocializmus-tól mentes szemléletet igyekeztek felszínre hozni.

Egyértelműen azt az álláspontot képviseli, hogy „a kulturális alkotótevékenység szabadsága nem más, mint az öngazgatású társadalom szabadsága”. Éppen ennek a szabadságnak a nevében bírálta a nacionalista jelenségeket kultúránkban és védelmezte a Matica srpskát a szerb nacionalistákkal szemben. Elemezte és bírálta a társadalomkritikai jellegű filmet, ami egyesek számára alkalmat adott, hogy az élet sötét oldalának hangsúlyozásával és anarchista nézeteikkel érvényesüljenek; két színházi darab elemzésével mutat rá a politikai dráma új hullámának jelentkezésére, amelyben egyoldalúan, a „minden létező kíméletlen bírálatára” tézis színpadi illusztrálásával operálnak, és elhanyagolják szocialista forradalmunk folyamatosságát, sőt fel is lépnek ellene, az ember legmélyebb és legértékesebb törekvései ellen.

*

Dušan Popović A JKSZ forradalmi irányvonalaért című könyve témáinak jelentősége, eredetisége és tartalmának időszerűsége, valamint feldolgozási módja és stílusa miatt hasznos olvasmánya lesz nemcsak a Kommunista Szövetség és más társadalmi-politikai szervezetek aktivistái, hanem a széles körű olvasótábor számára is. Hasznosan forgathatják mindazok a fiatalok, akik a marxista képzés különböző formáin át ismerkednek meg az öngazgatás- és szocialistaellenes eszmei irányvétellel, valamint segítségével ismerhetik fel megnyilvánulási formáit és időben felkészülhetnek minden olyan nézet és magatartásforma ellen, amely lassítani és akadályozni igyekszik szocialista öngazgatású társadalmunk osztályjellegű forradalmi céljainak a megvalósulását.

Fordította Garai László

Lévay Endre

ÉSZAK-BÁCSKA TELEPÜLÉSEINEK MÚLTJA ÉS JELENE EGY TÁRSADALOMRAJZ TÜKRÉBEN

Petkovics Kálmán: *A MOSTOHA BARÁZDA*. Társadalomrajz.
Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1977.

T a r t a l o m:

Granicsárok földje. — Két földosztás. — Négy hold föld. — Városok, falvak, szállások. — Az idős földművesek. — A községháza mellett.

Aki a vidékek, a városok, a falvak, a tanyasorok, s bennük a társadalmi rétegek életének viszonyait nem kívülről szemléli, s nem csupán az idevonatkozó forrásmunkák alapján elemzi, hanem teljes emberként benne élve mélyébe lát, s minden mozgásából, változásából kiérzi azt, ami fékezi, vagy ami előbbre viszi: írásában hiteles képet ad. És ez szüli a leszűkítés szándékát; az eltávolodás, vagy a mindig csábító elkalandozás helyett az olyan alkotó erejű részletek feltárásának lehetőségét, amelyből a választott — hogy úgy mondjam: traumként mindig nyugtalanítóan jelen való — téma teljesebb képének körvonala is kirajzolódik. Ilyenkor már a munka valódi eredményéről beszélhetünk.

Falukutatóinktól már sok társadalomleírást olvastunk. Forradalmasan megkomponált műveket is. És ezek, egy-egy helyzetkép felvillantásával arra készítették bennünket, hogy kiszállva a helyszínre, messze a földken kövessük őket nyomon: az érintett, a felvázolt, a találó vonásokkal megrajzolt környezetben ismerkedjünk meg — mint kései fölfedezők — a dolgok lényegével, amelynek mindig, minden időben premier planban álló alakja az ember. Az ember, aki valamikor valahonnan elindult és az élet útjain valamerre tart. Megy, harcol, dolgozik, vérzik, és dolgozik, hogy meglelje az emberibb életet . . .

Petkovics Kálmán első szociográfiai műve, a *Fekete betűs ünnep* már sejtette velünk, hogy ő akkor fogott tollat, amikor az idő nagyot lépett. Elmaradtak, eltűntek „a régi állomások”. Érezte, hogy nem állhat meg a falukutatók klasszikus hagyományainál, hanem éppen a lázas útkezesésben kezdte elhagyni az adott helyzetet rögzítő riporter hangvételt, ami nem volt más, mint helyszíni jelentés: a téma kibontásánál időben is,

térben is mélyebb összefüggéseket keresett. Nem a felszínen, hanem a felszín alatt; a történelmi múlt hiteles adatai között és mögött.

A parasztkérdés a paraszti életforma csődjében Petkovicsot nem e társadalmi réteg régi szerepének fináléjával zaklatja, nem az, hogy a mezőgazdaság industrializálódásával egy létforma — mint előtte annyi másik — elhal; sokkal távolabbról indult, mint a parasztkérdés (mint társadalmi probléma) megszületése, és rátalálással, és soha nem szűnő kereséssel tovább lépett a társadalmi fejlődés ki tudná megmondani — milyen széles országútján.

Új műve, *A mostoha barázda* már alcímében is jelzi, hogy a legmélyebbről, az embertelenség feneketlen örökvizéből feltörő népréteg társadalomrajzát adja. Észak-Bácska városaiból, falvaiból, tanyavilágából: Szabadka, Zenta, Kanizsa, Topolya, Ada, Csantavér, Moravica, Pacsér, Bajmok, Kishegyes, Horgos, Martonos és az apró falvak évszázadaiból meríti anyagát. A korok felsorakoztatását a Hunyadiak korától, a Mohácsi vésztől, Jovan Nenadtól a parasztlázadásokon, a szabadságharcokon, a világháborúkon át napjainkig a legfontosabb adatok felkutatásával végezte el. (Kár, hogy bibliográfiai jegyzetekben nem tüntette fel a felhasznált irodalom részletes jegyzékét, mert nem egy fejezetéből arra következtetünk, hogy alapos felkészültséggel vette kezébe a tollat, amikor ezt a könyvet írta. Az alapos olvasónak viszont az említett forrásmunkák utólagos tanulmányozására is szüksége lehet!)

Petkovics Kálmán drámai hangvétellel kezdi művét. A grancsárok földjéről szóló első fejezetéből átérezni azt, amit Házy Gyula a *Mohács* című drámájában mond: „A jobbágy attól nem lesz több, ha négyfelé vágják!” . . . Mert, ha a hatalom bitorlói így folytatják, akkor „. . . lehet mindent előlről kezdeni”. Mint ahogy kezdték is, évszázadokon át Földtúrok nélkül pedig sem a hűbéri társadalom, sem az azt követő feudokapitalista társadalom nem tudott volna megélni, se tovább lépni. De tovább kellett lépnie, mert ezt parancsolta a történelem: vallásháborúival, parasztlázásaival, szabadságharcaival, felkeléseivel, amelyek mezején, mint a nagy vizek felé csörgedező patakok, folyammá vált a harcosok vére. A zsoldosoké és a nem zsoldosoké; a grancsároké és a nem grancsároké. S a gazdátlanra vált föld megműveletlen maradt, mindaddig, amíg a hűbérurak és rendek új jobbágyok, új telepesek toborzásával s ezek szörnyű kínjával lépésről lépésre termővé nem szelídítettek az elvadult földeket.

És a török hódoltság idején is, a kuruc-lázadás után is, a világháborúkat követő esztendőkből is lehetett majd mindent előlről kezdeni.

A latifundiumok világában, amikor a jobbágyságból megint éhség és vér árán megszületett a parasztság, s eleinte mellette, de csakhamar alatta a földnélküli agrárproletariátus, akkor a földéhség tüze lobbanította fel a szabadságvágyat abban a hitben, hogy a földosztás megváltja a földhözragadt ember életét. Milliókban és milliókban élt ez a hit, egészen addig, amíg az első földosztásra sor nem került, és rá nem döbben-

tek arra, hogy négy-öt hold nem válthatja meg egy hattagú család életét, és nem osztanak annyiszor három-, négy- vagy öt hold földet, ahogy mezőgazdasági cseléd várja az osztást a községháza előtt.

Ahogy éhséget újabb éhség, vágyat újabb vágy követ.

A két földosztás című fejezetében Petkovics Kálmán hangsúlyozza: „... A földreform nem tartozik a szocialista forradalom sajátos céljai közé, hiszen a földek elosztása egyrészt tartósítja a kistulajdonosi alkat konzervatív vonásait, másrészt a mezőgazdasági termelő egységek felaprózása, az életképesség, a termelőeszközök további fejlődése szempontjából hátrányos, fékezi a termelés korszerűsítését...”

A sokévszázados álom a felszabadulás után valóra vált. Szerzőnk itt hiteles adatokat idéz a földosztás idejéből Észak-Bácska településeiről. Szívből felbuzgó lelkesedéssel köszöntötték azt a pillanatot, amikor a földmérő láncokkal megindult a nép... Ez az esemény a nagy napokban történelmi eseményszámba ment a parasztok életében: először az életben saját termőföldjüket érezték a talpuk alatt. Ha nem is valami nagy vetésterület ez, de terem: hozza a termést esztendőről esztendőre. Hoz egy kevés ruhát is, cipőt is, tankönyvet is, újságot is, rádiót is. Beleláltak az országba, világba. Kitágult a látóhatár. Egyre szélesebben; szép virradattal, s aztán egyre szorongatóbb alkonyattal. Mert így, sorjában elkövetkezett az az év is, amikor a parasztszülők — az egykori földnélküliek — gyermekei „szűknek találták a négyholdas világot”, mert éppen a fejlődés folyamán felismerték, hogy „... a termelés szempontjából a négy holdon felül kezdődik az a réteg, amelyet fenntartás nélkül nevezhetünk egyéni parasztságnak”.

Bentrekedtek a kis darabka föld mezsgyekarói között. A fiatalok — jól mondta a költő: „Röpülj, ha tudsz!” — kirajzottak, a földön maradtak az öregek, akik nem sokáig bírják már a kapanyelet forgatni, sem a vasvillát emelgetni: a nyugdíjbiztosításuk viszont mindmáig nyitott kérdés. Kezdeményezés kezdeményezést követ a mostoha barázdán. Szövetkezetek, társadalmi birtokok bírkóznak a kiöregedett parasztok alkonyodó éveinek biztosításával, mert az életjáradék többet tesz ki, mint amennyit a földje adhat. Mindaz, ami történik, még mindig átmeneti megoldás csupán, mert „... a paraszti létforma válságának tartós feszültségei csak akkor oldódnak fel, ha az idős földművesek problémáit tartósan, a társulás talapzatán és végérvényesen a fiatal földművesek oldják meg”... Igen, mert végső fokon „egy szociális réteg biztonságáról van szó”.

Petkovics Kálmánnak életes nagy körképe az, amely Észak-Bácskában a városokat, a falvakat, a szállásokat — egyszóval tanyavilágunkat átöleli.

E táj településtörténetének olyan korszerű feltárásával eddig még nem találkozhattunk, amely számunkra ma a leglátfogóbb, mert a gazdasági adottságok feltárásával együtt innen kapjuk meg a lakosság rétegződésének, natalitásának, fejlődési vonalának minden összefüggésében is

objektív képét. Találkoztunk már terjedelmesebb művekkel, elegendő csak a nagy monográfiákat megemlítenünk, de feldolgozóinknak vállalkozásai más irányúak voltak. Sokszor a szociográfusok is, de a monográfiák írói kifejezetten egységekre szűkítették le mondandóikat — akár Borovszky Samu —, lexikális rövidegességgel szóltak a helységekről, s ezek nyomán csak kutathattuk az egymásra hatásokat, az összefüggéseket. Érthető, az időbeni távolság miatt egyrészt a komparációnak nyoma sem volt, másrészt — ami a mi korunkban elsősorban kiindulópont — a néprétegek gazdasági helyzete, történelmi szerepe, fejlődési távlatai — pontosabban csak az utóbbi évtizedekben rendszerezett adatok alapján vált annyira ismeretessé, hogy kutatások, további elemzések alapjául szolgálhatnak.

A *Városok, falvak, szállások* című fejezetből mindjárt az előljáróban megtudjuk, hogy Észak-Bácskában *nyolcvanhét* településen közel háromszázezer ember él: munkások, földművesek, iparosok, értelmiségiek. A városban is, a faluban is a munka hatékonysága a döntő tényező: ahol ez a hatékonyság erősebb, ott a vonzóerő is nagyobb. Itt sokáig a város járt elől, nem csupán azzal, hogy jobbak az elhelyezkedési lehetőségek, hanem jelentős részben azzal, hogy itt vannak a főiskolák, és az egyetemi tanszékek is. A gazdasági fejlődés tette lehetővé azt a jövőbeívelő lépést, hogy a munkások, a földművesek fiai évről évre nagyobb százalékarányban jutnak el a főiskolákra és az egyetemre is.

A város és a falu közti távolság állandóan csökken. A zaj, a szmog kergeti, a csönd hívja az embert. Talán ezért, és ezért is, a közlekedés fejlődésével „... a falu vonzóerőinek határfoka emelkedett!”

Lassan fogyatkozva, a szállások még mindig állnak, s legalább még egy emberöltő kell hozzá, hogy a régi falak helyén ismét kisimuljon a föld, teremjen, és a parasztcsalád őszben, télben, hófúvás idején ne élje tovább mostoha szigetéletét.

A mostoha barázda hat fejezete közül *A községháza mellett* című dolgozat készült jelentős részben véleménykutatás alapján. A 7 NAP véleménykutatása, és a lap olvasói számára megindított *Az olvasó szava* című rovat a levelezők őszinte soraiban sok olyan értékes gondolatot, javaslatot, hozzászólást, bírálatot vetett fel, melyeknek részletes elemzésével a minket nap mint nap foglalkoztató kérdésekre emberileg megdöntött és megfontolt választ kaphatunk.

De maradjunk a községháza mellett.

A fejezetcím már egymagában is sokat sejtet, hiszen a föld népének sorsa évszázadokon át a községháza öles falai között elhangzott döntésektől függött. A Jegyző a falunak nemcsak a „belügyminisztere”, hanem amikor súlyos napok neheztedek a helysége, korlátlan ura: diktátora volt. Az élettől a halálig minden itt futott össze előtte: a nép felől a viszonyulás csak a szolgálalkúség, a hallgatás lehetett, vagy a néma forradalom, mert erre intette őt az úr szava:

„Szó nélkül kövesse parancsomat!” (Hogy megtanulták az „úriszék-től”!)

A községháza „elszoktatta a népeket a közélet dolgaitól”, mert ott a jegyző mellett a nagyzadák ültek, mindennek urai, kiknek vastörvénye szerint dőlt el a nép sorsa.

A régi községháza a múltté. Az egykori önkényurak helyét a tanács-teremben a munkások, az agrárproletárok, a kisparasztok, a falusi dolgozók foglalták el. „Ekkor jött divatba a *konferencia*, a közügyek intézésének általánosan elfogadott módja és formája”. Megszületett a konferencia az egykori gyülekezetek helyett, amelyeken több volt a dörge-delem, vagy választások előtt a hazug ígélet, mint az olyan szó, vagy határozat, amely a küszködő embert feloldotta kínos gondjai alól, kiségtette bajaiból, támogatást nyújtott számára ott és akkor, ahol és amikor enélkül mozdulni sem tudott.

A konferenciákon hallottak és tanultak alapján hangzottak el a válaszok mindazokra a kérdésekre, amelyek a ma emberében élnek. Az öngazgatási gyakorlatra, a küldöttrendszerre, a társadalmi szükségletekre, az állampolgár és a hatóság közvetlen kapcsolataira, a jogalkotásra, a gazdaságpolitikai intézkedésekre, a pénzügyrendszerre, az államra vonatkozó ideológiai problémákra, a külgazdasági és külpolitikai funkciókra adott válaszokban a munkások érdeklődése kiegyensúlyozottabb, mint a földműveseké, de „... az egész statisztikai minta eloszlását az jellemzi, hogy az embereket *közvetlenül érintő*, a hatékonyabb cselekvési lehetőségekkel kapcsolatos tárgyköröket fokozottabb érdeklődés kíséri.

A múlt árnyai még itt is, ott is kísértének. Mint fékező erő van jelen a nacionalizmus, a bürokrácia, a primitivizmus, a politikai tétlenség, és foglalkoztatja az embereket a nemzeti egyenjogúság további elmélyítésének kérdése. Petkovics Kálmán a 7 NAP 1972. április 21-i számából idézi: „A nemzeti egyenjogúság további elmélyítésének alábbi lehetőségei közül Őn szerint melyik a legcélravezetőbb: 1. Ha az állam rendeleteket hoz. 2. Ha a többségi nemzet jogokat ad a kisebbségeknek. 3. Ha minden nemzet és nemzetiség közösen harcolnak minden nemzet és nemzetiség egyenjogúságáért. 4. Ha a nemzetiségek maguk harcolnak a saját jogaikért.” A kérdésekre összesen 4998 értékelhető válasz gyűlt össze.

Nagy eltérések nincsenek a választ adó földművesek, a munkások és az értelmiségiek között. „Az adatszolgáltatók nagy többsége (a földművesek 69,9, a munkások 76,4, az értelmiségiek 70,1 százaléka) a legjárhatóbb út lehetőségét azokhoz a követelményekhez, elvi és gyakorlati igényekhez, célokhoz kapcsolja, amelyek a Kommunista Szövetség irányvonalának is szerves összetevői a nemzetiségi viszonyok tekintetében. Viszonylag fejlett társadalmi *tudatról* beszélnek a számok, s ez azt jelenti, hogy szűkül, mindjobban szűkül az osztályellenség ideológiai mozgástere.”

Visszatérve a b a r á z d á h o z, melyet az írói igénnyel megírt mű szerzője a címben — inkább visszapillantásként — *mostohának* nevez, a most beköszöntött években már nem marad mostoha, mert — írja zárószavában Petkovics Kálmán:

„A hetvenes évek derekán nagy lépést tettünk a történelmi cél felé: az új alkotmány és a társult munka törvénye nem ismer különbséget az öngazgatási jogokat gyakorló munkás és a társult földműves között.

Új korszak kezdődik”.

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Gombár Imre

Angol nyelvű összefoglalók: Azucki Livia, Bede Béla

Német és francia nyelvű összefoglalók: Bede Béla

SZÁMUNK SZERZŐI

- Jelena Milojević,* diplomás szociológus, a VDNSZSZ Tartományi Választmányának munkatársa, Újvidék
- Dr. Györe Kornél,* a földrajztudományok doktora, középiskolai tanár, Szabadka
- Ivan A. Rankov,* diplomás közgazdász, Belgrád
- Vukašin Lončar,* a VKSZ Tartományi Pártbizottsága Elnökségének tagja, Újvidék
- Dr. Körmendi Ferenc,* egyetemi tanár, Belgrád
- Bela Duranci,* művészettörténész, Szabadka
- Magyar László,* levéltáros, Szabadka
- Hegedűs Antal,* tanár, Becse
- Dušan Popović,* a JK SZ KB Elnöksége Végrehajtó Bizottságának tagja
- Đorđe Milanović,* történész, a Szocialista Forradalom Múzeumának tudományos kutatója, Újvidék
- Dr. Jovan Đorđević,* akadémikus, a belgrádi Jogi Kar rendes tanára, a SZSZK Alkotmányvédő Bíróságának elnöke
- Dr. Najdan Pašić,* a jogtudományok doktora, a belgrádi Politikai Tudományok Karának rendes tanára
- Dr. Aleksandar Magarašević,* a jogtudományok doktora, az újvidéki Jogi Kar rendes tanára
- Mr. Svetislav Stojakov,* a JK SZ KB Elnökségének különleges munkatársa
- Lévy Endre,* nyugalmazott újságíró, Szabadka

A Létünk 3. számának tartalma

- Dunai Tibor* A küldöttrendszerünk politikai alapját képező Szocialista Szövetség a küldöttek, a küldöttségek megválasztásában és munkájában érvényesülő osztályjellegű, öngazgatáson alapuló káderpolitika szempontjából
- Rövid József* A szakszervezetek időszerű feladatai a szocialista öngazgatás politikai rendszerének továbbfejlesztésében
- Laki Mária* A munka gazdasági felszabadulása az öngazgatói szocialista társadalomban
- Fejős I. István* A bírósági igazgatásról
- Milena Vlaškalić*
Szórád György A Szabadkai Közgazdasági Kar új fejlődési szakasza
- Petar Ljubojev* A film korszaka
- Tolnai Ottó* A harcok és a szent — Konjović Milan művészete

Jelen és múlt

- ...
Đorđe Milanović Látogatóban Hauser Arnoldnál
Adalék a Vajdaság területén kialakult osztályharc történeti szintéziséhez a burzsoá Jugoszlávia idején II. rész

Külpolitikai szemle

- Risto Poplazarov* A San Stefanó-i fikció
- Petar Stojanov* Macedónia helye az osztrák—magyar, orosz és szerb kormány — a Balkán érdekszférákra való felosztásával és meghódításával kapcsolatos — terveiben 1876—1878 között

Szimpozium

- Gaal György* A jugoszláv szocialista hazafiság ápolása Vajdaság SZAT történelmének oktatásában

Könyv és folyóirat szemle

- Benes Márta* Az ORG Reporter 1977. évi 6. száma
- . . . Könyvújdonságok — A Forum Marxista Könyvesboltjának tájékoztatója

létünk

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/1. Szerkesztőségi fogadóóra mindennap 10—12 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányonként 10 dinár, kettős számoké 20 dinár. Az előfizetés díja egy évre belföldön 50, külföldön 100 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

